

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

खुद्दकनिकाये

मिलिन्दपञ्चपाळि

१. मिलिन्दो नाम सो राजा, सागलायं पुरुत्तमे ।
उपगच्छि नागसेनं, गङ्गा च [गङ्गाव (सी० पी०)] यथा सागरं ॥

आसज्ज राजा चित्रकथिं, उक्काधारं तमोनुदं ।
अपुच्छि निपुणे पञ्हे, ठानाट्टानगते पुथू ॥

पुच्छा विसज्जना [विस्सज्जना (सी० पी०)] चेव, गम्भीरत्थूपनिस्सिता ।
हृदयङ्गमा कण्णसुखा, अब्भुता लोमहंसना ॥

अभिधम्मविनयोगाळहा, सुत्तजालसमत्तिता ।
नागसेनकथा चित्रा, ओपम्मोहि नयेहि च ॥

तत्थ जाणं पणिधाय, हासयित्वान मानसं ।
सुणाथ निपुणे पञ्हे, कङ्खाट्टानविदालनेति ॥

२. तं यथानुसूयते — अत्थि योनकानं नानापुटभेदनं सागलं नाम नगरं नदीपब्बतसोभितं रमणीयभूमिप्पदेसभागं आरामुय्यानोपवनतळाकपोकखरणिसम्पन्नं नदीपब्बतवनरामण्येयकं सुतवन्तनिम्मितं निहतपच्चत्थिकं [निप्पच्चत्थिकं (क०)] पच्चामित्तानुपपीळितं विविधविचित्रदळ्हमट्टालकोट्टकं वरपवरगोपुर [पवरपचुरगोपुर (सी०)] तोरणं गम्भीरपरिखापण्डरपाकारपरिक्खित्तन्तेपुरं । सुविभत्तवीथिचच्चरचतुक्कसिङ्घाटकं सुप्पसारितानेकविधवरभण्डपरिपूरितन्तरापणं विविधदानगगतसमुपसोभितं [सतसमुपसोभितं (सी० पी०)] हिमगिरिसिखरसङ्कासवरभवनसतसहस्सप्पटिमण्डितं गजहयरथपत्तिसमाकुलं अभिरूपनरनारिगणानुचरितं आकिण्णजनमनुस्सं पुथुखत्तियब्राह्मणवेस्ससुद्धं विविधसमणब्राह्मणसभाजन [सभाजन (सी० पी०), सम्माभाजन (क०)] सङ्घटितं बहुविधविज्जावन्त [विज्जाधर (क०)] नरचिर [नरविर (सी० पी०)] निसेवितं कासिककोटुम्बरिकादिनानाविधवत्थापणसम्पन्नं सुप्पसारितरुचिरबहुविधपुष्पगन्धापणं गन्धगन्धितं आसीसनीयबहुरतनपरिपूरितं दिसामुखसुप्पसारितापणं सिङ्गारवाणिजगणानुचरितं कहापणरजतसुवण्णकंसपत्थरपरिपूरं पज्जोतमाननिधिनिकेतं पढूतधनधज्जवित्तूपकरणं परिपुण्णकोसकोट्टागारं बहन्नपानं बहुविधखज्जभोज्जलेय्यपेय्यसायनीयं उत्तरकुरुसङ्कासं सम्पन्नसस्सं आळकमन्दा विय देवपुरं ।

एत्थ ठत्वा तेसं पुब्बकम्मं कथेतब्बं, कथेत्तेन च छधा विभजित्वा कथेतब्बं । सेय्यथीदं — पुब्बयोगो मिलिन्दपञ्चं लक्खणपञ्चं मेण्डकपञ्चं अनुमानपञ्चं ओपम्मकथापञ्चन्ति ।

तत्थ मिलिन्दपज्जो लक्खणपज्जो, विमत्तिच्छेदनपज्जोति दुविधो । मेण्डकपज्जोपि महावग्गो, योगिकथापज्जोति दुविधो ।

पुब्बयोगोति तेसं पुब्बकम्मं ।

१. बाहिरकथा

पुब्बयोगादि

३. अतीते किर कस्सपस्स भगवतो सासने वत्तमाने गङ्गाय समीपे एकस्मिं आवासे महाभिक्षुसङ्घो पटिवसति, तत्थ वत्तसीलसम्पन्ना भिक्षू पातोव उट्ठाय यट्ठिसम्मज्जनियो [यट्ठिसम्मज्जनियो (सी० पी०)] आदाय बुद्धगुणे आवज्जेन्ता अङ्गणं सम्मज्जित्वा कचवरब्यूहं करोन्ति । अथेको भिक्षु एकं सामणेरं “एहि सामणेर, इमं कचवरं छड्ढेही”ति आह, सो असुणन्तो विय गच्छति, सो दुतियम्पि...पे०... ततियम्पि आमन्तियमानो असुणन्तो विय गच्छतेव । ततो सो भिक्षु “दुब्बचो वतायं सामणेरो”ति कुब्धो सम्मज्जनिदण्डेन पहारं अदासि । ततो सो रोदन्तो भयेन कचवरं छड्ढेन्तो “इमिना कचवरछड्ढुनपुञ्जकम्मेन यावाहं निब्बानं पापुणामि [न पापुणामि (स्या०)], एत्थन्तरे निब्बत्तनिब्बत्तट्ठाने मज्झन्हिकसूरियो [सूरियो (सी० पी०)] विय महेसक्खो महातेजो भवेय्य”न्ति पठमं पत्थनं पट्ठपेसि । कचवरं छड्ढेत्वा नहानत्थाय गङ्गातित्थं गतो गङ्गाय ऊमिवेगं गगारायमानं दिस्वा “यावाहं निब्बानं पापुणामि [न पापुणामि (स्या०)], एत्थन्तरे निब्बत्तनिब्बत्तट्ठाने अयं ऊमिवेगो विय ठानुप्पत्तिकपटिभानो भवेय्यं अक्खयपटिभानो”ति दुतियम्पि पत्थनं पट्ठपेसि ।

सोपि भिक्षु सम्मज्जनिसालाय सम्मज्जनिं ठपेत्वा नहानत्थाय गङ्गातित्थं गच्छन्तो सामणेरस्स पत्थनं सुत्वा “एस मया पयोजितोपि ताव एवं पत्थेति, मय्हं किं न समिज्झिस्सती”ति चिन्तेत्वा “यावाहं निब्बानं पापुणामि [न पापुणामि (स्या०)], एत्थन्तरे निब्बत्तनिब्बत्तट्ठाने अयं गङ्गाऊमिवेगो विय अक्खयपटिभानो भवेय्यं, इमिना पुच्छितपुच्छितं सब्बं पज्जपटिभानं विजटेतुं निब्बेठेतुं समत्थो भवेय्य”न्ति पत्थनं पट्ठपेसि ।

ते उभोपि देवेसु च मनुस्सेसु च संसरन्ता एकं बुद्धन्तरं खेपेसुं । अथ अम्हाकं भगवतापि यथा मोग्गलिपुत्तितस्सत्थेरो दिस्सति, एवमेतेपि दिस्सन्ति मम परिनिब्बानतो पच्चवस्ससते अतिक्कन्ते एते उप्पज्जिस्सन्ति, यं मया सुखुमं कत्वा देसितं धम्मविनयं, तं एते पज्जपुच्छनओपम्मयुत्तिवसेन निज्जटं निग्गुम्बं कत्वा विभजिस्सन्तीति निदिट्ठा ।

४. तेसु सामणेरो जम्बुदीपे सागलनगरे मिलिन्दो नाम राजा अहोसि पण्डितो ब्यत्तो मेधावी पटिबलो अतीतानागतपच्चुप्पन्नानं मन्तयोगविधानकिरियानं [समन्तयोग ... (सी० पी०)], करणकाले निसम्मकारी होति, बहूनि चस्स सत्थानि उग्गहितानि होन्ति । सेय्यथिदं, सुति सम्मुति सङ्ख्या योगा नीति विसेसिका गणिका गन्धब्बा तिकिच्छा धनुब्बेदा [चतुब्बेदा (सी० पी०)] पुराणा इतिहासा जोतिसा माया केतु [हेतु (सी० पी०)] मन्तना युद्धा छन्दसा बुद्धवचनेन [छन्दसामुद्भवचनेन (सी० पी०)] एकूनवीसति, वितण्डवादी [वादी (सी० पी०)] दुरासदो दुप्पसहो पुथुतित्थकरानं अगमक्खायति, सकलजम्बुदीपे मिलिन्देन रज्जा समो कोचि नाहोसि यदिदं थामेन जवेन सूरें पज्जाय, अट्ठो महद्धनो महाभोगो अनन्तबलवाहनो ।

५. अथेकदिवसं मिलिन्दो राजा अनन्तबलवाहनं चतुरङ्गिनिं बलग्गसेनाब्यूहं दस्सनकम्यताय नगरा निक्खमित्वा बहिनगरे सेनङ्गदस्सनं कत्वा [सेनागणनं कारेत्वा (सी० पी०)] सारेत्वा सो राजा भस्सप्पवादको लोकायतवितण्ड [पवत्त

(सी० पी०)] जनसल्लापप्लव चित्तकोतूहलो विसारदो विजम्भको सूरियं ओलोकेत्वा अमच्चे आमन्तेसि “बहु भणो ताव दिवसावसेसो किं करिस्साम, इदनेव नगरं पविसित्वा अत्थि कोचि पण्डितो समणो वा ब्राह्मणो वा सङ्घी गणी गणाचरियो अपि अरहन्तं सम्मासम्बुद्धं पटिजानमानो, यो मया सद्धिं सल्लपितुं सक्कोति कङ्खं पटिविनेतुं, तं उपसङ्गमित्वा पङ्कं पुच्छिस्साम, कङ्खं पटिविनयिस्सामा”ति ।

एवं वुत्ते पञ्चसता योनका राजानं मिलिन्दं एतदवोचुं “अत्थि, महाराज, छ सत्थारो पूरणो कस्सपो मक्खलिगोसालो निगण्ठो नाटपुत्तो [नाथपुत्तो (सी० पी०)] सज्जयो बेलड्डपुत्तो अजितो केसकम्बलो पकुधो कच्चायनो, ते सङ्घिनो गणिनो गणाचरियका जाता यसस्सिनो तित्थकरा साधुसम्मता बहुजनस्स, गच्छ त्वं महाराज, ते पङ्कं पुच्छस्सु, कङ्खं पटिविनयस्सु”ति ।

६. अथ खो मिलिन्दो राजा पञ्चहि योनकसतेहि परिवुत्तो भद्रवाहनं रथवरमारुह्य येन पूरणो कस्सपो तेनुपसङ्गमि, उपसङ्गमित्वा पूरणेन कस्सपेन सद्धिं सम्मोदि, सम्मोदनीयं कथं सारणीयं वीतिसारेत्वा एकमन्तं निसीदि, एकमन्तं निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा पूरणं कस्सपं एतदवोच “को, भन्ते कस्सप, लोकं पालेती”ति? “पथवी, महाराज, लोकं पालेती”ति । “यदि, भन्ते कस्सप, पथवी [पठवी (सी० स्या० पी०)] लोकं पालेति, अथ कस्मा अवीचिनिरयं गच्छन्ता सत्ता पथविं अतिक्कमित्वा गच्छन्ती”ति? एवं वुत्ते पूरणो कस्सपो नेव सक्खि ओगिलितुं, नो सक्खि उगिलितुं, अधोमुखो पत्तक्खन्धो तुण्हीभूतो पज्झायन्तो निसीदि ।

७. अथ खो मिलिन्दो राजा मक्खलिं गोसालं एतदवोच “अत्थि, भन्ते गोसाल, कुसलाकुसलानि कम्मनि, अत्थि सुकतदुक्कटानं कम्मनं फलं विपाको”ति? “नत्थि, महाराज, कुसलाकुसलानि कम्मनि, नत्थि सुकतदुक्कटानं कम्मनं फलं विपाको । ये ते, महाराज, इध लोके खत्तिया, ते परलोकं गन्त्वापि पुन खत्तियाव भविस्सन्ति, ये ते ब्राह्मणा वेस्सा सुद्धा चण्डाला पुक्कुसा, ते परलोकं गन्त्वापि पुन ब्राह्मणा वेस्सा सुद्धा चण्डाला पुक्कुसाव भविस्सन्ति । किं कुसलाकुसलेहि कम्मेही”ति? “यदि, भन्ते गोसाल, इध लोके खत्तिया ब्राह्मणा वेस्सा सुद्धा चण्डाला पुक्कुसा, ते परलोकं गन्त्वापि पुन खत्तिया ब्राह्मणा वेस्सा सुद्धा चण्डाला पुक्कुसाव भविस्सन्ति, नत्थि कुसलाकुसलेहि कम्मेहि करणीयं । तेन हि, भन्ते गोसाल, ये ते इध लोके हत्थच्छिन्ना, ते परलोकं गन्त्वापि पुन हत्थच्छिन्नाव भविस्सन्ति । ये पादच्छिन्ना, ते पादच्छिन्नाव भविस्सन्ति । ये हत्थपादच्छिन्ना, ते हत्थपादच्छिन्नाव भविस्सन्ति । ये कण्णच्छिन्ना, ते कण्णच्छिन्नाव भविस्सन्ति । ये नासच्छिन्ना, ते नासच्छिन्नाव भविस्सन्ति । ये कण्णनासच्छिन्ना, ते कण्णनासच्छिन्नाव भविस्सन्ती”ति । एवं वुत्ते गोसालो तुण्ही अहोसि ।

अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो एतदहोसि “तुच्छो वत भो जम्बुदीपो, पलापो वत भो जम्बुदीपो, नत्थि कोचि समणो वा ब्राह्मणो वा, यो मया सद्धिं सल्लपितुं सक्कोति कङ्खं पटिविनेतुं”न्ति ।

अथ खो मिलिन्दो राजा अमच्चे आमन्तेसि “रमणीया वत भो दोसिना रत्ति, कं नु ख्वज्ज समणं वा ब्राह्मणं वा उपसङ्गमेय्याम पङ्कं पुच्छितुं, को मया सद्धिं सल्लपितुं सक्कोति कङ्खं पटिविनेतुं”न्ति? एवं वुत्ते अमच्चा तुण्हीभूता रज्जो मुखं ओलोकयमाना अट्ठसु ।

तेन खो पन समयेन सागलनगरं द्वादस वस्सानि सुज्जं अहोसि समणब्राह्मणगहपतिपण्डितेहि, यत्थ समणब्राह्मणगहपतिपण्डिता पटिवसन्तीति सुणाति, तत्थ गन्त्वा राजा ते पङ्कं पुच्छति, ते सब्बेपि पङ्कविसज्जनेन राजानं

आराधेतुं असक्कोन्ता येन वा तेन वा पक्कमन्ति । ये अज्जं दिसं न पक्कमन्ति, ते सब्बे तुण्हीभूता अच्छन्ति । भिक्खू पन येभुय्येन हिमवन्तमेव गच्छन्ति ।

८. तेन खो पन समयेन कोटिसता अरहन्तो हिमवन्ते पब्बते रक्खिततले पटिवसन्ति । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो दिब्बाय सोतधातुया मिलिन्दस्स रज्जो वचनं सुत्वा युगन्धरमत्थके भिक्खुसङ्घं सन्निपातेत्वा भिक्खू पुच्छि “अत्थावुसो कोचि भिक्खू पटिबलो मिलिन्देन रज्जा सद्धिं सल्लपितुं कद्धं पटिविनेतु”न्ति?

एवं वुत्ते कोटिसता अरहन्तो तुण्ही अहेसुं । दुतियम्पि ततियम्पि पुट्ठा तुण्ही अहेसुं । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो भिक्खुसङ्घं एतदवोच “अत्थावुसो तावतिसभवने वेजयन्तस्स पाचीनतो केतुमती नाम विमानं, तत्थ महासेनो नाम देवपुत्तो पटिवसति, सो पटिबलो तेन मिलिन्देन रज्जा सद्धिं सल्लपितुं कद्धं पटिविनेतु”न्ति ।

अथ खो कोटिसता अरहन्तो युगन्धरपब्बते अन्तरहिता तावतिसभवने पातुरहेसुं । अहसा खो सक्को देवानमिन्दो ते भिक्खू दूरतोव आगच्छन्ते, दिस्वान येनायस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्गमि, उपसङ्गमित्वा आयस्मन्तं अस्सगुत्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठासि, एकमन्तं ठितो खो सक्को देवानमिन्दो आयस्मन्तं अस्सगुत्तं एतदवोच “महा खो, भन्ते, भिक्खुसङ्घो अनुप्पत्तो, अहं सङ्घस्स आरामिको, केनत्थो, किं मया करणीय”न्ति?

अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो सक्कं देवानमिन्दं एतदवोच “अयं खो, महाराज, जम्बुदीपे सागलनगरे मिलिन्दो नाम राजा वितण्डवादी दुरासदो दुप्पसहो पुथुतित्थकरानं अग्गमक्खायति, सो भिक्खुसङ्घं उपसङ्गमित्वा दिट्ठिवादेन पज्जं पुच्छित्वा भिक्खुसङ्घं विहेठेती”ति ।

अथ खो सक्को देवानमिन्दो आयस्मन्तं अस्सगुत्तं एतदवोच “अयं खो, भन्ते, मिलिन्दो राजा इतो चुतो मनुस्सेसु उप्पन्नो, एसो खो, भन्ते, केतुमतिविमाने महासेनो नाम देवपुत्तो पटिवसति, सो पटिबलो तेन मिलिन्देन रज्जा सद्धिं सल्लपितुं कद्धं पटिविनेतुं, तं देवपुत्तं याचिस्साम मनुस्सलोकूपपत्तिया”ति ।

अथ खो सक्को देवानमिन्दो भिक्खुसङ्घं पुरक्खत्वा केतुमतिविमानं पविसित्वा महासेनं देवपुत्तं आलिङ्गित्वा एतदवोच “याचति तं, मारिस, भिक्खुसङ्घो मनुस्सलोकूपपत्तिया”ति । “न मे, भन्ते, मनुस्सलोकेनत्थो कम्मबहुलेन, तिब्बो मनुस्सलोको, इधेवाहं, भन्ते, देवलोके उपरूपरूपपत्तिको हुत्वा परिनिब्बायिस्सामी”ति । दुतियम्पि...पे०... ततियम्पि खो सक्केन देवानमिन्देन याचितो महासेनो देवपुत्तो एवमाह “न मे, भन्ते, मनुस्सलोकेनत्थो कम्मबहुलेन, तिब्बो मनुस्सलोको, इधेवाहं, भन्ते, देवलोके उपरूपरूपपत्तिको हुत्वा परिनिब्बायिस्सामी”ति ।

अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो महासेनं देवपुत्तं एतदवोच “इध मयं, मारिस, सदेवकं लोकं अनुविलोकयमाना अज्जत्र तया मिलिन्दस्स रज्जो वादं भिन्दित्वा सासनं पगगहेतुं समत्थं अज्जं कज्जि न पस्साम, याचति तं, मारिस, भिक्खुसङ्घो, साधु सप्पुरिस मनुस्सलोके निब्बत्तित्वा दसबलस्स सासनं पगगहाही”ति । एवं वुत्ते महासेनो देवपुत्तो “अहं किर मिलिन्दस्स रज्जो वादं भिन्दित्वा बुद्धसासनं पगगहेतुं समत्थो भविस्सामी”ति हट्ठपहट्ठो उदग्गुदग्गो हुत्वा “साधु, भन्ते, मनुस्सलोके उप्पज्जिस्सामी”ति पटिज्जं अदासि ।

९. अथ खो ते भिक्खू देवलोके तं करणीयं तीरेत्वा देवेसु तावतिसेसु अन्तरहिता हिमवन्ते पब्बते रक्खिततले

पातुरहेसुं ।

अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो भिक्खुसङ्घं एतदवोच “अत्थावुसो, इमस्मिं भिक्खुसङ्घे कोचि भिक्खु सन्निपातं अनागतो”ति । एवं वुत्ते अज्जतरो भिक्खु आयस्मन्तं अस्सगुत्तं एतदवोच “अत्थि, भन्ते, आयस्मा रोहणो इतो सत्तमे दिवसे हिमवन्तं पब्बतं पविसित्वा निरोधं समापन्नो, तस्स सन्तिके दूतं पाहेथा”ति । आयस्मापि रोहणो तद्धणज्जेव निरोधा वुट्ठाय “सङ्घो मं पटिमानेती”ति हिमवन्ते पब्बते अन्तरहितो रक्खिततले कोटिसतानं अरहन्तानं पुरतो पातुरहोसि ।

अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो आयस्मन्तं रोहणं एतदवोच “किं नु खो, आवुसो, रोहण बुद्धसासने भिज्जन्ते [पलुज्जन्ते (सी० पी०)] न पस्ससि सङ्घस्स करणीयानी”ति । “अमनसिकारो मे, भन्ते, अहोसी”ति ।

“तेन, हावुसो रोहण, दण्डकम्मं करोही”ति । “किं, भन्ते, करोमी”ति? “अत्थावुसो रोहण, हिमवन्तपब्बतपस्से गजङ्गलं [कजङ्गलं (सी० पी०)] नाम ब्राह्मणगामो, तत्थ सोणुत्तरो नाम ब्राह्मणो पटिवसति, तस्स पुत्तो उप्पज्जिस्सति नागसेनोति नाम दारको, तेन हि त्वं, आवुसो रोहण, दसमासाधिकानि सत्त वस्सानि तं कुलं पिण्डाय पविसित्वा नागसेनं दारकं नीहरित्वा पब्बाजेहि, पब्बजितेव तस्मिं दण्डकम्मतो मुच्चिस्ससी”ति । आयस्मापि खो रोहणो “साधू”ति सम्पटिच्छि ।

१०. महासेनोपि खो देवपुत्तो देवलोका चवित्वा सोणुत्तरब्राह्मणस्स भरियाय कुच्छिस्मिं पटिसन्धिं अगगहेसि, सह पटिसन्धिगहणा तयो अच्छरिया अब्भुता धम्मा पातुरहेसुं, आवुधभण्डानि पज्जलिसु, अगगस्सं अभिनिष्फन्नं, महामेघो अभिष्पवस्सि । आयस्मापि खो रोहणो तस्स पटिसन्धिगहणतो पट्टाय दसमासाधिकानि सत्त वस्सानि तं कुलं पिण्डाय पविसन्तो एकदिवसम्पि कटच्छुमत्तं भत्तं वा उळुङ्कमत्तं यागुं वा अभिवादनं वा अज्जलिकम्मं वा सामीचिकम्मं वा नालत्थ, अथ खो अक्कोसज्जेव परिभासज्जेव पटिलभति “अतिच्छथ भन्ते”ति वचनमत्तम्पि वत्ता नाम नाहोसि, दसमासाधिकानं पन सत्तन्नं वस्सानं अच्छयेन एकदिवसं “अतिच्छथ भन्ते”ति वचनमत्तं अलत्थ । तं दिवसमेव ब्राह्मणोपि बहि कम्मन्ता आगच्छन्तो पटिपथे थेरं दिस्वा “किं, भो पब्बजित, अम्हाकं गेहं अगमित्था”ति आह । “आम, ब्राह्मण, अगमम्हा”ति । “अपि किज्चि लभित्था”ति । “आम, ब्राह्मण, लभिमम्हा”ति । सो अनत्तमनो गेहं गन्त्वा पुच्छि “तस्स पब्बजितस्स किज्चि अदत्था”ति । “न किज्चि अदम्हा”ति । ब्राह्मणो दुतियदिवसे घरद्वारे येव निसीदि “अज्ज पब्बजितं मुसावादेन निगगहेस्सामी”ति । थेरो दुतियदिवसे ब्राह्मणस्स घरद्वारं सम्पत्तो ।

ब्राह्मणो थेरं दिस्वाव एवमाह “तुम्हे हिज्जो अम्हाकं गेहे किज्चि अलभित्वाव “लभिमम्हा”ति अवोचुत्थ, वट्ठति नु खो तुम्हाकं मुसावादो”ति । थेरो आह “मयं, ब्राह्मण, तुम्हाकं गेहे () [पविसन्ता] (क०)] दसमासाधिकानि सत्त वस्सानि ‘अतिच्छथा’ति वचनमत्तम्पि अलभित्वा हिज्जो ‘अतिच्छथा’ति वचनमत्तं लभिमम्हा, अथेतं वाचापटिसन्धारं [पटिसन्तारं (सी० पी०)] उपादाय एवमवोचुम्हा”ति ।

ब्राह्मणो चिन्तेसि “इमे वाचापटिसन्धारमत्तम्पि लभित्वा जनमज्झे ‘लभिमम्हा’ति पसंसन्ति, अज्जं किज्चि खादनीयं वा भोजनीयं वा लभित्वा कस्मा नप्पसंसन्ती”ति पसीदित्वा अत्तनो अत्थाय पटियादितभत्ततो कटच्छुभिक्षं, तदुपियज्च व्यज्जनं दापित्वा “इमं भिक्षं सब्बकालं तुम्हे लभिस्सथा”ति आह ।

सो पुनदिवसतो पभुति उपसङ्कमन्तस्स थेरस्स उपसमं दिस्वा भिय्योसो मत्ताय पसीदित्वा थेरं निच्चकालं अत्तनो घरे

भक्तविस्सगकरणत्थाय याचि । थेरो तुण्हीभावेन अधिवासेत्वा दिवसे दिवसे भत्तकिच्चं कत्वा गच्छन्तो थोकं थोकं बुद्धवचनं कथेत्वा गच्छति । सापि खो ब्राह्मणी दसमासच्चयेन पुत्तं विजायि, “नागसेनो”तिस्स नाममकंसु, सो अनुक्कमेन वड्ढन्तो सत्तवस्सिको जातो ।

११. अथ खो नागसेनस्स दारकस्स पिता नागसेनं दारकं एतदवोच “इमस्मिं खो, तात नागसेन, ब्राह्मणकुले सिक्खानि सिक्खेय्यासी”ति । “कतमानि, तात, इमस्मिं ब्राह्मणकुले सिक्खानि नामा”ति? “तयो खो, तात नागसेन, वेदा सिक्खानि नाम, अवसेसानि सिप्पानि सिप्पं नामा”ति । “तेन हि, तात, सिक्खिस्सामी”ति ।

अथ खो सोणुत्तरो ब्राह्मणो आचरियब्राह्मणस्स आचरियभागं सहस्सं दत्वा अन्तोपासादे एकस्मिं गम्भे एकतो मज्जकं पज्जपेत्वा आचरियब्राह्मणं एतदवोच “सज्झापेहि खो, त्वं ब्राह्मण, इमं दारकं मन्तानीति । तेन हि ‘तात दारक’ उग्गण्हाहि मन्तानी”ति । आचरियब्राह्मणो सज्झायति नागसेनस्स दारकस्स एकेनेव उद्देसेन तयो वेदा हृदयङ्गता वाचुगता सूपधारिता सुववत्थापिता सुमनसिकता अहेसुं, सकिमेव चक्खुं उदपादि तीसु वेदेसु सनिघण्टुकेटुभेसु [सनिघण्टुकेटुभेसु (क०)] साक्खरप्पभेदेसु इतिहासपञ्चमेसु पदको वेय्याकरणो लोकायतमहापुरिसलक्खणेसु अनवयो अहोसि ।

अथ खो नागसेनो दारको पितरं एतदवोच “अत्थि नु खो, तात, इमस्मिं ब्राह्मणकुले इतो उत्तरिम्पि सिक्खितब्बानि, उदाहु एत्तकानेवा”ति । “नत्थि, तात नागसेन, इमस्मिं ब्राह्मणकुले इतो उत्तरिं सिक्खितब्बानि, एत्तकानेव सिक्खितब्बानी”ति ।

अथ खो नागसेनो दारको आचरियस्स अनुयोगं दत्वा पासादा ओरुय्ह पुब्बवासनाय चोदितहृदयो रहोगतो पटिसल्लीनो अत्तनो सिप्पस्स आदिमज्झपरियोसानं ओलोकेन्तो आदिमिहि वा मज्झे वा परियोसाने वा अप्पमत्तकम्पि सारं अदिस्वा “तुच्छा वत भो इमे वेदा, पलापा वत भो इमे वेदा असारा निस्सारा”ति विप्पटिसारी अनत्तमनो अहोसि ।

१२. तेन खो पन समयेन आयस्मा रोहणो वत्तनिये सेनासने निसिन्नो नागसेनस्स दारकस्स चेतसा चेतोपरिवितक्कमज्जाय निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय वत्तनिये सेनासने अन्तरहितो गजङ्गलब्राह्मणगामस्स पुरतो पातुरहोसि । अदसा खो नागसेनो दारको अत्तनो द्वारकोट्टके ठितो आयस्मन्तं रोहणं दूरतोव आगच्छन्तं, दिस्वान अत्तमनो उदग्गो पमुदितो पीतिसोमनस्सजातो “अप्पेव नामायं पब्बजितो कज्जि सारं जानेय्या”ति येनायस्मा रोहणो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं रोहणं एतदवोच “को नु खो, त्वं मारिस, एदिसो भण्डुकासाववसनो”ति । “पब्बजितो [पापकानं मलानं पब्बाजेतुं पब्बजितो (सी० पी०)] नामाहं दारका”ति । “केन, त्वं मारिस, पब्बजितो नामासी”ति? “पापकानि मलानि पब्बाजेति, तस्माहं, दारक, पब्बजितो नामा”ति । “किंकारणा, मारिस, केसा ते न यथा अज्जेस”न्ति? “सोळसिमे, दारक, पलिबोधे दिस्वा केसमस्सुं ओहारेत्वा पब्बजितो । “कतमे सोळस””? “अलङ्कारपलिबोधो मण्डनपलिबोधो तेलमक्खनपलिबोधो धोवनपलिबोधो मालापलिबोधो गन्धपलिबोधो वासनपलिबोधो हरीटकपलिबोधो आमलकपलिबोधो रङ्गपलिबोधो बन्धनपलिबोधो कोच्छपलिबोधो कप्पकपलिबोधो विजटनपलिबोधो ऊकापलिबोधो, केसेसु विलूनेसु सोचन्ति किलमन्ति परिदेवन्ति उरत्ताळिं कन्दन्ति सम्मोहं आपज्जन्ति, इमेसु खो, दारक, सोळससु पलिबोधेसु पलिगुण्ठिता मनुस्सा सब्बानि अतिसुखुमानि सिप्पानि नासेन्ती”ति । “किंकारणा, मारिस, वत्थानिपि ते न यथा अज्जेस”न्ति? “कामनिस्सितानि खो, दारक, वत्थानि, कामनिस्सितानि गिहिव्यज्जनभण्डानि [कमनीयानि गिहिव्यज्जनानि (सी० पी०)], यानि कानिचि खो भयानि वत्थतो उप्पज्जन्ति, तानि कासाववसनस्स न होन्ति, तस्मा वत्थानिपि मे न यथा अज्जेस”न्ति । “जानासि खो, त्वं मारिस, सिप्पानि नामा”ति? “आम, दारक, जानामहं सिप्पानि, यं

लोके उत्तमं मन्तं, तम्पि जानामी”ति । “मय्हम्पि तं, मारिस, दातुं सक्का”ति? “आम, दारक, सक्का”ति । “तेन हि मे देही”ति । “अकालो खो, दारक, अन्तरघरं पिण्डाय पविट्ठम्हा”ति ।

अथ खो नागसेनो दारको आयस्मतो रोहणस्स हत्थतो पत्तं गहेत्वा घरं पवेसेत्वा पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सहत्था सन्तप्पेत्वा सम्पवारेत्वा आयस्मन्तं रोहणं भुत्ताविं ओनीतपत्तपाणिं एतदवोच “देहि मे दानि, मारिस, मन्त”न्ति । “यदा खो त्वं, दारक, निप्पलिबोधो हुत्वा मातापितरो अनुजानापेत्वा मया गहितं पब्बजितवेसं गण्हिस्ससि, तदा दस्सामी”ति आह ।

अथ खो नागसेनो दारको मातापितरो उपसङ्कमित्वा आह “अम्मताता, अयं पब्बजितो ‘यं लोके उत्तमं मन्तं, तं जानामी”ति वदति, न च अत्तनो सन्तिके अपब्बजितस्स देति, अहं एतस्स सन्तिके पब्बजित्वा तं उत्तमं मन्तं उगगण्हिस्सामी”ति । अथस्स मातापितरो “पब्बजित्वापि नो पुत्तो मन्तं गण्हतु, गहेत्वा पुन आगच्छिस्सती”ति मज्जमाना “गण्ह पुत्ता”ति अनुजानिंसु ।

१३. अथ खो आयस्मा रोहणो नागसेनं दारकं आदाय येन वत्तनियं सेनासनं, येन विजम्भवत्थु तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा विजम्भवत्थुस्मिं सेनासने एकरत्तं वसित्वा येन रक्खिततलं तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा कोटिसतानं अरहन्तानं मज्झे नागसेनं दारकं पब्बाजेसि । पब्बजितो च पनायस्मा नागसेनो आयस्मन्तं रोहणं एतदवोच “गहितो मे, भन्ते, तव वेसो, देथ मे दानि मन्त”न्ति । अथ खो आयस्मा रोहणो “किम्हि नु खोहं नागसेनं विनेय्यं पठमं विनये वा सुत्तन्ते वा अभिधम्मे वा”ति चिन्तेत्वा “पण्डितो खो अयं नागसेनो, सक्कोति सुखेनेव अभिधम्मं परियापुणितु”न्ति पठमं अभिधम्मे विनेसि ।

आयस्मा च नागसेनो “कुसला धम्मा, अकुसला धम्मा, अब्याकता धम्मा”ति तिकदुकपटिमण्डितं धम्मसङ्गणीपकरणं, खन्धविभङ्गादि अट्टारस विभङ्गपटिमण्डितं विभङ्गप्पकरणं, “सङ्गहो असङ्गहो”ति आदिना चुद्दसविधेन विभत्तं धातुकथापकरणं, “खन्धपञ्चत्ति आयतनपञ्चत्ती”ति आदिना छब्बिधेन विभत्तं पुगगलपञ्चत्तिप्पकरणं, सक्वादे पञ्चसुत्तसतानि परवादे पञ्चसुत्तसतानीति सुत्तसहस्सं समोधानेत्वा विभत्तं कथावत्थुप्पकरणं, “मूलयमकं खन्धयमक”न्ति आदिना दसविधेन विभत्तं यमकप्पकरणं, “हेतुपच्चयो आरम्भणपच्चयो”ति आदिना चतुर्वीसतिविधेन विभत्तं पट्टानप्पकरणन्ति सब्बं तं अभिधम्मपिटकं एकेनेव सज्झायेन पगुणं कत्वा “तिट्ठथ भन्ते, न पुन ओसारेथ, एत्तकेनेवाहं सज्झायिस्सामी”ति आह ।

१४. अथ खो आयस्मा नागसेनो येन कोटिसता अरहन्तो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा कोटिसते अरहन्ते एतदवोच “अहं खो भन्ते ‘कुसला धम्मा, अकुसला धम्मा, अब्याकता धम्मा”ति इमेसु तीसु पदेसु पक्खिपित्वा सब्बं तं अभिधम्मपिटकं वित्थारेण ओसारेस्सामी”ति । “साधु, नागसेन, ओसारेही”ति ।

अथ खो आयस्मा नागसेनो सत्त मासानि सत्त पकरणानि वित्थारेण ओसारेसि, पथवी उन्नदि, देवता साधुकारमदंसु, ब्रह्मानो अप्फोटेसुं, दिब्बानि चन्दनचुण्णानि दिब्बानि च मन्दारवपुष्पानि अभिप्पवस्सिंसु ।

१५. अथ खो कोटिसता अरहन्तो आयस्मन्तं नागसेनं परिपुण्णवीसतिवस्सं रक्खिततले उपसम्पादेसुं । उपसम्पन्नो च पनायस्मा नागसेनो तस्सा रत्तिया अच्चयेन पुब्बहसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय उपज्झायेन सद्धिं गामं पिण्डाय

पविसन्तो एवरूपं परिवितक्कं उप्पादेसि “तुच्छो वत मे उपज्झायो, बालो वत मे उपज्झायो, ठपेत्वा अवसेसं बुद्धवचनं पठमं मं अभिधम्मे विनेसी”ति ।

अथ खो आयस्मा रोहणो आयस्मतो नागसेनस्स चेतसा चेतोपरिवितक्कमज्जाय आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “अननुच्छविकं खो नागसेन परिवितक्कं वितक्केसि, न खो पनेतं नागसेन तवानुच्छविक”न्ति ।

अथ खो आयस्मतो नागसेनस्स एतदहोसि “अच्छरियं वत भो, अब्भुतं वत भो, यत्र हि नाम मे उपज्झायो चेतसा चेतोपरिवितक्कं जानिस्सति, पण्डितो वत मे उपज्झायो, यंनूनाहं उपज्झायं खमापेय्य”न्ति । अथ खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्तं रोहणं एतदवोच “खमथ मे, भन्ते, न पुन एवरूपं वितक्केस्सामी”ति ।

अथ खो आयस्मा रोहणो आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “न खो त्याहं नागसेन एत्तावता खमामि, अत्थि खो नागसेन सागलं नाम नगरं, तत्थ मिलिन्दो नाम राजा रज्जं कारेति, सो दिट्ठिवादेन पज्झं पुच्छित्वा भिक्खुसङ्घं विहेठेति, सचे त्वं तत्थ गन्त्वा तं राजानं दमेत्वा बुद्धसासने पसादेस्ससि, एवाहं तं खमिस्सामी”ति ।

“तिट्ठतु, भन्ते, एको मिलिन्दो राजा; सचे, भन्ते, सकलजम्बुदीपे सब्बे राजानो आगन्त्वा मं पज्झं पुच्छेय्युं, सब्बं तं विसज्जेत्वा सम्पदालेस्सामि, ‘खमथ मे भन्ते’ति वत्त्वा, ‘न खमामी’ति वुत्ते ‘तेन हि, भन्ते, इमं तेमासं कस्स सन्तिके वसिस्सामी’ति आह” । अयं खो, नागसेन, आयस्मा अस्सगुत्तो वत्तनिये सेनासने विहरति, गच्छ त्वं, नागसेन, येनायस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्गम, उपसङ्गमित्वा मम वचनेन आयस्मतो अस्सगुत्तस्स पादे सिरसा वन्द, एवञ्च नं वदेहि ‘उपज्झायो मे, भन्ते, तुम्हाकं पादे सिरसा वन्दति, अप्पाबाधं अप्पातङ्कं लहुट्ठानं बलं फासुविहारं पुच्छति, उपज्झायो मे, भन्ते, इमं तेमासं तुम्हाकं सन्तिके वसितुं मं पहिणी’ति, ‘कोनामो ते उपज्झायो’ति च वुत्ते ‘रोहणत्थेरो नाम भन्ते’ति वदेय्यासि, ‘अहं कोनामो’ति वुत्ते एवं वदेय्यासि ‘मम उपज्झायो, भन्ते, तुम्हाकं नामं जानाती’”ति । “एवं भन्ते”ति खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्तं रोहणं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा पत्तचीवरमादाय अनुपुब्बेन चारिकं चरमानो येन वत्तनियं सेनासनं, येनायस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्गमि, उपसङ्गमित्वा आयस्मन्तं अस्सगुत्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठासि, एकमन्तं ठितो खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्तं अस्सगुत्तं एतदवोच “उपज्झायो मे, भन्ते, तुम्हाकं पादे सिरसा वन्दति, एवञ्च वदेति अप्पाबाधं अप्पातङ्कं लहुट्ठानं बलं फासुविहारं पुच्छति, उपज्झायो मे, भन्ते, इमं तेमासं तुम्हाकं सन्तिके वसितुं मं पहिणी”ति ।

अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “त्वं किन्नामोसी”ति । “अहं, भन्ते, नागसेनो नामा”ति । “कोनामो ते उपज्झायो”ति? “उपज्झायो मे, भन्ते, रोहणो नामा”ति । “अहं कोनामो”ति । “उपज्झायो मे, भन्ते, तुम्हाकं नामं जानाती”ति ।

“साधु, नागसेन, पत्तचीवरं पटिसामेही”ति । “साधु भन्ते”ति पत्तचीवरं पटिसामेत्वा पुनर्दिवसे परिवेणं सम्मज्जित्वा मुखोदकं दन्तपोणं उपट्ठपेसि । थेरो सम्मज्जितट्ठानं पटिसम्मज्जि, तं उदकं छट्ठेत्वा अज्जं उदकं आहरि, तज्ज दन्तकट्ठं अपनेत्वा अज्जं दन्तकट्ठं गण्हि, न आलापसल्लापं अकासि, एवं सत्त दिवसानि कत्वा सत्तमे दिवसे पुन पुच्छित्वा पुन तेन तथेव वुत्ते वस्सवासं अनुजानि ।

१६. तेन खो पन समयेन एका महाउपासिका आयस्मन्तं अस्सगुत्तं तिसमत्तानि वस्सानि उपट्ठासि । अथ खो सा

महाउपासिका तेमासच्चयेन येनायस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं अस्सगुत्तं एतदवोच “अत्थि नु खो, तात, तुम्हाकं सन्तिके अज्जो भिक्खू”ति । “अत्थि, महाउपासिके, अम्हाकं सन्तिके नागसेनो नाम भिक्खू”ति । “तेन हि, तात अस्सगुत्त, अधिवासेहि नागसेनेन सद्धिं स्वातनाय भत्त”न्ति । अधिवासेसि खो आयस्मा अस्सगुत्तो तुण्हीभावेन ।

अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो तस्सा रत्तिया अच्चयेन पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय आयस्मता नागसेनेन सद्धिं पच्छासमणेन येन महाउपासिकाय निवेसनं तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा पज्जत्ते आसने निसीदि । अथ खो सा महाउपासिका आयस्मन्तं अस्सगुत्तं आयस्मन्तञ्च नागसेनं पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सहत्था सन्तप्पेसि सम्पवारेसि । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो भुत्ताविं ओनीतपत्तपाणिं आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “त्वं, नागसेन, महाउपासिकाय अनुमोदनं करोही”ति इदं वत्वा उट्ठायासना पक्कामि ।

अथ खो सा महाउपासिका आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “महल्लिका खोहं, तात नागसेन, गम्भीराय धम्मकथाय मय्हं अनुमोदनं करोही”ति । अथ खो आयस्मा नागसेनो तस्सा महाउपासिकाय गम्भीराय धम्मकथाय लोकुत्तराय सुज्जतप्पटिसंयुत्ताय अनुमोदनं अकासि । अथ खो तस्सा महाउपासिकाय तस्मिंयेव आसने विरजं वीतमलं धम्मचक्खुं उदपादि “यं किञ्चि समुदयधम्मं, सब्बं तं निरोधधम्म”न्ति । आयस्मापि खो नागसेनो तस्सा महाउपासिकाय अनुमोदनं कत्वा अत्तना देसितं धम्मं पच्चवेक्खन्तो विपस्सनं पट्टपेत्वा तस्मिंयेव आसने निसिन्नो सोतापत्तिफले पतिट्ठासि ।

अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो मण्डलमाळे निसिन्नो द्विन्नमि धम्मचक्खुपटिलाभं जत्वा साधुकारं पवत्तेसि “साधु साधु नागसेन, एकेन कण्डप्पहारेन द्वे महाकाया पदालिता”ति, अनेकानि च देवतासहस्सानि साधुकारं पवत्तेसुं ।

१७. अथ खो आयस्मा नागसेनो उट्ठायासना येनायस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं अस्सगुत्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदि, एकमन्तं निसिन्नं खो आयस्मन्तं नागसेनं आयस्मा अस्सगुत्तो एतदवोच “गच्छ, त्वं नागसेन, पाटलिपुत्तं, पाटलिपुत्तनगरे असोकारामे आयस्मा धम्मरक्खितो पटिवसति, तस्स सन्तिके बुद्धवचनं परियापुणाही”ति । “कीव दूरो, भन्ते, इतो पाटलिपुत्तनगर”न्ति? “योजनसतानि खो नागसेना”ति । “दूरो खो, भन्ते, मग्गो । अन्तरामग्गे भिक्खा दुल्लभा, कथाहं गमिस्सामी”ति? “गच्छ, त्वं नागसेन, अन्तरामग्गे पिण्डपातं लभिस्ससि सालीनं ओदनं विगतकाळकं अनेकसूपं अनेकव्यञ्जन”न्ति । “एवं भन्ते”ति खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्तं अस्सगुत्तं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा पत्तचीवरमादाय येन पाटलिपुत्तं तेन चारिकं पक्कामि ।

१८. तेन खो पन समयेन पाटलिपुत्तको सेट्ठि पज्जहि सकटसतेहि पाटलिपुत्तगामिमग्गं पटिपन्नो होति । अदसा खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि आयस्मन्तं नागसेनं दूरतोव आगच्छन्तं, दिस्वान येनायस्मा नागसेनो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं नागसेनं अभिवादेत्वा “कुहिं गच्छसि ताता”ति आह । “पाटलिपुत्तं गहपती”ति । “साधु तात, मयम्पि पाटलिपुत्तं गच्छाम । अम्हेहि सद्धिं सुखं गच्छथा”ति ।

अथ खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि आयस्मतो नागसेनस्स इरियापथे पसीदित्वा आयस्मन्तं नागसेनं पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सहत्था सन्तप्पेत्वा सम्पवारेत्वा आयस्मन्तं नागसेनं भुत्ताविं ओनीतपत्तपाणिं अज्जतरं नीचं आसनं गहेत्वा एकमन्तं निसीदि, एकमन्तं निसिन्नो खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “किन्नामोसि त्वं ताता”ति । “अहं, गहपति, नागसेनो नामा”ति । “जानासि खो, त्वं तात, बुद्धवचनं नामा”ति? “जानामि खोहं, गहपति,

अभिधम्मपदानी”ति । “लाभा नो तात, सुलद्धं नो तात, अहमिं खो, तात, आभिधम्मिको, त्वमिं आभिधम्मिको, भण, तात, अभिधम्मपदानी”ति । अथ खो आयस्मा नागसेनो पाटलिपुत्तकस्स सेट्ठिस्स अभिधम्मं देसेसि, देसेन्ते येव पाटलिपुत्तकस्स सेट्ठिस्स विरजं वीतमलं धम्मचक्रं उदपादि “यं किञ्चि समुदयधम्मं, सब्बं तं निरोधधम्मं”न्ति ।

अथ खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि पञ्चमत्तानि सकटसतानि पुरतो उय्योजेत्वा सयं पच्छतो गच्छन्तो पाटलिपुत्तस्स अविदूरे द्वेधापथे ठत्वा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “अयं खो, तात नागसेन, असोकारामस्स मग्गो, इदं खो, तात, अम्हाकं कम्बलरतनं सोळसहत्थं आयामेन, अट्ठहत्थं वित्थारेन, पटिग्गण्हाहि खो, तात, इदं कम्बलरतनं अनुकम्पं उपादाया”ति । पटिग्गहेसि खो आयस्मा नागसेनो तं कम्बलरतनं अनुकम्पं उपादाय । अथ खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि अत्तमनो उदग्गो पमुदितो पीतिसोमनस्सजातो आयस्मन्तं नागसेनं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि ।

१९. अथ खो आयस्मा नागसेनो येन असोकारामो येनायस्मा धम्मरक्खितो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं धम्मरक्खितं अभिवादेत्वा अत्तनो आगतकारणं कथेत्वा आयस्मतो धम्मरक्खितस्स सन्तिके तेपिटकं बुद्धवचनं एकेनेव उद्देसेन तीहि मासेहि ब्यञ्जनसो परियापुणित्वा पुन तीहि मासेहि अत्थसो मनसाकासि ।

अथ खो आयस्मा धम्मरक्खितो आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “सेय्यथापि, नागसेन, गोपालको गावो रक्खति, अज्जे गोरसं परिभुज्जन्ति । एवमेव खो, त्वं नागसेन, तेपिटकं बुद्धवचनं धारेन्तोपि न भागी सामज्जस्सा”ति । “होतु, भन्ते, अलं एत्तकेना”ति । तेनेव दिवसभागेन तेन रत्तिभागेन सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणि, सह सच्चप्पटिवेधेन आयस्मतो नागसेनस्स सब्बे देवा साधुकारमदंसु, पथवी उन्नदि, ब्रह्मानो अप्फोटेसुं, दिब्बानि चन्दनचुण्णानि दिब्बानि च मन्दारवपुष्पानि अभिप्पवस्सिंसु ।

२०. तेन खो पन समयेन कोटिसता अरहन्तो हिमवन्ते पब्बते रक्खिततले सन्निपतित्वा आयस्मतो नागसेनस्स सन्तिके दूतं पाहेसुं “आगच्छतु नागसेनो, दस्सनकामा मयं नागसेन”न्ति । अथ खो आयस्मा नागसेनो दूतस्स वचनं सुत्वा असोकारामे अन्तरहितो हिमवन्ते पब्बते रक्खिततले कोटिसतानं अरहन्तानं पुरतो पातुरहोसि ।

अथ खो कोटिसता अरहन्तो आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोचुं “एसो खो, नागसेन, मिलिन्दो राजा भिक्खुसङ्घं विहेठेति वादप्पटिवादेन पञ्हुपुच्छाय । साधु, नागसेन, गच्छ त्वं मिलिन्दं राजानं दमेही”ति । “तिट्ठतु, भन्ते, एको मिलिन्दो राजा; सचे, भन्ते, सकलजम्बुदीपे राजानो आगन्त्वा मं पञ्हुं पुच्छेय्युं, सब्बं तं विसज्जेत्वा सम्पदालेस्सामि, गच्छथ वो, भन्ते, अच्छम्भिता सागलनगर”न्ति । अथ खो थेरा भिक्खू सागलनगरं कासावप्पज्जोतं इसिवातपटिवातं अकंसु ।

२१. तेन खो पन समयेन आयस्मा आयुपालो सङ्ख्येय्यपरिवेणे पटिवसति । अथ खो मिलिन्दो राजा अमच्चे एतदवोच “रमणीया वत भो दोसिना रत्ति, कन्नु ख्वज्ज समणं वा ब्राह्मणं वा उपसङ्कमेय्याम साकच्छाय पञ्हुपुच्छनाय, को मया सद्धिं सल्लपितुं उस्सहति कङ्कं पटिविनेतु”न्ति । एवं वुत्ते पञ्चसता योनका राजानं मिलिन्दं एतदवोचुं “अत्थि, महाराज, आयुपालो नाम थेरो तेपिटको बहुस्सुतो आगतागमो, सो एतरहि सङ्ख्येय्यपरिवेणे पटिवसति; गच्छ, त्वं महाराज, आयस्मन्तं आयुपालं पञ्हुं पुच्छस्सू”ति । “तेन हि, भणे, भदन्तस्स आरोचेथा”ति ।

अथ खो नेमित्तिको आयस्मतो आयुपालस्स सन्तिके दूतं पाहेसि “राजा, भन्ते, मिलिन्दो आयस्मन्तं आयुपालं दस्सनकामो”ति । आयस्मापि खो आयुपालो एवमाह “तेन हि आगच्छतू”ति । अथ खो मिलिन्दो राजा पञ्चमत्तेहि

योनकसतेहि परिवुतो रथवरमारुह येन सङ्ख्येय्यपरिवेणं येनायस्मा आयुपालो तेनुपसङ्गमि, उपसङ्गमित्वा आयस्मता आयुपालेन सद्धि सम्मोदि, सम्मोदनीयं कथं सारणीयं वीतिसारेत्वा एकमन्तं निसीदि, एकमन्तं निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं आयुपालं एतदवोच “किमत्थिया, भन्ते आयुपाल, तुम्हाकं पब्बज्जा, को च तुम्हाकं परमत्थो”ति । थेरो आह “धम्मचरियसमचरियत्था खो, महाराज, पब्बज्जा, सामञ्जफलं खो पन अम्हाकं परमत्थो”ति । “अत्थि पन, भन्ते, कोचि गिहीपि धम्मचारी समचारी”ति? “आम, महाराज, अत्थि गिहीपि धम्मचारी समचारी, भगवति खो, महाराज, बाराणसियं इसिपतने मिगदाये धम्मचक्कं पवत्तेन्ते अट्टारसन्नं ब्रह्मकोटीनं धम्माभिसमयो अहोसि, देवतानं पन धम्माभिसमयो गणनपथं वीतिवत्तो, सब्बेते गिहिभूता, न पब्बजिता ।

“पुन चपरं, महाराज, भगवता खो महासमयसुत्तन्ते देसियमाने, महामङ्गलसुत्तन्ते देसियमाने, समचित्तपरियायसुत्तन्ते देसियमाने, राहुलोवादसुत्तन्ते देसियमाने, पराभवसुत्तन्ते देसियमाने गणनपथं वीतिवत्तानं देवतानं धम्माभिसमयो अहोसि, सब्बेते गिहिभूता, न पब्बजिता”ति । “तेन हि, भन्ते आयुपाल, निरत्थिका तुम्हाकं पब्बज्जा, पुब्बे कतस्स पापकम्मस्स निस्सन्देन समणा सक्कपुत्तिया पब्बजन्ति धुतङ्गानि च परिहरन्ति । ये खो ते, भन्ते आयुपाल, भिक्खू एकासनिका, नून ते पुब्बे परेसं भोगहारका चोरा, ते परेसं भोगे अच्छिन्दित्वा तस्स कम्मस्स निस्सन्देन एतरहि एकासनिका भवन्ति, न लभन्ति कालेन कालं परिभुज्जितुं, नत्थि तेसं सीलं, नत्थि तपो, नत्थि ब्रह्मचरियं । ये खो पन ते, भन्ते आयुपाल, भिक्खू अब्भोकासिका, नून ते पुब्बे गामघातका चोरा, ते परेसं गेहानि विनासेत्वा तस्स कम्मस्स निस्सन्देन एतरहि अब्भोकासिका भवन्ति, न लभन्ति सेनासनानि परिभुज्जितुं, नत्थि तेसं सीलं, नत्थि तपो, नत्थि ब्रह्मचरियं । ये खो पन ते, भन्ते आयुपाल, भिक्खू नेसज्जिका, नून ते पुब्बे पन्थदूसका चोरा, ते परेसं पथिके जने गहेत्वा बन्धित्वा निसीदापेत्वा तस्स कम्मस्स निस्सन्देन एतरहि नेसज्जिका भवन्ति, न लभन्ति सेय्यं कप्पेतुं, नत्थि तेसं सीलं, नत्थि तपो, नत्थि ब्रह्मचरियं”न्ति आह ।

एवं वुत्ते आयस्मा आयुपालो तुण्ही अहोसि, न किञ्चि पटिभासि । अथ खो पञ्चसता योनका राजानं मिलिन्दं एतदवोचुं “पण्डितो, महाराज, थेरो, अपि च खो अविसारदो न किञ्चि पटिभासती”ति ।

अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं आयुपालं तुण्हीभूतं दिस्वा अप्फोटेत्वा उक्कुट्ठिं कत्वा योनके एतदवोच “तुच्छो वत भो जम्बुदीपो, पलापो वत भो जम्बुदीपो, नत्थि कोचि समणो वा ब्राह्मणो वा, यो मया सद्धिं सल्लपितुं उस्सहति कङ्खं पटिविनेतु”न्ति ।

२२. अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो सब्बं तं परिसं अनुविलोकेन्तस्स अभीते अमङ्कुभूते योनके दिस्वा एतदहोसि “निस्संसयं अत्थि मज्जे अज्जो कोचि पण्डितो भिक्खु, यो मया सद्धिं सल्लपितुं उस्सहति, येनिमे योनका न मङ्कुभूता”ति । अथ खो मिलिन्दो राजा योनके एतदवोच “अत्थि, भणे, अज्जो कोचि पण्डितो भिक्खु, यो मया सद्धिं सल्लपितुं उस्सहति कङ्खं पटिविनेतु”न्ति ।

तेन खो पन समयेन आयस्मा नागसेनो समणगणपरिवुतो सङ्की गणी गणाचरियो जातो यसस्सी साधुसम्मतो बहुजनस्स पण्डितो ब्यत्तो मेधावी निपुणो विज्जू विभावी विनीतो विसारदो बहुस्सुतो तेपिटको वेदगू पभिन्नबुद्धिमा आगतागमो पभिन्नपटिसम्भिदो नवङ्गसत्थुसासने परियत्तिधरो पारमिप्पत्तो जिनवचने धम्मत्थदेसनापटिवेधकुसलो अक्खयविचित्रपटिभानो चित्रकथी कल्याणवाक्करणो दुरासदो दुप्पसहो दुरुत्तरो दुरावरणो दुन्निवारयो, सागरो विय अक्खोभो, गिरिराजा विय निच्चलो, रणज्जहो तमोनुदो पभङ्करो महाकथी परगणिगणमथनो परतित्थियमदनो भिक्खूनं भिक्खुनीनं उपासकानं उपासिकानं राजूनं राजमहामत्तानं सक्कतो गरुकतो मानितो पूजितो अपचितो लाभी

चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारानं लाभगयसग्गप्पत्तो बुद्धानं विज्जूनं सोतावधानेन समन्नागतानं सन्दस्सेन्तो नवङ्गं जिनसासनरतनं, उपदिसन्तो धम्ममग्गं, धारेन्तो धम्मप्पज्जोतं, उस्सापेन्तो धम्मयूपं, यजन्तो धम्मयागं, पग्गणन्तो धम्मद्धजं, उस्सापेन्तो धम्मकेतुं, धमेन्तो [उप्पळासेन्तो (सी० पी०)] धम्मसङ्खं, आहनन्तो धम्मभेरिं, नदन्तो सीहनादं, गज्जन्तो इन्दगज्जितं, मधुरगिरगज्जितेन जाणवरविज्जुजालपरिवेठितेन करुणाजलभरितेन महता धम्मामतमेघेन सकललोकमभितप्पयन्तो गामनिगमराजधानीसु चारिकं चरमानो अनुपुब्बेन सागलनगरं अनुप्पत्तो होति । तत्र सुदं आयस्मा नागसेनो असीतिया भिक्खुसहस्सेहि सद्धिं सङ्ख्येय्यपरिवेणे पटिवसति । तेनाहु पोराणा —

“बहुस्सुतो चित्रकथी, निपुणो च विसारदो ।
सामयिको च कुसलो, पटिभाने च कोविदो ॥

“ते च तेपिटका भिक्खू, पञ्चनेकायिकापि च ।
चतुनेकायिका चेव, नागसेनं पुरक्खरुं ॥

“गम्भीरपज्जो मेधावी, मग्गामग्गस्स कोविदो ।
उत्तमत्थं अनुप्पत्तो, नागसेनो विसारदो ॥

“तेहि भिक्खूहि परिवुतो, निपुणेहि सच्चवादिभि ।
चरन्तो गामनिगमं, सागलं उपसङ्गमि ॥

“सङ्ख्येय्यपरिवेणस्मिं, नागसेनो तदा वसि ।
कथेति सो मनुस्सेहि, पब्बते केसरी यथा”ति ॥

२३. अथ खो देवमन्तियो राजानं मिलिन्दं एतदवोच “आगमेहि, त्वं महाराज; अत्थि, महाराज, नागसेनो नाम थेरो पण्डितो ब्यत्तो मेधावी विनीतो विसारदो बहुस्सुतो चित्रकथी कल्याणपटिभानो अत्थधम्मनिरुत्तिपटिभानपटिसम्भिदासु पारमिप्पत्तो, सो एतरहि सङ्ख्येय्यपरिवेणे पटिवसति, गच्छ, त्वं महाराज, आयस्मन्तं नागसेनं पज्जं पुच्छस्सु, उस्सहति सो तथा सद्धिं सल्लपितुं कङ्खं पटिविनेतु”न्ति । अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो सहसा “नागसेनो”ति सद्धं सुत्वाव अहुदेव भयं, अहुदेव छम्भितत्तं, अहुदेव लोमहंसो । अथ खो मिलिन्दो राजा देवमन्तियं एतदवोच “उस्सहति भो नागसेनो भिक्खु मया सद्धिं सल्लपितुं”न्ति? “उस्सहति, महाराज, अपि इन्दयमवरुणकुवेरपजापति सुयाम सन्तुसितलोकपालेहिपि पितुपितामहेन महाब्रह्मनापि सद्धिं सल्लपितुं, किमङ्गं पन मनुस्सभूतेना”ति ।

अथ खो मिलिन्दो राजा देवमन्तियं एतदवोच “तेन हि, त्वं देवमन्तिय, भदन्तस्स सन्तिके दूतं पेसेही”ति । “एवं देवा”ति खो देवमन्तियो आयस्मतो नागसेनस्स सन्तिके दूतं पाहेसि “राजा, भन्ते, मिलिन्दो आयस्मन्तं दस्सनकामो”ति । आयस्मापि खो नागसेनो एवमाह “तेन हि आगच्छतू”ति ।

अथ खो मिलिन्दो राजा पञ्चमत्तेहि योनकसतेहि परिवुतो रथवरमारुह महता बलकायेन सद्धिं येन सङ्ख्येय्यपरिवेणं येनायस्मा नागसेनो तेनुपसङ्गमि । तेन खो पन समयेन आयस्मा नागसेनो असीतिया भिक्खुसहस्सेहि सद्धिं मण्डलमाळे निसिन्नो होति । अद्दसा खो मिलिन्दो राजा आयस्मतो नागसेनस्स परिसं दूरतोव, दिस्वान देवमन्तियं

एतदवोच “कस्सेसा, देवमन्तिय, महती परिसा”ति? “आयस्मतो खो, महाराज, नागसेनस्स परिसा”ति ।

अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो आयस्मतो नागसेनस्स परिसं दूरतोव दिस्वा अहुदेव भयं, अहुदेव छम्भितत्तं, अहुदेव लोमहंसो । अथ खो मिलिन्दो राजा खग्गपरिवारितो विय गजो, गरुळपरिवारितो विय नागो, अजगरपरिवारितो विय कोत्थुको [कोत्थुको (सी० पी०)], महिसपरिवृतो विय अच्छो, नागानुबद्धो विय मण्डूको, सद्दूलानुबद्धो विय मिगो, अहितुण्डिकसमागतो [अभिगुण्डिकसमागतो (सी० पी०)] विय पन्नगो, मज्जारसमागतो विय उन्दूरो, भूतवेज्जसमागतो विय पिसाचो, राहुमखगतो विय चन्दो, पन्नगो विय पेळन्तरगतो, सकुणो विय पज्जरन्तरगतो, मच्छो विय जालन्तरगतो, वाळवनमनुप्पविट्ठो विय पुरिसो, वेस्सवणापराधिको विय यक्खो, परिक्खीणायुको विय देवपुत्तो भीतो उब्बिग्गो उत्रस्तो संविग्गो लोमहट्टजातो विमनो दुम्मनो भन्तचित्तो विपरिणतमानसो “मा मं अयं परिजनो परिभवी”ति सतिं [धीतिं (सी० पी०)] उपट्ठपेत्वा देवमन्तियं एतदवोच — “मा खो, त्वं देवमन्तिय, आयस्मन्तं नागसेनं मय्हं आचिक्खेय्यासि, अनक्खातज्जेवाहं नागसेनं जानिस्सामी”ति । “साधु, महाराज, त्वज्जेव जानाही”ति ।

तेन खो पन समयेन आयस्मा नागसेनो तस्सा भिक्खुपरिसाय पुरतो चत्तालीसाय भिक्खुसहस्सानं नवकतरो होति पच्छतो चत्तालीसाय भिक्खुसहस्सानं वुट्ठतरो ।

अथ खो मिलिन्दो राजा सब्बं तं भिक्खुसङ्घं पुरतो च पच्छतो च मज्झतो च अनुविलोकेन्तो अद्दसा खो आयस्मन्तं नागसेनं दूरतोव भिक्खुसङ्घस्स मज्झे निसिन्नं केसरसीहं विय विगतभयभेरवं विगतलोमहंसं विगतभयसारज्जं, दिस्वान आकारेनेव अज्जासि “एसो खो एत्थ नागसेनो”ति ।

अथ खो मिलिन्दो राजा देवमन्तियं एतदवोच “एसो खो, देवमन्तिय, आयस्मा नागसेनो”ति । “आम, महाराज, एसो खो नागसेनो, सुट्ठु खो, त्वं महाराज, नागसेनं अज्जासी”ति । ततो राजा तुट्ठो अहोसि “अनक्खातोव मया नागसेनो अज्जातो”ति । अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो आयस्मन्तं नागसेनं दिस्वाव अहुदेव भयं, अहुदेव छम्भितत्तं, अहुदेव लोमहंसो ।

तेनाहु —

“चरणेन च सम्पन्नं, सुदन्तं उत्तमे दमे ।

दिस्वा राजा नागसेनं, इदं वचनमब्रवि ॥

“कथिता [कथिका (सी० पी०)] मया बहू दिट्ठा, साक्कच्छा ओसटा बहू ।

न तादिसं भयं आसि, अज्ज तासो यथा मम ॥

“निस्संसयं पराजयो, मम अज्ज भविस्सति ।

जयो च नागसेनस्स, यथा चित्तं न सण्ठित”न्ति ॥

बाहिरकथा निट्ठिता ।

२-३. मिलिन्दपज्जो

१. महावग्गो

१. पञ्चत्तिपज्जो

१. अथ खो मिलिन्दो राजा येनायस्मा नागसेनो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा आयस्मता नागसेनेन सद्धिं सम्मोदि, सम्मोदनीयं कथं सारणीयं वीतिसारेत्वा एकमन्तं निसीदि । आयस्मापि खो नागसेनो पटिसम्मोदनीयेनेव [पटिसम्मोदि, तेनेव (सी०)] मिलिन्दस्स रज्जो चित्तं आराधेसि । अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “कथं भदन्तो जायति, किन्नामोसि भन्ते”ति? “नागसेनो”ति खो अहं, महाराज, जायामि, “नागसेनो”ति खो मं, महाराज, सब्रह्मचारी समुदाचरन्ति, अपि च मातापितरो नामं करोन्ति “नागसेनो”ति वा “सूरसेनो”ति वा “वीरसेनो”ति वा “सीहसेनो”ति वा, अपि च खो, महाराज, सङ्घा समज्जा पञ्चत्ति वोहारो नाममत्तं यदिदं नागसेनोति, न हेत्थ पुगलो उपलब्धतीति ।

अथ खो मिलिन्दो राजा एवमाह “सुणन्तु मे भोन्तो पञ्चसता योनका असीतिसहस्सा च भिक्खू, अयं नागसेनो एवमाह ‘न हेत्थ पुगलो उपलब्धती’ति, कल्लं नु खो तदभिनन्दितुं”न्ति । अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “सचे, भन्ते नागसेन, पुगलो नूपलब्धति, को चरहि तुम्हाकं चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारं देति, को तं परिभुज्जति, को सीलं रक्खति, को भावनमनुयुज्जति, को मग्गफलनिब्बानानि सच्छिकरोति, को पाणं हनति, को अदिन्नं आदियति, को कामेसुमिच्छाचारं चरति, को मुसा भणति, को मज्जं पिवति, को पञ्चानन्तरियकम्मं करोति, तस्मा नत्थि कुसलं, नत्थि अकुसलं, नत्थि कुसलाकुसलानं कम्मानं कत्ता वा कारेता वा, नत्थि सुकतदुक्कटानं कम्मानं फलं विपाको, सचे, भन्ते नागसेन, यो तुम्हे मारेति, नत्थि तस्सापि पाणातिपातो, तुम्हाकम्पि, भन्ते नागसेन, नत्थि आचरियो, नत्थि उपज्झायो, नत्थि उपसम्पदा । ‘नागसेनोति मं, महाराज, सब्रह्मचारी समुदाचरन्ती’ति यं वदेसि, ‘कतमो एत्थ नागसेनो? किन्नु खो, भन्ते, केसा नागसेनो’ति? “न हि महाराजा”ति । “लोमा नागसेनो”ति? “न हि महाराजा”ति । “नखा...पे०... दन्ता...पे०... तचो...पे०... मंसं...पे०... न्हारु...पे०... अट्ठि...पे०... अट्ठिमिज्जं...पे०... वक्कं...पे०... हदयं...पे०... यकनं...पे०... किलोमकं...पे०... पिहकं...पे०... पप्फासं...पे०... अन्तं...पे०... अन्तगुणं...पे०... उदरियं...पे०... करीसं...पे०... पित्तं...पे०... सेम्हं...पे०... पुब्बो...पे०... लोहितं...पे०... सेदो...पे०... मेदो...पे०... अस्सु...पे०... वसा...पे०... खेळो...पे०... सिङ्घाणिका...पे०... लसिका...पे०... मुत्तं...पे०... मत्थके मत्थलुङ्गं नागसेनो”ति? “न हि महाराजा”ति । “किं नु खो, भन्ते, रूपं नागसेनो”ति? “न हि महाराजा”ति । “वेदना नागसेनो”ति? “न हि महाराजा”ति । “सज्जा नागसेनो”ति? “न हि महाराजा”ति । “सङ्खारा नागसेनो”ति? “न हि महाराजा”ति । “विज्जाणं नागसेनो”ति? “न हि महाराजा”ति । “किं पन, भन्ते, रूपवेदनासज्जासङ्खारविज्जाणं नागसेनो”ति? “न हि महाराजा”ति । “किं पन, भन्ते, अज्जत्र रूपवेदनासज्जासङ्खारविज्जाणं नागसेनो”ति? “न हि महाराजा”ति । “तमहं भन्ते, पुच्छन्तो पुच्छन्तो न पस्सामि नागसेनं । नागसेनसद्दो येव नु खो, भन्ते, नागसेनो”ति? “न हि महाराजा”ति । “को पनेत्थ नागसेनो, अलिकं त्वं, भन्ते, भाससि मुसावादं, नत्थि नागसेनो”ति ।

अथ खो आयस्मा नागसेनो मिलिन्दं राजानं एतदवोच “त्वं खोसि, महाराज, खत्तियसुखुमालो अच्चन्तसुखुमालो, तस्स ते, महाराज, मज्झन्हिकसमयं तत्ताय भूमिया उण्हाय वालिकाय खराय सक्खरकथलिकाय [खरा सक्खरकठलवालिका (सी० पी०)] मदित्वा पादेनागच्छन्तस्स पादा रुज्जन्ति, कायो किलमति, चित्तं उपहज्जति, दुक्खसहगतं कायविज्जाणं उपपज्जति, किं नु खो त्वं पादेनागतोसि, उदाहु वाहनेना”ति? “नाहं, भन्ते, पादेनागच्छामि, रथेनाहं आगतोस्मी”ति । “सचे, त्वं महाराज, रथेनागतोसि, रथं मे आरोचेहि, किं नु खो, महाराज, ईसा रथो”ति? “न हि भन्ते”ति । “अक्खो रथो”ति? “न हि भन्ते”ति । “चक्कानि रथो”ति? “न हि भन्ते”ति । “रथपज्जरं रथो”ति? “न हि

भन्ते’ति । “रथदण्डको रथो’ति? “न हि भन्ते’ति । “युगं रथो’ति? “न हि भन्ते’ति । “रस्मियो रथो’ति? “न हि भन्ते’ति । “पतोदलट्टि रथो’ति? “न हि भन्ते’ति । “किं नु खो, महाराज, ईसाअक्खचक्करथपञ्जररथदण्डयुगरस्मिपतोदा रथो’ति? “न हि भन्ते’ति । “किं पन, महाराज, अज्जत्र ईसाअक्खचक्करथपञ्जररथदण्डयुगरस्मिपतोदा रथो’ति? “न हि भन्ते’ति । “तमहं, महाराज, पुच्छन्तो पुच्छन्तो न पस्सामि रथं । रथसद्वोयेव नु खो, महाराज, रथो’ति? “न हि भन्ते’ति । “को पनेत्थ रथो, अलिकं, त्वं महाराज, भाससि मुसावादं, नत्थि रथो, त्वंसि, महाराज, सकलजम्बुदीपे अगगराजा, कस्स पन त्वं भायित्वा मुसावादं भाससि, सुणन्तु मे भोन्तो पञ्चसता योनका असीतिसहस्सा च भिक्खू, अयं मिलिन्दो राजा एवमाह ‘रथेनाहं आगतोस्मी’ति, सचे त्वं, महाराज, रथेनागतो’सि, रथं मे आरोचेही’ति वुत्तो समानो रथं न सम्पादेति, कल्लं नु खो तदभिनन्दितु’न्ति । एवं वुत्ते पञ्चसता योनका आयस्मतो नागसेनस्स साधुकारं दत्त्वा मिलिन्दं राजानं एतदवोचुं “इदानीं खो त्वं, महाराज, सक्कोन्तो भासस्सू’ति ।

अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “नाहं, भन्ते नागसेन, मुसा भणामि, ईसज्ज पटिच्च अक्खज्ज पटिच्च चक्कानि च पटिच्च रथपञ्जरज्ज पटिच्च रथदण्डकज्ज पटिच्च ‘रथो’ति सङ्घा समज्जा पज्जत्ति वोहारो नाममत्तं पवत्तती’ति ।

“साधु खो, त्वं महाराज, रथं जानासि, एवमेव खो, महाराज, मय्हम्पि केसे च पटिच्च लोमे च पटिच्च...पे०... मत्थके मत्थलुङ्गज्ज पटिच्च रूपज्ज पटिच्च वेदनज्ज पटिच्च सज्जज्ज पटिच्च सङ्घारे च पटिच्च विज्जाणज्ज पटिच्च ‘नागसेनो’ति सङ्घा समज्जा पज्जत्ति वोहारो नाममत्तं पवत्तति, परमत्थतो पनेत्थ पुग्गलो नूपलब्भति । भासितम्पेतं, महाराज, वजिराय भिक्खुनिया भगवतो सम्मुखा —

“यथा हि अङ्गसम्भारा, होति सद्वो रथो इति ।

एवं खन्धेसु सन्तेसु, होति “सत्तो’ति सम्मुती’ति [पस्स सं० नि० १.१७१] ॥

“अच्छरियं, भन्ते नागसेन, अब्भुतं, भन्ते नागसेन, अतिचित्रानि पज्जपटिभानानि विसज्जितानि, यदि बुद्धो तिष्ठेय्य साधुकारं ददेय्य, साधु साधु नागसेन, अतिचित्रानि पज्जपटिभानानि विसज्जितानी’ति ।

पज्जत्तिपज्जो पठमो ।

२. वस्सगणनपज्जो

२. “कतिवस्सोसि त्वं, भन्ते नागसेना’ति? “सत्तवस्सोहं, महाराजा’ति । “के ते, भन्ते, सत्त, त्वं वा सत्त, गणना वा सत्ता’ति?

तेन खो पन समयेन मिलिन्दस्स रज्जो सब्बाभरणपटिमण्डितस्स अलङ्कृतपटियत्तस्स पथवियं छाया दिस्सति, उदकमणिके च छाया दिस्सति । अथ खो आयस्मा नागसेनो मिलिन्दं राजानं एतदवोच “अयं ते, महाराज, छाया पथवियं उदकमणिके च दिस्सति, किं पन, महाराज, त्वं वा राजा, छाया वा राजा’ति? “अहं, भन्ते नागसेन, राजा, नायं छाया राजा, मं पन निस्साय छाया पवत्तती’ति । “एवमेव खो, महाराज, वस्सानं गणना सत्त, न पनाहं सत्त, मं पन निस्साय सत्त पवत्तति, छायापमं महाराजा’ति । “अच्छरियं, भन्ते नागसेन, अब्भुतं, भन्ते नागसेन, अतिचित्रानि पज्जपटिभानानि

विसज्जितानी'ति।

वस्सगणनपज्जो दुतियो।

३. वीमंसनपज्जो

३. राजा आह “भन्ते नागसेन, सल्लपिस्ससि मया सद्धि'न्ति? “सचे, त्वं महाराज, पण्डितवादं [पण्डितवादा (सी० पी०)] सल्लपिस्ससि सल्लपिस्सामि, सचे पन राजवादं सल्लपिस्ससि न सल्लपिस्सामी'ति। “कथं, भन्ते नागसेन, पण्डिता सल्लपन्ती'ति? “पण्डितानं खो, महाराज, सल्लापे आवेठनम्पि कयिरति, निब्बेठनम्पि कयिरति, निग्गहोपि कयिरति, पटिकम्मम्पि कयिरति, विस्सासोपि [विसेसोपि (सी० पी०)] कयिरति, पटिविस्सासोपि कयिरति, न च तेन पण्डिता कुप्पन्ति, एवं खो, महाराज, पण्डिता सल्लपन्ती'ति। “कथं पन, भन्ते, राजानो सल्लपन्ती'ति? “राजानो खो, महाराज, सल्लापे एकं वत्थुं पटिजानन्ति, यो तं वत्थुं विलोमेति, तस्स दण्डं आणापेन्ति ‘इमस्स दण्डं पणेथा'ति, एवं खो, महाराज, राजानो सल्लपन्ती'ति। “पण्डितवादाहं, भन्ते, सल्लपिस्सामि, नो राजवादं, विस्सट्ठो भदन्तो सल्लपतु यथा भिक्खुना वा सामणेरेन वा उपासकेन वा आरामिकेन वा सद्धिं सल्लपति, एवं विस्सट्ठो भदन्तो सल्लपतु मा भायतू'ति। “सुट्ठु महाराजा'ति थेरो अब्भानुमोदि।

राजा आह “भन्ते नागसेन, पुच्छिस्सामी'ति। “पुच्छ महाराजा'ति। “पुच्छितोसि मे भन्ते'ति। “विसज्जितं महाराजा'ति। “किं पन, भन्ते, तथा विसज्जित'न्ति? “किं पन, महाराज, तथा पुच्छित'न्ति।

वीमंसनपज्जो ततियो।

४. अनन्तकायपज्जो

४. अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो एतदहोसि “पण्डितो खो अयं भिक्खु पटिबलो मया सद्धिं सल्लपितुं, बहुकानि च मे ठानानि पुच्छितब्बानि भविस्सन्ति, याव अपुच्छितानि येव तानि ठानानि भविस्सन्ति, अथ सूरियो अत्थं गमिस्सति, यन्नूनाहं स्वे अन्तेपुरे सल्लपेय्य'न्ति। अथ खो राजा देवमन्तियं एतदवोच “तेन हि, त्वं देवमन्तिय, भदन्तस्स आरोचेय्यासि ‘स्वे अन्तेपुरे रज्जा सद्धिं सल्लापो भविस्सती'”ति। इदं वत्वा मिलिन्दो राजा उट्ठायासना थेरं नागसेनं आपुच्छित्वा रथं अभिरूहित्वा “नागसेनो नागसेनो'ति सज्झायं करोन्तो पक्कामि।

अथ खो देवमन्तियो आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “राजा, भन्ते, मिलिन्दो एवमाह ‘स्वे अन्तेपुरे रज्जा सद्धिं सल्लापो भविस्सती'”ति। “सुट्ठु'ति थेरो अब्भानुमोदि। अथ खो तस्सा रत्तिया अच्चयेन देवमन्तियो च अनन्तकायो च मङ्कुरो च सब्बदिन्नो च येन मिलिन्दो राजा तेनुपसङ्कमिंसु, उपसङ्कमित्वा राजानं मिलिन्दं एतदवोचुं “आगच्छतु, महाराज, भदन्तो नागसेनो'ति? “आम आगच्छतू'ति। “कित्तकेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू'ति? “यत्तके भिक्खू इच्छति, तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू'ति।

अथ खो सब्बदिन्नो आह “आगच्छतु, महाराज, दसहि भिक्खूहि सद्धि'न्ति, दुतियम्पि खो राजा आह “यत्तके भिक्खू इच्छति, तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू'ति। दुतियम्पि खो सब्बदिन्नो आह “आगच्छतु, महाराज, दसहि भिक्खूहि सद्धि'न्ति। ततियम्पि खो राजा आह “यत्तके भिक्खू इच्छति, तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू'ति। ततियम्पि

खो सब्बदिन्नो आह “आगच्छतु, महाराज, दसहि भिक्खूहि सद्धि”न्ति । “सब्बो पनायं सक्कारो पटियादितो, अहं भणामि ‘यत्तके भिक्खू इच्छति, तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धि आगच्छतू’ति । अयं, भणे सब्बदिन्नो, अज्जथा भणति, किं नु मयं नप्पटिबला भिक्खूनं भोजनं दातु”न्ति? एवं वुत्ते सब्बदिन्नो मङ्कु अहोसि ।

अथ खो देवमन्तियो च अनन्तकायो च मङ्कुरो च येनायस्मा नागसेनो तेनुपसङ्कमिसु, उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोचुं “राजा, भन्ते, मिलिन्दो एवमाह ‘यत्तके भिक्खू इच्छति, तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धि आगच्छतू’”ति । अथ खो आयस्मा नागसेनो पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय असीतिया भिक्खुसहस्सेहि सद्धि सागलं पाविसि ।

अथ खो अनन्तकायो आयस्मन्तं नागसेनं निस्साय गच्छन्तो आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “भन्ते नागसेन, यं पनेतं ब्रूसि ‘नागसेनो’ति, कतमो एत्थ, नागसेनो’ति? थेरो आह “को पनेत्थ ‘नागसेनो’ति मज्जसी’ति? “यो सो, भन्ते, अब्भन्तरे वातो जीवो पविसति च निक्खमति च, सो ‘नागसेनो’ति मज्जामी’ति । “यदि पनेसो वातो निक्खमित्वा नप्पविसेय्य, पविसित्वा न निक्खमेय्य, जीवेय्य नु खो सो पुरिसो’ति? “न हि भन्ते”ति । “ये पनिमे सङ्गधमका सङ्गं धमेन्ति, तेसं वातो पुन पविसती’ति? “न हि भन्ते”ति । “ये पनिमे वंसधमका वंसं धमेन्ति, तेसं वातो पुन पविसती’ति? “न हि भन्ते”ति । “ये पनिमे सिङ्गधमका सिङ्गं धमेन्ति, तेसं वातो पुन पविसती’ति? “न हि भन्ते”ति । “अथ किस्स पन तेन न मरन्ती’ति । “नाहं पटिबलो तथा वादिना सद्धि सल्लपितुं, साधु, भन्ते, अत्थं जप्पेही’ति । “नेसो जीवो, अस्सासपस्सासा नामेते कायसङ्गारा’ति थेरो अभिधम्मकथं कथेसि । अथ अनन्तकायो उपासकत्तं पटिवेदेसीति ।

अनन्तकायपज्जो चतुत्थो ।

५. पब्बज्जपज्जो

५. अथ खो आयस्मा नागसेनो येन मिलिन्दस्स रज्जो निवेसनं तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा पज्जत्ते आसने निसीदि । अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं सपरिसं पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सहत्था सन्तप्पेत्वा सम्पवारेत्वा एकमेकं भिक्खुं एकमेकेन दुस्सयुगेन अच्छादेत्वा आयस्मन्तं नागसेनं तिचीवरेन अच्छादेत्वा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “भन्ते नागसेन दसहि, भिक्खूहि सद्धि इध निसीदथ, अवसेसा गच्छन्तू”ति ।

अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं भुत्ताविं ओनीतपत्तपाणिं विदित्वा अज्जतरं नीचं आसनं गहेत्वा एकमन्तं निसीदि, एकमन्तं निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “भन्ते नागसेन, किम्हि होति कथासल्लापो’ति? “अत्थेन मयं, महाराज, अत्थिका, अत्थे होतु कथासल्लापो’ति ।

राजा आह “किमत्थिया, भन्ते नागसेन, तुम्हाकं पब्बज्जा, को च तुम्हाकं परमत्थो’ति । थेरो आह “किन्ति, महाराज, इदं दुक्खं निरुज्जेय्य, अज्जज्ज दुक्खं न उप्पज्जेय्याति । एतदत्था, महाराज, अम्हाकं पब्बज्जा, अनुपादा परिनिब्बानं खो पन अम्हाकं परमत्थो’ति ।

“किं पन, भन्ते नागसेन, सब्बे एतदत्थाय पब्बजन्ती’ति? “न हि, महाराज, केचि एतदत्थाय पब्बजन्ति, केचि राजाभिनीता [राजभीतिता (सी०)] पब्बजन्ति, केचि चोराभिनीता [चोरभीतिता (सी०)] पब्बजन्ति, केचि इण्ड्रा पब्बजन्ति, केचि आजीविकत्थाय पब्बजन्ति, ये पन सम्मा पब्बजन्ति, ते एतदत्थाय पब्बजन्ती’ति ।

“त्वं पन, भन्ते, एतदत्थाय पब्बजितोसी”ति? “अहं खो, महाराज, दहरको सन्तो पब्बजितो, न जानामि इमस्स नामत्थाय पब्बजामीति, अपि च खो मे एवं अहोसि ‘पण्डिता इमे समणा सक्कपुत्तिया, ते मं सिक्खापेस्सन्ती’ति, स्वाहं तेहि सिक्खापितो जानामि च पस्सामि च ‘इमस्स नामत्थाय पब्बज्जा’”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

पब्बज्जपज्जो पज्जमो ।

६. पटिसन्धिपज्जो

६. राजा आह “भन्ते नागसेन, अत्थि कोचि मतो न पटिसन्दहती”ति । थेरो आह “कोचि पटिसन्दहति, कोचि न पटिसन्दहती”ति । “को पटिसन्दहति, को न पटिसन्दहती”ति? “सकिलेसो, महाराज, पटिसन्दहति, निक्किलेसो न पटिसन्दहती”ति । “त्वं पन, भन्ते नागसेन, पटिसन्दहिस्ससी”ति? “सचे, महाराज, सउपादानो भविस्सामि पटिसन्दहिस्सामि, सचे अनुपादानो भविस्सामि न पटिसन्दहिस्सामी”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

पटिसन्धिपज्जो छट्ठो ।

७. योनिसोमनसिकारपज्जो

७. राजा आह “भन्ते नागसेन, यो न पटिसन्दहति, ननु सो योनिसो मनसिकारेन न पटिसन्दहती”ति? “योनिसो च महाराज, मनसिकारेन पज्जाय च अज्जेहि च कुसलेहि धम्मेही”ति । “ननु, भन्ते, योनिसो मनसिकारो येव पज्जा”ति? “न हि, महाराज, अज्जो मनसिकारो, अज्जा पज्जा, इमेसं खो, महाराज, अजेळकगोणमहिंसओट्टुगद्रभानम्पि मनसिकारो अत्थि, पज्जा पन तेसं नत्थी”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

योनिसोमनसिकारपज्जो सत्तमो ।

८. मनसिकारलक्खणपज्जो

८. राजा आह “किंलक्खणो, भन्ते नागसेन, मनसिकारो, किंलक्खणा पज्जा”ति? “ऊहनलक्खणो खो, महाराज, मनसिकारो, छेदनलक्खणा पज्जा”ति ।

“कथं ऊहनलक्खणो मनसिकारो, कथं छेदनलक्खणा पज्जा, ओपम्मं करोही”ति । “जानासि, त्वं महाराज, यवलावके”ति । “आम, भन्ते, जानामी”ति । “कथं, महाराज, यवलावका यवं लुनन्ती”ति? “वामेन, भन्ते, हत्थेन यवकलापं गहेत्वा दक्खिणेन हत्थेन दात्तं गहेत्वा दात्तेन छिन्दन्ती”ति ।

“यथा, महाराज, यवलावको वामेन हत्येन यवकलापं गहेत्वा दक्खिणेन हत्येन दात्तं गहेत्वा यवं छिन्दति, एवमेव खो, महाराज, योगावचरो मनसिकारेण मानसं गहेत्वा पज्जाय किलेसे छिन्दति, एवं खो, महाराज, ऊहनलक्खणो मनसिकारो, एवं छेदनलक्खणा पज्जा”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

मनसिकारलक्खणपज्जो अट्टमो ।

९. सीललक्खणपज्जो

९. राजा आह “भन्ते नागसेन, यं पनेतं बूसि ‘अज्जेहि च कुसलेहि धम्मेही’ति, कतमे ते कुसला धम्मा”ति? “सीलं, महाराज, सद्धा वीरियं सति समाधि, इमे ते कुसला धम्मा”ति । “किंलक्खणं, भन्ते, सील”न्ति? “पतिट्ठानलक्खणं, महाराज, सीलं सब्बेसं कुसलानं धम्मानं, इन्द्रियबलबोज्झङ्गमग्गङ्गसतिपट्ठानसम्मप्यधानइद्धिपादज्ञानविमोक्खस-
माधिसमापत्तीनं सीलं पतिट्ठं, सीले पतिट्ठितो खो, महाराज, योगावचरो सीलं निस्साय सीले पतिट्ठाय पज्जिन्द्रियानि भावेति सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पज्जिन्द्रियन्ति, सब्बे कुसला धम्मा न परिहायन्ती”ति । “ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, ये केचि बीजगामभूतगामा वुट्ठिं विरूळ्हि वेपुल्लं आपज्जन्ति, सब्बे ते पथविं निस्साय पथवियं पतिट्ठाय वुट्ठिं विरूळ्हि वेपुल्लं आपज्जन्ति । एवमेव खो, महाराज, योगावचरो सीलं निस्साय सीले पतिट्ठाय पज्जिन्द्रियानि भावेति सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पज्जिन्द्रिय”न्ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, ये केचि बलकरणीया कम्मन्ता कयिरन्ति, सब्बे ते पथविं निस्साय पथवियं पतिट्ठाय कयिरन्ति । एवमेव खो, महाराज, योगावचरो सीलं निस्साय सीले पतिट्ठाय पज्जिन्द्रियानि भावेति सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पज्जिन्द्रिय”न्ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, नगरवट्ठकी नगरं मापेतुकामो पठमं नगरट्ठानं सोधापेत्वा खाणुकण्टकं अपकट्ठापेत्वा भूमिं समं कारापेत्वा ततो अपरभागे वीथिचतुक्कसिङ्घाटकादिपरिच्छेदेन विभजित्वा नगरं मापेति । एवमेव खो, महाराज, योगावचरो सीलं निस्साय सीले पतिट्ठाय पज्जिन्द्रियानि भावेति सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पज्जिन्द्रिय”न्ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, लङ्घको सिप्पं दस्सेतुकामो पथविं खणापेत्वा सक्खरकथलं अपकट्ठापेत्वा भूमिं समं कारापेत्वा मुदुकाय भूमिया सिप्पं दस्सेति । एवमेव खो, महाराज, योगावचरो सीलं निस्साय सीले पतिट्ठाय पज्जिन्द्रियानि भावेति सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पज्जिन्द्रियन्ति । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता —

“सीले पतिट्ठाय नरो सपज्जो, चित्तं पज्जञ्च भावयं ।

आतापी निपको भिक्खु, सो इमं विजटये जट”न्ति [पस्स सं० नि० १.२३] ॥

“अयं पतिट्ठा धरणीव पाणिनं, इदञ्च मूलं कुसलाभिवुट्ठिया ।

मुखञ्चिदं सब्बजिनानुसासने, यो सीलक्खन्धो वरपातिमोक्खियो”ति ॥

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

सीललक्खणपज्जो नवमो ।

१०. सम्पसादनलक्खणसद्धापज्जो

१०. राजा आह “भन्ते नागसेन, किंलक्खणा सद्धा”ति? “सम्पसादनलक्खणा च, महाराज, सद्धा, सम्पक्खन्दनलक्खणा चा”ति । “कथं, भन्ते, सम्पसादनलक्खणा सद्धा”ति? “सद्धा खो, महाराज, उप्पज्जमाना नीवरणे विक्खम्भेति, विनीवरणं चित्तं होति अच्छं विप्पसन्नं अनाविलं । एवं खो, महाराज, सम्पसादनलक्खणा सद्धा”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, राजा चक्कवत्ती चतुरङ्गिनिया सेनाय सद्धिं अद्धानमग्गप्पटिपन्नो परित्तं उदकं तरेय्य, तं उदकं हत्थीहि च अस्सेहि च रथेहि च पत्तीहि च खुभितं भवेय्य आविलं लुळितं कललीभूतं । उत्तिण्णो च राजा चक्कवत्ती मनुस्से आणापेय्य ‘पानीयं, भणे, आहरथ, पिविस्सामी’ति, रज्जो च उदकप्पसादको मणि भवेय्य । ‘एवं देवा’ति खो ते मनुस्सा रज्जो चक्कवत्तिस्स पटिस्सुत्वा तं उदकप्पसादकं मणिं उदके पक्खिपेय्युं, तस्मिं उदके पक्खित्तमत्ते सद्धुसेवालपणकं विगच्छेय्य, कद्दमो च सन्निसीदेय्य, अच्छं भवेय्य उदकं विप्पसन्नं अनाविलं । ततो रज्जो चक्कवत्तिस्स पानीयं उपनामेय्युं ‘पिवतु, देव, पानीय’न्ति ।

“यथा, महाराज, उदकं, एवं चित्तं दट्ठब्बं, यथा ते मनुस्सा, एवं योगावचरो दट्ठब्बो, यथा सद्धुसेवालपणकं कद्दमो च, एवं किलेसा दट्ठब्बा । यथा उदकप्पसादको मणि, एवं सद्धा दट्ठब्बा, यथा उदकप्पसादके मणिमिह उदके पक्खित्तमत्ते सद्धुसेवालपणकं विगच्छेय्य, कद्दमो च सन्निसीदेय्य, अच्छं भवेय्य उदकं विप्पसन्नं अनाविलं, एवमेव खो, महाराज, सद्धा उप्पज्जमाना नीवरणे विक्खम्भेति, विनीवरणं चित्तं होति अच्छं विप्पसन्नं अनाविलं, एवं खो, महाराज, सम्पसादनलक्खणा सद्धा”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

सम्पसादनलक्खणसद्धापज्जो दसमो ।

११. सम्पक्खन्दनलक्खणसद्धापज्जो

११. “कथं, भन्ते, सम्पक्खन्दनलक्खणा सद्धा”ति,? “यथा, महाराज, योगावचरो अज्जेसं चित्तं विमुत्तं पस्सित्वा सोतापत्तिफले वा सकदागामिफले वा अनागामिफले वा अरहत्ते वा सम्पक्खन्दति योगं करोति अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय असच्छिकतस्स सच्छिकिरियाय । एवं खो, महाराज, सम्पक्खन्दनलक्खणा सद्धा”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, उपरिपब्बते महामेघो अभिप्पवस्सेय्य, तं उदकं यथानिन्नं पवत्तमानं पब्बतकन्दरपदरसाखा परिपूरेत्वा नदिं परिपूरेय्य, सा उभतो कूलानि संविस्सन्दन्ती गच्छेय्य, अथ महाजनकायो आगन्त्वा तस्सा नदिया उत्तानतं वा गम्भीरतं वा अजानन्तो भीतो वित्थतो तीरे तिठ्ठेय्य, अथज्जतरो पुरिसो आगन्त्वा अत्तनो थामज्ज बलज्ज सम्पस्सन्तो गाळ्हं कच्छं बन्धित्वा पक्खन्दित्वा तरेय्य, तं तिण्णं पस्सित्वा महाजनकायोपि तरेय्य । एवमेव खो, महाराज, योगावचरो अज्जेसं चित्तं विमुत्तं पस्सित्वा सोतापत्तिफले वा सकदागामिफले वा अनागामिफले वा अरहत्ते वा

सम्पक्खन्दति योगं करोति अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय असच्छिकतस्स सच्छिकिरियाय । एवं खो, महाराज, सम्पक्खन्दनलक्खणा सद्भाति । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता संयुत्तनिकायवरे —

“सद्भाय तरती ओघं, अप्पमादेन अण्णवं ।

वीरियेन दुक्खमच्चेति, पज्जाय परिसुज्झती”ति [पस्स सं० नि० १.२४६] ॥

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

सम्पक्खन्दनलक्खणसद्भापज्जो एकादसमो ।

१२. वीरियलक्खणपज्जो

१२. राजा आह “भन्ते नागसेन, किंलक्खणं वीरियं”न्ति? “उपत्थम्भनलक्खणं, महाराज, वीरियं, वीरियूपत्थम्भिता सब्बे कुसला धम्मा न परिहायन्ती”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, पुरिसो गेहे पतन्ते अज्जेन दारुना उपत्थम्भेय्य, उपत्थम्भितं सन्तं एवं तं गेहं न पतेय्य । एवमेव खो, महाराज, उपत्थम्भनलक्खणं वीरियं, वीरियूपत्थम्भिता सब्बे कुसला धम्मा न परिहायन्ती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, परित्तकं सेनं महती सेना भज्जेय्य, ततो राजा अज्जमज्जं अनुस्सारेय्य अनुपेसेय्य अत्तनो परित्तकाय सेनाय बलं अनुपदं ददेय्य, ताव सद्धिं परित्तका सेना महतिं सेनं भज्जेय्य । एवमेव खो, महाराज, उपत्थम्भनलक्खणं वीरियं, वीरियूपत्थम्भिता सब्बे कुसला धम्मा न परिहायन्ति । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता — ‘वीरियवा खो, भिक्खवे, अरियसावको अकुसलं पजहति, कुसलं भावेति । सावज्जं पजहति, अनवज्जं भावेति । सुद्धमत्तानं परिहरती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

वीरियलक्खणपज्जो द्वादसमो ।

१३. सतिलक्खणपज्जो

१३. राजा आह “भन्ते नागसेन, किंलक्खणा सती”ति? “अपिलापनलक्खणा, महाराज, सति, उपगगणहनलक्खणा चा”ति । “कथं, भन्ते, अपिलापनलक्खणा सती”ति? “सति, महाराज, उपपज्जमाना कुसलाकुसलसावज्जानवज्जहीनप्पणीतकण्हसुक्कसप्पटिभागधम्मे अपिलापेति ‘इमे चत्तारो सतिपट्ठाना, इमे चत्तारो सम्मप्पधाना, इमे चत्तारो इद्धिपादा, इमानि पञ्चिन्द्रियानि, इमानि पञ्च बलानि, इमे सत्त बोज्झङ्गा, अयं अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, अयं समथो, अयं विपस्सना, अयं विज्जा, अयं विमुत्ती”ति । ततो योगावचरो सेवितब्बे धम्मे सेवति, असेवितब्बे धम्मे न सेवति । भजितब्बे धम्मे भजति अभजितब्बे धम्मे न भजति । एवं खो, महाराज, अपिलापनलक्खणा सती”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, रज्जो चक्कवत्तिस्स भण्डागारिको राजानं चक्कवत्तिं सायं पातं यसं सरापेति ‘एत्तका, देव, ते हत्थी, एत्तका अस्सा, एत्तका रथा, एत्तका पत्ती, एत्तकं हिरज्जं, एत्तकं सुवण्णं, एत्तकं सापतेय्यं,

तं देवो सरतूँति रज्जो सापतेय्यं अपिलापेति । एवमेव खो, महाराज, सति उप्पज्जमाना कुसलाकुसलसावज्जानवज्जहीनप्पणीतकण्हसुक्कसप्पटिभागधम्मे अपिलापेति ‘इमे चत्तारो सतिपट्टाना, इमे चत्तारो सम्मप्पधाना, इमे चत्तारो इद्धिपादा, इमानि पञ्चिन्द्रियानि, इमानि पञ्च बलानि, इमे सत्त बोज्झङ्गा, अयं अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, अयं समथो, अयं विपस्सना, अयं विज्जा, अयं विमुत्ती’ति । ततो योगावचरो सेवितब्बे धम्मे सेवति, असेवितब्बे धम्मे न सेवति । भजितब्बे धम्मे भजति, अभजितब्बे धम्मे न भजति । एवं खो, महाराज, अपिलापनलक्खणा सती’ति ।

“कथं, भन्ते, उपगगणहनलक्खणा सती’ति? “सति, महाराज, उप्पज्जमाना हिताहितानं धम्मानं गतियो समन्वेति ‘इमे धम्मा हिता, इमे धम्मा अहिता । इमे धम्मा उपकारा, इमे धम्मा अनुपकारा’ति । ततो योगावचरो अहिते धम्मे अपनुदेति, हिते धम्मे उपगगणहाति । अनुपकारे धम्मे अपनुदेति, उपकारे धम्मे उपगगणहाति । एवं खो, महाराज, उपगगणहनलक्खणा सती’ति ।

“ओपम्मं करोही’ति । “यथा, महाराज, रज्जो चक्कवत्तिस्स परिणायकरतनं रज्जो हिताहिते जानाति ‘इमे रज्जो हिता, इमे अहिता । इमे उपकारा, इमे अनुपकारा’ति । ततो अहिते अपनुदेति, हिते उपगगणहाति । अनुपकारे अपनुदेति, उपकारे उपगगणहाति । एवमेव खो, महाराज, सति उप्पज्जमाना हिताहितानं धम्मानं गतियो समन्वेति ‘इमे धम्मा हिता, इमे धम्मा अहिता । इमे धम्मा उपकारा, इमे धम्मा अनुपकारा’ति । ततो योगावचरो अहिते धम्मे अपनुदेति, हिते धम्मे उपगगणहाति । अनुपकारे धम्मे अपनुदेति, उपकारे धम्मे उपगगणहाति । एवं खो, महाराज, उपगगणहनलक्खणा सति । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता — ‘सतिञ्च ख्वाहं, भिक्खवे, सब्बत्थिकं वदामी’”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना’ति ।

सतिलक्खणपज्जो तेरसमो ।

१४. समाधिपज्जो

१४. राजा आह “भन्ते नागसेन, किंलक्खणो समाधी’ति? “पमुखलक्खणो, महाराज, समाधि, ये केचि कुसला धम्मा, सब्बे ते समाधिपमुखा होन्ति समाधिनिन्ना समाधिपोणा समाधिपब्भारा’ति ।

“ओपम्मं करोही’ति । “यथा, महाराज, कूटागारस्स या याचि गोपानसियो, सब्बा ता कूटङ्गमा होन्ति कूटनिन्ना कूटसमोसरणा, कूटं तासं अगमक्खायति । एवमेव खो, महाराज, ये केचि कुसला धम्मा, सब्बे ते समाधिपमुखा होन्ति समाधिनिन्ना समाधिपोणा समाधिपब्भाराति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही’ति । “यथा, महाराज, कोचि राजा चतुरङ्गिनिया सेनाय सद्धिं सङ्गमं ओतरेय्य, सब्बाव सेना हत्थी च अस्सा च रथा च पत्ती च तप्पमुखा [तप्पमुखा (स्या० क०)] भवेय्युं तन्निन्ना तप्पोणा तप्पब्भारा तं येव अनुपरियायेय्युं । एवमेव खो, महाराज, ये केचि कुसला धम्मा, सब्बे ते समाधिपमुखा होन्ति समाधिनिन्ना समाधिपोणा समाधिपब्भारा । एवं खो, महाराज, पमुखलक्खणो समाधि । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता — “समाधिं, भिक्खवे, भावेथ, समाहितो, भिक्खवे, भिक्खु यथाभूतं पजानाती’ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना’ति ।

समाधिपज्जो चूढसमो ।

१५. पज्जालक्खणपज्जो

१५. राजा आह “भन्ते नागसेन, किंलक्खणा पज्जा”ति? “पुब्बेव खो, महाराज, मया वुत्तं ‘छेदनलक्खणा पज्जा’ति, अपि च ओभासनलक्खणा पज्जा”ति । “कथं, भन्ते, ओभासनलक्खणा पज्जा”ति? “पज्जा, महाराज, उप्पज्जमाना अविज्जन्धकारं विधमेति, विज्जोभासं जनेति, जाणालोकं विदंसेति, अरियसच्चानि पाकटानि करोति । ततो योगावचरो ‘अनिच्च’न्ति वा ‘दुक्ख’न्ति वा ‘अनत्ता’ति वा सम्मप्पज्जाय पस्सती”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, पुरिसो अन्धकारे गेहे पदीपं पवेसेय्य, पविट्ठो पदीपो अन्धकारं विधमेति, ओभासं जनेति, आलोकं विदंसेति, रूपानि पाकटानि करोति । एवमेव खो, महाराज, पज्जा उप्पज्जमाना अविज्जन्धकारं विधमेति, विज्जोभासं जनेति, जाणालोकं विदंसेति, अरियसच्चानि पाकटानि करोति । ततो योगावचरो ‘अनिच्च’न्ति वा ‘दुक्ख’न्ति वा ‘अनत्ता’ति वा सम्मप्पज्जाय पस्सति । एवं खो, महाराज, ओभासनलक्खणा पज्जा”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

पज्जालक्खणपज्जो पन्नरसमो ।

१६. नानाधम्मानं एककिच्चअभिनिष्फादनपज्जो

१६. राजा आह “भन्ते नागसेन, इमे धम्मा नाना सन्ता एकं अत्थं अभिनिष्फादेन्ती”ति? “आम, महाराज, इमे धम्मा नाना सन्ता एकं अत्थं अभिनिष्फादेन्ति, किलेसे हनन्ती”ति ।

“कथं, भन्ते, इमे धम्मा नाना सन्ता एकं अत्थं अभिनिष्फादेन्ति, किलेसे हनन्ति? ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, सेना नाना सन्ता हत्थी च अस्सा च रथा च पत्ती च एकं अत्थं अभिनिष्फादेन्ति, सङ्गामे परसेनं अभिविजिनन्ति । एवमेव खो, महाराज, इमे धम्मा नाना सन्ता एकं अत्थं अभिनिष्फादेन्ति, किलेसे हनन्ती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

नानाधम्मानं एककिच्चअभिनिष्फादनपज्जो सोळसमो ।

महावग्गो पठमो ।

इमस्मिं वग्गे सोळस पज्जा ।

२. अब्धानवग्गो

१. धम्मसन्ततिपज्जो

१. राजा आह “भन्ते नागसेन, यो उप्पज्जति, सो एव सो, उदाहु अज्जो”ति? थेरो आह “न च सो, न च अज्जो”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, यदा त्वं दहरो तरुणो मन्दो उत्तानसेय्यको अहोसि, सो येव त्वं एतरहि महन्तो”ति? “न हि, भन्ते, अज्जो सो दहरो तरुणो मन्दो उत्तानसेय्यको अहोसि, अज्जो अहं एतरहि महन्तो”ति । “एवं सन्ते खो, महाराज, मातातिपि न भविस्सति, पितातिपि न भविस्सति, आचरियोतिपि न भविस्सति, सिप्पवातिपि न भविस्सति, सीलवातिपि न भविस्सति, पज्जवातिपि न भविस्सति । किं नु खो, महाराज, अज्जा एव कललस्स माता, अज्जा अब्बुदस्स माता, अज्जा पेसिया माता, अज्जा घनस्स माता, अज्जा खुद्दकस्स माता, अज्जा महन्तस्स माता, अज्जो सिप्पं सिक्खति, अज्जो सिक्खितो भवति, अज्जो पापकम्मं करोति, अज्जस्स हत्थपादा छिज्जन्ती”ति? “न हि, भन्ते । त्वं पन, भन्ते, एवं वुत्ते किं वदेय्यासी”ति? थेरो आह “अहज्जेव खो, महाराज, दहरो अहोसिं तरुणो मन्दो उत्तानसेय्यको, अहज्जेव एतरहि महन्तो, इममेव कायं निस्साय सब्बे ते एकसङ्गहिता”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो पदीपं पदीपेय्य, किं सो सब्बरत्तिं पदीपेय्या”ति? “आम, भन्ते, सब्बरत्तिं पदीपेय्या”ति । “किं नु खो, महाराज, या पुरिमे यामे अच्चि, सा मज्झिमे यामे अच्छी”ति? “न हि भन्ते”ति । “या मज्झिमे यामे अच्छि, सा पच्छिमे यामे अच्छी”ति? “न हि भन्ते”ति । “किं नु खो, महाराज, अज्जो सो अहोसि पुरिमे यामे पदीपो, अज्जो मज्झिमे यामे पदीपो, अज्जो पच्छिमे यामे पदीपो”ति? “न हि भन्ते, तं येव निस्साय सब्बरत्तिं पदीपितो”ति । “एवमेव खो, महाराज, धम्मसन्तति सन्दहति, अज्जो उप्पज्जति, अज्जो निरुज्जति, अपुब्बं अचरिमं विय सन्दहति, तेन न च सो, न च अज्जो, पुरिमविज्जाणे पच्छिमविज्जाणं सङ्गहं गच्छती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, खीरं दुहमानं कालन्तरेन दधि परिवत्तेय्य, दधितो नवनीतं, नवनीततो घतं परिवत्तेय्य, यो नु खो, महाराज, एवं वदेय्य ‘यं येव खीरं तं येव दधि, यं येव दधि तं येव नवनीतं, यं येव नवनीतं तं येव घतं’न्ति, सम्मा नु खो सो, महाराज, वदमानो वदेय्या”ति? “न हि भन्ते, तं येव निस्साय सम्भूत”न्ति । “एवमेव खो, महाराज, धम्मसन्तति सन्दहति, अज्जो उप्पज्जति, अज्जो निरुज्जति, अपुब्बं अचरिमं विय सन्दहति, तेन न च सो, न च अज्जो, पुरिमविज्जाणे पच्छिमविज्जाणं सङ्गहं गच्छती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

धम्मसन्ततिपज्जो पठमो ।

२. पटिसन्दहनपज्जो

२. राजा आह “भन्ते नागसेन, यो न पटिसन्दहति, जानाति सो ‘न पटिसन्दहिस्सामी’ति? “आम, महाराज, यो न पटिसन्दहति, जानाति सो ‘न पटिसन्दहिस्सामी’ति । “कथं, भन्ते, जानाती”ति? “यो हेतु यो पच्चयो, महाराज, पटिसन्दहनाय, तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स उपरमा जानाति सो ‘न पटिसन्दहिस्सामी’”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कस्सको गहपतिको कसित्वा च वपित्वा च धज्जागारं परिपूरेय्य । सो अपरेन समयेन नेव कस्सेय्य न वप्पेय्य, यथासम्भतञ्च धज्जं परिभुज्जेय्य वा विसज्जेय्य वा यथा पच्चयं वा करेय्य, जानेय्य सो, महाराज, कस्सको गहपतिको ‘न मे धज्जागारं परिपूरेस्सती’ति? “आम, भन्ते, जानेय्या”ति । “कथं जानेय्या”ति? “यो हेतु यो पच्चयो धज्जागारस्स परिपूरणाय, तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स उपरमा जानाति ‘न मे धज्जागारं परिपूरेस्सती’”ति । “एवमेव खो, महाराज, यो हेतु यो पच्चयो पटिसन्दहनाय, तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स

उपरमा जानाति सो ‘न पटिसन्दहिस्सामी’ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

पटिसन्दहनपज्जो दुतियो ।

३. जाणपज्जापज्जो

३. राजा आह “भन्ते नागसेन, यस्स जाणं उप्पन्नं, तस्स पज्जा उप्पन्ना”ति? “आम, महाराज, यस्स जाणं उप्पन्नं, तस्स पज्जा उप्पन्ना”ति । “किं, भन्ते, यज्जेव जाणं सा येव पज्जा”ति? “आम, महाराज, यज्जेव जाणं सा येव पज्जा”ति । “यस्स पन, भन्ते, तज्जेव जाणं सा येव पज्जा उप्पन्ना, किं सम्मुहेय्य सो, उदाहु न सम्मुहेय्या”ति? “कत्थचि, महाराज, सम्मुहेय्य, कत्थचि न सम्मुहेय्या”ति । “कुहिं, भन्ते, सम्मुहेय्या”ति? “अज्जातपुब्बेसु वा, महाराज, सिप्पट्टानेसु, अगतपुब्बाय वा दिसाय, अस्सुतपुब्बाय वा नामपज्जत्तिया सम्मुहेय्या”ति । “कुहिं न सम्मुहेय्या”ति? “यं खो पन, महाराज, ताय पज्जाय कतं ‘अनिच्च’न्ति वा ‘दुक्ख’न्ति वा ‘अनत्ता’ति वा, तहिं न सम्मुहेय्या”ति । “मोहो पनस्स, भन्ते, कुहिं गच्छती”ति? “मोहो खो, महाराज, जाणे उप्पन्नमत्ते तत्थेव निरुज्झती”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो अन्धकारगेहे पदीपं आरोपेय्य, ततो अन्धकारो निरुज्झेय्य, आलोको पातुभवेय्य । एवमेव खो, महाराज, जाणे उप्पन्नमत्ते मोहो तत्थेव निरुज्झती”ति ।

“पज्जा पन, भन्ते, कुहिं गच्छती”ति? “पज्जापि खो, महाराज, सकिच्चयं कत्वा तत्थेव निरुज्झति, यं पन ताय पज्जाय कतं ‘अनिच्च’न्ति वा ‘दुक्ख’न्ति वा ‘अनत्ता’ति वा, तं न निरुज्झती”ति ।

“भन्ते नागसेन, यं पनेतं बूसि पज्जा सकिच्चयं कत्वा तत्थेव निरुज्झति, यं पन ताय पज्जाय कतं ‘अनिच्च’न्ति वा ‘दुक्ख’न्ति वा ‘अनत्ता’ति वा, तं न निरुज्झती”ति, तस्स ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, यो कोचि पुरिसो रत्तिं लेखं पेसेतुकामो लेखकं पक्कोसापेत्वा पदीपं आरोपेत्वा लेखं लिखापेय्य, लिखिते पन लेखे पदीपं विज्झापेय्य, विज्झापितेपि पदीपे लेखं न विनस्सेय्य । एवमेव खो, महाराज, पज्जा सकिच्चयं कत्वा तत्थेव निरुज्झति, यं पन ताय पज्जाय कतं ‘अनिच्च’न्ति वा ‘दुक्ख’न्ति वा ‘अनत्ता’ति वा, तं न निरुज्झती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, पुरत्थिमेसु जनपदेसु मनुस्सा अनुघरं पज्च पज्च उदकघटकानि ठपेन्ति आलिम्पनं विज्झापेतुं, घरे पदित्ते तानि पज्च उदकघटकानि घरस्सूपरि खिपन्ति, ततो अग्निं विज्झायति, किं नु खो, महाराज, तेसं मनुस्सानं एवं होति ‘पुन तेहि घटेहि घटकिच्चं करिस्सामा’”ति? “न हि, भन्ते, अलं तेहि घटेहि, किं तेहि घटेही”ति? “यथा, महाराज, पज्च उदकघटकानि, एवं पज्चिन्द्रियाणि दट्ठब्बानि सद्भिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पज्चिन्द्रियं । यथा ते मनुस्सा, एवं योगावचरो दट्ठब्बो । यथा अग्नि, एवं किलेसा दट्ठब्बा । यथा पज्चहि उदकघटकेहि अग्निं विज्झापयति, एवं पज्चिन्द्रियेहि किलेसा विज्झापयन्ति, विज्झापितापि किलेसा न पुन सम्भवन्ति । एवमेव खो, महाराज, पज्जा सकिच्चयं कत्वा तत्थेव निरुज्झति, यं पन ताय पज्जाय कतं ‘अनिच्च’न्ति वा ‘दुक्ख’न्ति वा ‘अनत्ता’ति वा, तं न निरुज्झती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, वेज्जो पज्चमूलभेसज्जानि गहेत्वा गिलानकं उपसङ्कमित्वा तानि

पञ्चमूलभेसज्जानि पिसित्वा [पिसित्वा (सी० पी०)] गिलानकं पायेय्य, तेहि च दोसा निद्धमेय्युं, किं नु खो, महाराज, तस्स वेज्जस्स एवं होति ‘पुन तेहि पञ्चमूलभेसज्जेहि भेसज्जकिच्चं करिस्सामी’”ति? “न हि, भन्ते, अलं तेहि पञ्चमूलभेसज्जेहि, किं तेहि पञ्चमूलभेसज्जेही”ति? “यथा, महाराज, पञ्चमूलभेसज्जानि, एवं पञ्चिन्द्रियानि दट्ठब्बानि सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पञ्चिन्द्रियं, यथा वेज्जो, एवं योगावचरो दट्ठब्बो। यथा ब्याधि, एवं किलेसा दट्ठब्बा। यथा ब्याधितो पुरिसो, एवं पुथुज्जनो दट्ठब्बो। यथा पञ्चमूलभेसज्जेहि गिलानस्स दोसा निद्धन्ता, दोसे निद्धन्ते गिलानो अरोगो होति, एवं पञ्चिन्द्रियेहि किलेसा निद्धमीयन्ति, निद्धमिता च किलेसा न पुन सम्भवन्ति। एवमेव खो, महाराज, पज्जा सकिच्चयं कत्वा तत्थेव निरुज्झति, यं पन ताय पज्जाय कतं ‘अनिच्च’न्ति वा ‘दुक्ख’न्ति वा ‘अनत्ता’ति वा, तं न निरुज्झती”ति।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति। “यथा, महाराज, सङ्गामावचरो योधो पञ्च कण्डानि गहेत्वा सङ्गामं ओतरेय्य परसेनं विजेतुं, सो सङ्गामगतो तानि पञ्च कण्डानि खिपेय्य, तेहि च परसेना भिज्जेय्य, किं नु खो, महाराज, तस्स सङ्गामावचरस्स योधस्स एवं होति ‘पुन तेहि कण्डेहि कण्डकिच्चं करिस्सामी’”ति? “न हि, भन्ते, अलं तेहि कण्डेहि, किं तेहि कण्डेही”ति? “यथा, महाराज, पञ्च कण्डानि, एवं पञ्चिन्द्रियानि दट्ठब्बानि सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पञ्चिन्द्रियं। यथा, महाराज, सङ्गामावचरो योधो, एवं योगावचरो दट्ठब्बो। यथा परसेना, एवं किलेसा दट्ठब्बा। यथा पञ्चहि कण्डेहि परसेना भिज्जति, एवं पञ्चिन्द्रियेहि किलेसा भिज्जन्ति, भग्गा च किलेसा न पुन सम्भवन्ति। एवमेव खो, महाराज, पज्जा सकिच्चयं कत्वा तत्थेव निरुज्झति, यं पन ताय पज्जाय कतं ‘अनिच्च’न्ति वा ‘दुक्ख’न्ति वा ‘अनत्ता’ति वा, तं न निरुज्झती”ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

जाणपज्जापज्जो ततियो।

४. पटिसन्दहनपुग्गलवेदियनपज्जो

४. राजा आह “भन्ते नागसेन, यो न पटिसन्दहति, वेदेति सो किञ्चि दुक्खं वेदन”न्ति? थेरो आह “किञ्चि वेदेति, किञ्चि न वेदेती”ति। “किं वेदेति, किं न वेदेती”ति? “कायिकं, महाराज, वेदनं वेदेति, चेतसिकं वेदनं न वेदेती”ति। “कथं, भन्ते, कायिकं वेदनं वेदेति, कथं चेतसिकं वेदनं न वेदेती”ति? “यो हेतु यो पच्चयो कायिकाय दुक्खवेदनाय उप्पत्तिया, तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स अनुपरमा कायिकं दुक्खवेदनं वेदेति, यो हेतु यो पच्चयो चेतसिकाय दुक्खवेदनाय उप्पत्तिया, तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स उपरमा चेतसिकं दुक्खवेदनं न वेदेति। भासितम्पेतं, महाराज, भगवता — ‘सो एकं वेदनं वेदेति कायिकं न चेतसिक’”न्ति।

“भन्ते नागसेन, यो दुक्खं वेदनं वेदेति, कस्मा सो न परिनिब्बायती”ति? “नत्थि, महाराज, अरहतो अनुनयो वा पटिघो वा, न च अरहन्तो अपक्कं पातेन्ति परिपाकं आगमेन्ति पण्डिता। भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“नाभिनन्दामि मरणं, नाभिनन्दामि जीवितं।

कालञ्च पटिकङ्खामि, निब्बिसं भतको यथा॥

“नाभिनन्दामि मरणं, नाभिनन्दामि जीवितं ।
कालञ्च पटिकङ्खामि, सम्पजानो पतिस्सतो”ति ॥

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति [पस्स थेरगा० ६५४] ।

पटिसन्दहनपुग्गलवेदियनपज्जो चतुत्थो ।

५. वेदनापज्जो

५. राजा आह “भन्ते नागसेन, सुखा वेदना कुसला वा अकुसला वा अब्याकता वा”ति? “सिया, महाराज, कुसला, सिया अकुसला, सिया अब्याकता”ति । “यदि, भन्ते, कुसला न दुक्खा, यदि दुक्खा न कुसला, कुसलं दुक्खन्ति नुप्पज्जती”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, इध पुरिसस्स हत्थे तत्तं अयोगुळं निक्खिपेय्य, दुत्तिये हत्थे सीतं हिमपिण्डं निक्खिपेय्य, किं नु खो, महाराज, उभोपि ते दहेय्यु”न्ति? “आम, भन्ते, उभोपि ते दहेय्यु”न्ति । “किं नु खो, ते महाराज, उभोपि उण्हा”ति? “न हि भन्ते”ति । “किं पन ते, महाराज, उभोपि सीतला”ति? “न हि भन्ते”ति । “आजानाहि निग्गहं यदि तत्तं दहति, न च ते उभोपि उण्हा, तेन नुप्पज्जति । यदि सीतलं दहति, न च ते उभोपि सीतला, तेन नुप्पज्जति । किस्स पन ते, महाराज, उभोपि दहन्ति, न च ते उभोपि उण्हा, न च ते उभोपि सीतला? एकं उण्हं, एकं सीतलं, उभोपि ते दहन्ति, तेन नुप्पज्जती”ति । “नाहं पटिबलो तया वादिना सद्धिं सल्लपितुं, साधु अत्थं जप्पेही”ति । ततो थेरो अभिधम्मसंयुत्ताय कथाय राजानं मिलिन्दं सज्जापेसि —

“छयिमानि, महाराज, गेहनिस्सितानि सोमनस्सानि, छ नेक्खम्मनिस्सितानि सोमनस्सानि, छ गेहनिस्सितानि दोमनस्सानि, छ नेक्खम्मनिस्सितानि दोमनस्सानि, छ गेहनिस्सिता उपेक्खा, छ नेक्खम्मनिस्सिता उपेक्खाति, इमानि छ छक्कानि, अतीतापि छत्तिसविधा वेदना, अनागतापि छत्तिसविधा वेदना, पच्चुप्पन्नापि छत्तिसविधा वेदना, तदेकज्झं अभिसज्जुहित्वा अभिसम्पिण्डेत्वा अट्टसतं वेदना होन्ती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

वेदनापज्जो पञ्चमो ।

६. नामरूपएकत्तनानत्तपज्जो

६. राजा आह “भन्ते नागसेन, को पटिसन्दहती”ति? थेरो आह “नामरूपं खो, महाराज, पटिसन्दहती”ति । “किं इमं येव नामरूपं पटिसन्दहती”ति? “न खो, महाराज, इमं येव नामरूपं पटिसन्दहति, इमिना पन, महाराज, नामरूपेन कम्मं करोति सोभनं वा पापकं वा, तेन कम्मेन अज्जं नामरूपं पटिसन्दहती”ति । “यदि, भन्ते, न इमं येव नामरूपं पटिसन्दहति, ननु सो मुत्तो भविस्सति पापकेहि कम्मेही”ति? थेरो आह “यदि न पटिसन्दहेय्य, मुत्तो भवेय्य पापकेहि कम्मेहि । यस्मा च खो, महाराज, पटिसन्दहति, तस्मा न मुत्तो पापकेहि कम्मेही”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो अज्जतरस्स पुरिसस्स अम्बं अवहरेय्य, तमेन अम्बसामिको गहेत्वा रज्जो दस्सेय्य ‘इमिना देव पुरिसेन मय्हं अम्बा अवहटा’ति, सो एवं वदेय्य ‘नाहं, देव, इमस्स अम्बे

अवहरामि, अज्जे ते अम्बा, ये इमिना रोपिता, अज्जे ते अम्बा, ये मया अवहटा, नाहं दण्डप्पत्तो'ति । किं नु खो सो, महाराज, पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति? “आम, भन्ते, दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति । “केन कारणेना'ति? “किञ्चापि सो एवं वदेय्य, पुरिमं, भन्ते, अम्बं अप्पच्चक्खाय पच्छिमेन अम्बेन सो पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति । “एवमेव खो, महाराज, इमिना नामरूपेन कम्मं करोति सोभनं वा पापकं वा, तेन कम्मेन अज्जं नामरूपं पटिसन्दहति, तस्मा न मुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही'ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो अज्जतरस्स पुरिसस्स सालिं अवहरेय्य...पे०... उच्छुं अवहरेय्य...पे०... यथा महाराज कोचि पुरिसो हेमन्तकाले अग्निं जालेत्वा विसिब्बेत्वा [विसीवेत्वा (सी० पी०)] अविज्झापेत्वा पक्कमेय्य, अथ खो सो अग्निं अज्जतरस्स पुरिसस्स खेत्तं डहेय्य [उपडहेय्य (क०)], तमेनं खेत्तसामिको गहेत्वा रज्जो दस्सेय्य ‘इमिना, देव, पुरिसेन मय्हं खेत्तं दड्ढं'ति । सो एवं वदेय्य ‘नाहं, देव, इमस्स खेत्तं ज्ञापेमि, अज्जो सो अग्नि, यो मया अविज्झापितो, अज्जो सो अग्नि, येनिमस्स खेत्तं दड्ढं, नाहं दण्डप्पत्तो'ति । किं नु खो सो, महाराज, पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति? “आम, भन्ते, दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति । “केन कारणेना'ति? “किञ्चापि सो एवं वदेय्य, पुरिमं, भन्ते, अग्निं अप्पच्चक्खाय पच्छिमेन अग्निना सो पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति । “एवमेव खो, महाराज, इमिना नामरूपेन कम्मं करोति सोभनं वा पापकं वा, तेन कम्मेन अज्जं नामरूपं पटिसन्दहति, तस्मा न मुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही'ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो पदीपं आदाय पासादं अभिरूहित्वा भुज्जेय्य, पदीपो ज्ञायमानो तिणं ज्ञापेय्य, तिणं ज्ञायमानं घरं ज्ञापेय्य, घरं ज्ञायमानं गामं ज्ञापेय्य, गामजनो तं पुरिसं गहेत्वा एवं वदेय्य ‘किस्स त्वं, भो पुरिस, गामं ज्ञापेसी'ति, सो एवं वदेय्य ‘नाहं, भो, गामं ज्ञापेमि, अज्जो सो पदीपग्नि, यस्साहं आलोकेन भुज्जिं, अज्जो सो अग्नि, येन गामो ज्ञापितो'ति, ते विवदमाना तव सन्तिके आगच्छेय्युं, कस्स त्वं, महाराज, अट्ठं [अत्थं (सी० पी०)] धारेय्यासी'ति? “गामजनस्स भन्ते'ति । “किं कारणा'ति? “किञ्चापि सो एवं वदेय्य, अपि च ततो एव सो अग्नि निब्बत्तो'ति । “एवमेव खो, महाराज, किञ्चापि अज्जं मारणन्तिकं नामरूपं, अज्जं पटिसन्धिस्मिं नामरूपं, अपि च ततो येव तं निब्बत्तं, तस्मा न मुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही'ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो दहरिं दारिकं वारेत्वा सुङ्गं दत्वा पक्कमेय्य । सा अपरेन समयेन महती अस्स वयप्पत्ता, ततो अज्जो पुरिसो सुङ्गं दत्वा विवाहं करेय्य, इतरो आगन्त्वा एवं वदेय्य ‘किस्स पन मे त्वं, अम्भो पुरिस, भरियं नेसी'ति? सो एवं वदेय्य ‘नाहं तव भरियं नेमि, अज्जा सा दारिका दहरी तरुणी, या तया वारिता च दिन्नसुङ्गा च, अज्जायं दारिका महती वयप्पत्ता मया वारिता च दिन्नसुङ्गा चा'ति, ते विवदमाना तव सन्तिके आगच्छेय्युं । कस्स त्वं, महाराज, अट्ठं धारेय्यासी'ति? “पुरिमस्स भन्ते'ति । “किं कारणा'ति? “किञ्चापि सो एवं वदेय्य, अपि च ततो येव सा महती निब्बत्ता'ति । “एवमेव खो, महाराज, किञ्चापि अज्जं मारणन्तिकं नामरूपं, अज्जं पटिसन्धिस्मिं नामरूपं, अपि च ततो येव तं निब्बत्तं, तस्मा नपरिमुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही'ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो गोपालकस्स हत्थतो खीरघटं किणित्वा तस्सेव हत्थे निक्खिपित्वा पक्कमेय्य ‘स्वे गहेत्वा गमिस्सामी'ति, तं अपरज्जु दधि सम्पज्जेय्य । सो आगन्त्वा एवं वदेय्य ‘देहि मे खीरघट'न्ति । सो दधिं दस्सेय्य । इतरो एवं वदेय्य ‘नाहं तव हत्थतो दधिं किणामि, देहि मे खीरघट'न्ति । सो एवं वदेय्य ‘अजानतो ते खीरं दधिभूत'न्ति ते विवदमाना तव सन्तिके आगच्छेय्युं, कस्स त्वं महाराज, अट्ठं धारेय्यासी'ति?

“गोपालकस्स भन्ते”ति । “किं कारणा”ति? “किञ्चापि सो एवं वदेय्य, अपि च ततो येव तं निब्बत्त”न्ति । “एवमेव खो, महाराज, किञ्चापि अज्जं मारणन्तिकं नामरूपं, अज्जं पटिसन्धिस्मिं नामरूपं, अपि च ततो येव तं निब्बत्तं, तस्मा न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

नामरूपएकत्तनानत्तपज्जो छट्ठो ।

७. थेरपटिसन्दहनापटिसन्दहनपज्जो

७. राजा आह “भन्ते नागसेन, त्वं पन पटिसन्दहिस्ससी”ति? “अलं, महाराज, किं ते तेन पुच्छितेन, ननु मया पटिकच्चेव अक्खातं ‘सचे, महाराज, सउपादानो भविस्सामि, पटिसन्दहिस्सामि, सचे अनुपादानो भविस्सामि, न पटिसन्दहिस्सामी”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो रज्जो अधिकारं करेय्य । राजा तुट्ठो अधिकारं ददेय्य, सो तेन अधिकारेण पज्जहि कामगुणेहि समप्पितो समङ्गिभूतो परिचरेय्य, सो चे जनस्स आरोचेय्य ‘न मे राजा किञ्चि पटिकरोती’ ति । किं नु खो सो, महाराज, पुरिसो युत्तकारी भवेय्या”ति? “न हि भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, किं ते तेन पुच्छितेन, ननु मया पटिकच्चेव अक्खातं ‘सचे सउपादानो भविस्सामि, पटिसन्दहिस्सामि, सचे अनुपादानो भविस्सामि, न पटिसन्दहिस्सामी”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

थेरपटिसन्दहनापटिसन्दहनपज्जो सत्तमो ।

८. नामरूपपटिसन्दहनपज्जो

८. राजा आह “भन्ते नागसेन, यं पनेतं ब्रूसि ‘नामरूप’न्ति, तत्थ कतमं नामं, कतमं रूपं”न्ति । “यं तत्थ, महाराज, ओळारिकं, एतं रूपं, ये तत्थ सुखुमा चित्तचेतसिका धम्मा, एतं नाम”न्ति । “भन्ते नागसेन, केन कारणेन नामं येव न पटिसन्दहति, रूपं येव वा”ति? “अज्जमज्जूपनिस्सिता, महाराज, एते धम्मा एकतोव उप्पज्जन्ती”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कुक्कुटिया कललं न भवेय्य, अण्डम्पि न भवेय्य, यज्च तत्थ कललं, यज्च अण्डं, उभोपेते अज्जमज्जूपनिस्सिता, एकतोव नेसं उप्पत्ति होति । एवमेव खो, महाराज, यदि तत्थ नामं न भवेय्य, रूपम्पि न भवेय्य, यज्चेव तत्थ नामं, यज्चेव रूपं, उभोपेते अज्जमज्जूपनिस्सिता, एकतोव नेसं उप्पत्ति होति । एवमेतं दीघमद्धानं सन्धावित”न्ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

नामरूपपटिसन्दहनपज्जो अट्ठमो ।

९. अद्धानपज्जो

९. राजा आह “भन्ते नागसेन, यं पनेतं बूसि ‘दीघमद्धान’न्ति, किमेतं अद्धानं नामा”ति? “अतीतो, महाराज, अद्धा, अनागतो अद्धा, पच्चुप्पन्नो अद्धा”ति। “किं पन, भन्ते, सब्बे अद्धा अत्थी”ति? “कोचि, महाराज, अद्धा अत्थि, कोचि नत्थी”ति। “कतमो पन, भन्ते, अत्थि, कतमो नत्थी”ति? “ये ते, महाराज, सङ्खारा अतीता विगता निरुद्धा विपरिणता, सो अद्धा नत्थि, ये धम्मा विपाका, ये च विपाकधम्मधम्मा, ये च अज्जत्र पटिसन्धिं देन्ति, सो अद्धा अत्थि। ये सत्ता कालङ्कता अज्जत्र उप्पन्ना, सो च अद्धा अत्थि। ये सत्ता कालङ्कता अज्जत्र अनुप्पन्ना, सो अद्धा नत्थि। ये च सत्ता परिनिब्बुता, सो च अद्धा नत्थि परिनिब्बुतत्ता”ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

अद्धानपज्जो नवमो।

अद्धानवगो दितियो।

इमस्मिं वगो नव पज्जा।

३. विचारवगो

१. अद्धानमूलपज्जो

१. राजा आह “भन्ते नागसेन, अतीतस्स अद्धानस्स किं मूलं, अनागतस्स अद्धानस्स किं मूलं, पच्चुप्पन्नस्स अद्धानस्स किं मूलं”न्ति? “अतीतस्स च, महाराज, अद्धानस्स अनागतस्स च अद्धानस्स पच्चुप्पन्नस्स च अद्धानस्स अविज्जा मूलं। अविज्जापच्चया सङ्खारा, सङ्खारपच्चया विज्जाणं, विज्जाणपच्चया नामरूपं, नामरूपपच्चया सळायतनं, सळायतनपच्चया फस्सो, फस्सपच्चया वेदना, वेदनापच्चया तण्हा, तण्हापच्चया उपादानं, उपादानपच्चया भवो, भवपच्चया जाति, जातिपच्चया जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति। एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स अद्धानस्स [दुक्खक्खन्धस्स अद्धानस्स (सी०)] पुरिमा कोटि न पज्जायती”ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

अद्धानमूलपज्जो पठमो।

२. पुरिमकोटिपज्जो

२. राजा आह “भन्ते नागसेन, यं पनेतं बूसि ‘पुरिमा कोटि न पज्जायती’ति, तस्स ओपम्मं करोही”ति। “यथा, महाराज, पुरिसो परित्तं [परिपक्वं (क०)] बीजं पथवियं निक्खिपेय्य, ततो अङ्कुरो उट्ठित्वा अनुपुब्बेन वुट्ठिं विरूळिह वेपुल्लं आपज्जित्वा फलं ददेय्य। ततो बीजं गहेत्वा पुन रोपेय्य, ततोपि अङ्कुरो उट्ठित्वा अनुपुब्बेन वुट्ठिं विरूळिह वेपुल्लं आपज्जित्वा फलं ददेय्य। एवमेतस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो”ति? “नत्थि भन्ते”ति। “एवमेव खो, महाराज, अद्धानस्सापि पुरिमा कोटि न पज्जायती”ति।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कुक्कुटिया अण्डं भवेय्य, अण्डतो कुक्कुटी कुक्कुटिया अण्डन्ति । एवमेतिस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो”ति? “नत्थि भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, अब्धानस्सापि पुरिमा कोटि न पज्जायती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । थेरो पथविया चक्कं लिखित्वा मिलिन्दं राजानं एतदवोच “अत्थि, महाराज, इमस्स चक्कस्स अन्तो”ति? “नत्थि भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, इमानि चक्कानि वुत्तानि भगवता ‘चक्खुञ्च पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खुविज्जाणं, तिण्णं सङ्गति फस्सो, फस्सपच्चया वेदना, वेदनापच्चया तण्हा, तण्हापच्चया उपादानं, उपादानपच्चया कम्मं, कम्मतो पुन चक्खुं जायती”ति । एवमेतिस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो”ति? “नत्थि भन्ते”ति ।

“सोतञ्च पटिच्च सद्दे च...पे... मनञ्च पटिच्च धम्मं च उप्पज्जति मनोविज्जाणं, तिण्णं सङ्गति फस्सो, फस्सपच्चया वेदना, वेदनापच्चया तण्हा, तण्हापच्चया उपादानं, उपादानपच्चया कम्मं, कम्मतो पुन मनो जायती”ति । एवमेतिस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो”ति? “नत्थि भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, अब्धानस्सापि पुरिमा कोटि न पज्जायती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

पुरिमकोटिपज्जो दुतियो ।

३. कोटिपज्जायनपज्जो

३. राजा आह “भन्ते नागसेन, यं पनेतं ब्रूसि ‘पुरिमा कोटि न पज्जायती’ति, कतमा च सा पुरिमा कोटी”ति? “यो खो, महाराज, अतीतो अब्धा, एसा पुरिमा कोटी”ति । “भन्ते नागसेन, यं पनेतं ब्रूसि ‘पुरिमा कोटि न पज्जायती’ति, किं पन, भन्ते, सब्बापि पुरिमा कोटि न पज्जायती”ति? “काचि, महाराज, पज्जायति, काचि न पज्जायती”ति । “कतमा, भन्ते, पज्जायति, कतमा न पज्जायती”ति? “इतो पुब्बे, महाराज, सब्बेन सब्बं सब्बथा सब्बं अविज्जा नाहोसीति एसा पुरिमा कोटि न पज्जायति, यं अहुत्वा सम्भोति, हुत्वा पटिविगच्छति, एसप पुरिमा कोटि पज्जायती”ति ।

“भन्ते नागसेन, यं अहुत्वा सम्भोति, हुत्वा पटिविगच्छति, ननु तं उभतो छिन्नं अत्थं गच्छती”ति? “यदि, महाराज, उभतो छिन्नं अत्थं गच्छति, उभतो छिन्ना सक्का वड्ढेतु”न्ति? “आम, सापि सक्का वड्ढेतु”न्ति । “नाहं, भन्ते, एतं पुच्छामि कोटितो सक्का वड्ढेतु”न्ति? “आम सक्का वड्ढेतु”न्ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । थेरो तस्स रुक्खूपमं अकासि, खन्धा च केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स बीजानी”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

कोटिपज्जायनपज्जो ततियो ।

४. सङ्खारजायमानपज्जो

४. राजा आह “भन्ते नागसेन, अत्थि केचि सङ्खारा, ये जायन्ती”ति? “आम, महाराज, अत्थि सङ्खारा, ये

जायन्ती'ति । “कतमे ते, भन्ते”ति? “चखुस्मिञ्च खो, महाराज, सति रूपेसु च चखुविज्जाणं होति, चखुविज्जाणे सति चखुसम्फस्सो होति, चखुसम्फस्से सति वेदना होति, वेदनाय सति तण्हा होति, तण्हाय सति उपादानं होति, उपादाने सति भवो होति, भवे सति जाति होति, जातिया सति जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति, एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होति । चखुस्मिञ्च खो, महाराज, असति रूपेसु च असति चखुविज्जाणं न होति, चखुविज्जाणे असति चखुसम्फस्सो न होति, चखुसम्फस्से असति वेदना न होति, वेदनाय असति तण्हा न होति, तण्हाय असति उपादानं न होति, उपादाने असति भवो न होति, भवे असति जाति न होति, जातिया असति जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा न होन्ति, एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

सङ्खारजायमानपज्जो चतुत्थो ।

५. भवन्तसङ्खारजायमानपज्जो

५. राजा आह “भवन्ते नागसेन, अत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ती”ति? “नत्थि, महाराज, केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव खो, महाराज, सङ्खारा जायन्ती”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, इदं गेहं अभवन्तं जातं, यत्थ त्वं निसिन्नोसी”ति? “नत्थि किञ्चि, भन्ते, इध अभवन्तं जातं, भवन्तं येव जातं, इमानि खो, भन्ते, दारुनि वने अहेसुं, अयञ्च मत्तिका पथवियं अहोसि, इत्थीनञ्च पुरिसानञ्च तज्जेन वायामेन एवमिदं गेहं निब्बत्त”न्ति । “एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव सङ्खारा जायन्ती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, ये केचि बीजगामभूतगामा पथवियं निक्खित्ता अनुपुब्बेन वुट्ठिं विरूळ्हि वेपुल्लं आपज्जमाना पुप्फानि च फलानि च ददेय्युं, न ते रुक्खा अभवन्ता जाता, भवन्ता येव ते रुक्खा जाता । एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव ते सङ्खारा जायन्ती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कुम्भकारो पथविया मत्तिकं उद्धरित्वा नानाभाजनानि करोति, न तानि भाजनानि अभवन्तानि जातानि, भवन्तानि येव जातानि । एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव सङ्खारा जायन्ती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, वीणाय पत्तं न सिया, चम्मं न सिया, दोणि न सिया, दण्डो न सिया, उपवीणो न सिया, तन्तियो न सियुं, कोणो न सिया, पुरिसस्स च तज्जो वायामो न सिया, जायेय्य सद्दो”ति? “न हि भन्ते”ति । “यतो च खो, महाराज, वीणाय पत्तं सिया, चम्मं सिया, दोणि सिया, दण्डो सिया, उपवीणो सिया, तन्तियो सियुं, कोणो सिया, पुरिसस्स च तज्जो वायामो सिया, जायेय्य सद्दो”ति? “आम, भन्ते, जायेय्या”ति । “एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव खो सङ्खारा जायन्ती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, अरणि न सिया, अरणिपोतको न सिया, अरणियोत्तकं न सिया, उत्तरारणि न सिया, चोळकं न सिया, पुरिसस्स च तज्जो वायामो न सिया, जायेय्य सो अग्गी”ति? “न हि भन्ते”ति । “यतो

च खो, महाराज, अरणि सिया, अरणिपोतको सिया, अरणियोत्तकं सिया, उत्तरारणि सिया, चोळकं सिया, पुरिसस्स च तज्जो वायामो सिया, जायेय्य सो अग्गी”ति? “आम, भन्ते, जायेय्या”ति । “एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव खो सङ्खारा जायन्ती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, मणि न सिया, आतपो न सिया, गोमयं न सिया, जायेय्य सो अग्गी”ति? “न हि भन्ते”ति । “यतो च खो, महाराज, मणि सिया, आतपो सिया, गोमयं सिया, जायेय्य सो अग्गी”ति? “आम, भन्ते, जायेय्या”ति । “एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव खो सङ्खारा जायन्ती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, आदासो न सिया, आभा न सिया, मुखं न सिया, जायेय्य अत्ता”ति? “न हि, भन्ते”ति । “यतो च खो, महाराज, आदासो सिया, आभा सिया, मुखं सिया, जायेय्य अत्ता”ति? “आम, भन्ते, जायेय्या”ति । “एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव खो सङ्खारा जायन्ती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

भवन्तसङ्खारजायमानपज्जो पञ्चमो ।

६. वेदगूपज्जो

६. राजा आह “भन्ते नागसेन, वेदगू उपलब्धती”ति? “को पनेस, महाराज, वेदगू नामा”ति? “यो, भन्ते, अब्भन्तरे जीवो चक्खुना रूपं पस्सति, सोतेन सद्दं सुणाति, घानेन गन्धं घायति, जिह्वाय रसं सायति, कायेन फोडुब्बं फुसति, मनसा धम्मं विजानाति, यथा मयं इध पासादे निसिन्ना येन येन वातपानेन इच्छेय्याम पस्सितुं, तेन तेन वातपानेन पस्सेय्याम, पुरत्थिमेनपि वातपानेन पस्सेय्याम, पच्छिमेनपि वातपानेन पस्सेय्याम, उत्तरेनपि वातपानेन पस्सेय्याम, दक्खिणेनपि वातपानेन पस्सेय्याम । एवमेव खो, भन्ते, अयं अब्भन्तरे जीवो येन येन द्वारेन इच्छति पस्सितुं, तेन तेन द्वारेन पस्सती”ति ।

थेरो आह “पञ्चद्वारं, महाराज, भणिस्सामि, तं सुणोहि, साधुकं मनसिकरोहि, यदि अब्भन्तरे जीवो चक्खुना रूपं पस्सति, यथा मयं इध पासादे निसिन्ना येन येन वातपानेन इच्छेय्याम पस्सितुं, तेन तेन वातपानेन रूपं येव पस्सेय्याम, पुरत्थिमेनपि वातपानेन रूपं येव पस्सेय्याम, पच्छिमेनपि वातपानेन रूपं येव पस्सेय्याम, उत्तरेनपि वातपानेन रूपं येव पस्सेय्याम, दक्खिणेनपि वातपानेन रूपं येव पस्सेय्याम, एवमेतेन अब्भन्तरे जीवेन सोतेनपि रूपं येव पस्सितब्बं, घानेनपि रूपं येव पस्सितब्बं, जिह्वायपि रूपं येव पस्सितब्बं, कायेनपि रूपं येव पस्सितब्बं, मनसापि रूपं येव पस्सितब्बं; चक्खुनापि सद्दो येव सोतब्बो, घानेनपि सद्दो येव सोतब्बो, जिह्वायपि सद्दो येव सोतब्बो, कायेनपि सद्दो येव सोतब्बो, मनसापि सद्दो येव सोतब्बो; चक्खुनापि गन्धो येव घायितब्बो, सोतेनपि गन्धो येव घायितब्बो, जिह्वायपि गन्धो येव घायितब्बो, कायेनपि गन्धो येव घायितब्बो, मनसापि गन्धो येव घायितब्बो; चक्खुनापि रसो येव सायितब्बो, सोतेनपि रसो येव सायितब्बो, घानेनपि रसो येव सायितब्बो, कायेनपि रसो येव सायितब्बो, मनसापि रसो येव सायितब्बो; चक्खुनापि फोडुब्बं येव फुसितब्बं, सोतेनपि फोडुब्बं येव फुसितब्बं, घानेनपि फोडुब्बं येव फुसितब्बं, जिह्वायपि फोडुब्बं येव फुसितब्बं, मनसापि फोडुब्बं येव फुसितब्बं; चक्खुनापि धम्मं येव विजानितब्बं, सोतेनपि धम्मं येव विजानितब्बं, घानेनपि धम्मं येव विजानितब्बं, जिह्वायपि धम्मं येव विजानितब्बं, कायेनपि धम्मं येव विजानितब्बं”न्ति? “न हि भन्ते”ति ।

“न खो ते, महाराज, युज्जति पुरिमेन वा पच्छिमं, पच्छिमेन वा पुरिमं, यथा वा पन, महाराज, मयं इध पासादे निसिन्ना इमेसु जालवातपानेसु उग्घाटितेसु महन्तेन आकासेन बहिमुखा सुद्धतरं रूपं पस्साम, एवमेतेन अब्भन्तरे जीवेनापि चक्खुद्वारेसु उग्घाटितेसु महन्तेन आकासेन सुद्धतरं रूपं पस्सितब्बं, सोतेसु उग्घाटितेसु...पे०... घाने उग्घाटिते...पे०... जिह्वाय उग्घाटिताय...पे०... काये उग्घाटिते महन्तेन आकासेन सुद्धतरं सद्दो सोतब्बो, गन्धो घायितब्बो, रसो सायितब्बो, फोटुब्बो फुसितब्बो”ति? “न हि भन्ते”ति ।

“न खो ते, महाराज, युज्जति पुरिमेन वा पच्छिमं, पच्छिमेन वा पुरिमं, यथा वा पन, महाराज, अयं दिन्नो निक्खमित्वा बहिद्वारकोट्टके तिठेय्य, जानासि त्वं, महाराज, ‘अयं दिन्नो निक्खमित्वा बहिद्वारकोट्टके ठितो’”ति? “आम, भन्ते, जानामी”ति । “यथा वा पन, महाराज, अयं दिन्नो अन्तो पविसित्वा तव पुरतो तिठेय्य, जानासि त्वं, महाराज, ‘अयं दिन्नो अन्तो पविसित्वा मम पुरतो ठितो’”ति? “आम, भन्ते, जानामी”ति । “एवमेव खो, महाराज, अब्भन्तरे सो जीवो जिह्वाय रसे निक्खित्ते जानेय्य अम्बिलत्तं वा लवणत्तं वा तित्तकत्तं वा कटुकत्तं वा कसायत्तं वा मधुरत्तं वा”ति? “आम, भन्ते, जानेय्या”ति । “ते रसे अन्तो पविट्ठे जानेय्य अम्बिलत्तं वा लवणत्तं वा तित्तकत्तं वा कटुकत्तं वा कसायत्तं वा मधुरत्तं वा”ति । “न हि भन्ते”ति ।

“न खो ते, महाराज, युज्जति पुरिमेन वा पच्छिमं, पच्छिमेन वा पुरिमं, यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो मधुघटसत्तं आहरापेत्वा मधुदोणिं पूरापेत्वा पुरिसस्स मुखं पिदहित्वा [पिदहित्वाव (क०)] मधुदोणिं पक्खिपेय्य, जानेय्य, महाराज, सो पुरिसो मधुं सम्पन्नं वा न सम्पन्नं वा”ति? “न हि भन्ते”ति । “केन कारणेना”ति । “न हि तस्स, भन्ते, मुखे मधु पविट्ठु”न्ति ।

“न खो ते, महाराज, युज्जति पुरिमेन वा पच्छिमं, पच्छिमेन वा पुरिमं”न्ति । “नाहं पटिबलो तथा वादिना सद्धिं सल्लपितुं; साधु, भन्ते, अत्थं जप्पेही”ति ।

थेरो अभिधम्मसंयुत्ताय कथाय राजानं मिलिन्दं सञ्जापेसि — “इध, महाराज, चक्खुञ्च पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खुविज्जाणं, तंसहजाता फस्सो वेदना सञ्जा चेतना एकग्गता जीवितिन्द्रियं मनसिकारोति एवमेते धम्मा पच्चयतो जायन्ति, न हेत्थ वेदगू उपलब्धति, सोतञ्च पटिच्च सद्दे च...पे०... मनञ्च पटिच्च धम्मे च उप्पज्जति मनोविज्जाणं, तंसहजाता फस्सो वेदना सञ्जा चेतना एकग्गता जीवितिन्द्रियं मनसिकारोति एवमेते धम्मा पच्चयतो जायन्ति, न हेत्थ वेदगू उपलब्धती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

वेदगूपज्जो छट्ठो ।

७. चक्खुविज्जाणादिपज्जो

७. राजा आह “भन्ते नागसेन, यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति, तत्थ मनोविज्जाणम्पि उप्पज्जती”ति? “आम, महाराज, यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति, तत्थ मनोविज्जाणम्पि उप्पज्जती”ति ।

“किं नु खो, भन्ते नागसेन, पठमं चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति, पच्छा मनोविज्जाणं, उदाहु मनोविज्जाणं पठमं

उपपज्जति, पच्छा चक्खुविज्जाणं”न्ति? “पठमं, महाराज, चक्खुविज्जाणं उपपज्जति, पच्छा मनोविज्जाणं”न्ति ।

“किं नु खो, भन्ते नागसेन, चक्खुविज्जाणं मनोविज्जाणं आणापेति ‘यत्थाहं उपपज्जामि, त्वम्पि तत्थ उपपज्जाही’ति, उदाहु मनोविज्जाणं चक्खुविज्जाणं आणापेति ‘यत्थ त्वं उपपज्जिस्ससि, अहम्पि तत्थ उपपज्जिस्सामी’”ति? “न हि, महाराज, अनालापो तेसं अज्जमज्जेही”ति ।

“कथं, भन्ते नागसेन, यत्थ चक्खुविज्जाणं उपपज्जति, तत्थ मनोविज्जाणम्पि उपपज्जती”ति? “निन्नत्ता च, महाराज, द्वारत्ता च चिण्णत्ता च समुदाचरितत्ता चा”ति ।

“कथं, भन्ते नागसेन, निन्नत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उपपज्जति, तत्थ मनोविज्जाणम्पि उपपज्जति? ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, देवे वस्सन्ते कतमेन उदकं गच्छेय्या”ति? “येन, भन्ते, निन्नं, तेन गच्छेय्या”ति । “अथापरेन समयेन देवो वस्सेय्य, कतमेन तं उदकं गच्छेय्या”ति । “येन, भन्ते, पुरिमं उदकं गतं, तम्पि तेन गच्छेय्या”ति ।

“किं नु खो, महाराज, पुरिमं उदकं पच्छिमं उदकं आणापेति ‘येनाहं गच्छामि, त्वम्पि तेन गच्छाही’ति, पच्छिमं वा उदकं पुरिमं उदकं आणापेति ‘येन त्वं गच्छिस्ससि, अहम्पि तेन गच्छिस्सामी’”ति । “न हि, भन्ते, अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि, निन्नत्ता गच्छन्ती”ति । “एवमेव खो, महाराज, निन्नत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उपपज्जति, तत्थ मनोविज्जाणम्पि उपपज्जति, न चक्खुविज्जाणं मनोविज्जाणं आणापेति ‘यत्थाहं उपपज्जामि, त्वम्पि तत्थ उपपज्जाही’ति, नापि मनोविज्जाणं चक्खुविज्जाणं आणापेति ‘यत्थ त्वं उपपज्जिस्ससि, अहम्पि तत्थ उपपज्जिस्सामी’ति, अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि, निन्नत्ता उपपज्जन्ती”ति ।

“कथं, भन्ते नागसेन, द्वारत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उपपज्जति, तत्थ मनोविज्जाणम्पि उपपज्जति? अपेपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, रज्जो पच्चन्तिमं नगरं अस्स दळ्ढपाकारतोरणं एकद्वारं, ततो पुरिसो निक्खमितुकामो भवेय्य, कतमेन निक्खमेय्या”ति? “द्वारेन, भन्ते, निक्खमेय्या”ति । “अथापरो पुरिसो निक्खमितुकामो भवेय्य, कतमेन सो निक्खमेय्या”ति? “येन, भन्ते, पुरिमो पुरिसो निक्खन्तो, सोपि तेन निक्खमेय्या”ति ।

“किं नु खो, महाराज, पुरिमो पुरिसो पच्छिमं पुरिसं आणापेति ‘येनाहं गच्छामि, त्वम्पि तेन गच्छाही’ति, पच्छिमो वा पुरिसो पुरिमं पुरिसं आणापेति ‘येन त्वं गच्छिस्ससि, अहम्पि तेन गच्छिस्सामी’ति । “न हि, भन्ते, अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि, द्वारत्ता गच्छन्ती”ति । “एवमेव खो, महाराज, द्वारत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उपपज्जति, तत्थ मनोविज्जाणम्पि उपपज्जति, न चक्खुविज्जाणं मनोविज्जाणं आणापेति ‘यत्थाहं उपपज्जामि, त्वम्पि तत्थ उपपज्जाही’ति, नापि मनोविज्जाणं चक्खुविज्जाणं आणापेति ‘यत्थ त्वं उपपज्जिस्ससि, अहम्पि तत्थ उपपज्जिस्सामी’ति, अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि, द्वारत्ता उपपज्जन्ती”ति ।

“कथं, भन्ते नागसेन, चिण्णत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उपपज्जति, तत्थ मनोविज्जाणम्पि उपपज्जति? ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, पठमं एकं सकटं गच्छेय्य, अथ दुतियं सकटं कतमेन गच्छेय्या”ति? “येन, भन्ते, पुरिमं सकटं गतं, तम्पि तेन गच्छेय्या”ति ।

“किं नु खो, महाराज, पुरिमं सकटं पच्छिमं सकटं आणापेति ‘येनाहं गच्छामि, त्वम्पि तेन गच्छाही’ति, पच्छिमं वा

सकटं पुरिमं सकटं आणापेति ‘येन त्वं गच्छिस्ससि, अहमि तेन गच्छिस्सामी’”ति । “न हि, भन्ते, अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि, चिण्णत्ता गच्छन्ती”ति । “एवमेव खो, महाराज, चिण्णत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति, तत्थ मनोविज्जाणमि उप्पज्जति, न चक्खुविज्जाणं मनोविज्जाणं आणापेति ‘यत्थाहं उप्पज्जामि, त्वमि तत्थ उप्पज्जाही’ति, नापि मनोविज्जाणं चक्खुविज्जाणं आणापेति ‘यत्थ त्वं उप्पज्जिस्ससि, अहमि तत्थ उप्पज्जिस्सामी’ति, अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि, चिण्णत्ता उप्पज्जन्ती”ति ।

“कथं, भन्ते नागसेन, समुदाचरितत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति, तत्थ मनोविज्जाणमि उप्पज्जति? ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, मुद्दागणनासङ्ख्यालेखासिप्पट्टानेसु आदिकम्मिकस्स दन्धायना भवति, अथापरेन समयेन निसम्मकिरियाय समुदाचरितत्ता अदन्धायना भवति । एवमेव खो, महाराज, समुदाचरितत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति, तत्थ मनोविज्जाणमि उप्पज्जति, न चक्खुविज्जाणं मनोविज्जाणं आणापेति ‘यत्थाहं उप्पज्जामि, त्वमि तत्थ उप्पज्जाही’ति, नापि मनोविज्जाणं चक्खुविज्जाणं आणापेति ‘यत्थ त्वं उप्पज्जिस्ससि, अहमि तत्थ उप्पज्जिस्सामी’ति, अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि, समुदाचरितत्ता उप्पज्जन्ती”ति ।

“भन्ते नागसेन, यत्थ सोतविज्जाणं उप्पज्जति, तत्थ मनोविज्जाणमि उप्पज्जतीति...पे०... यत्थ घानविज्जाणं उप्पज्जति...पे०... यत्थ जिह्वाविज्जाणं उप्पज्जति ...पे०... यत्थ कायविज्जाणं उप्पज्जति, तत्थ मनोविज्जाणमि उप्पज्जती”ति? “आम, महाराज, यत्थ कायविज्जाणं उप्पज्जति, तत्थ मनोविज्जाणमि उप्पज्जती”ति ।

“किं नु खो, भन्ते नागसेन, पठमं कायविज्जाणं उप्पज्जति, पच्छा मनोविज्जाणं, उदाहु मनोविज्जाणं पठमं उप्पज्जति, पच्छा कायविज्जाणं”न्ति? “कायविज्जाणं, महाराज, पठमं उप्पज्जति, पच्छा मनोविज्जाणं”न्ति ।

“किं नु खो, भन्ते नागसेन,...पे०... अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि, समुदाचरितत्ता उप्पज्जन्ती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

चक्खुविज्जाणादिपज्जो सत्तमो ।

८. फस्सलक्खणपज्जो

८. राजा आह “भन्ते नागसेन, यत्थ मनोविज्जाणं उप्पज्जति, फस्सोपि वेदनापि तत्थ उप्पज्जती”ति? “आम, महाराज, यत्थ मनोविज्जाणं उप्पज्जति, फस्सोपि तत्थ उप्पज्जति, वेदनापि तत्थ उप्पज्जति, सज्जापि तत्थ उप्पज्जति, चेतनापि तत्थ उप्पज्जति, वितक्कोपि तत्थ उप्पज्जति, विचारोपि तत्थ उप्पज्जति, सब्बेपि फस्सप्पमुखा धम्मा तत्थ उप्पज्जन्ती”ति ।

“भन्ते नागसेन, किलक्खणो फस्सो”ति? “फुसनलक्खणो, महाराज, फस्सो”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, द्वे मेण्डा युज्जेय्युं, तेसु यथा एको मेण्डो, एवं चक्खु दट्ठब्बं यथा दितियो मेण्डो, एवं रूपं दट्ठब्बं । यथा तेसं सन्निपातो, एवं फस्सो दट्ठब्बो”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, द्वे पाणी वज्जेय्युं, तेसु यथा एको पाणि, एवं चक्खु दट्ठब्बं । यथा दुतियो पाणि, एवं रूपं दट्ठब्बं । यथा तेसं सन्निपातो, एवं फस्सो दट्ठब्बो”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, द्वे सम्मा वज्जेय्युं, तेसु यथा एको सम्मो, एवं चक्खु दट्ठब्बं । यथा दुतियो सम्मो, एवं रूपं दट्ठब्बं । यथा तेसं सन्निपातो, एवं फस्सो दट्ठब्बो”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

फस्सलक्खणपज्जो अट्ठमो ।

९. वेदनालक्खणपज्जो

९. “भन्ते नागसेन, किंलक्खणा वेदना”ति? “वेदयितलक्खणा, महाराज, वेदना अनुभवनलक्खणा चा”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो रज्जो अधिकारं करेय्य, तस्स राजा तुट्ठो अधिकारं ददेय्य, सो तेन अधिकारेण पज्जहि कामगुणेहि समप्पितो समङ्गिभूतो परिचरेय्य, तस्स एवमस्स ‘मया खो पुब्बे रज्जो अधिकारो कतो, तस्स मे राजा तुट्ठो अधिकारं अदासि, स्वाहं ततोनिदानं इमं एवरूपं वेदनं वेदयामी’ति ।

“यथा वा पन, महाराज, कोचिदेव पुरिसो कुसलं कम्मं कत्वा कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जेय्य, सो च तत्थ दिब्बेहि पज्जहि कामगुणेहि समप्पितो समङ्गिभूतो परिचरेय्य, तस्स एवमस्स ‘स्वाहं खो पुब्बे कुसलं कम्मं अकासिं, सोहं ततोनिदानं इमं एवरूपं वेदनं वेदयामी’ति, एवं खो, महाराज, वेदयितलक्खणा वेदना अनुभवनलक्खणा चा”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

वेदनालक्खणपज्जो नवमो ।

१०. सज्जालक्खणपज्जो

१०. “भन्ते नागसेन, किंलक्खणा सज्जा”ति? “सज्जानलक्खणा, महाराज, सज्जा । किं सज्जानाति? नीलम्पि सज्जानाति, पीतम्पि सज्जानाति, लोहितम्पि सज्जानाति, ओदातम्पि सज्जानाति, मज्जिट्ठम्पि [मज्जेट्ठम्पि (सी० पी०)] सज्जानाति । एवं खो, महाराज, सज्जानलक्खणा सज्जा”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, रज्जो भण्डागारिको भण्डागारं पविसित्वा नीलपीतलोहितोदातमज्जिट्ठानि [मज्जेट्ठानि (सी० पी०)] राजभोगानि रूपानि पस्सित्वा सज्जानाति । एवं खो, महाराज, सज्जानलक्खणा सज्जा”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

सज्जालक्खणपज्जो दसमो ।

११. चेतनालक्खणपज्जो

११. “भन्ते नागसेन, किंलक्खणा चेतना”ति? “चेतयितलक्खणा, महाराज, चेतना अभिसङ्खरणलक्खणा चा”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो विसं अभिसङ्खरित्वा अत्तना च पिवेय्य, परे च पायेय्य, सो अत्तनापि दुक्खितो भवेय्य, परेपि दुक्खिता भवेय्युं । एवमेव खो, महाराज, इधेकच्चो पुग्गलो अकुसलं कम्मं चेतनाय चेतयित्वा कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जेय्य । येपि तस्स अनुसिक्खन्ति, तेपि कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जन्ति ।

“यथा वा पन, महाराज, कोचिदेव पुरिसो सप्पिनवनीततेलमधुफाणितं एकज्झं अभिसङ्खरित्वा अत्तना च पिवेय्य, परे च पायेय्य, सो अत्तना सुखितो भवेय्य, परेपि सुखिता भवेय्युं । एवमेव खो, महाराज, इधेकच्चो पुग्गलो कुसलं कम्मं चेतनाय चेतयित्वा कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जति । येपि तस्स अनुसिक्खन्ति, तेपि कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जन्ति । एवं खो, महाराज, चेतयितलक्खणा चेतना अभिसङ्खरणलक्खणा चा”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

चेतनालक्खणपज्जो एकादसमो ।

१२. विज्जाणलक्खणपज्जो

१२. “भन्ते नागसेन, किंलक्खणं विज्जाण”न्ति? “विजाननलक्खणं, महाराज, विज्जाण”न्ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, नगरगुत्तिको मज्झे नगरसिङ्घाटके निसिन्नो पस्सेय्य पुरत्थिमदिसतो पुरिसं आगच्छन्तं, पस्सेय्य दक्खिणदिसतो पुरिसं आगच्छन्तं, पस्सेय्य पच्छिमदिसतो पुरिसं आगच्छन्तं, पस्सेय्य उत्तरदिसतो पुरिसं आगच्छन्तं । एवमेव खो, महाराज, यच्च पुरिसो चक्खुना रूपं पस्सति, तं विज्जाणेन विजानाति । यच्च सोतेन सद्दं सुणाति, तं विज्जाणेन विजानाति । यच्च घानेन गन्धं घायति, तं विज्जाणेन विजानाति । यच्च जिह्वाय रसं सायति, तं विज्जाणेन विजानाति । यच्च कायेन फोड्डब्बं फुसति, तं विज्जाणेन विजानाति, यच्च मनसा धम्मं विजानाति, तं विज्जाणेन विजानाति । एवं खो, महाराज, विजाननलक्खणं विज्जाण”न्ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

विज्जाणलक्खणपज्जो द्वादसमो ।

१३. वितक्कलक्खणपज्जो

१३. “भन्ते नागसेन, किंलक्खणो वितक्को”ति? “अप्पनालक्खणो महाराज, वितक्को”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, वड्ढकी सुपरिकम्मकतं दारुं सन्धिस्मिं अप्पेति, एवमेव खो, महाराज, अप्पनालक्खणो वितक्को”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

वितक्कलक्खणपज्जो तेरसमो ।

१४. विचारलक्खणपज्जो

१४. “भन्ते नागसेन, किलक्खणो विचारो”ति? “अनुमज्जनलक्खणो, महाराज, विचारो”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कंसथालं आकोटितं पच्छा अनुरवति अनुसन्दहति [अनुसद्वायति (क०)], यथा, महाराज, आकोटना, एवं वितक्को दट्ठब्बो । यथा अनुरवना [अनुमज्जना (क०)], एवं विचारो दट्ठब्बो”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

विचारलक्खणपज्जो चुट्समो ।

विचारवग्गो ततियो ।

इमस्मिं वग्गे चुट्स पज्जा ।

४. निब्बानवग्गो

१. फस्सादिविनिब्भुजनपज्जो

१. राजा आह “भन्ते नागसेन, सक्का इमेसं धम्मानं एकतोभावगतानं विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा नानाकरणं पज्जापेतुं ‘अयं फस्सो, अयं वेदना, अयं सज्जा, अयं चेतना, इदं विज्जाणं, अयं वितक्को, अयं विचारो’ति”? “न सक्का, महाराज, इमेसं धम्मानं एकतोभावगतानं विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा नानाकरणं पज्जापेतुं ‘अयं फस्सो, अयं वेदना, अयं सज्जा, अयं चेतना, इदं विज्जाणं, अयं वितक्को, अयं विचारो’ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, रज्जो सूदो अरसं वा रसं वा [यूसं वा रसं वा (सी० स्या० पी०)] करेय्य, सो तत्थ दधिम्मि पक्खिपेय्य, लोणम्मि पक्खिपेय्य, सिङ्गिवेरम्मि पक्खिपेय्य, जीरकम्मि पक्खिपेय्य, मरिचम्मि पक्खिपेय्य, अज्जानिपि पकारानि पक्खिपेय्य, तमेनं राजा एवं वदेय्य, ‘दधिस्स मे रसं आहर, लोणस्स मे रसं आहर, सिङ्गिवेरस्स मे रसं आहर, जीरकस्स मे रसं आहर, मरिचस्स मे रसं आहर, सब्बेसं मे पक्खित्तानं रसं आहरा’ति । सक्का नु खो, महाराज, तेसं रसानं एकतोभावगतानं विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा रसं आहरितुं अम्बिलत्तं वा लवणत्तं वा तित्तकत्तं वा कटुकत्तं वा कसायत्तं वा मधुरत्तं वा’ति? “न हि, भन्ते, सक्का तेसं रसानं एकतोभावगतानं विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा रसं आहरितुं अम्बिलत्तं वा लवणत्तं वा तित्तकत्तं वा कटुकत्तं वा कसायत्तं वा मधुरत्तं वा, अपि च खो पन सकेन सकेन लक्खणेन उपट्ठहन्ती”ति । “एवमेव खो, महाराज, न सक्का इमेसं धम्मानं एकतोभावगतानं विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा नानाकरणं पज्जापेतुं ‘अयं फस्सो, अयं वेदना, अयं सज्जा, अयं चेतना, इदं विज्जाणं, अयं वितक्को, अयं विचारो’ति, अपि च खो पन सकेन सकेन लक्खणेन उपट्ठहन्ती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

फस्सादिविनिब्भुजनपज्जो पठमो ।

२. नागसेनपज्जो

२. थेरो आह “लोणं, महाराज, चक्खुविज्जेय्य”न्ति । “आम, भन्ते, चक्खुविज्जेय्य”न्ति । “सुट्ठु खो, महाराज, जानाही”ति । “किं पन, भन्ते, जिह्वाविज्जेय्य”न्ति? “आम, महाराज, जिह्वाविज्जेय्य”न्ति । “किं पन, भन्ते, सब्बं लोणं जिह्वाय विजानाती”ति? “आम, महाराज, सब्बं लोणं जिह्वाय विजानाति” ।

“यदि, भन्ते, सब्बं लोणं जिह्वाय विजानाति, किस्स पन तं सकटेहि बलीबद्धा [बलिबद्धा (सी० पी०)] आहरन्ति, ननु लोणमेव आहरितब्ब”न्ति? “न सक्का, महाराज, लोणमेव आहरितुं एकतोभावगता एते धम्मा गोचरनानत्तगता लोणं गरुभावो चाति । सक्का पन, महाराज, लोणं तुलाय तुलयितु”न्ति? “आम, भन्ते, सक्का”ति । “न सक्का, महाराज, लोणं तुलाय तुलयितुं, गरुभावो तुलाय तुलयिती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

नागसेनपज्जो दुतियो ।

३. पञ्चायतनकम्मनिब्बत्तपज्जो

३. राजा आह “भन्ते नागसेन, यानिमानि पञ्चायतनानि, किं नु तानि नानाकम्मेहि निब्बत्तानि, उदाहु एकेन कम्मेना”ति? “नानाकम्मेहि, महाराज, निब्बत्तानि, न एकेन कम्मेना”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, एकस्मिं खेत्ते नानाबीजानि वप्पेय्युं, तेसं नानाबीजानं नानाफलानि निब्बत्तेय्यु”न्ति? “आम, भन्ते, निब्बत्तेय्यु”न्ति । “एवमेव खो, महाराज, यानि यानि पञ्चायतनानि, तानि तानि नानाकम्मेहि निब्बत्तानि, न एकेन कम्मेना”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

पञ्चायतनकम्मनिब्बत्तपज्जो ततियो ।

४. कम्मनानाकरणपज्जो

४. राजा आह “भन्ते नागसेन, केन कारणेन मनुस्सा न सब्बे समका, अज्जे अप्पायुका, अज्जे दीघायुका, अज्जे बह्वाबाधा अज्जे अप्पाबाधा, अज्जे दुब्बण्णा, अज्जे वण्णवन्तो, अज्जे अप्पेसक्खा, अज्जे महेसक्खा, अज्जे अप्पभोगा, अज्जे महाभोगा, अज्जे नीचकुलीना, अज्जे महाकुलीना, अज्जे दुप्पज्जा, अज्जे पज्जवन्तो”ति?

थेरो आह “किस्स पन, महाराज, रुक्खा न सब्बे समका, अज्जे अम्बिला, अज्जे लवणा, अज्जे तित्त्तका, अज्जे

कटुका, अज्जे कसावा, अज्जे मधुरा”ति? “मज्जामि, भन्ते, बीजानं नानाकरणेना”ति। “एवमेव खो, महाराज, कम्मनं नानाकरणेन मनुस्सा न सब्बे समका, अज्जे अप्पायुका, अज्जे दीघायुका, अज्जे बह्वाबाधा, अज्जे अप्पाबाधा, अज्जे दुब्बण्णा, अज्जे वण्णवन्तो, अज्जे अप्पेसक्खा, अज्जे महेसक्खा, अज्जे अप्पभोगा, अज्जे महाभोगा, अज्जे नीचकुलीना, अज्जे महाकुलीना, अज्जे दुप्पज्जा, अज्जे पज्जवन्तो। भासितम्पेतं महाराज भगवता — ‘कम्मस्सका, माणव, सत्ता कम्मदायादा कम्मयोनी कम्मबन्धू कम्मप्पटिसरणा, कम्मं सत्ते विभजति यदिदं हीनप्पणीतताया”ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

कम्मनानाकरणपज्जो चतुत्थो।

५. वायामकरणपज्जो

५. राजा आह “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘किन्ति इमं दुक्खं निरुज्झेय्य, अज्जञ्च दुक्खं नुप्पज्जेय्या”ति। एतदत्था, महाराज, अम्हाकं पब्बज्जा”ति। “किं पटिकच्चेव वायमितेन, ननु सम्पत्ते काले वायमितब्ब”न्ति? थेरो आह “सम्पत्ते काले, महाराज, वायामो अकिच्चकरो भवति, पटिकच्चेव वायामो किच्चकरो भवती”ति।

“ओपम्मं करोही”ति। “तं किं मज्जसि, महाराज, यदा त्वं पिपासितो भवेय्यासि, तदा त्वं उदपानं खणापेय्यासि, तळाकं खणापेय्यासि ‘पानीयं पिविस्सामी”ति? “न हि, भन्ते”ति। “एवमेव खो, महाराज, सम्पत्ते काले वायामो अकिच्चकरो भवति, पटिकच्चेव वायामो किच्चकरो भवती”ति।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति। “तं किं मज्जसि, महाराज, यदा त्वं बुभुक्खितो भवेय्यासि, तदा त्वं खेत्तं कसापेय्यासि, सालिं रोपापेय्यासि, धज्जं अतिहरापेय्यासि ‘भत्तं भुज्जिस्सामी”ति? “न हि, भन्ते”ति। “एवमेव खो, महाराज, सम्पत्ते काले वायामो अकिच्चकरो भवति, पटिकच्चेव वायामो किच्चकरो भवतीति।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति। “तं किं मज्जसि, महाराज, यदा ते सङ्गामो पच्चुपट्टितो भवेय्य, तदा त्वं परिखं खणापेय्यासि, पाकारं कारापेय्यासि, गोपुरं कारापेय्यासि, अट्टालकं कारापेय्यासि, धज्जं अतिहरापेय्यासि, तदा त्वं हत्थिस्मिं सिक्खेय्यासि, अस्सस्मिं सिक्खेय्यासि, रथस्मिं सिक्खेय्यासि, धनुस्मिं सिक्खेय्यासि, थरुस्मिं सिक्खेय्यासी”ति? “न हि, भन्ते”ति। “एवमेव खो, महाराज, सम्पत्ते काले वायामो अकिच्चकरो भवति, पटिकच्चेव वायामो किच्चकरो भवति। भासितम्पेतं महाराज भगवता —

“पटिकच्चेव तं कयिरा, यं जज्जा हितमत्तनो।

न साकटिकचिन्ताय, मन्ता धीरो परक्कमे॥

“यथा साकटिको मट्ठं [नाम (सी० पी० क०) सं० नि० १.१०३], समं हित्वा महापथं।

विसमं मग्गमारुह, अक्खच्छिन्नोव ज्ञायति॥

“एवं धम्मा अपक्कम्म, अधम्ममनुवत्तिय।

मन्दो मच्चु मुखं पत्तो, अक्खच्छिन्नोव ज्ञायती”ति [सोचतीति (सब्बत्थ)]॥

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

वायामकरणपज्जो पच्चमो ।

६. नेरयिकग्गिउण्हभावपज्जो

६. राजा आह “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘पाकतिकअग्गितो नेरयिको अग्गि महाभितापतरो होति, खुदकोपि पासाणो पाकतिके अग्गिहि पक्खित्तो दिवसम्पि पच्चमानो [धम्ममानो (सी० पी०)] न विलयं गच्छति, कूटागारमत्तोपि पासाणो नेरयिकग्गिहि पक्खित्तो खणेन विलयं गच्छती”ति, एतं वचनं न सद्वहामि, एवञ्च पन वदेथ ‘ये च तत्थ उप्पन्ना सत्ता, ते अनेकानिपि वस्ससहस्सानि निरये पच्चमाना न विलयं गच्छन्ती”ति, तम्पि वचनं न सद्वहामी”ति ।

थेरो आह “तं किं मज्जसि, महाराज, या ता सन्ति मकरिनियोपि सुसुमारिनियोपि कच्छपिनियोपि मोरिनियोपि कपोतिनियोपि, किंनु ता कक्खळानि पासाणानि सक्खरायो च खादन्ती”ति? “आम, भन्ते, खादन्ती”ति । “किं पन तानि तासं कुच्छियं कोट्ठभन्तरगतानि विलयं गच्छन्ती”ति? “आम, भन्ते, विलयं गच्छन्ती”ति । “यो पन तासं कुच्छियं गब्भो, सोपि विलयं गच्छती”ति? “न हि भन्ते”ति । “केन कारणेना”ति? “मज्जामि, भन्ते, कम्माधिकतेन न विलयं गच्छती”ति । “एवमेव खो, महाराज, कम्माधिकतेन नेरयिका सत्ता अनेकानिपि वस्ससहस्सानि निरये पच्चमाना न विलयं गच्छन्ति । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता — ‘सो न ताव कालं करोति, याव न तं पापकम्मं ब्यन्तीहोती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, या ता सन्ति सीहिनियोपि ब्यग्घिनियोपि दीपिनियोपि कुक्कुरिनियोपि, किंनु ता कक्खळानि अट्टिकानि मंसानि खादन्तीति? “आम, भन्ते, खादन्ती”ति । “किं पन तानि तासं कुच्छियं कोट्ठभन्तरगतानि विलयं गच्छन्ती”ति? “आम, भन्ते, विलयं गच्छन्ती”ति । “यो पन तासं कुच्छियं गब्भो, सोपि विलयं गच्छती”ति? “न हि भन्ते”ति । “केन कारणेना”ति? “मज्जामि, भन्ते, कम्माधिकतेन न विलयं गच्छती”ति । “एवमेव खो, महाराज, कम्माधिकतेन नेरयिका सत्ता अनेकानिपि वस्ससहस्सानि निरये पच्चमाना न विलयं गच्छन्ती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, या ता सन्ति योनकसुखुमालिनियोपि खत्तियसुखुमालिनियोपि ब्राह्मणसुखुमालिनियोपि गहपतिसुखुमालिनियोपि, किंनु ता कक्खळानि खज्जकानि मंसानि खादन्ती”ति? “आम, भन्ते, खादन्ती”ति । “किं पन तानि तासं कुच्छियं कोट्ठभन्तरगतानि विलयं गच्छन्ती”ति? “आम, भन्ते, विलयं गच्छन्ती”ति । “यो पन तासं कुच्छियं गब्भो सोपि विलयं गच्छती”ति? “न हि भन्ते”ति । “केन कारणेना”ति । “मज्जामि, भन्ते, कम्माधिकतेन न विलयं गच्छती”ति । “एवमेव खो, महाराज, कम्माधिकतेन नेरयिका सत्ता अनेकानिपि वस्ससहस्सानि निरये पच्चमाना न विलयं गच्छन्ति । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता — “सो न ताव कालं करोति, याव न तं पापकम्मं ब्यन्तीहोती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

नेरयिकग्गिउण्हभावपज्जो छट्ठो ।

७. पथविसन्धारकपज्जो

७. राजा आह “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘अयं महा पथवी उदके पतिट्ठिता, उदकं वाते पतिट्ठितं, वातो आकासे पतिट्ठितो’ति, एतम्पि वचनं न सद्वहामी”ति। थेरो धम्मकरकेन [धम्मकरणेन (क०)] उदकं गहेत्वा राजानं मिलिन्दं सज्जापेसि “यथा, महाराज, इमं उदकं वातेन आधारितं, एवं तम्पि उदकं वातेन आधारित”न्ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

पथविसन्धारकपज्जो सत्तमो।

८. निरोधनिब्बानपज्जो

८. राजा आह “भन्ते नागसेन, निरोधो निब्बान”न्ति? “आम, महाराज, निरोधो निब्बान”न्ति। “कथं, भन्ते, नागसेन, निरोधो निब्बान”न्ति? “सब्बे बालपुथुज्जना खो, महाराज, अज्झत्तिकबाहिरे आयतने अभिनन्दन्ति अभिवदन्ति अज्झोसाय तिट्ठन्ति, ते तेन सोतेन वुहन्ति, न परिमुच्चन्ति जातिया जराय मरणेन सोकेन परिदेवेन दुक्खेहि दोमनस्सेहि उपायासेहि न परिमुच्चन्ति दुक्खस्माति वदामि। सुतवा च खो, महाराज, अरियसावको अज्झत्तिकबाहिरे आयतने नाभिनन्दति नाभिवदति नाज्झोसाय तिट्ठति, तस्स तं अनभिनन्दतो अनभिवदतो अनज्झोसाय तिट्ठतो तण्हा निरुज्झति, तण्हानिरोधा उपादाननिरोधो, उपादाननिरोधा भवननिरोधो, भवननिरोधा जातिनिरोधो, जातिनिरोधा जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा निरुज्झन्ति, एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होति, एवं खो, महाराज, निरोधो निब्बान”न्ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

निरोधनिब्बानपज्जो अट्टमो।

९. निब्बानलभनपज्जो

९. राजा आह “भन्ते नागसेन, सब्बेव लभन्ति निब्बान”न्ति? “न खो, महाराज, सब्बेव लभन्ति निब्बानं, अपि च खो, महाराज, यो सम्मा पटिपन्नो अभिज्जेय्ये धम्मे अभिजानाति, परिज्जेय्ये धम्मे परिजानाति, पहातब्बे धम्मे पजहति, भावेतब्बे धम्मे भावेति, सच्छिकातब्बे धम्मे सच्छिकरोति, सो लभति निब्बान”न्ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

निब्बानलभनपज्जो नवमो।

१०. निब्बानसुखजाननपज्जो

१०. राजा आह “भन्ते नागसेन, यो न लभति निब्बानं, जानाति सो ‘सुखं निब्बान’”न्ति? “आम, महाराज, यो न लभति निब्बानं, जानाति सो ‘सुखं निब्बान’”न्ति। “कथं, भन्ते नागसेन, अलभन्तो जानाति ‘सुखं निब्बान’”न्ति? “तं किं मज्जसि, महाराज, येसं नच्छिन्ना हत्थपादा, जानेय्युं ते, महाराज, ‘दुक्खं हत्थपादच्छेदन’”न्ति? “आम, भन्ते, जानेय्यु”न्ति। “कथं जानेय्यु”न्ति? “अज्जेसं, भन्ते, छिन्नहत्थपादानं परिदेवितसदं सुत्वा जानन्ति ‘दुक्खं

हत्थपादच्छेदन””न्ति । “एवमेव खो, महाराज, येसं दिट्ठं निब्बानं, तेसं सद्दं सुत्वा जानाति ‘सुखं निब्बान””न्ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना””ति ।

निब्बानसुखजाननपज्जो दसमो ।

निब्बानवग्गो चतुत्थो ।

इमस्मिं वग्गे दस पज्जा ।

५. बुद्धवग्गो

१. बुद्धस्स अत्थिनत्थिभावपज्जो

१. राजा आह “भन्ते नागसेन, बुद्धो तया दिट्ठो””ति? “न हि, महाराजा””ति । “अथ ते आचरियेहि बुद्धो दिट्ठो””ति? “न हि, महाराजा””ति । “तेन हि, भन्ते नागसेन, नत्थि बुद्धो””ति । “किं पन, महाराज, हिमवति ऊहा नदी तया दिट्ठो””ति? “न हि, भन्ते””ति । “अथ ते पितरा ऊहा नदी दिट्ठो””ति? “न हि, भन्ते””ति । “तेन हि, महाराज, नत्थि ऊहा नदी””ति । “अत्थि, भन्ते, किञ्चापि मया ऊहा नदी न दिट्ठा, पितरापि मे ऊहा नदी न दिट्ठा, अपि च अत्थि ऊहा नदी””ति । “एवमेव खो, महाराज, किञ्चापि मया भगवा न दिट्ठो, आचरियेहिपि मे भगवा न दिट्ठो, अपि च अत्थि भगवा””ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना””ति ।

बुद्धस्स अत्थिनत्थिभावपज्जो पठमो ।

२. बुद्धस्स अनुत्तरभावपज्जो

२. राजा आह “भन्ते नागसेन, बुद्धो अनुत्तरो””ति? “आम, महाराज, भगवा अनुत्तरो””ति । “कथं, भन्ते नागसेन, अदिट्ठपुब्बं जानासि ‘बुद्धो अनुत्तरो””ति? “तं किं मज्झसि, महाराज, येहि अदिट्ठपुब्बो महासमुद्धो, जानेय्युं ते, महाराज, महन्तो खो महासमुद्धो गम्भीरो अप्पमेय्यो दुप्परियोगाहो, यत्थिमा पञ्च महानदियो सततं समितं अप्पेन्ति, सेय्यथिदं, गङ्गा यमुना अचिरवती सरभू मही, नेव तस्स ऊनत्तं वा पूरत्तं वा पज्जायती””ति? “आम, भन्ते, जानेय्यु””न्ति । “एवमेव खो, महाराज, सावके महन्ते परिनिब्बुते पस्सित्वा जानामि ‘भगवा अनुत्तरो””ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना””ति ।

बुद्धस्स अनुत्तरभावपज्जो दुतियो ।

३. बुद्धस्स अनुत्तरभावजाननपज्जो

३. राजा आह “भन्ते नागसेन, सक्का जानितुं ‘बुद्धो अनुत्तरो””ति? “आम, महाराज, सक्का जानितुं ‘भगवा अनुत्तरो””ति । “कथं, भन्ते नागसेन, सक्का जानितुं ‘बुद्धो अनुत्तरो””ति । “भूतपुब्बं, महाराज, तिस्सत्थेरो नाम

लेखाचरियो अहोसि, बहूनि वस्सानि अब्भतीतानि कालङ्कतस्स कथं सो जायती’ति । “लेखेन भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, यो धम्मं पस्सति, सो भगवन्तं पस्सति, धम्मो हि, महाराज, भगवता देसितो”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

बुद्धस्स अनुत्तरभावजाननपज्जो ततियो ।

४. धम्मदिट्ठपज्जो

४. राजा आह “भन्ते नागसेन, धम्मो तया दिट्ठो”ति । “बुद्धनेत्तिया खो, महाराज, बुद्धपज्जत्तिया यावजीवं सावकेहि वत्तितब्ब”न्ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

धम्मदिट्ठपज्जो चतुत्थो ।

५. असङ्कमनपटिसन्दहनपज्जो

५. राजा आह “भन्ते नागसेन, न च सङ्कमति पटिसन्दहति चा”ति? “आम, महाराज, न च सङ्कमति पटिसन्दहति चा”ति । “कथं, भन्ते नागसेन, न च सङ्कमति पटिसन्दहति च, ओपम्मं करोही”ति? “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो पदीपतो पदीपं पदीपेय्य, किंनु खो सो, महाराज, पदीपो पदीपम्हा सङ्कन्तो”ति? “न हि, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, न च सङ्कमति पटिसन्दहति चा”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “अभिजानासि नु, त्वं महाराज, दहरको सन्तो सिलोकाचरियस्स सन्तिके किञ्चि सिलोकं गहित”न्ति? “आम, भन्ते”ति । “किंनु खो, महाराज, सो सिलोको आचरियम्हा सङ्कन्तो”ति? “न हि, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, न च सङ्कमति पटिसन्दहति चाति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

असङ्कमनपटिसन्दहनपज्जो पञ्चमो ।

६. वेदगूपज्जो

६. राजा आह “भन्ते नागसेन, वेदगू उपलब्धती”ति? थेरो आह “परमत्थेन खो, महाराज, वेदगू नुपलब्धती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

वेदगूपज्जो छट्ठो ।

७. अज्जकायसङ्कमनपज्जो

७. राजा आह “भन्ते नागसेन, अत्थि कोचि सत्तो यो इमम्हा काया अज्जं कायं सङ्कमती”ति? “न हि, महाराजा”ति । “यदि, भन्ते नागसेन, इमम्हा काया अज्जं कायं सङ्कमन्तो नत्थि, ननु मुत्तो भविस्सति पापकेहि कम्मेही”ति? “आम, महाराज, यदि न पटिसन्दहेय्य, मुत्तो भविस्सति पापकेहि कम्मेहीति, यस्मा च खो, महाराज, पटिसन्दहति, तस्मा न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो अज्जतरस्स पुरिसस्स अम्बं अवहरेय्य, किं सो दण्डप्पत्तो भवेय्या”ति? “आम, भन्ते, दण्डप्पत्तो भवेय्या”ति । “न खो सो, महाराज, तानि अम्बानि अवहरि, यानि तेन रोपितानि, कस्मा दण्डप्पत्तो भवेय्या”ति? “तानि, भन्ते, अम्बानि निस्साय जातानि, तस्मा दण्डप्पत्तो भवेय्या”ति । “एवमेव खो, महाराज, इमिना नामरूपेन कम्मं करोति सोभनं वा असोभनं वा, तेन कम्मेन अज्जं नामरूपं पटिसन्दहति, तस्मा न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

अज्जकायसङ्कमनपज्जो सत्तमो ।

८. कम्मफलअत्थिभावपज्जो

८. राजा आह “भन्ते नागसेन, इमिना नामरूपेन कम्मं कतं कुसलं वा अकुसलं वा, कुहिं तानि कम्मनि तिट्ठन्ती”ति? “अनुबन्धेय्यं खो, महाराज, तानि कम्मनि छायाव अनपायिनी”ति [अनुपायिनीति (क०)] । “सक्का पन, भन्ते, तानि कम्मनि दस्सेतुं ‘इध वा इध वा तानि कम्मनि तिट्ठन्ती’”ति? “न सक्का, महाराज, तानि कम्मनि दस्सेतुं ‘इध वा इध वा तानि कम्मनि तिट्ठन्ती’”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, यानिमानि रुक्खानि अनिब्बत्तफलानि, सक्का तेसं फलानि दस्सेतुं ‘इध वा इध वा तानि फलानि तिट्ठन्ती’”ति । “न हि, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, अब्बोच्छिन्नाय सन्ततिया न सक्का तानि कम्मनि दस्सेतुं ‘इध वा इध वा तानि कम्मनि तिट्ठन्ती’”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

कम्मफलअत्थिभावपज्जो अट्ठमो ।

९. उप्पज्जतिजाननपज्जो

९. राजा आह “भन्ते नागसेन, यो उप्पज्जति, जानाति सो ‘उप्पज्जिस्सामी’”ति? “आम, महाराज, यो उप्पज्जति जानाति सो ‘उप्पज्जिस्सामी’”ति । “ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कस्सको गहपतिको बीजानि पथवियं निक्खिपित्वा सम्मा देवे वस्सन्ते जानाति ‘धज्जं निब्बत्तिस्सती’”ति? “आम, भन्ते, जानेय्या”ति । “एवमेव खो, महाराज, यो उप्पज्जति, जानाति सो ‘उप्पज्जिस्सामी’”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

उप्पज्जतिजाननपज्जो नवमो ।

१०. बुद्धनिदस्सनपज्जो

१०. राजा आह “भन्ते नागसेन, बुद्धो अत्थी”ति? “आम, महाराज, भगवा अत्थी”ति । “सक्का पन, भन्ते नागसेन, बुद्धो निदस्सेतुं इधवा इधवा”ति? “परिनिब्बुतो, महाराज, भगवा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया, न सक्का भगवा निदस्सेतुं ‘इध वा इध वा’”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, महतो अग्गिक्खन्धस्स जलमानस्स या अच्चि अत्थङ्गता, सक्का सा अच्चि दस्सेतुं ‘इध वा इध वा’”ति? “न हि, भन्ते, निरुद्धा सा अच्चि अप्पज्जतिं गता”ति । “एवमेव खो, महाराज, भगवा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतो अत्थङ्गतो, न सक्का भगवा निदस्सेतुं ‘इध वा इध वा’ ति, धम्मकायेन पन खो, महाराज, सक्का भगवा निदस्सेतुं । धम्मो हि, महाराज, भगवता देसितो”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

बुद्धनिदस्सनपज्जो दसमो ।

बुद्धवग्गो पञ्चमो ।

इमस्मिं वग्गे दस पज्जा ।

६. सतिवग्गो

१. कायपियायनपज्जो

१. राजा आह “भन्ते नागसेन, पियो पब्बजितानं कायो”ति? “न खो, महाराज, पियो पब्बजितानं कायो”ति । “अथ किस्स नु खो, भन्ते, केलायथ ममायथा”ति? “किं पन ते, महाराज, कदाचि करहचि सङ्गामगतस्स कण्डप्पहारो होती”ति? “आम, भन्ते, होती”ति । “किंनु खो, महाराज, सो वणो आलेपेन च आलिम्पीयति तेलेन च मक्खीयति सुखुमेन च चोळपट्टेन पलिवेठीयती”ति? “आम, भन्ते, आलेपेन च आलिम्पीयति तेलेन च मक्खीयति सुखुमेन च चोळपट्टेन पलिवेठीयती”ति । “किंनु खो, महाराज, पियो ते वणो, तेन आलेपेन च आलिम्पीयति तेलेन च मक्खीयति सुखुमेन च चोळपट्टेन पलिवेठीयती”ति? “न मे, भन्ते, पियो वणो, अपि च मंसस्स रुहनत्थाय आलेपेन च आलिम्पीयति तेलेन च मक्खीयति सुखुमेन च चोळपट्टेन पलिवेठीयती”ति । “एवमेव खो, महाराज, अपियो पब्बजितानं कायो, अथ च पब्बजिता अनज्झोसिता कायं परिहरन्ति ब्रह्मचरियानुग्गहाय । अपि च खो, महाराज, वणूपमो कायो वुत्तो भगवता, तेन पब्बजिता वणमिव कायं परिहरन्ति अनज्झोसिता । भासितम्पेतं महाराज भगवता —

“अल्लचम्मपटिच्छन्नो, नवद्वारो महावणो ।

समन्ततो पग्घरति, असुचिपूतिगन्धियो”ति ॥

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

कायपियायनपज्जो पठमो ।

२. सब्बज्जूभावपज्जो

२. राजा आह “भन्ते नागसेन, बुद्धो सब्बज्जू सब्बदस्सावी”ति? “आम, महाराज, भगवा सब्बज्जू सब्बदस्सावी”ति । “अथ किस्स नु खो, भन्ते नागसेन, सावकानं अनुपुब्बेन सिक्खापदं पज्जपेसी”ति? “अत्थि पन ते महाराज, कोचि वेज्जो, यो इमिस्सं पथवियं सब्बभेसज्जानि जानाती”ति? “आम, भन्ते, अत्थी”ति । “किंनु खो, महाराज, सो वेज्जो गिलानकं सम्पत्ते काले भेसज्जं पायेति, उदाहु असम्पत्ते काले”ति? “सम्पत्ते काले, भन्ते, गिलानकं भेसज्जं पायेति, नो असम्पत्ते काले”ति? “एवमेव खो, महाराज, भगवा सब्बज्जू सब्बदस्सावी न असम्पत्ते काले सावकानं सिक्खापदं पज्जापेति, सम्पत्ते काले सावकानं सिक्खापदं पज्जापेति यावजीवं अनतिक्कमनीय”न्ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

सब्बज्जूभावपज्जो दुतियो ।

३. महापुरिसलक्खणपज्जो

३. राजा आह “भन्ते नागसेन, बुद्धो द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो असीतिया च अनुब्यज्जनेहि परिरज्जितो सुवण्णवण्णो कच्चनसन्निभत्तचो ब्यामप्पभो”ति? “आम, महाराज, भगवा द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो असीतिया च अनुब्यज्जनेहि परिरज्जितो सुवण्णवण्णो कच्चनसन्निभत्तचो ब्यामप्पभो”ति ।

“किं पनस्स, भन्ते, मातापितरोपि द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागता असीतिया च अनुब्यज्जनेहि परिरज्जिता सुवण्णवण्णा कच्चनसन्निभत्तचा ब्यामप्पभा”ति? “नो चस्स, महाराज, मातापितरो द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागता असीतिया च अनुब्यज्जनेहि परिरज्जिता सुवण्णवण्णा कच्चनसन्निभत्तचा ब्यामप्पभा”ति ।

“एवं सन्ते खो, भन्ते नागसेन, न उप्पज्जति बुद्धो द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो असीतिया च अनुब्यज्जनेहि परिरज्जितो सुवण्णवण्णो कच्चनसन्निभत्तचो ब्यामप्पभोति, अपि च मातुसदिसो वा पुत्तो होति मातुपक्खो वा, पितुसदिसो वा पुत्तो होति पितुपक्खो वा”ति । थेरो आह “अत्थि पन, महाराज, किञ्चि पदुमं सतपत्त”न्ति? “आम, भन्ते, अत्थी”ति । “तस्स पन कुहिं सम्भवो”ति? “कदमे जायति उदके आसीयती”ति । “किंनु खो, महाराज, पदुमं कदमेन सदिसं वण्णेन वा गन्धेन वा रसेन वा”ति? “न हि, भन्ते”ति । “अथ उदकेन वा गन्धेन वा रसेन वा”ति? “न हि, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, भगवा द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो असीतिया च अनुब्यज्जनेहि परिरज्जितो सुवण्णवण्णो कच्चनसन्निभत्तचो ब्यामप्पभो, नो चस्स मातापितरो द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागता असीतिया च अनुब्यज्जनेहि परिरज्जिता सुवण्णवण्णा कच्चनसन्निभत्तचा ब्यामप्पभा”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

महापुरिसलक्खणपज्जो ततियो ।

४. भगवतो ब्रह्मचारिपण्हो

४. राजा आह “भन्ते नागसेन, बुद्धो ब्रह्मचारी”ति? “आम, महाराज, भगवा ब्रह्मचारी”ति। “तेन हि, भन्ते नागसेन, बुद्धो ब्रह्मनो सिस्सो”ति? “अत्थि पन ते, महाराज, हत्थिपामोक्खो”ति? “अत्थि, भन्ते”ति। “किंनु खो, महाराज, सो हत्थी कदाचि करहचि कोञ्चनादं नदतीति? “आम, भन्ते, नदती”ति “तेन हि, महाराज, सो हत्थी कोञ्चसकुणस्स सिस्सो”ति? “न हि, भन्ते”ति। “किं पन, महाराज, ब्रह्मा सबुद्धिको अबुद्धिको”ति? “सबुद्धिको, भन्ते”ति। “तेन हि, महाराज, ब्रह्मा भगवतो सिस्सो”ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

भगवतो ब्रह्मचारिपण्हो चतुत्थो।

५. भगवतो उपसम्पदापण्हो

५. राजा आह “भन्ते नागसेन, उपसम्पदा सुन्दरा”ति? “आम, महाराज, उपसम्पदा सुन्दरा”ति। “अत्थि पन, भन्ते, बुद्धस्स उपसम्पदा, उदाहु नत्थी”ति? “उपसम्पन्नो खो, महाराज, भगवा बोधिरुक्खमूले सह सब्बञ्जुतजाणेन, नत्थि भगवतो उपसम्पदा अञ्जेहि दिन्ना, यथा सावकानं, महाराज, भगवा सिक्खापदं पञ्जपेति यावजीवं अनतिक्कमनीय”न्ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

भगवतो उपसम्पदापण्हो पञ्चमो।

६. अस्सुभेसज्जाभेसज्जपण्हो

६. राजा आह “भन्ते नागसेन, यो च मातरि मताय रोदति, यो च धम्मपेमेन रोदति, उभिन्नं तेसं रोदन्तानं कस्स अस्सु भेसज्जं, कस्स न भेसज्ज”न्ति? “एकस्स खो, महाराज, अस्सु रागदोसमोहेहि समलं उण्हं, एकस्स पीतिसोमनस्सेन विमलं सीतलं। यं खो, महाराज, सीतलं, तं भेसज्जं, यं उण्हं, तं न भेसज्ज”न्ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

अस्सुभेसज्जाभेसज्जपण्हो छट्ठो।

७. सरागवीतरागनानाकरणपण्हो

७. राजा आह “भन्ते नागसेन, किं नानाकरणं सरागस्स च वीतरागस्स चा”ति? “एको खो, महाराज, अज्झोसितो, एको अनज्झोसितो”ति। “किं एतं, भन्ते, अज्झोसितो अनज्झोसितो नामा”ति? “एको खो, महाराज, अत्थिको, एको अनत्थिको”ति। “पस्सामहं, भन्ते, एवरूपं यो च सरागो, यो च वीतरागो, सब्बोपेसो सोभनं येव इच्छति खादनीयं वा भोजनीयं वा, न कोचि पापकं इच्छती”ति। “अवीतरागो खो, महाराज, रसपटिसंवेदी च रसरागपटिसंवेदी च भोजनं भुज्जति, वीतरागो पन रसपटिसंवेदी भोजनं भुज्जति, नो च खो रसरागपटिसंवेदी”ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

सरागवीतरागनानाकरणपज्जो सत्तमो ।

८. पज्जापतिट्ठानपज्जो

८. राजा आह “भन्ते नागसेन, पज्जा कुहिं पटिवसती”ति? “न कत्थचि महाराजा”ति । “तेन हि, भन्ते नागसेन, नत्थि पज्जा”ति । “वातो, महाराज, कुहिं पटिवसती”ति? “न कत्थचि भन्ते”ति । “तेन हि, महाराज, नत्थि वातो”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

पज्जापतिट्ठानपज्जो अट्ठमो ।

९. संसारपज्जो

९. राजा आह “भन्ते नागसेन, यं पनेतं ब्रूसि ‘संसारो’ति, कतमो सो संसारो”ति? “इध, महाराज, जातो इधेव मरति, इध मतो अज्जत्र उप्पज्जति, तहिं जातो तहिं येव मरति, तहिं मतो अज्जत्र उप्पज्जति, एवं खो, महाराज, संसारो होती”ति । “ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो पक्कं अम्बं खादित्वा अट्ठिं रोपेय्य, ततो महन्तो अम्बरुक्खो निब्बत्तित्वा फलानि ददेय्य, अथ सो पुरिसो ततोपि पक्कं अम्बं खादित्वा अट्ठिं रोपेय्य, ततोपि महन्तो अम्बरुक्खो निब्बत्तित्वा फलानि ददेय्य, एवमेतेसं रुक्खानं कोटि न पज्जायति, एवमेव खो, महाराज, इध जातो इधेव मरति, इध मतो अज्जत्र उप्पज्जति, तहिं जातो तहिं येव मरति, तहिं मतो अज्जत्र उप्पज्जति, एवं खो, महाराज, संसारो होती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

संसारपज्जो नवमो ।

१०. चिरकतसरणपज्जो

१०. राजा आह “भन्ते नागसेन, केन अतीतं चिरकतं सरती”ति? “सतिया, महाराजा”ति । “ननु, भन्ते नागसेन, चित्तेन सरति नो सतिया”ति? “अभिजानासि नु, त्वं महाराज, किञ्चिदेव करणीयं कत्वा पमुट्ठ”न्ति? “आम भन्ते”ति । “किं नु खो, त्वं महाराज, तस्मिं समये अचित्तको अहोसी”ति? “न हि, भन्ते, सति तस्मिं समये नाहोसी”ति । “अथ कस्मा, त्वं महाराज, एवमाह ‘चित्तेन सरति, नो सतिया’”ति?

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

चिरकतसरणपज्जो दसमो ।

११. अभिजानन्तसतिपज्जो

११. राजा आह “भन्ते नागसेन, सब्बा सति अभिजानन्ती उप्पज्जति, उदाहु कटुमिकाव सती”ति? “अभिजानन्तीपि,

महाराज, कटुमिकापि सती'ति। “एवञ्चि खो, भन्ते नागसेन, सब्बा सति अभिजानन्ती, नत्थि कटुमिका सती”ति?
 “यदि नत्थि, महाराज, कटुमिका सति, नत्थि किञ्चि सिप्पिकानं कम्मायतनेहि वा सिप्पायतनेहि वा विज्जाट्टानेहि वा
 करणीयं, निरत्थका आचरिया, यस्मा च खो, महाराज, अत्थि कटुमिका सति, तस्मा अत्थि कम्मायतनेहि वा सिप्पायतनेहि
 वा विज्जाट्टानेहि वा करणीयं, अत्थो च आचरियेही”ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

अभिजानन्तसतिपञ्चो एकादसमो।

सतिवग्गो छट्ठो।

इमस्मिं वग्गे एकादस पञ्हा।

७. अरूपधम्मववत्तनवग्गो

१. सतिउप्पज्जनपञ्चो

१. राजा आह “भन्ते नागसेन, कतिहाकारेहि सति उप्पज्जती”ति? “सत्तरसहाकारेहि, महाराज, सति उप्पज्जती”ति।
 “कतमेहि सत्तरसहाकारेही”ति? “अभिजानतोपि, महाराज, सति उप्पज्जति, कटुमिकायपि सति उप्पज्जति,
 ओळारिकविज्जाणतोपि सति उप्पज्जति, हितविज्जाणतोपि सति उप्पज्जति, अहितविज्जाणतोपि सति उप्पज्जति,
 सभागनिमित्ततोपि सति उप्पज्जति, विसभागनिमित्ततोपि सति उप्पज्जति, कथाभिज्जाणतोपि सति उप्पज्जति,
 लक्खणतोपि सति उप्पज्जति, सारणतोपि सति उप्पज्जति, मुद्दातोपि सति उप्पज्जति, गणनातोपि सति उप्पज्जति,
 धारणतोपि सति उप्पज्जति, भावनतोपि सति उप्पज्जति, पोत्थकनिबन्धनतोपि सति उप्पज्जति, उपनिक्खेपतोपि सति
 उप्पज्जति, अनुभूततोपि सति उप्पज्जतीति।

“कथं अभिजानतो सति उप्पज्जति? यथा, महाराज, आयस्मा च आनन्दो खुज्जुत्तरा च उपासिका, ये वा पन अज्जेपि
 केचि जातिस्सरा जातिं सरन्ति, एवं अभिजानतो सति उप्पज्जति।

“कथं कटुमिकाय सति उप्पज्जति? यो पकतिया मुट्ठस्सतिको, परे च तं सरापनत्थं निबन्धन्ति, एवं कटुमिकाय सति
 उप्पज्जति।

“कथं ओळारिकविज्जाणतो सति उप्पज्जति? यदा रज्जे वा अभिसित्तो होति, सोतापत्तिफलं वा पत्तो होति, एवं
 ओळारिकविज्जाणतो सति उप्पज्जति।

“कथं हितविज्जाणतो सति उप्पज्जति? यम्हि सुखापितो, ‘अमुकस्मिं एवं सुखापितो’ति सरति, एवं हितविज्जाणतो
 सति उप्पज्जति।

“कथं अहितविज्जाणतो सति उप्पज्जति? यम्हि दुक्खापितो, ‘अमुकस्मिं एवं दुक्खापितो’ति सरति, एवं
 अहितविज्जाणतो सति उप्पज्जति।

“कथं सभागनिमित्ततो सति उप्पज्जति? सदिसं पुग्गलं दिस्वा मातरं वा पितरं वा भातरं वा भगिनिं वा सरति, ओढुं वा गोणं वा गद्रभं वा दिस्वा अज्जं तादिसं ओढुं वा गोणं वा गद्रभं वा सरति, एवं सभागनिमित्ततो सति उप्पज्जति ।

“कथं विसभागनिमित्ततो सति उप्पज्जति? असुकस्स नाम वण्णो एदिसो, सदो एदिसो, गन्धो एदिसो, रसो एदिसो, फोडुब्बो एदिसोति सरति, एवम्पि विसभागनिमित्ततोपि ंसति उप्पज्जति ।

“कथं कथाभिज्जाणतो सति उप्पज्जति? यो पकतिया मुट्ठस्सतिको होति, तं परे सरापेन्ति, तेन सो सरति, एवं कथाभिज्जाणतो सति उप्पज्जति ।

“कथं लक्खणतो सति उप्पज्जति? यो पकतिया बलीबद्धानं अङ्गेन जानाति, लक्खणेन जानाति, एवं लक्खणतो सति उप्पज्जति ।

“कथं सारणतो सति उप्पज्जति? यो पकतिया मुट्ठस्सतिको होति, यो तं ‘सराहि भो, सराहि भो’ति पुनप्पुनं सरापेति, एवं सारणतो सति उप्पज्जति ।

“कथं मुद्दातो सति उप्पज्जति? लिपिया सिक्खितत्ता जानाति ‘इमस्स अक्खरस्स अनन्तरं इमं अक्खरं कातब्ब’न्ति एवं मुद्दातो सति उप्पज्जति ।

“कथं गणनातो सति उप्पज्जति? गणनाय सिक्खितत्ता गणका बहुम्पि गणेन्ति, एवं गणनातो सति उप्पज्जति ।

“कथं धारणतो सति उप्पज्जति? धारणाय सिक्खितत्ता धारणका बहुम्पि धारेन्ति, एवं धारणतो सति उप्पज्जति ।

“कथं भावनातो सति उप्पज्जति? इध भिक्खु अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरति, सेय्यथीदं, एकम्पि जातिं द्वेपि जातियो... पे०... इति साकारं सउद्देसं पुब्बेनिवासं अनुस्सरति, एवं भावनातो सति उप्पज्जति ।

“कथं पोत्थकनिबन्धनतो सति उप्पज्जति? राजानो अनुसासनियं अस्सरन्ता [अनुस्सरन्ता (सब्बत्थ)] एतं पोत्थकं आहरथाति, तेन पोत्थकेन अनुस्सरन्ति, एवं पोत्थकनिबन्धनतो सति उप्पज्जति ।

“कथं उपनिक्खेपतो सति उप्पज्जति? उपनिक्खित्तं भण्डं दिस्वा सरति, एवं उपनिक्खेपतो सति उप्पज्जति ।

“कथं अनुभूततो सति उप्पज्जति? दिट्ठत्ता रूपं सरति, सुतत्ता सद्दं सरति, घायितत्ता गन्धं सरति, सायितत्ता रसं सरति, फुट्ठत्ता फोडुब्बं सरति, विज्जातत्ता धम्मं सरति, एवं अनुभूततो सति उप्पज्जति । इमेहि खो, महाराज, सत्तरसहाकारेहि सति उप्पज्जती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

सतिउप्पज्जनपञ्चो पठमो ।

२. बुद्धगुणसतिपटिलाभपञ्चो

२. राजा आह “भन्ते नागसेन, तुम्हे एतं भणथ ‘यो वस्ससतं अकुसलं करेय्य, मरणकाले च एकं बुद्धगुणं सति पटिलभेय्य, सो देवेसु उप्पज्जेय्या’ति एतं न सद्वहामि, एवञ्च पन वदेथ ‘एतेन पाणातिपातेन निरये उप्पज्जेय्या’ति एतम्पि न सद्वहामी”ति ।

“तं किं मज्जसि, महाराज, खुद्वकोपि पासाणो विना नावाय उदके उप्पिलवेय्या”ति । “न हि, भन्ते”ति । “किं नु खो, महाराज, वाहसतम्पि पासाणानं नावाय आरोपितं उदके उप्पिलवेय्या”ति? “आम, भन्ते”ति । “यथा, महाराज, नावा, एवं कुसलानि कम्मनि दडुब्बानी”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

बुद्धगुणसतिपटिलाभपञ्चो दुतियो ।

३. दुक्खप्पहानवायमपञ्चो

३. राजा आह “भन्ते नागसेन, किं तुम्हे अतीतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथा”ति? “न हि, महाराजा”ति । “किं पन, भन्ते, अनागतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथा”ति? “न हि, महाराजा”ति । “किं पन पच्चुप्पन्नस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथा”ति? “न हि, महाराजा”ति । “यदि तुम्हे न अतीतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथ, न अनागतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथ, न पच्चुप्पन्नस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथ, अथ किमत्थाय वायमथा”ति । थेरो आह ‘किन्ति, महाराज, इदञ्च दुक्खं निरुज्झेय्य, अज्जञ्च दुक्खं नुप्पज्जेय्या’ति एतदत्थाय वायमामा”ति ।

“अत्थि पन ते, भन्ते नागसेन, अनागतं दुक्खं”न्ति? “नत्थि [कथा० ८२८, ८२९ पस्सितब्बं], महाराजा”ति “तुम्हे खो, भन्ते नागसेन, अतिपण्डिता, ये तुम्हे असन्तानं अनागतानं दुक्खानं पहानाय वायमथा”ति? “अत्थि पन ते, महाराज, केचि पटिराजानो पच्चत्थिका पच्चामित्ता पच्चुपड्डिता होन्ती”ति? “आम, भन्ते, अत्थी”ति । “किं नु खो, महाराज, तदा तुम्हे परिखं खणापेय्याथ, पाकारं चिनापेय्याथ गोपुरं कारापेय्याथ, अट्टालकं कारापेय्याथ, धज्जं अतिहरापेय्याथा”ति? “न हि, भन्ते, पटिकच्चेव तं पटियत्तं होती”ति । “किं तुम्हे, महाराज, तदा हत्थिस्मिं सिक्खेय्याथ, अस्सस्मिं सिक्खेय्याथ, रथस्मिं सिक्खेय्याथ, धनुस्मिं सिक्खेय्याथ, थरुस्मिं सिक्खेय्याथा”ति? “न हि, भन्ते, पटिकच्चेव तं सिक्खितं होती”ति । “किस्सत्थाया”ति? “अनागतानं, भन्ते, भयानं पटिबाहनत्थाया”ति । “किं नु खो, महाराज, अत्थि अनागतं भयं”न्ति? “नत्थि, भन्ते”ति । “तुम्हे च खो, महाराज, अतिपण्डिता, ये तुम्हे असन्तानं अनागतानं भयानं पटिबाहनत्थाय पटियादेथा”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोहीति । “तं किं मज्जसि, महाराज, यदा त्वं पिपासितो भवेय्यासि, तदा त्वं उदपानं खणापेय्यासि, पोक्खरणिं खणापेय्यासि, तळाकं खणापेय्यासि ‘पानीयं पिविस्सामी’”ति? “न हि, भन्ते, पटिकच्चेव तं पटियत्तं होती”ति । “किस्सत्थाया”ति? “अनागतानं, भन्ते, पिपासानं पटिबाहनत्थाय पटियत्तं होती”ति । “अत्थि पन, महाराज, अनागता पिपासा”ति? “नत्थि, भन्ते”ति । “तुम्हे खो, महाराज, अतिपण्डिता, ये तुम्हे असन्तानं अनागतानं पिपासानं पटिबाहनत्थाय तं पटियादेथा”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, यदा त्वं बुभुक्खितो भवेय्यासि, तदा त्वं खेत्तं कसापेय्यासि, सालिं वपापेय्यासि ‘भत्तं भुज्जिस्सामी’”ति? “न हि, भन्ते, पटिकच्चेव तं पटियत्तं होती”ति । “किस्सत्थाया”ति ।

“अनागतानं, भन्ते, बुभुक्खानं पटिबाहनत्थाया”ति । “अत्थि पन, महाराज, अनागता बुभुक्खा”ति? “नत्थि, भन्ते”ति । “तुम्हे खो, महाराज, अतिपण्डिता, ये तुम्हे असन्तानं अनागतानं बुभुक्खानं पटिबाहनत्थाय पटियादेथा”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

दुक्खप्पहानवायमपज्जो ततियो ।

४. ब्रह्मलोकपज्जो

४. राजा आह “भन्ते नागसेन, कीवदूरो इतो ब्रह्मलोको”ति? “दूरो खो, महाराज, इतो ब्रह्मलोको कूटागारमत्ता सिला तम्हा पतिता अहोरत्तेन अट्टचत्तालीसयोजनसहस्सानि भस्समाना चतूहि मासेहि पथवियं पतिट्ठहेय्या”ति ।

“भन्ते नागसेन, तुम्हे एवं भणथ ‘सेय्यथापि बलवा पुरिसो समिज्जितं वा बाहं पसारेय्य, पसारितं वा बाहं समिज्जेय्य, एवमेव इद्धिमा भिक्खु चेतोवसिप्पत्तो जम्बुदीपे अन्तरहितो ब्रह्मलोके पातुभवेय्या”ति एतं वचनं न सद्वहामि, एवं अतिसीघं ताव बहूनि योजनसतानि गच्छिस्सती”ति ।

थेरो आह “कुहिं पन, महाराज, तव जातभूमी”ति? “अत्थि, भन्ते, अलसन्दो नाम दीपो, तत्थाहं जातो”ति । “कीव दूरो, महाराज, इतो अलसन्दो होती”ति? “द्विमत्तानि, भन्ते, योजनसतानी”ति । “अभिजानासि नु त्वं, महाराज, तत्थ किञ्चिदेव करणीयं करित्वा सरिता”ति? “आम, भन्ते, सरामी”ति । “लहुं खो त्वं, महाराज, गतोसि द्विमत्तानि योजनसतानी”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

ब्रह्मलोकपज्जो चतुत्थो ।

५. द्विन्नं लोकप्पन्नानं समकभावपज्जो

५. राजा आह “भन्ते नागसेन, यो इध कालङ्गतो ब्रह्मलोके उप्पज्जेय्य, यो च इध कालङ्गतो कस्मीरे उप्पज्जेय्य, को चिरतरं को सीघतर”न्ति? “समकं, महाराजा”ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “कुहिं पन, महाराज, तव जातनगर”न्ति? “अत्थि, भन्ते, कलसिगामो नाम, तत्थाहं जातो”ति । “कीव दूरो, महाराज, इतो कलसिगामो होती”ति । “द्विमत्तानि, भन्ते, योजनसतानी”ति । “कीव दूरं, महाराज, इतो कस्मीरं होती”ति? “द्वादस, भन्ते, योजनानी”ति । “इद्ध, त्वं महाराज, कलसिगामं चिन्तेही”ति । “चिन्तितो, भन्ते”ति । “इद्ध, त्वं महाराज, कस्मीरं चिन्तेही”ति । “चिन्तितं भन्ते”ति । “कतमं नु खो, महाराज, चिरेन चिन्तितं, कतमं सीघतर”न्ति? “समकं भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, यो इध कालङ्गतो ब्रह्मलोके उप्पज्जेय्य, यो च इध कालङ्गतो कस्मीरे उप्पज्जेय्य, समकं येव उप्पज्जन्ती”ति ।

“भिय्यो ओपम्मं करोही”ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, द्वे सकुणा आकासेन गच्छेय्युं, तेसु एको उच्चै रुक्खे निसीदेय्य, एको नीचै रुक्खे निसीदेय्य, तेसं समकं पतिट्ठितानं कतमस्स छाया पठमतरं पथवियं पतिट्ठहेय्य, कतमस्स छाया

चिरेन पथवियं पतिट्ठेय्या”ति? “समकं, भन्ते”ति। “एवमेव खो, महाराज, यो इध कालङ्गतो ब्रह्मलोके उप्पज्जेय्य, यो च इध कालङ्गतो कस्मीरे उप्पज्जेय्य, समकं येव उप्पज्जन्ती”ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

द्विन्नं लोकूप्पन्नानं समकभावपज्जो पज्जमो।

६. बोज्झङ्गपज्जो

६. राजा आह “कति नु खो, भन्ते नागसेन, बोज्झङ्गा”ति? “सत्त खो, महाराज, बोज्झङ्गा”ति। “कतिहि पन, भन्ते, बोज्झङ्गेहि बुज्झती”ति? “एकेन खो, महाराज, बोज्झङ्गेन बुज्झति धम्मविचयसम्बोज्झङ्गेना”ति। “अथ किस्स नु खो, भन्ते, वुच्चन्ति ‘सत्त बोज्झङ्गा’”ति? “तं किं मज्जसि, महाराज, असि कोसिया पक्खित्तो अग्गहितो हत्थेन उस्सहति छेज्जं छिन्दितु”न्ति। “न हि, भन्ते”ति। “एवमेव खो, महाराज, धम्मविचयसम्बोज्झङ्गेन विना छहि बोज्झङ्गेहि न बुज्झती”ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

बोज्झङ्गपज्जो छट्ठो।

७. पापपुज्जानं अप्पानप्पभावपज्जो

७. राजा आह “भन्ते नागसेन, कतरं नु खो बहुतरं पुज्जं वा अपुज्जं वा”ति? “पुज्जं खो, महाराज, बहुतरं, अपुज्जं थोक”न्ति। “केन कारणेना”ति? “अपुज्जं खो, महाराज, करोन्तो विप्पटिसारी होति ‘पापकम्मं मया कत’न्ति, तेन पापं न वट्ठति। पुज्जं खो, महाराज, करोन्तो अविप्पटिसारी होति, अविप्पटिसारिनो पामोज्जं जायति, पमुदितस्स पीति जायति, पीतिमनस्स कायो पस्सम्भति, पस्सद्भकायो सुखं वेदेति, सुखिनो चित्तं समाधियति, समाहितो यथाभूतं पजानाति, तेन कारणेन पुज्जं वट्ठति। पुरिसो खो, महाराज, छिन्नहत्थपादो भगवतो एकं उप्पलहत्थं दत्त्वा एकनवुतिकप्पानि विनिपातं न गच्छिस्सति। इमिनापि, महाराज, कारणेन भणामि ‘पुज्जं बहुतरं, अपुज्जं थोक’”न्ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति।

पापपुज्जानं अप्पानप्पभावपज्जो सत्तमो।

८. जानन्ताजानन्तपापकरणपज्जो

८. राजा आह “भन्ते नागसेन, यो जानन्तो पापकम्मं करोति, यो अजानन्तो पापकम्मं करोति, कस्स बहुतरं अपुज्ज”न्ति? थेरो आह “यो खो, महाराज, अजानन्तो पापकम्मं करोति, तस्स बहुतरं अपुज्ज”न्ति। “तेन हि, भन्ते नागसेन, यो अम्हाकं राजपुत्तो वा राजमहामत्तो वा अजानन्तो पापकम्मं करोति, तं मयं दिगुणं दण्डेमा”ति? “तं किं मज्जसि, महाराज, तत्तं अयोगुळं आदित्तं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं एको जानन्तो गण्हेय्य, एको अजानन्तो गण्हेय्य, कतमो [कस्स (क०)] बलवतरं ड्य्हेय्या”ति। “यो खो, भन्ते, अजानन्तो गण्हेय्य, सो [तस्स (पी० क०)] बलवतरं ड्य्हेय्या”ति। “एवमेव खो, महाराज, यो अजानन्तो पापकम्मं करोति, तस्स बहुतरं अपुज्ज”न्ति।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

जानन्ताजानन्तपापकरणपज्जो अट्टमो ।

९. उत्तरकुरुकादिगमनपज्जो

९. राजा आह “भन्ते नागसेन, अत्थि कोचि, यो इमिना सरीरेन उत्तरकुरुं वा गच्छेय्य, ब्रह्मलोकं वा, अज्जं वा पन दीप”न्ति? “अत्थि, महाराज, यो इमिना चातुम्महाभूतिकेन कायेन उत्तरकुरुं वा गच्छेय्य, ब्रह्मलोकं वा, अज्जं वा पन दीप”न्ति ।

“कथं, भन्ते नागसेन, इमिना चातुम्महाभूतिकेन कायेन उत्तरकुरुं वा गच्छेय्य, ब्रह्मलोकं वा, अज्जं वा पन दीप”न्ति? “अभिजानासि नु, त्वं महाराज, इमिस्सा पथविद्या विदत्थिं वा रतनं वा लङ्घिता”ति? “आम, भन्ते, अभिजानामि ‘अहं, भन्ते नागसेन, अट्टपि रतनियो लङ्घेमी’”ति । “कथं, त्वं महाराज, अट्टपि रतनियो लङ्घेसी”ति? “अहज्झि, भन्ते, चित्तं उप्पादेमि ‘एत्थ निपत्तिस्सामी’ति सह चित्तुप्पादेन कायो मे लहुको होती”ति । “एवमेव खो, महाराज, इद्धिमा भिक्खु चेतोवसिप्पत्तो कायं चित्ते समारोपेत्वा चित्तवसेन वेहासं गच्छती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

उत्तरकुरुकादिगमनपज्जो नवमो ।

१०. दीघट्टिपज्जो

१०. राजा आह “भन्ते नागसेन, तुम्हे एवं भणथ ‘अट्टिकानि दीघानि योजनसतिकानिपी’ति, रुक्खोपि ताव नत्थि योजनसतिको, कुतो पन अट्टिकानि दीघानि योजनसतिकानि भविस्सन्ती”ति?

“तं किं मज्जसि, महाराज, सुतं ते ‘महासमुद्वे पञ्चयोजनसतिकापि मच्छा अत्थी’”ति? “आम, भन्ते, सुत”न्ति । “ननु महाराज, पञ्चयोजनसतिकस्स मच्छस्स अट्टिकानि दीघानि भविस्सन्ति योजनसतिकानिपी”ति?

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

दीघट्टिपज्जो दसमो ।

११. अस्सासपस्सासनिरोधपज्जो

११. राजा आह “भन्ते नागसेन, तुम्हे एवं भणथ ‘सक्का अस्सासपस्सासे निरोधेतु’”न्ति? “आम, महाराज, सक्का अस्सासपस्सासे निरोधेतु”न्ति । “कथं, भन्ते नागसेन, सक्का अस्सासपस्सासे निरोधेतु”न्ति । “तं किं मज्जसि, महाराज, सुतपुब्बो ते कोचि काकच्छमानो”ति । “आम, भन्ते, सुतपुब्बो”ति । “किं नु खो, महाराज, सो सद्धो काये नमिते विरमेय्या”ति । “आम, भन्ते, विरमेय्या”ति । “सो हि नाम, महाराज, सद्धो अभावितकायस्स अभावितसीलस्स अभावितचित्तस्स अभावितपज्जस्स काये नमिते विरमिस्सति, किं पन भावितकायस्स भावितसीलस्स भावितचित्तस्स

भावितपञ्चस्स चतुत्थज्झानं समापन्नस्स अस्सासपस्सासा न निरुज्झिस्सन्ती'ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना'ति ।

अस्सासपस्सासनिरोधपञ्हो एकादसमो ।

१२. समुद्वपञ्हो

१२. राजा आह “भन्ते नागसेन, ‘समुद्वो समुद्वो’ति वुच्चति, केन कारणेन उदकं ‘समुद्वो’ति वुच्चती’ति? थेरो आह “यत्तकं, महाराज, उदकं, तत्तकं लोणं । यत्तकं लोणं, तत्तकं उदकं । तस्मा ‘समुद्वो’ति वुच्चती’ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना'ति ।

समुद्वपञ्हो द्वादसमो ।

१३. समुद्वएकरसपञ्हो

१३. राजा आह “भन्ते नागसेन, केन कारणेन समुद्वो एकरसो लोणरसो’ति? “चिरसण्ठितत्ता खो, महाराज, उदकस्स समुद्वो एकरसो लोणरसो’ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना'ति ।

समुद्वएकरसपञ्हो तेरसमो ।

१४. सुखुमपञ्हो

१४. राजा आह “भन्ते नागसेन, सक्का सब्बं सुखुमं छिन्दितु’न्ति? “आम, महाराज, सक्का सब्बं सुखुमं छिन्दितु’न्ति । “किं पन, भन्ते, सब्बं सुखुमं’न्ति? “धम्मो खो, महाराज, सब्बसुखुमो, न खो, महाराज, धम्मा सब्बे सुखुमा, ‘सुखुमं’न्ति वा ‘थूलं’न्ति वा धम्मानमेतमधिवचनं । यं किञ्चि छिन्दितब्बं, सब्बं तं पञ्जाय छिन्दति, नत्थि दुतियं पञ्जाय छेदनं’न्ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना'ति ।

सुखुमपञ्हो चुद्वसमो ।

१५. विज्जाणनानत्थपञ्हो

१५. राजा आह “भन्ते नागसेन, ‘विज्जाणं’न्ति वा ‘पञ्जा’ति वा ‘भूतस्मिं जीवो’ति वा इमे धम्मा नानत्था चेव नानाव्यञ्जना च, उदाहु एकत्था व्यञ्जनमेव नानं’न्ति? “विजाननलक्खणं, महाराज, विज्जाणं, पजाननलक्खणा पञ्जा, भूतस्मिं जीवो नुपलब्धती’ति । “यदि जीवो नुपलब्धति, अथ को चरहि चक्खुना रूपं पस्सति, सोतेन सद्दं सुणाति, घानेन

गन्धं घायति, जिह्वाय रसं सायति, कायेन फोडुब्बं फुसति, मनसा धम्मं विजानाती”ति? थेरो आह “यदि जीवो चक्खुना रूपं पस्सति...पे०... मनसा धम्मं विजानाति, सो जीवो चक्खुद्वारेसु उप्पाटितेसु महन्तेन आकासेन बहिमुखो सुद्धतरं रूपं पस्सेय्य, सोतेसु उप्पाटितेसु, घाने उप्पाटिते, जिह्वाय उप्पाटिताय, काये उप्पाटिते महन्तेन आकासेन सुद्धतरं सद्दं सुणेय्य, गन्धं घायेय्य, रसं सायेय्य, फोडुब्बं फुसेय्या”ति? “न हि, भन्ते”ति । “तेन हि, महाराज, भूतस्मिं जीवो नुपलब्धती”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

विज्जाणनानत्थपज्जो पन्नरसमो ।

१६. अरूपधम्मववत्थानदुक्करपज्जो

१६. राजा आह “भन्ते नागसेन, दुक्करं नु खो भगवता कत”न्ति? थेरो आह “दुक्करं, महाराज, भगवता कत”न्ति । “किं पन, भन्ते नागसेन, भगवता दुक्करं कत”न्ति । “दुक्करं, महाराज, भगवता कतं इमेसं अरूपीनं चित्तचेतसिकानं धम्मानं एकारम्मणे वत्तमानानं ववत्थानं अक्खातं ‘अयं फस्सो, अयं वेदना, अयं सज्जा, अयं चेतना, इदं चित्त’”न्ति ।

“ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो नावाय महासमुद्धं अज्झोगाहेत्वा हत्थपुटेन उदकं गहेत्वा जिह्वाय सायित्वा जानेय्य नु खो, महाराज, सो पुरिसो “इदं गङ्गाय उदकं, इदं यमुनाय उदकं, इदं अचिरवतिया उदकं, इदं सरभुया उदकं, इदं महिया उदक””न्ति? “दुक्करं, भन्ते, जानितु”न्ति । “इतो दुक्करतरं खो, महाराज, भगवता कतं इमेसं अरूपीनं चित्तचेतसिकानं धम्मानं एकारम्मणे वत्तमानानं ववत्थानं अक्खातं ‘अयं फस्सो, अयं वेदना, अयं सज्जा, अयं चेतना, इदं चित्त’”न्ति । “सुद्ध, भन्ते”ति राजा अब्भानुमोदीति ।

अरूपधम्मववत्थानदुक्करपज्जो सोळसमो ।

अरूपधम्मववत्थानवग्गो सत्तमो ।

इमस्मिं वग्गे सोळस पज्जा ।

मिलिन्दपज्जपुच्छाविसज्जना

थेरो आह “जानासि खो, महाराज, सम्पति का वेला”ति? “आम, भन्ते, जानामि ‘सम्पति पठमो यामो अतिक्कन्तो, मज्झिमो यामो पवत्तति, उक्का पदीपीयन्ति, चत्तारि पटाकानि आणत्तानि गमिस्सन्ति भण्डतो राजदेय्यानी””ति ।

योनका एवमाहंसु “कल्लोसि, महाराज, पण्डितो थेरो”ति । “आम, भणे, पण्डितो थेरो, एदिसो आचरियो भवेय्य मादिसो च अन्तेवासी, नचिरस्सेव पण्डितो धम्मं आजानेय्या”ति । तस्स पज्जवेय्याकरणेन तुद्धो राजा थेरं नागसेनं सतसहस्सगघनकेन कम्बलेन अच्छादेत्वा “भन्ते नागसेन, अज्जतग्गे ते अट्ठसत्तं भत्तं पज्जपेमि, यं किञ्चि अन्तेपुरे कप्पियं, तेन च पवारेमी”ति आह । अलं महाराज जीवामी”ति । “जानामि, भन्ते नागसेन, जीवसि, अपि च अत्तानञ्च रक्ख, ममञ्च रक्खाही”ति । “कथं अत्तानं रक्खसि, ‘नागसेनो मिलिन्दं राजानं पसादेति, न च किञ्चि अलभी”ति

परापवादो [परप्पवादो (क०)] आगच्छेय्याति, एवं अत्तानं रक्ख। कथं ममं रक्खसि, ‘मिलिन्दो राजा पसन्नो पसन्नाकारं न करोती’ति परापवादो आगच्छेय्याति, एवं ममं रक्खाही’ति। “तथा होतु, महाराजा”ति। “सेय्यथापि, भन्ते, सीहो मिगराजा सुवण्णपज्जरे पक्खित्तोपि बहिमुखो येव होति, एवमेव खो अहं, भन्ते, किञ्चापि अगारं अज्झावसामि बहिमुखो येव पन अच्छामि। सचे अहं, भन्ते, अगारस्मा अनागारियं पब्बजेय्यं, न चिरं जीवेय्यं, बहू मे पच्चत्थिका”ति।

अथ खो आयस्मा नागसेनो मिलिन्दस्स रज्जो पज्जं विसज्जेत्वा उट्ठायासना सङ्घारामं अगमासि। अचिरपक्कन्ते च आयस्मन्ते नागसेने मिलिन्दस्स रज्जो एतदहोसि “किं मया पुच्छितं, किं भदन्तेन नागसेनेन विसज्जित”न्ति? अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो एतदहोसि “सब्बं मया सुपुच्छितं, सब्बं भदन्तेन नागसेनेन सुविसज्जित”न्ति। आयस्मतोपि नागसेनस्स सङ्घारामगतस्स एतदहोसि “किं मिलिन्देन रज्जा पुच्छितं, किं मया विसज्जित”न्ति। अथ खो आयस्मतो नागसेनस्स एतदहोसि “सब्बं मिलिन्देन रज्जा सुपुच्छितं, सब्बं मया सुविसज्जित”न्ति।

अथ खो आयस्मा नागसेनो तस्सा रत्तिया अच्चयेन पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय येन मिलिन्दस्स रज्जो निवेसनं तेनुपसङ्गमि, उपसङ्गमित्वा पज्जत्ते आसने निसीदि। अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदि, एकमन्तं निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच —

“मा खो भदन्तस्स एवं अहोसि ‘नागसेनो मया पज्जं पुच्छितो’ति तेनेव सोमनस्सेन तं रत्तावसेसं वीतिनामेसीति न ते एवं दट्ठब्बं। तस्स मय्हं, भन्ते, तं रत्तावसेसं एतदहोसि ‘किं मया पुच्छितं, किं भदन्तेन विसज्जित’न्ति, ‘सब्बं मया सुपुच्छितं, सब्बं भदन्तेन सुविसज्जित’”न्ति।

थेरोपि एवमाह — “मा खो महाराजस्स एवं अहोसि ‘मिलिन्दस्स रज्जो मया पज्जो विसज्जितो’ति तेनेव सोमनस्सेन तं रत्तावसेसं वीतिनामेसीति न ते एवं दट्ठब्बं। तस्स मय्हं, महाराज, तं रत्तावसेसं एतदहोसि ‘किं मिलिन्देन रज्जा पुच्छितं, किं मया विसज्जित’न्ति, ‘सब्बं मिलिन्देन रज्जा सुपुच्छितं, सब्बं मया सुविसज्जित’”न्ति इतिह ते महानागा अज्जमज्जस्स सुभासितं समनुमोदिसूति।

मिलिन्दपज्जपुच्छाविसज्जना निट्ठिता।

मेण्डकपज्हारम्भकथा

अट्टमन्तपरिवज्जनीयट्ठानानि

भस्सप्पवादो [भस्सप्पवेदी (सी० पी०)] वेतण्डी, अतिबुद्धि विचक्खणो।
मिलिन्दो जाणभेदाय, नागसेनमुपागमि॥

वसन्तो तस्स छायाय, परिपुच्छं पुनप्पुनं।
पभिन्नबुद्धि हुत्त्वान, सोपि आसि तिपेटको॥

नवङ्गं अनुमज्जन्तो, रत्तिभागे रहोगतो।
अद्विख मेण्डके पज्जे, दुन्निवेठे सनिग्गहे॥

“परियायभासितं अत्थि, अत्थि सन्धायभासितं ।
सभावभासितं अत्थि, धम्मराजस्स सासने ॥

“तेसमत्थं अविज्जाय, मेण्डके जिनभासिते ।
अनागतम्हि अद्धाने, विग्गहो तत्थ हेस्सति ॥

“हन्द कथिं पसादेत्वा, छेज्जापेस्सामि मेण्डके ।
तस्स निद्विडुमग्गेन, निद्विसिस्सन्त्यनागते”ति ॥

अथ खो मिलिन्दो राजा पभाताय रत्तिया उद्धस्ते [उड्डिते (स्या०), उग्गते (सी० पी०)] अरुणे सीसं न्हत्वा सिरसि अज्जलिं पग्गहेत्वा अतीतानागतपच्चुप्पन्ने सम्मासम्बुद्धे अनुस्सरित्वा अट्ठ वत्तपदानि समादियि “इतो मे अनागतानि सत्त दिवसानि अट्ठ गुणे समादियित्वा तपो चरितब्बो भविस्सति, सोहं चिण्णतपो समानो आचरियं आराधेत्वा मेण्डके पज्जे पुच्छिस्सामी”ति । अथ खो मिलिन्दो राजा पकतिदुस्सयुगं अपनेत्वा आभरणानि च ओमुज्चित्वा कासावं निवासेत्वा मुण्डकपटिसीसकं सीसे पटिमुज्चित्वा मुनिभावमुपगन्त्वा अट्ठ गुणे समादियि “इमं सत्ताहं मया न राजत्थो अनुसासितब्बो, न रागूपसज्झितं चित्तं उप्पादेतब्बं, न दोसूपसज्झितं चित्तं उप्पादेतब्बं, न मोहूपसज्झितं चित्तं उप्पादेतब्बं, दासकम्मकरपोरिसे जनेपि निवातवुत्तिना भवितब्बं, कायिकं वाचसिकं अनुरक्खितब्बं, छपि आयतनानि निरवसेसतो अनुरक्खितब्बानि, मेत्ताभावनाय मानसं पक्खिपितब्बं”न्ति । इमे अट्ठ गुणे समादियित्वा तेस्वेव अट्ठसु गुणेषु मानसं पटिदुपेत्वा बहि अनिक्खमित्वा सत्ताहं वीतिनामेत्वा अट्ठमे दिवसे पभाताय रत्तिया पगेव पातरासं कत्वा ओक्खित्तचक्खु मितभाणी सुसण्ठितेन इरियापथेन अविक्खित्तेन चित्तेन हट्ठेन उदग्गेन विप्पसन्नेन थेरं नागसेनं उपसङ्गमित्वा थेरस्स पादे सिरसा वन्दित्वा एकमन्तं ठितो इदमवोच —

“अत्थि मे, भन्ते नागसेन, कोचि अत्थो तुम्हेहि सद्धिं मन्तयितब्बो, न तत्थ अज्जो कोचि ततियो इच्छितब्बो, सुज्जे ओकासे पविवित्ते अरज्जे अट्ठङ्गपागते समणसारुप्पे । तत्थ सो पज्जो पुच्छितब्बो भविस्सति, तत्थ मे गुय्हं न कातब्बं न रहस्सकं, अरहामहं रहस्सकं सुणितुं सुमन्तने उपगते, उपमायपि सो अत्थो उपपरिक्खितब्बो, यथा किं विय, यथा नाम, भन्ते नागसेन, महापथवी निक्खेपं अरहति निक्खेपे उपगते । एवमेव खो, भन्ते नागसेन, अरहामहं रहस्सकं सुणितुं सुमन्तने उपगते”ति । गरुना सह पविवित्तपवनं पविसित्वा इदमवोच — “भन्ते नागसेन, इध पुरिसेन मन्तयितुकामेन अट्ठ ठानानि परिवज्जयितब्बानि भवन्ति, न तेसु ठानेषु विज्जू पुरिसो अत्थं मन्तेति, मन्तितोपि अत्थो परिपतति न सम्भवति । कतमानि अट्ठ ठानानि? विसमद्धानं परिवज्जनीयं, सभयं परिवज्जनीयं, अतिवातद्धानं परिवज्जनीयं, पटिच्छन्नद्धानं परिवज्जनीयं, देवद्धानं परिवज्जनीयं, पन्थो परिवज्जनीयो, सङ्गामो [सङ्कामो (सी० पी०)] परिवज्जनीयो, उदकतित्थं परिवज्जनीयं । इमानि अट्ठ ठानानि परिवज्जनीयानी”ति ।

थेरो आह “को दोसो विसमद्धाने, सभये, अतिवाते, पटिच्छन्ने, देवद्धाने, पन्थे, सङ्गामे, उदकतित्थे”ति? “विसमे, भन्ते नागसेन, मन्तितो अत्थो विकिरति विधमति पग्घरति न सम्भवति, सभये मनो सन्तस्सति, सन्तस्सितो न सम्मा अत्थं समनुपस्सति, अतिवाते सद्दो अविभूतो होति, पटिच्छन्ने उपस्सुतिं तिद्वन्ति, देवद्धाने मन्तितो अत्थो गरुकं परिणमति, पन्थे मन्तितो अत्थो तुच्छो भवति, सङ्गामे चञ्चलो भवति, उदकतित्थे पाकटो भवति । भवतीह —

“विसमं सभयं अतिवातो, पटिच्छन्नं देवनिस्सितं ।

पन्थो च सङ्गामो तित्थं, अट्टेते परिवज्जिया””ति ॥

अट्ट मन्तनस्स परिवज्जनीयट्ठानानि ।

अट्टमन्तविनासकपुग्गला

“भन्ते नागसेन, अट्टिमे पुग्गला मन्तियमाना मन्तितं अत्थं ब्यापादेन्ति । कतमे अट्ट? रागचरितो दोसचरितो मोहचरितो मानचरितो लुब्धो अलसो एकचिन्ती बालोति । इमे अट्ट पुग्गला मन्तितं अत्थं ब्यापादेन्ती””ति ।

थेरो आह “तेसं को दोसो””ति? “रागचरितो, भन्ते नागसेन, रागवसेन मन्तितं अत्थं ब्यापादेति, दोसचरितो दोसवसेन मन्तितं अत्थं ब्यापादेति, मोहचरितो मोहवसेन मन्तितं अत्थं ब्यापादेति, मानचरितो मानवसेन मन्तितं अत्थं ब्यापादेति, लुब्धो लोभवसेन मन्तितं अत्थं ब्यापादेति, अलसो अलसताय मन्तितं अत्थं ब्यापादेति, एकचिन्ती एकचिन्तिताय मन्तितं अत्थं ब्यापादेति, बालो बालताय मन्तितं अत्थं ब्यापादेति । भवतीह —

“रत्तो दुट्ठो च मूळ्हो च, मानी लुब्धो तथालसो ।
एकचिन्ती च बालो च, एते अत्थविनासका””ति ॥

अट्ट मन्तविनासकपुग्गला ।

नवगुहमन्तविधंसकं

“भन्ते नागसेन, नविमे पुग्गला मन्तितं गुहं विवरन्ति न धारेन्ति । कतमे नव? रागचरितो दोसचरितो मोहचरितो भीरुको आमिसगरुको इत्थी सोण्डो पण्डको दारको””ति ।

थेरो आह “तेसं को दोसो””ति? “रागचरितो, भन्ते नागसेन, रागवसेन मन्तितं गुहं विवरति न धारेति, दोसचरितो, भन्ते, दोसवसेन मन्तितं गुहं विवरति न धारेति, मूळ्हो मोहवसेन मन्तितं गुहं विवरति न धारेति, भीरुको भयवसेन मन्तितं गुहं विवरति न धारेति, आमिसगरुको आमिसहेतु मन्तितं गुहं विवरति न धारेति, इत्थी पञ्जाय इत्तरताय मन्तितं गुहं विवरति न धारेति, सोण्डिको सुरालोलताय मन्तितं गुहं विवरति न धारेति, पण्डको अनेकंसिकताय मन्तितं गुहं विवरति न धारेति, दारको चपलताय मन्तितं गुहं विवरति न धारेति । भवतीह —

“रत्तो दुट्ठो च मूळ्हो च, भीरु आमिसगरुको [आमिसचक्खुको (सी० पी०)] ।
इत्थी सोण्डो पण्डको च, नवमो भवति दारको ॥

“नवेते पुग्गला लोके, इत्तरा चलिता चला ।
एतेहि मन्तितं गुहं, खिप्पं भवति पाकट””न्ति ॥

नव गुहमन्तविधंसका पुग्गला ।

अट्ट पञ्जापटिलाभकारणं

“भन्ते नागसेन, अट्टहि कारणेहि बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति । कतमेहि अट्टहि? वयपरिणामेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति, यसपरिणामेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति, परिपुच्छाय बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति, तित्थसंवासेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति, योनिसो मनसिकारेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति, साकच्छाय बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति, स्नेहूपसेवनेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति, पतिरूपदेसवासेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति । भवतीह —

“वयेन यसपुच्छाहि, तित्थवासेन योनिसो ।
साकच्छा स्नेहसंसेवा, पतिरूपवसेन च ॥

“एतानि अट्ट ठानानि, बुद्धिविसदकारणा ।
येसं एतानि सम्भोन्ति, तेसं बुद्धि पभिज्जती”ति ॥

अट्ट पञ्चापटिलाभकारणानि ।

आचरियगुणं

“भन्ते नागसेन, अयं भूमिभागो अट्ट मन्तदोसविवज्जितो, अहञ्च लोके परमो मन्तिसहायो [मन्तसहायो (सी०)], गुहमनुरक्खी चाहं यावाहं जीविस्सामि ताव गुहमनुरक्खिस्सामि, अट्टहि च मे कारणेहि बुद्धि परिणामं गता, दुल्लभो एतरहि मादिसो अन्तेवासी, सम्मा पटिपन्ने अन्तेवासिके ये आचरियानं पञ्चवीसति आचरियगुणा, तेहि गुणेहि आचरियेन सम्मा पटिपज्जितब्बं । कतमे पञ्चवीसति गुणा?

“इध, भन्ते नागसेन, आचरियेन अन्तेवासिम्हि सततं समितं आरक्खा उपट्टपेतब्बा, असेवनसेवना जानितब्बा, पमत्ताप्पमत्ता जानितब्बा, सेय्यवकासो जानितब्बो, गेलञ्जं जानितब्बं, भोजनस्स [भोजनीयं (स्या०)] लद्धालद्धं जानितब्बं, विसेसो जानितब्बो, पत्तगतं संविभजितब्बं, अस्सासितब्बो ‘मा भायि, अत्थो ते अभिक्कमती’ति, ‘इमिना पुग्गलेन पटिचरती’ति [पटिचराहीति (क०)] पटिचारो जानितब्बो, गामे पटिचारो जानितब्बो, विहारे पटिचारो जानितब्बो, न तेन हासो दवो कातब्बो [न तेन सह सल्लापो कातब्बो (सी० पी०)], तेन सह आलापो कातब्बो, छिदं दिस्वा अधिवासेतब्बं, सक्कच्चकारिना भवितब्बं, अखण्डकारिना भवितब्बं, अरहस्सकारिना भवितब्बं, निरवसेसकारिना भवितब्बं, ‘जनेमिमं [जानेमिमं (स्या०)] सिप्पेसू’ति जनकचित्तं उपट्टपेतब्बं, ‘कथं अयं न परिहायेय्या’ति वट्ठिचित्तं उपट्टपेतब्बं, ‘बलवं इमं करोमि सिक्खाबलेना’ति चित्तं उपट्टपेतब्बं, मेत्तचित्तं उपट्टपेतब्बं, आपदासु न विजहितब्बं, करणीये नप्पमज्जितब्बं, खलिते धम्मेन पग्गहेतब्बोति । इमे खो, भन्ते, पञ्चवीसति आचरियस्स आचरियगुणा, तेहि गुणेहि मयि सम्मा पटिपज्जस्सु, संसयो मे, भन्ते, उप्पन्नो, अत्थि मेण्डकपज्हा जिनभासिता, अनागते अब्धाने तत्थ विग्गहो उप्पज्जिस्सति, अनागते च अब्धाने दुल्लभा भविस्सन्ति तुम्हादिसा बुद्धिमन्तो, तेसु मे पज्हेसु चक्खुं देहि परवादानं निग्गहाया”ति ।

उपासकगुणं

थेरो “साधू”ति सम्पटिच्छित्वा दस उपासकस्स उपासकगुणे परिदीपेसि । “दस इमे, महाराज, उपासकस्स उपासकगुणा । कतमे दस, इध, महाराज, उपासको सङ्गेन समानसुखदुक्खो होति, धम्माधिपतेय्यो होति, यथाबलं संविभागरतो होति, जिनसासनपरिहानिं दिस्वा अभिवट्ठिया वायमति । सम्मादिट्ठिको होति, अपगतकोतूहलमङ्गलिको

जीवितहेतुपि न अज्जं सत्थारं उद्दिंसति, कायिकवाचसिकञ्चस्स रक्खितं होति, समगगारामो होति समगगरतो, अनुसूयको होति, न च कुहनवसेन सासने चरति, बुद्धं सरणं गतो होति, धम्मं सरणं गतो होति, सङ्गं सरणं गतो होति । इमे खो, महाराज, दस उपासकस्स उपासकगुणा, ते सब्बे गुणा तयि संविज्जन्ति, तं ते युत्तं पत्तं अनुच्छविकं पतिरूपं यं त्वं जिनसासनपरिहानिं दिस्वा अभिवड्ढिं इच्छसि, करोमि ते ओकासं, पुच्छ मं त्वं यथासुखं”न्ति ।

मेण्डकपञ्जारम्भकथा निद्धिता ।

४. मेण्डकपञ्चो

१. इद्धिबलवग्गो

१. कताधिकारसफलपञ्चो

१. अथ खो मिलिन्दो राजा कतावकासो निपच्च गरुनो पादे सिरसि अज्जलिं कत्वा एतदवोच “भन्ते नागसेन, इमे तिथिया एवं भणन्ति [वज्जो भवति अफलो (सी० पी० क०)] ‘यदि बुद्धो पूजं सादियति, न परिनिब्बुतो बुद्धो संयुत्तो लोकेन अन्तोभविको लोकस्मिं लोकसाधारणो, तस्मा तस्स कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो । यदि परिनिब्बुतो विसंयुत्तो लोकेन निस्सटो सब्बभवेहि, तस्स पूजा नुप्पज्जति, परिनिब्बुतो न किञ्चि सादियति, असादियन्तस्स कतो अधिकारो वज्झो भवति अफलो’ति उभतो कोटिको एसो पञ्चो, नेसो विसयो अप्पत्तमानसानं, महन्तानं येवेसो विसयो, भिन्देतं दिट्ठिजालं एकंसे ठपय, तवेसो पञ्चो अनुप्पत्तो, अनागतानं जिनपुत्तानं चक्खुं देहि परवादिनिग्गहाया”ति ।

थेरो आह “परिनिब्बुतो, महाराज, भगवा, न च भगवा पूजं सादियति, बोधिमूले येव तथागतस्स सादियना पहीना, किं पन अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतस्स । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“‘पूजियन्ता [पूजिता (स्या०)] असमसमा, सदेवमानुसेहि ते ।
न सादियन्ति सक्कारं, बुद्धानं एस धम्मता”’ति ॥

राजा आह “भन्ते नागसेन, पुत्तो वा पितुनो वण्णं भासति, पिता वा पुत्तस्स वण्णं भासति, न चेतं कारणं परवादानं निग्गहाय, पसादप्पकासनं नामेतं, इद्ध मे त्वं तत्थ कारणं सम्मा ब्रूहि सकवादस्स पतिट्ठापनाय दिट्ठिजालविनिवेठनाया”ति ।

थेरो आह “परिनिब्बुतो, महाराज, भगवा, न च भगवा पूजं सादियति, असादियन्तस्सेव तथागतस्स देवमनुस्सा धातुरतनं वत्थुं करित्वा तथागतस्स जाणरतनारम्मणेन सम्मापटिपत्तिं सेवन्ता तिस्सो सम्पत्तियो पटिलभन्ति ।

“यथा, महाराज, महतिमहाअग्गिक्खन्धो पज्जलित्वा निब्बायेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, महाअग्गिक्खन्धो सादियति तिणकट्टुपादानं”न्ति? “जलमानोपि सो, भन्ते, महाअग्गिक्खन्धो तिणकट्टुपादानं न सादियति, किं पन निब्बुतो उपसन्तो अचेतनो सादियति? “तस्मिं पन, महाराज, अग्गिक्खन्धे उपरते उपसन्ते लोके अग्गि सुज्जो होती”ति । “न हि, भन्ते, कट्ठं अग्गिस्स वत्थु होति उपादानं, ये केचि मनुस्सा अग्गिकामा, ते अत्तनो थामबलवीरियेन पच्चत्तपुरिसकारेण कट्ठं मन्थयित्वा [मदित्वा (क०)] अग्गिं निब्बत्तेत्वा तेन अग्गिना अग्गिकरणीयानि कम्मानी करोन्ती”ति । “तेन हि, महाराज, तिथियानं वचनं मिच्छा भवति ‘असादियन्तस्स कतो अधिकारो वज्झो भवति अफलो’ति ।

“यथा, महाराज, महतिमहाअग्गिक्खन्धो पज्जलि, एवमेव भगवा दससहस्सिया [दससहस्सिम्हि (सी० पी० क०)] लोकधातुया बुद्धसिरिया पज्जलि । यथा, महाराज, महतिमहाअग्गिक्खन्धो पज्जलित्वा निब्बुतो, एवमेव भगवा दससहस्सिया लोकधातुया बुद्धसिरिया पज्जलित्वा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतो । यथा, महाराज, निब्बुतो अग्गिक्खन्धो तिणकट्टुपादानं न सादियति, एवमेव खो लोकहितस्स सादियना पहीना उपसन्ता । यथा, महाराज, मनुस्सा निब्बुते अग्गिक्खन्धे अनुपादाने अत्तनो थामबलवीरियेन पच्चत्तपुरिसकारेन कट्ठं मन्थयित्वा अग्गिं निब्बत्तेत्वा तेन अग्गिना अग्गिकरणीयानि कम्मनि करोन्ति, एवमेव खो देवमनुस्सा तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव धातुरतनं वत्थुं करित्वा तथागतस्स जाणरतनारम्मणेन सम्पापटिपत्तिं सेवन्ता तिस्सो सम्पत्तियो पटिलभन्ति, इमिनापि, महाराज, कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो । यथा, महाराज, महतिमहावातो वायित्वा उपरमेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, उपरतो वातो सादियति पुन निब्बत्तापनं”न्ति? “न हि, भन्ते, उपरतस्स वातस्स आभोगो वा मनसिकारो वा पुन निब्बत्तापनाय” । “किं कारणं”? “अचेतना सा वायोधातू”ति । “अपि नु तस्स, महाराज, उपरतस्स वातस्स वातोति समज्जा अपगच्छती”ति? “न हि, भन्ते, तालवण्टविधूपनानि वातस्स उप्पत्तिया पच्चया, ये केचि मनुस्सा उण्हाभितत्ता परिळाहपरिपीळिता, ते तालवण्टेन वा विधूपनेन वा अत्तनो थामबलवीरियेन पच्चत्तपुरिसकारेन तं निब्बत्तेत्वा तेन वातेन उण्हं निब्बापेन्ति परिळाहं वूपसमेन्ती”ति । “तेन हि, महाराज, तिथियानं वचनं मिच्छा भवति ‘असादियन्तस्स कतो अधिकारो वज्झो भवति अफलो’ति ।

“यथा, महाराज, महतिमहावातो वायि, एवमेव भगवा दससहस्सिया लोकधातुया सीतलमधुरसन्तसुखुममेत्तावातेन उपवायि । यथा, महाराज, महतिमहावातो वायित्वा उपरतो, एवमेव भगवा सीतलमधुरसन्तसुखुममेत्तावातेन उपवायित्वा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतो । यथा, महाराज, उपरतो वातो पुन निब्बत्तापनं न सादियति, एवमेव लोकहितस्स सादियना पहीना उपसन्ता । यथा, महाराज, ते मनुस्सा उण्हाभितत्ता परिळाहपरिपीळिता, एवमेव देवमनुस्सा तिविधगिसन्तापपरिळाहपरिपीळिता । यथा तालवण्टविधूपनानि वातस्स निब्बत्तिया पच्चया होन्ति, एवमेव तथागतस्स धातु च जाणरतनञ्च पच्चयो होति तिस्सन्नं सम्पत्तीनं पटिलाभाय । यथा मनुस्सा उण्हाभितत्ता परिळाहपरिपीळिता तालवण्टेन वा विधूपनेन वा वातं निब्बत्तेत्वा उण्हं निब्बापेन्ति परिळाहं वूपसमेन्ति, एवमेव देवमनुस्सा तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव धातुञ्च जाणरतनञ्च पूजेत्वा कुसलं निब्बत्तेत्वा तेन कुसलेन तिविधगिसन्तापपरिळाहं निब्बापेन्ति वूपसमेन्ति । इमिनापि, महाराज, कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलोति ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि परवादानं निग्गहाय । यथा, महाराज, पुरिसो भेरिं आकोटेत्वा सद्धं निब्बत्तेय्य, यो सो भेरिसद्धो पुरिसेन निब्बत्तितो, सो सद्धो अन्तरधायेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, सद्धो सादियति पुन निब्बत्तापनं”न्ति? “न हि, भन्ते, अन्तरहितो सो सद्धो, नत्थि तस्स पुन उप्पादाय आभोगो वा मनसिकारो वा, सकिं निब्बत्ते भेरिसद्धे अन्तरहिते सो भेरिसद्धो समुच्छिन्नो होति । भेरी पन, भन्ते, पच्चयो होति सद्धस्स निब्बत्तिया, अथ पुरिसो पच्चये सति अत्तजेन वायामेन भेरिं अकोटेत्वा सद्धं निब्बत्तेती”ति । “एवमेव खो, महाराज, भगवा सीलसमाधिपज्जाविमुत्तिविमुत्तिजाणदस्सनपरिभावितं धातुरतनञ्च धम्मञ्च विनयञ्च अनुसिद्धञ्च [अनुसत्थिञ्च (सी० पी०)] सत्थारं ठपयित्वा सयं अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतो, न च परिनिब्बुते भगवति सम्पत्तिलाभो

उपच्छिन्नो होति, भवदुःखपटिपीळिता सत्ता धातुरतनञ्च धम्मञ्च विनयञ्च अनुसिद्धञ्च पच्चयं करित्वा सम्पत्तिकामा सम्पत्तियो पटिलभन्ति, इमिनापि, महाराज, कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलोति ।

“दिट्ठञ्चेतं, महाराज, भगवता अनागतमद्धानं । कथितञ्च भणितञ्च आचिक्खितञ्च ‘सिया खो पनानन्द, तुम्हाकं एवमस्स अतीतसत्थुकं पावचनं नत्थि नो सत्थाति, न खो पनेतं, आनन्द, एवं दट्ठब्बं, यो वो, आनन्द, मया धम्मो च विनयो च देसितो पज्जत्तो, सो वो ममच्चयेन सत्था’ति । परिनिब्बुतस्स तथागतस्स असादियन्तस्स कतो अधिकारो वज्झो भवति अफलोति, तं तेसं तित्थियानं वचनं मिच्छा अभूतं वितथं अलिकं विरुद्धं विपरीतं दुःखदायकं दुःखविपाकं अपायगमनीयन्ति ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो । सादियति नु खो, महाराज, अयं महापथवी ‘सब्बबीजानि मयि संविरुहन्तू’ति? “न हि, भन्ते”ति । “किस्स पन तानि, महाराज, बीजानि असादियन्तिया महापथविया संविरुहित्वा दळ्हमूलजटापतिट्ठिता खन्धसारसाखापरिवित्थिण्णा पुप्फफलधरा होन्ती”ति? “असादियन्तीपि, भन्ते, महापथवी तेसं बीजानं वत्थुं होति पच्चयं देति विरुहनाय, तानि बीजानि तं वत्थुं निस्साय तेन पच्चयेन संविरुहित्वा दळ्हमूलजटापतिट्ठिता खन्धसारसाखापरिवित्थिण्णा पुप्फफलधरा होन्ती”ति । “तेन हि, महाराज, तित्थिया सके वादे नट्ठा होन्ति हता विरुद्धा, सचे ते भणन्ति ‘असादियन्तस्स कतो अधिकारो वज्झो भवति अफलो’ति ।

“यथा, महाराज, महापथवी, एवं तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो । यथा, महाराज, महापथवी न किञ्चि सादियति, एवं तथागतो न किञ्चि सादियति । यथा, महाराज, तानि बीजानि पथविं निस्साय संविरुहित्वा दळ्हमूलजटापतिट्ठिता खन्धसारसाखापरिवित्थिण्णा पुप्फफलधरा होन्ति, एवं देवमनुस्सा तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव धातुञ्च जाणरतनञ्च निस्साय दळ्हकुसलमूलपतिट्ठिता समाधिक्खन्धधम्मसारसीलसाखापरिवित्थिण्णा विमुत्तिपुप्फसामञ्जफलधरा होन्ति, इमिनापि, महाराज, कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलोति ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो । सादियन्ति नु खो, महाराज, इमे ओट्ठा गोणा गद्रभा अजा पसू मनुस्सा अन्तोक्खिस्मिं किमिकुलानं सम्भवन्ति? “न हि, भन्ते”ति । “किस्स पन ते, महाराज, किमयो तेसं असादियन्तानं अन्तोक्खिस्मिं सम्भवित्वा बहुपुत्तनत्ता वेपुल्लतं पापुणन्ती”ति? “पापस्स, भन्ते, कम्मस्स बलवताय असादियन्तानं येव तेसं सत्तानं अन्तोक्खिस्मिं किमयो सम्भवित्वा बहुपुत्तनत्ता वेपुल्लतं पापुणन्ती”ति । “एवमेव खो, महाराज, तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव धातुस्स च जाणारम्मणस्स च बलवताय तथागते कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलोति ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो । सादियन्ति नु खो, महाराज, इमे मनुस्सा इमे अट्ठनवुति रोगा काये निब्बत्तन्तू”ति? “न हि, भन्ते”ति । “किस्स पन ते, महाराज, रोगा असादियन्तानं काये निपतन्ती”ति? “पुब्बे कतेन, भन्ते, दुच्चरितेना”ति । “यदि, महाराज, पुब्बे कतं अकुसलं इध वेदनीयं होति, तेन हि, महाराज, पुब्बे कतम्पि इध कतम्पि कुसलाकुसलं कम्मं अवज्झं

भवति सफलन्ति । इमिनापि, महाराज, कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलोति ।

“सुतपुब्बं पन तथा, महाराज, नन्दको नाम यक्खो थेरं सारिपुत्तं आसादयित्वा पथविं पविट्ठो”ति? “आम, भन्ते, सुय्यति, लोके पाकटो एसो”ति । “अपि नु खो, महाराज, थेरो सारिपुत्तो सादियि नन्दकस्स यक्खस्स महापथविगिलन”न्ति [पवत्तमानेपि (स्या०)] । “उब्बत्तियन्तेपि, भन्ते, सदेवके लोके पतमानेपि छमायं चन्दिमसूरिये विकिरन्तेपि सिनेरुपब्बतराजे थेरो सारिपुत्तो न परस्स दुक्खं सादियेय्य । तं किस्स हेतु? येन हेतुना थेरो सारिपुत्तो कुज्जेय्य वा दुस्सेय्य वा, सो हेतु थेरस्स सारिपुत्तस्स समूहतो समुच्छिन्नो, हेतुनो समुग्घातितत्ता, भन्ते, थेरो सारिपुत्तो जीवितहारकेपि कोपं न करेय्या”ति । “यदि, महाराज, थेरो सारिपुत्तो नन्दकस्स यक्खस्स पथविगिलनं न सादियि, किस्स पन नन्दको यक्खो पथविं पविट्ठो”ति? “अकुसलस्स, भन्ते, कम्मस्स बलवताया”ति । “यदि, महाराज, अकुसलस्स कम्मस्स बलवताय नन्दको यक्खो पथविं पविट्ठो, असादियन्तस्सापि कतो अपराधो अवज्झो भवति सफलो । तेन हि, महाराज, अकुसलस्सापि कम्मस्स बलवताय असादियन्तस्स कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलोति । इमिनापि, महाराज, कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलोति ।

“कति नु खो ते, महाराज, मनुस्सा, ये एतरहि महापथविं पविट्ठा, अत्थि ते तत्थ सवण”न्ति? “आम, भन्ते, सुय्यती”ति । “इद्धं त्वं, महाराज, सावेही”ति? “चिच्चमाणविका, भन्ते, सुप्पबुद्धो च सक्को, देवदत्तो च थेरो, नन्दको च यक्खो, नन्दो च माणवकोति । सुतमेतं, भन्ते, इमे पञ्च जना महापथविं पविट्ठा”ति । “किस्मिं ते, महाराज, अपरद्धा”ति? “भगवति च, भन्ते, सावकेसु चा”ति । “अपि नु खो, महाराज, भगवा वा सावका वा सादियिंसु इमेसं महापथविपविसन”न्ति? “न हि भन्ते”ति । “तेन हि, महाराज, तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो”ति । “सुविज्जापितो, भन्ते नागसेन, पज्जो गम्भीरो उत्तानीकतो, गुह्यं विदंसितं, गण्ठि भिन्नो, गहनं अगहनं कतं, नट्टा परवादा, भग्गा कुदिट्ठी, निप्पभा जाता कुत्तिथिया, त्वं गणीवरपवरमासज्जा”ति ।

कताधिकारसफलपज्जो पठमो ।

२. सब्बज्जुभावपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, बुद्धो सब्बज्जू”ति? “आम, महाराज, भगवा सब्बज्जू, न च भगवतो सततं समितं जाणदस्सनं पच्चुपट्ठितं, आवज्जनपटिबद्धं भगवतो सब्बज्जुतजाणं, आवज्जित्वा यदिच्छकं जानाती”ति । “तेन हि, भन्ते नागसेन, बुद्धो असब्बज्जूति । यदि तस्स परियेसनाय सब्बज्जुतजाणं होती”ति । “वाहसतं खो, महाराज, वीहीनं अट्ठचूळञ्च वाहा वीहिसत्तम्बणानि द्वे च तुम्बा एकच्छराक्खणे पवत्तचित्तस्स एतका वीही लक्खं ठपीयमाना [ठपीयमाने (सी० पी०)] परिक्खयं परियादानं गच्छेय्युं?

“तत्रिमे सत्तविधा चित्ता पवत्तन्ति, ये ते, महाराज, सरागा सदोसा समोहा सकिलेसा अभावितकाया अभावितसीला अभावितचित्ता अभावितपज्जा, तेसं तं चित्तं गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? अभावितत्ता चित्तस्स । यथा, महाराज, वंसनाळस्स विततस्स विसालस्स वित्थिण्णस्स संसिब्बितविसिब्बितस्स साखाजटाजटितस्स आकट्टियन्तस्स गरुकं होति आगमनं दन्धं । किं कारणा? संसिब्बितविसिब्बितत्ता साखानं । एवमेव खो, महाराज, ये ते सरागा सदोसा समोहा सकिलेसा अभावितकाया अभावितसीला अभावितचित्ता अभावितपज्जा, तेसं तं चित्तं गरुकं उप्पज्जति दन्धं

पवत्तति । किं कारणा? संसिब्बितविसिब्बितत्ता किलेसेहि, इदं पठमं चित्तं ।

“तत्रिदं दुतियं चित्तं विभत्तमापज्जति — ये ते, महाराज, सोतापन्ना पिहितापाया दिट्ठिप्पत्ता विज्जातसत्थुसासना, तेसं तं चित्तं तीसु ठानेसु लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति । उपरिभूमीसु गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? तीसु ठानेसु चित्तस्स परिसुद्धत्ता उपरि किलेसानं अप्पहीनत्ता । यथा, महाराज, वंसनाळस्स तिपब्बगण्ठिपरिसुद्धस्स उपरि साखाजटाजटितस्स आकड्ढियन्तस्स याव तिपब्बं ताव लहुकं एति, ततो उपरि थद्धं । किं कारणा? हेट्ठा परिसुद्धत्ता उपरि साखाजटाजटितत्ता । एवमेव खो, महाराज, ये ते सोतापन्ना पिहितापाया दिट्ठिप्पत्ता विज्जातसत्थुसासना, तेसं तं चित्तं तीसु ठानेसु लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, उपरिभूमीसु गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? तीसु ठानेसु चित्तस्स परिसुद्धत्ता उपरि किलेसानं अप्पहीनत्ता, इदं दुतियं चित्तं ।

“तत्रिदं ततियं चित्तं विभत्तमापज्जति — ये ते, महाराज, सकदागामिनो, येसं रागदोसमोहा तनुभूता, तेसं तं चित्तं पच्चसु ठानेसु लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, उपरिभूमीसु गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? पच्चसु ठानेसु चित्तस्स परिसुद्धत्ता उपरि किलेसानं अप्पहीनत्ता । यथा, महाराज, वंसनाळस्स पच्चपब्बगण्ठिपरिसुद्धस्स उपरि साखाजटाजटितस्स आकड्ढियन्तस्स याव पच्चपब्बं ताव लहुकं एति, ततो उपरि थद्धं । किं कारणा? हेट्ठा परिसुद्धत्ता उपरि साखाजटाजटितत्ता । एवमेव खो, महाराज, ये ते सकदागामिनो, येसं रागदोसमोहा तनुभूता, तेसं तं चित्तं पच्चसु ठानेसु लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, उपरिभूमीसु गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? पच्चसु ठानेसु चित्तस्स परिसुद्धत्ता उपरि किलेसानं अप्पहीनत्ता, इदं ततियं चित्तं ।

“तत्रिदं चतुत्थं चित्तं विभत्तमापज्जति — ये ते, महाराज, अनागामिनो, येसं पच्चोरम्भागियानि सज्जोजनानि पहीनानि, तेसं तं चित्तं दससु ठानेसु लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, उपरिभूमीसु गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? दससु ठानेसु चित्तस्स परिसुद्धत्ता उपरि किलेसानं अप्पहीनत्ता । यथा, महाराज, वंसनाळस्स दसपब्बगण्ठिपरिसुद्धस्स उपरि साखाजटाजटितस्स आकड्ढियन्तस्स याव दसपब्बं ताव लहुकं एति, ततो उपरि थद्धं । किं कारणा? हेट्ठा परिसुद्धत्ता उपरि साखाजटाजटितत्ता । एवमेव खो, महाराज, ये ते अनागामिनो, येसं पच्चोरम्भागियानि सज्जोजनानि पहीनानि, तेसं तं चित्तं दससु ठानेसु लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, उपरिभूमीसु गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? दससु ठानेसु चित्तस्स परिसुद्धत्ता उपरि किलेसानं अप्पहीनत्ता, इदं चतुत्थं चित्तं ।

“तत्रिदं पच्चमं चित्तं विभत्तमापज्जति — ये ते, महाराज, अरहन्तो खीणासवा धोतमला वन्तकिलेसा वुसितवन्तो कतकरणीया ओहितभारा अनुप्पत्तसदत्था परिकखीणभवसज्जोजना पत्तपटिसम्भिदा सावकभूमीसु परिसुद्धा, तेसं तं चित्तं सावकविसये लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, पच्चेकबुद्धभूमीसु गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? परिसुद्धत्ता सावकविसये, अपरिसुद्धत्ता पच्चेकबुद्धविसये । यथा, महाराज, वंसनाळस्स सब्बपब्बगण्ठिपरिसुद्धस्स आकड्ढियन्तस्स लहुकं होति आगमनं अदन्धं । किं कारणा? सब्बपब्बगण्ठिपरिसुद्धत्ता अगहनत्ता वंसस्स । एवमेव खो, महाराज, ये ते अरहन्तो खीणासवा धोतमला वन्तकिलेसा वुसितवन्तो कतकरणीया ओहितभारा अनुप्पत्तसदत्था परिकखीणभवसज्जोजना पत्तपटिसम्भिदा सावकभूमीसु परिसुद्धा, तेसं तं चित्तं सावकविसये लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, पच्चेकबुद्धभूमीसु गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? परिसुद्धत्ता सावकविसये, अपरिसुद्धत्ता पच्चेकबुद्धविसये, इदं पच्चमं चित्तं ।

“तत्रिदं छट्ठं चित्तं विभत्तमापज्जति — ये ते, महाराज, पच्चेकबुद्धा सयम्भुनो अनाचरियका एकचारिनो

खगगविसाणकप्पा सकविसये परिसुद्धविमलचित्ता, तेसं तं चित्तं सकविसये लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, सब्बज्जुबुद्धभूमीसु गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? परिसुद्धत्ता सकविसये महन्तत्ता सब्बज्जुबुद्धविसयस्स । यथा, महाराज, पुरिसो सकविसयं परित्तं नदिं रत्तिम्पि दिवापि यदिच्छक अच्छम्भितो ओतरेय्य, अथ परतो महासमुदं गम्भीरं वित्थतं अगाधमपारं दिस्वा भायेय्य, दन्धायेय्य न विसहेय्य ओतरितुं । किं कारणा? तिण्णत्ता [चिण्णत्ता (सी० स्या० पी०)] सकविसयस्स, महन्तत्ता च महासमुदस्स । एवमेव खो, महाराज, ये ते पच्चेकबुद्धा सयम्भुनो अनाचरियका एकचारिनो खगगविसाणकप्पा सकविसये परिसुद्धविमलचित्ता, तेसं तं चित्तं सकविसये लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, सब्बज्जुबुद्धभूमीसु गरुकं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किं कारणा? परिसुद्धत्ता सकविसये महन्तत्ता सब्बज्जुबुद्धविसयस्स, इदं छट्ठं चित्तं ।

“तत्रिदं सत्तमं चित्तं विभत्तमापज्जति — ये ते, महाराज, सम्मासम्बुद्धा सब्बज्जुनो दसबलधरा चतुवेसारज्जविसारदा अट्टारसहि बुद्धधम्महेहि समन्नागता अनन्तजिना अनावरणजाणा, तेसं तं चित्तं सब्बत्थ लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति । किं कारणा? सब्बत्थ परिसुद्धत्ता । अपि नु खो, महाराज, नाराचस्स सुधोतस्स विमलस्स निग्गण्ठिस्स सुखुमधारस्स अजिम्हस्स अवङ्कस्स अकुटिलस्स दळ्ळचापसमारुळ्ळहस्स खोमसुखुमे वा कप्पाससुखुमे वा कम्बलसुखुमे वा बलवनिपातितस्स दन्धायितत्तं वा लग्गनं वा होती”ति? “न हि, भन्ते, “किं कारणा”? “सुखुमत्ता वत्थानं सुधोतत्ता नाराचस्स निपातस्स च बलवत्ता”ति, एवमेव खो, महाराज, ये ते सम्मासम्बुद्धा सब्बज्जुनो दसबलधरा चतुवेसारज्जविसारदा अट्टारसहि बुद्धधम्महेहि समन्नागता अनन्तजिना अनावरणजाणा, तेसं तं चित्तं सब्बत्थ लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति । किं कारणा? सब्बत्थ परिसुद्धत्ता, इदं सत्तमं चित्तं ।

“तत्र, महाराज, यदिदं सब्बज्जुबुद्धानं चित्तं, तं छन्नम्पि चित्तानं गणनं अतिक्कमित्वा असङ्ख्येय्येन गुणेन परिसुद्धञ्च लहुकञ्च । यस्मा च भगवतो चित्तं परिसुद्धञ्च लहुकञ्च, तस्मा, महाराज, भगवा यमकपाटिहीरं दस्सेति । यमकपाटिहीरे, महाराज, जातब्बं बुद्धानं भगवन्तानं चित्तं एवं लहुपरिवत्तन्ति, न तत्थ सक्का उत्तरिं कारणं वत्तुं, तेपि, महाराज, पाटिहीरा सब्बज्जुबुद्धानं चित्तं उपादाय गणनम्पि सङ्खम्पि कलम्पि कलभागम्पि न उपेन्ति, आवज्जनपटिबद्धं, महाराज, भगवतो सब्बज्जुतजाणं, आवज्जेत्वा यदिच्छकं जानाति ।

“यथा, महाराज, पुरिसो हत्थे ठपितं यं किञ्चि दुतिये हत्थे ठपेय्य विवटेन मुखेन वाचं निच्छारेय्य, मुखगतं भोजनं गिलेय्य, उम्मीलेत्वा वा निमीलेय्य, निमीलेत्वा वा उम्मीलेय्य, समिज्जितं वा बाहं पसारेय्य, पसारितं वा बाहं समिज्जेय्य, चिरतरं एतं, महाराज, लहुतरं भगवतो सब्बज्जुतजाणं, लहुतरं आवज्जनं, आवज्जेत्वा यदिच्छकं जानाति, आवज्जनविकलमत्तकेन न तावता बुद्धा भगवन्तो असब्बज्जुनो नाम होन्ती”ति ।

“आवज्जनम्पि, भन्ते नागसेन, परियेसनाय कातब्बं, इद्धं मं तत्थ कारणेन सज्जापेही”ति । “यथा, महाराज, पुरिसस्स अट्ठस्स महद्धनस्स महाभोगस्स पहूतजातरूपरजतस्स पहूतवित्तूपकरणस्स पहूतधनधज्जस्स सालिवीहियवतण्डुलतिलमुग्गमासपुब्बण्णापरण्णसप्पितेलनवनीतखीरदधिमधुगुळफाणिता च खळोपिकुम्भिपीठरकोट्टभाजनगता भवेय्युं, तस्स च पुरिसस्स पाहुनको आगच्छेय्य भत्तारहो भत्ताभिकङ्खी, तस्स च गेहे यं रन्धं भोजनं, तं परिनिट्ठितं भवेय्य, कुम्भितो तण्डुले नीहरित्वा भोजनं रन्धेय्य, अपि च खो सो, महाराज, तावतकेन भोजनवेकल्लमत्तकेन अधनो नाम कपणो नाम भवेय्या”ति? “न हि, भन्ते, चक्कवत्तिरज्जो घरेपि, भन्ते, अकाले भोजनवेकल्लं होति, किं पन गहपतिकस्सा”ति? “एवमेव खो, महाराज, तथागतस्स आवज्जनविकलमत्तकं

सब्बञ्जुतजाणं आवज्जेत्वा यदिच्छकं जानाति ।

“यथा वा पन, महाराज, रुक्खो अस्स फलितो ओणतविनतो पिण्डिभारभरितो, न किञ्चि तत्थ पतितं फलं भवेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, रुक्खो तावतकेन पतितफलवेकल्लमत्तकेन अफलो नाम भवेय्या”ति? “न हि, भन्ते, पतनपटिबद्धानि तानि रुक्खफलानि, पतिते यदिच्छकं लभती”ति । “एवमेव खो, महाराज, तथागतस्स आवज्जनपटिबद्धं सब्बञ्जुतजाणं आवज्जेत्वा यदिच्छकं जानाती”ति ।

“भन्ते नागसेन, आवज्जेत्वा आवज्जेत्वा बुद्धो यदिच्छकं जानाती”ति? “आम, महाराज, भगवा आवज्जेत्वा आवज्जेत्वा यदिच्छकं जानाती”ति ।

“यथा, महाराज, चक्कवत्ती राजा यदा चक्करतनं सरति ‘उपेतु मे चक्करतनं’न्ति, सरित्ते चक्करतनं उपेति, एवमेव खो, महाराज, तथागतो आवज्जेत्वा आवज्जेत्वा यदिच्छकं जानाती”ति । “दळ्हं, भन्ते नागसेन, कारणं, बुद्धो सब्बञ्जू, सम्पटिच्छाम बुद्धो सब्बञ्जू”ति ।

बुद्धसब्बञ्जुभावपज्जो दुतियो ।

३. देवदत्तपब्बज्जपज्जो

३. “भन्ते नागसेन, देवदत्तो केन पब्बजितो”ति? “छ यिमे, महाराज, खत्तियकुमारा भद्वियो च अनुरुद्धो च आनन्दो च भगु च किमिलो [किम्बिलो (सी० पी०) म० नि० २.१६६ पस्सितब्बं] च देवदत्तो च उपालिकप्पको सत्तमो अभिसम्बुद्धे सत्थरि सक्ककुलानन्दजनने भगवन्तं अनुपब्बजन्ता निक्खमिंसु, ते भगवा पब्बाजेसी”ति । “ननु, भन्ते, देवदत्तेन पब्बजित्वा सङ्घो भिन्नो”ति? “आम, महाराज, देवदत्तेन पब्बजित्वा सङ्घो भिन्नो, न गिही सङ्घं भिन्दति, न भिक्खुनी, न सिक्खमाना, न सामणेरो, न सामणेरी सङ्घं भिन्दति, भिक्खु पकत्तो समानसंवासको समानसीमायं ठितो सङ्घं भिन्दतीति । सङ्घभेदको, भन्ते, पुगलो किं कम्मं फुसती”ति? “कप्पट्टितिकं, महाराज, कम्मं फुसती”ति ।

“किं पन, भन्ते नागसेन, बुद्धो जानाति ‘देवदत्तो पब्बजित्वा सङ्घं भिन्दिस्सति, सङ्घं भिन्दित्वा कप्पं निरये पच्चिस्सती’”ति? “आम, महाराज, तथागतो जानाति ‘देवदत्तो पब्बजित्वा सङ्घं भिन्दिस्सति, सङ्घं भिन्दित्वा कप्पं निरये पच्चिस्सती’”ति । “यदि, भन्ते नागसेन, बुद्धो जानाति ‘देवदत्तो पब्बजित्वा सङ्घं भिन्दिस्सति, सङ्घं भिन्दित्वा कप्पं निरये पच्चिस्सती’”ति, तेन हि, भन्ते नागसेन, बुद्धो कारुणिको अनुकम्पको हितेसी सब्बसत्तानं अहितं अपनेत्वा हितमुपदहतीति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तं अजानित्वा पब्बाजेसि, तेन हि बुद्धो असब्बञ्जूति, अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, विजटेहि एतं महाजटं, भिन्द परापवादं, अनागते अब्बाने तथा सदिसा बुद्धिमन्तो भिक्खू दुल्लभा भविस्सन्ति, एत्थ तव बलं पकासेही”ति ।

“कारुणिको, महाराज, भगवा सब्बञ्जू च, कारुज्जेन, महाराज, भगवा सब्बञ्जुतजाणेन देवदत्तस्स गतिं ओलोकेन्तो अद्दस देवदत्तं आपायिकं कम्मं [अपरापरियकम्मं (सी० स्या० पी०)] आयूहित्वा अनेकानि कप्पकोटिसत्तसहस्सानि निरयेन निरयं विनिपातेन विनिपातं गच्छन्तं, तं भगवा सब्बञ्जुतजाणेन जानित्वा इमस्स अपरियन्तकत्तं कम्मं मम सासने पब्बजितस्स परियन्तकत्तं भविस्सति, पुरिमं उपादाय परियन्तकत्तं दुक्खं भविस्सति, अपब्बजितोपि अयं मोघपुरिसो कप्पट्टियमेव कम्मं आयूहिस्सतीति कारुज्जेन देवदत्तं पब्बाजेसी”ति ।

“तेन हि, भन्ते नागसेन, बुद्धो वधित्वा तेलेन मक्खेति, पपाते पातेत्वा हत्थं देति, मारेत्वा जीवितं परियेसति, यं सो पठमं दुक्खं दत्त्वा पच्छा सुखं उपदहती”ति? “वधेतिपि, महाराज, तथागतो सत्तानं हितवसेन, पातेतिपि सत्तानं हितवसेन, मारेतिपि सत्तानं हितवसेन, वधित्वापि, महाराज, तथागतो सत्तानं हितमेव उपदहति, पातेत्वापि सत्तानं हितमेव उपदहति, मारेत्वापि सत्तानं हितमेव उपदहति । यथा, महाराज, मातापितरो नाम वधित्वापि पातयित्वापि पुत्तानं हितमेव उपदहन्ति, एवमेव खो, महाराज, तथागतो वधेतिपि सत्तानं हितवसेन, पातेतिपि सत्तानं हितवसेन, मारेतिपि सत्तानं हितवसेन, वधित्वापि, महाराज, तथागतो सत्तानं हितमेव उपदहति, पातेत्वापि सत्तानं हितमेव उपदहति, मारेत्वापि सत्तानं हितमेव उपदहति, येन येन योगेन सत्तानं गुणवुद्धिं होति, तेन तेन योगेन सब्बसत्तानं हितमेव उपदहति । सचे, महाराज, देवदत्तो न पब्बाजेय्य, गिहिभूतो समानो निरयसंवत्तनिकं बहुं पापकम्मं कत्वा अनेकानि कप्पकोटिसतसहस्सानि निरयेन निरयं विनिपातेन विनिपातं गच्छन्तो बहुं दुक्खं वेदयिस्सति, तं भगवा जानमानो कारुज्जेन देवदत्तं पब्बाजेसि, ‘मम सासने पब्बजितस्स दुक्खं परियन्तकतं भविस्सती’ति कारुज्जेन गरुकं दुक्खं लहुकं अकासि ।

“यथा वा, महाराज, धनयससिरिजातिबलेन बलवा पुरिसो अत्तनो जातिं वा मित्तं वा रज्जा गरुकं दण्डं धारेन्तं अत्तनो बहुविस्सत्थभावेन समत्थताय गरुकं दण्डं लहुकं अकासि, एवमेव खो, महाराज, भगवा बहूनि कप्पकोटिसतसहस्सानि दुक्खं वेदयमानं देवदत्तं पब्बाजेत्वा सीलसमाधिपज्जाविमुत्तिबलसमत्थभावेन गरुकं दुक्खं लहुकं अकासि ।

“यथा वा पन, महाराज, कुसलो भिसक्को सल्लकत्तो गरुकं रोगं बलवोसधबलेन लहुकं करोति, एवमेव खो, महाराज, बहूनि कप्पकोटिसतसहस्सानि दुक्खं वेदयमानं देवदत्तं भगवा रोगज्जुताय पब्बाजेत्वा कारुज्जबलो पत्थद्धम्मोसधबलेन गरुकं दुक्खं लहुकं अकासि । अपि नु खो सो, महाराज, भगवा बहुवेदनीयं देवदत्तं अप्पवेदनीयं करोन्तो किञ्चि अपुज्जं आपज्जेय्या”ति? “न किञ्चि, भन्ते, अपुज्जं आपज्जेय्य अन्तमसो गद्दहनमत्तम्पी”ति । “इमम्पि खो, महाराज, कारणं अत्थतो सम्पटिच्छ, येन कारणेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, येन कारणेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि । यथा, महाराज, चोरं आगुचारिं गहेत्वा रज्जो दस्सेय्युं, ‘अयं खो, देव, चोरो आगुचारी, इमस्स यं इच्छसि, तं दण्डं पणेही’ति । तमेनं राजा एवं वदेय्य ‘तेन हि, भणे, इमं चोरं बहिनगरं नीहरित्वा आघातने सीसं छिन्दथा’ति, ‘एवं देवा’ति खो ते रज्जो पटिस्सुत्वा तं बहिनगरं नीहरित्वा आघातनं नयेय्युं । तमेनं पस्सेय्य कोचिदेव पुरिसो रज्जो सन्निका लद्धवरो लद्धयसधनभोगो आदेय्यवचनो बलविच्छित्तकारी, सो तस्स कारुज्जं कत्वा ते पुरिसे एवं वदेय्य ‘अलं, भो, किं तुम्हाकं इमस्स सीसच्छेदनेन, तेन हि भो इमस्स हत्थं वा पादं वा छिन्दित्वा जीवितं रक्खथ, अहमेतस्स कारणा रज्जो सन्निके पटिवचनं करिस्सामी’ति । ते तस्स बलवतो वचनेन तस्स चोरस्स हत्थं वा पादं वा छिन्दित्वा जीवितं रक्खेय्युं । अपि नु खो सो, महाराज, पुरिसो एवं कारी तस्स चोरस्स किच्चकारी अस्सा”ति? “जीवितदायको सो, भन्ते, पुरिसो तस्स चोरस्स, जीविते दिन्ने किं तस्स अकतं नाम अत्थी”ति? “या पन हत्थपादच्छेदने वेदना, सो ताय वेदनाय किञ्चि अपुज्जं आपज्जेय्या”ति? “अत्तनो कतेन सो, भन्ते, चोरो दुक्खवेदनं वेदयति, जीवितदायको पन पुरिसो न किञ्चि अपुज्जं आपज्जेय्या”ति । “एवमेव खो, महाराज, भगवा कारुज्जेन देवदत्तं पब्बाजेसि ‘मम सासने पब्बजितस्स दुक्खं परियन्तकतं भविस्सती’ति । परियन्तकतज्ज, महाराज, देवदत्तस्स दुक्खं, देवदत्तो, महाराज, मरणकाले —

“इमेहि अट्ठीहि तमग्गपुग्गलं, देवातिदेवं नरदम्मसारथिं ।

समन्तचक्रं सतपुञ्जलक्षणं, पाणेहि बुद्धं सरणं उपेमीति॥

“पाणुपेतं सरणमगमासि । देवदत्तो, महाराज, छ कोट्टासे कते कप्पे अतिक्कन्ते पठमकोट्टासे सङ्गं भिन्दि, पञ्च कोट्टासे निरये पच्चित्वा ततो मुच्चित्वा अट्टिस्सरो नाम पच्चेकबुद्धो भविस्सति । अपि नु खो सो, महाराज, भगवा एवं कारी देवदत्तस्स किच्चकारी अस्सा”ति? “सब्बददो, भन्ते नागसेन, तथागतो देवदत्तस्स, यं तथागतो देवदत्तं पच्चेकबोधिं पापेस्सति, किं तथागतेन देवदत्तस्स अकतं नाम अत्थी”ति? “यं पन, महाराज, देवदत्तो सङ्गं भिन्दित्वा निरये दुक्खवेदनं वेदयति, अपि नु खो भगवा ततोनिदानं किञ्चि अपुञ्जं आपज्जेय्या”ति? “न हि, भन्ते, अत्तना कतेन, भन्ते, देवदत्तो कप्पं निरये पच्चति, दुक्खपरियन्तकारको सत्था न किञ्चि अपुञ्जं आपज्जती”ति । “इमम्पि खो, त्वं महाराज, कारणं अत्थतो सम्पटिच्छ, येन कारणेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, येन कारणेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि । यथा, महाराज, कुसलो भिसक्को सल्लकत्तो वातपित्तसेहसन्निपातउतुपरिणामविसमपरिहारओपक्कमिकोपक्कन्तं पूतिकुणपदुगन्थाभिसज्जन्तं अन्तोसल्लं सुसिरगतं पुब्बरुहरसम्पुण्णं वणं वूपसमेन्तो वणमुखं कक्खळतिखिणखारकटुकेन भेसज्जेन अनुलिम्पति परिपच्चनाय, परिपच्चित्वा मुदुभावमुपगतं सत्थेन विकन्तयित्वा डहति सलाकाय, दट्ठे खारलवणं देति, भेसज्जेन अनुलिम्पति वणरुहनाय ब्याधितस्स सोत्थिभावमनुप्पत्तिया, अपि नु खो सो, महाराज, भिसक्को सल्लकत्तो अहितचित्तो भेसज्जेन अनुलिम्पति, सत्थेन विकन्तेति, डहति सलाकाय, खारलवणं देती”ति? “न हि, भन्ते, हितचित्तो सोत्थिकामो तानि किरियानि करोती”ति । “या पनस्स भेसज्जकिरियाकरणेन उप्पन्ना दुक्खवेदना, ततोनिदानं सो भिसक्को सल्लकत्तो किञ्चि अपुञ्जं आपज्जेय्या”ति? “हितचित्तो, भन्ते, सोत्थिकामो भिसक्को सल्लकत्तो तानि किरियानि करोति, किं सो ततोनिदानं अपुञ्जं आपज्जेय्य, सग्गगामी सो, भन्ते, भिसक्को सल्लकत्तो”ति । “एवमेव खो, महाराज, कारुज्जेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि दुक्खपरिमुत्तिया ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, येन कारणेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि । यथा, महाराज, पुरिसो कण्टकेन विद्धो अस्स, अथज्जतरो पुरिसो तस्स हितकामो सोत्थिकामो तिण्हेन कण्टकेनवा सत्थमुखेन वा समन्ततो छिन्दित्वा पग्घरन्तेन लोहितेन तं कण्टकं नीहरेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, पुरिसो अहितकामो तं कण्टकं नीहरती”ति? “न हि, भन्ते, हितकामो सो, भन्ते, पुरिसो सोत्थिकामो तं कण्टकं नीहरति । सचे सो, भन्ते, तं कण्टकं न नीहरेय्य, मरणं वा सो तेन पापुणेय्य मरणमत्तं वा दुक्ख”न्ति । “एवमेव खो, महाराज, तथागतो कारुज्जेन देवदत्तं पब्बाजेसि दुक्खपरिमुत्तिया । सचे महाराज, भगवा देवदत्तं न पब्बाजेय्य, कप्पकोटिसतसहस्सम्पि देवदत्तो भवपरम्पराय निरये पच्चेय्या”ति ।

“अनुसोतगामिं, भन्ते नागसेन, देवदत्तं तथागतो पटिसोतं पापेसि, विपन्थपटिपन्नं देवदत्तं पन्थे पटिपादेसि, पपाते पतितस्स देवदत्तस्स पतिट्ठं अदासि, विसमगतं देवदत्तं तथागतो समं आरोपेसि, इमे च, भन्ते नागसेन, हेतू इमानि च कारणानि न सक्का अज्जेन सन्दस्सेतुं अज्जत्र तवादिसेन बुद्धिमता”ति ।

देवदत्तपब्बज्जपज्जो ततियो ।

४. पथविचलनपज्जो

४. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता — ‘अट्ठिमे, भिक्खवे [अट्ठिमे आनन्द (अ० नि० ८.७०)], हेतू अट्ठ पच्चया

महतो भूमिचालस्स पातुभावाया'ति । असेसवचनं इदं, निस्सेसवचनं इदं, निष्परियायवचनं इदं, नत्थज्जो नवमो हेतु महतो भूमिचालस्स पातुभावाय । यदि, भन्ते नागसेन, अज्जो नवमो हेतु भवेय्य महतो भूमिचालस्स पातुभावाय, तम्पि हेतुं भगवा कथेय्य । यस्मा च खो, भन्ते नागसेन, नत्थज्जो नवमो हेतु महतो भूमिचालस्स पातुभावाय, तस्मा अनाचिक्खितो भगवता, अयज्च नवमो हेतु दिस्सति महतो भूमिचालस्स पातुभावाय, यं वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिताति । यदि, भन्ते नागसेन, अट्टेव हेतू अट्ट पच्चया महतो भूमिचालस्स पातुभावाय, तेन हि वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिताति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता, तेन हि अट्टेव हेतू अट्ट पच्चया महतो भूमिचालस्स पातुभावायाति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो सुखुमो दुन्निवेठियो अन्धकरणो चैव गम्भीरो च, सो तवानुप्पत्तो, नेसो अज्जेन इत्तरपज्जेन सक्का विसज्जेतुं अज्जत्र तवादिसेन बुद्धिमता'ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता — ‘अट्टिमे, भिक्खवे, हेतू अट्ट पच्चया महतो भूमिचालस्स पातुभावाया'ति । यं वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता, तज्च पन अकालिकं कदाचुप्पत्तिकं अट्टहि हेतूहि विप्पमुत्तं, तस्मा अगणितं अट्टहि हेतूहि ।

“यथा, महाराज, लोके तयो येव मेघा गणीयन्ति वस्सिको हेमन्तिको पावुसकोति । यदि ते मुज्चित्वा अज्जो मेघो पवस्सति, न सो मेघो गणीयति सम्मतेहि मेघेहि, अकालमेघोत्वेव सङ्गं गच्छति । एवमेव खो, महाराज, वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने यं सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता, अकालिकं एतं कदाचुप्पत्तिकं अट्टहि हेतूहि विप्पमुत्तं, न तं गणीयति अट्टहि हेतूहि ।

“यथा वा पन, महाराज, हिमवन्ता पब्बता पज्च नदिसतानि सन्दन्ति, तेसं, महाराज, पज्चन्नं नदिसतानं दसेव नदियो नदिगणनाय गणीयन्ति । सेय्यथीदं, गङ्गा यमुना अचिरवती सरभू मही सिन्धु सरस्सती वेत्रवती वीतंसा चन्दभागाति, अवसेसा नदियो नदिगणनाय अगणिता । किं कारणा? न ता नदियो धुवसलिला । एवमेव खो, महाराज, वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने यं सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता, अकालिकं एतं कदाचुप्पत्तिकं अट्टहि हेतूहि विप्पमुत्तं, न तं गणीयति अट्टहि हेतूहि ।

“यथा वा पन, महाराज, रज्जो सतम्पि द्विसतम्पि तिसतम्पि अमच्चा होन्ति, तेसं छ येव जना अमच्चगणनाय गणीयन्ति । सेय्यथीदं, सेनापति पुरोहितो अक्खदस्सो भण्डागारिको छत्तग्गाहको खग्गाहको । एते येव अमच्चगणनाय गणीयन्ति । किं कारणा? युत्तत्ता राजगुणेहि, अवसेसा अगणिता, सब्बे अमच्चात्वेव सङ्गं गच्छन्ति । एवमेव खो, महाराज, वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने यं सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता, अकालिकं एतं कदाचुप्पत्तिकं अट्टहि हेतूहि विप्पमुत्तं, न तं गणीयति अट्टहि हेतूहि ।

“सुय्यति नु खो, महाराज, एतरहि जिनसासने कताधिकारानं दिट्ठधम्मसुखवेदनीयकम्मं, कित्ति च येसं अब्भुगता देवमनुस्सेसू'ति? “आम, भन्ते, सुय्यति एतरहि जिनसासने कताधिकारानं दिट्ठधम्मसुखवेदनीयकम्मं, कित्ति च येसं अब्भुगता देवमनुस्सेसु सत्त जनाति” । “के च ते, महाराजा'ति? “सुमनो च, भन्ते, मालाकारो, एकसाटको च ब्राह्मणो, पुण्णो च भतको, मल्लिका च देवी, गोपालमाता च देवी, सुप्पिया च उपासिका, पुण्णा च दासीति इमे सत्त दिट्ठधम्मसुखवेदनीया सत्ता, कित्ति च इमेसं अब्भुगता देवमनुस्सेसू'ति ।

“अपरेपि सुय्यन्ति नु खो अतीते मानुसकेनेव सरीरदेहेन तदसभवनं गता”ति? “आम, भन्ते, सुय्यन्ती”ति । “के च ते, महाराजा”ति? “गुत्तिलो च गन्धब्बो, साधीनो च राजा, निमि च राजा, मन्धाता च राजाति इमे चतुरो जना सुय्यन्ति, तेनेव मानुसकेन सरीरदेहेन तदसभवनं गता”ति । “सुचिरम्पि कतं सुय्यति सुकतदुक्कटन्ति? सुतपुब्बं पन तथा, महाराज, अतीते वा अद्धाने वत्तमाने वा अद्धाने इत्थन्नामस्स दाने दीयमाने सकिं वा द्विक्खत्तुं वा तिक्खत्तुं वा महापथवी कम्पिता”ति? “न हि भन्ते”ति । “अत्थि मे, महाराज, आगमो अधिगमो परियत्ति सवनं सिक्खाबलं सुस्सूसा परिपुच्छा आचरियुपासनं, मयापि न सुतपुब्बं ‘इत्थन्नामस्स दाने दीयमाने सकिं वा द्विक्खत्तुं वा तिक्खत्तुं वा महापथवी कम्पिता’ति ठपेत्वा वेस्सन्तरस्स राजवसभस्स दानवरं । भगवतो च, महाराज, कस्सपस्स, भगवतो च सक्कमुनिनोति द्विन्नं बुद्धानं अन्तरे गणनपथं वीतिवत्ता वस्सकोटियो अतिक्कन्ता, तत्थपि मे सवनं नत्थि ‘इत्थन्नामस्स दाने दीयमाने सकिं वा द्विक्खत्तुं वा तिक्खत्तुं वा महापथवी कम्पिता’ति । न, महाराज, तावतकेन वीरियेन तावतकेन परक्कमेन महापथवी कम्पति, गुणभारभरिता, महाराज, सब्बसोचेय्यकिरियगुणभारभरिता धारेतुं न विसहन्ती महापथवी चलति कम्पति पवेधति ।

“यथा, महाराज, सकटस्स अतिभारभरितस्स नाभियो च नेमियो च फलन्ति अक्खो भिज्जति, एवमेव खो, महाराज, सब्बसोचेय्यकिरियगुणभारभरिता महापथवी धारेतुं न विसहन्ती चलति कम्पति पवेधति ।

“यथा वा पन, महाराज, गगनं अनिलजलवेगसञ्छादितं उस्सन्नजलभारभरितं अतिवातेन फुटितत्ता नदति रवति गळगळायति, एवमेव खो, महाराज, महापथवी रज्जो वेस्सन्तरस्स दानबलविपुलउस्सन्नभारभरिता धारेतुं न विसहन्ती चलति कम्पति पवेधति । न हि, महाराज, रज्जो वेस्सन्तरस्स चित्तं रागवसेन पवत्तति, न दोसवसेन पवत्तति, न मोहवसेन पवत्तति, न मानवसेन पवत्तति, न दिट्ठिवसेन पवत्तति, न किलेसवसेन पवत्तति, न वितक्कवसेन पवत्तति, न अरतिवसेन पवत्तति, अथ खो दानवसेन बहुलं पवत्तति ‘किन्ति अनागता याचका मम सन्तिके आगच्छेय्युं, आगता च याचका यथाकामं लभित्वा अत्तमना भवेय्यु’न्ति सततं समितं दानं पति मानसं ठपितं होति । रज्जो, महाराज, वेस्सन्तरस्स सततं समितं दससु ठानेसु मानसं ठपितं होति दमे समे खन्तियं संवरे यमे नियमे अक्कोधे अविहिंसायं सच्चे सोचेय्ये । रज्जो, महाराज, वेस्सन्तरस्स कामेसना पहीना, भवेसना पटिप्पस्सद्वा, ब्रह्मचरियेसनाय येव उस्सुक्कं आपन्नो, रज्जो, महाराज, वेस्सन्तरस्स अत्तरक्खा [पररक्खाय (सी० पी०)] पहीना, सब्बसत्तरक्खाय उस्सुक्कं आपन्नो ‘किन्ति इमे सत्ता समग्गा अस्सु अरोगा सधना दीघायुका’ति बहुलं येव मानसं पवत्तति । ददमानो च, महाराज, वेस्सन्तरो राजा तं दानं न भवसम्पत्तिहेतु देति, न धनहेतु देति, न पटिदानहेतु देति, न उपलापनहेतु देति, न आयुहेतु देति, न वण्णहेतु देति, न सुखहेतु देति, न बलहेतु देति, न यसहेतु देति, न पुत्तहेतु देति, न धीतुहेतु देति, अथ खो सब्बज्जुतजाणहेतु सब्बज्जुतजाणरतनस्स कारणा एवरूपे अतुलविपुलानुत्तरे दानवरे अदासि, सब्बज्जुतं पत्तो च इमं गाथं अभसि —

“‘जालिं कण्हाजिनं धीतं, मद्दिदेविं पतिब्बतं ।

चजमानो न चिन्तेसिं, बोधिया येव कारणा’ति ॥

“वेस्सन्तरो, महाराज, राजा अक्कोधेन कोधं जिनाति, असाधुं साधुना जिनाति, कदरियं दानेन जिनाति, अलिकवादिनं सच्चेन जिनाति, सब्बं अकुसलं कुसलेन जिनाति । तस्स एवं ददमानस्स धम्मानुगतस्स धम्मसीसकस्स [धम्मासीसकस्स (क०)] दाननिस्सन्दबलव [दाननिस्सन्दबल (सी० पी०)] वीरियविपुलविप्फारेन हेट्ठा महावाता सञ्चलन्ति सणिकं सणिकं सकिं सकिं आकुलाकुला वायन्ति ओनमन्ति उन्नमन्ति विनमन्ति, छिन्नपत्तपादपा

[सीन्नप्पत्तपादपा (सी०)] पपतन्ति, गुम्बं गुम्बं वलाहका गगने सन्धावन्ति, रजोसञ्चिता वाता दारुणा होन्ति, गगनं उष्णीळिता वाता वायन्ति, सहसा धमधमायन्ति, महाभीमो सद्दो निच्छरति, तेसु वातेसु कुपितेसु उदकं सणिकं सणिकं चलति, उदके चलिते खुब्भन्ति मच्छकच्छपा, यमकयमका ऊमियो जायन्ति, जलचरा सत्ता तसन्ति, जलवीचि युगनद्धो वत्तति, वीचिनादो पवत्तति, घोरा बुब्बुळा [पुब्बुळा (क०)] उट्ठहन्ति, फेणमाला भवन्ति, उत्तरति महासमुद्दो, दिसाविदिसं धावति उदकं, उद्धंसोतपटिसोतमुखा सन्दन्ति सलिलधारा, तसन्ति असुरा गरुळा नागा यक्खा, उब्बिज्जन्ति 'किं नु खो, कथं नु खो, सागरो विपरिवत्तती'ति, गमनपथमेसन्ति भीतचित्ता, खुभिते लुळिते जलधारे पकम्पति महापथवी सनगा ससागरा, परिवत्तति सिनेरुगिरि कूटसेलसिखरो विनममानो होति, विमना होन्ति अहिनकुलबिळारकोट्टुकसूकरमिगपक्खिनो, रुदन्ति यक्खा अप्पेसक्खा, हसन्ति यक्खा महेसक्खा कम्पमानाय महापथविया ।

“यथा, महाराज, महति महापरियोगे उद्धनगते उदकसम्पुण्णे आकिण्णतण्डुले हेट्ठतो अग्गि जलमानो पठमं ताव परियोगं सन्तापेति, परियोगो सन्तत्तो उदकं सन्तापेति, उदकं सन्तत्तं तण्डुलं सन्तापेति, तण्डुलं सन्तत्तं उम्मुज्जति निमुज्जति, बुब्बुळकजातं होति, फेणमाला उत्तरति; एवमेव खो, महाराज, वेस्सन्तरो राजा यं लोके दुच्चजं, तं चजि, तस्स तं दुच्चजं चजन्तस्स दानस्स सभावनिस्सन्देन हेट्ठा महावाता धारेतुं न विसहन्ता परिकुप्पिंसु [परिकम्पिंसु (क०)], महावातेसु परिकुपितेसु [परिखुब्भितेसु (स्या०)] उदकं कम्पि, उदके कम्पिते महापथवी कम्पि, इति तदा महावाता च उदकञ्च महापथवी चाति इमे तयो एकमना विय अहेसुं महादाननिस्सन्देन विपुलबलवीरियेन नत्थेदिसो, महाराज, अज्जस्स दानानुभावो, यथा वेस्सन्तरस्स रज्जो महादानानुभावो । यथा, महाराज, महिया बहुविधा मणयो विज्जन्ति । सेय्यथीदं, इन्दनीलो महानीलो जोतिरसो वेळुरियो उम्मापुप्फो सिरीसपुप्फो मनोहरो सूरियकन्तो चन्दकन्तो वजिरो खज्जोपनको फुस्सरागो लोहितङ्गो मसारगल्लोति, एते सब्बे अतिक्कम्म चक्कवत्तिमणि अगमक्खायति, चक्कवत्तिमणि, महाराज, समन्ता योजनं ओभासेति । एवमेव खो, महाराज, यं किञ्चि महिया दानं विज्जति अपि असदिसदानं परमं, तं सब्बं अतिक्कम्म वेस्सन्तरस्स रज्जो महादानं अगमक्खायति, वेस्सन्तरस्स, महाराज, रज्जो महादाने दीयमाने सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता”ति ।

“अच्छरियं, भन्ते नागसेन, बुद्धानं, अब्भुतं, भन्ते नागसेन, बुद्धानं, यं तथागतो बोधिसत्तो समानो असमो लोकेन एवंखन्ति एवंचित्तो एवंअधिमुत्ति एवंअधिप्पायो, बोधिसत्तानं, भन्ते नागसेन, परक्कमो दक्खापितो, पारमी च जिनानं भिय्यो ओभासिता, चरियं चरतोपि ताव तथागतस्स सदेवके लोके सेट्ठभावो अनुदस्सितो । साधु, भन्ते नागसेन, थोमितं जिनसासनं, जोतिता जिनपारमी, छिन्नो तित्थियानं वादगण्ठि, भिन्नो परापवादकुम्भो [गुम्भो तथा विद्धंसितो (स्या०)], पज्जो गम्भीरो उत्तानीकतो, गहनं अगहनं कतं, सम्मा लद्धं जिनपुत्तानं निब्बाहनं [निब्बायनं (क०)], एवमेतं गणिवरपवर तथा सम्पटिच्छामा”ति ।

पथविचलनपज्जो चतुत्थो ।

५. सिविराजचक्खुदानपज्जो

५. “भन्ते नागसेन, तुम्हे एवं भणथ ‘सिविराजेन याचकस्स चक्खूनि दिन्नानि, अन्धस्स सतो पुन दिब्बचक्खूनि उप्पन्नानी’ति, एतम्पि वचनं सकसटं सनिग्गहं सदोसं ‘हेतुसमुग्घाते अहेतुस्मिं अवत्थुस्मिं नत्थि दिब्बचक्खुस्स उप्पादो’ति सुत्ते वुत्तं, यदि, भन्ते नागसेन, सिविराजेन याचकस्स चक्खूनि दिन्नानि, तेन हि ‘पुन दिब्बचक्खूनि उप्पन्नानी’ति यं वचनं,

तं मिच्छा; यदि दिब्बचक्खूनि उप्पन्नानि, तेन हि 'सिविराजेन याचकस्स चक्खूनि दिन्नानी'ति यं वचनं, तम्पि मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो गण्ठितोपि गण्ठितरो वेठतोपि वेठतरो गहनतोपि गहनतरो, सो तवानुप्पत्तो, तत्थ छन्दमभिजनेहि निब्बाहनाय परवादानं निग्गहाया'ति ।

“दिन्नानि, महाराज, सिविराजेन याचकस्स चक्खूनि, तत्थ मा विमतिं उप्पादेहि, पुन दिब्बानि च चक्खूनि उप्पन्नानि, तत्थापि मा विमतिं जनेही'ति । “अपि नु खो, भन्ते नागसेन, हेतुसमुग्घाते अहेतुस्मिं अवत्थुस्मिं दिब्बचक्खु उप्पज्जती'ति? “न हि, महाराज'ति । “किं पन, भन्ते, एत्थ कारणं, येन कारणेन हेतुसमुग्घाते अहेतुस्मिं अवत्थुस्मिं दिब्बचक्खु उप्पज्जति, इङ्ग ताव कारणेन मं सज्जापेही'ति?

“किं पन, महाराज, अत्थि लोके सच्चं नाम, येन सच्चवादिनो सच्चकिरियं करोन्ती'ति? “आम, भन्ते, अत्थि लोके सच्चं नाम, सच्चेन, भन्ते नागसेन, सच्चवादिनो सच्चकिरियं कत्वा देवं वस्सापेन्ति, अग्गिं निब्बापेन्ति, विसं पटिहनन्ति, अज्जम्पि विविधं कत्तब्बं करोन्ती'ति । “तेन हि, महाराज, युज्जति समेति सिविराजस्स सच्चबलेन दिब्बचक्खूनि उप्पन्नानीति, सच्चबलेन, महाराज, अवत्थुस्मिं दिब्बचक्खु उप्पज्जति, सच्चं येव तत्थ वत्थु भवति दिब्बचक्खुस्स उप्पादाय ।

“यथा, महाराज, ये केचि सत्ता सच्चमनुगायन्ति 'महामेघो पवस्सतू'ति, तेसं सह सच्चमनुगीतेन महामेघो पवस्सति, अपि नु खो, महाराज, अत्थि आकासे वस्सहेतु सन्निचितो 'येन हेतुना महामेघो पवस्सती'ति? “न हि, भन्ते, सच्चं येव तत्थ हेतु भवति महतो मेघस्स पवस्सनाया'ति । “एवमेव खो, महाराज, नत्थि तस्स पकतिहेतु, सच्चं येवेत्थ वत्थु भवति दिब्बचक्खुस्स उप्पादायाति ।

“यथा वा पन, महाराज, ये केचि सत्ता सच्चमनुगायन्ति 'जलितपज्जलितमहाअग्गिक्खन्धो पटिनिवत्ततू'ति, तेसं सह सच्चमनुगीतेन जलितपज्जलितमहाअग्गिक्खन्धो खणेन पटिनिवत्तति । अपि नु खो, महाराज, अत्थि तस्मिं जलितपज्जलिते महाअग्गिक्खन्धे हेतु सन्निचितो 'येन हेतुना जलितपज्जलितमहाअग्गिक्खन्धो खणेन पटिनिवत्तती'ति? “न हि, भन्ते, सच्चं येव तत्थ वत्थु होति तस्स जलितपज्जलितस्स महाअग्गिक्खन्धस्स खणेन पटिनिवत्तनाया'ति । “एवमेव खो, महाराज, नत्थि तस्स पकतिहेतु, सच्चं येवेत्थ वत्थु भवति दिब्बचक्खुस्स उप्पादायाति ।

“यथा वा पन, महाराज, ये केचि सत्ता सच्चमनुगायन्ति 'विसं हलाहलं अगदं भवतू'ति । तेसं सह सच्चमनुगीतेन विसं हलाहलं खणेन अगदं भवति, अपि नु खो, महाराज, अत्थि तस्मिं हलाहलविसे हेतु सन्निचितो 'येन हेतुना विसं हलाहलं खणेन अगदं भवती'ति? “न हि, भन्ते, सच्चं येव तत्थ हेतु भवति विसस्स हलाहलस्स खणेन पटिघाताया'ति । “एवमेव खो, महाराज, विना पकतिहेतुं सच्चं येवेत्थ वत्थु भवति दिब्बचक्खुस्स उप्पादायाति ।

“चतुन्मि, महाराज, अरियसच्चानं पटिवेधाय नत्थज्जं वत्थु, सच्चं वत्थुं कत्वा चत्तारि अरियसच्चानि पटिविज्झन्तीति । अत्थि, महाराज, चीनविसये चीनराजा, सो महासमुद्दे कीळितुकामो [बलिं कातुकामो (सी० पी०)] चतुमासे चतुमासे सच्चकिरियं कत्वा सह रथेन अन्तोमहासमुद्दे योजनं पविसति, तस्स रथसीसस्स पुरतो पुरतो महावारिक्खन्धो पटिक्कमति, निक्खन्तस्स पुन ओत्थरति, अपि नु खो, महाराज, सो महासमुद्दो सदेवमनुस्सेनपि लोकेन पकतिकायबलेन सक्का पटिक्कमापेतु'न्ति? “अतिपरित्तकेपि, भन्ते, तळाके उदकं न सक्का सदेवमनुस्सेनपि लोकेन पकतिकायबलेन पटिक्कमापेतुं, किं पन महासमुद्दे उदकं'न्ति? “इमिनापि, महाराज, कारणेन सच्चबलं जातब्बं 'नत्थि तं

ठानं, यं सच्चेन न पत्तब्बंति ।

“नगरे, महाराज, पाटलिपुत्ते असोको धम्मराजा सनेगमजानपदमच्चभटबलमहामत्तेहि परिवुतो गङ्गं नदिं [गङ्गानदिं (सी०)] नवसलिलसम्पुण्णं समतित्थिकं सम्भरितं पञ्चयोजनसतायामं योजनपुथुलं सन्दमानं दिस्वा अमच्चे एवमाह ‘अत्थि कोचि, भणे, समत्थो, यो इमं महागङ्गं पटिसोतं सन्दापेतुं’न्ति । अमच्चा आहंसु ‘दुक्करं देवा’ति ।

“तस्मिं येव गङ्गाकूले ठिता बन्धुमती नाम गणिका अस्सोसि रज्जा किर एवं वुत्तं ‘सक्का नु खो इमं महागङ्गं पटिसोतं सन्दापेतुं’न्ति, सा एवमाह ‘अहज्झि नगरे पाटलिपुत्ते गणिका रूपूपजीविनी अन्तिमजीविका, मम ताव राजा सच्चकिरियं पस्सतू’ति । अथ सा सच्चकिरियं अकासि, सह तस्सा सच्चकिरियाय खणेन सा महागङ्गा गळगळायन्ती पटिसोतं सन्दित्थ महतो जनकायस्स पस्सतो ।

“अथ राजा गङ्गाय आवट्टुमिवेगजनिंतं हलाहलसहं सुत्वा विम्हितो अच्छरियब्भुतजातो अमच्चे एवमाह ‘किस्सायं, भणे, महागङ्गा पटिसोतं सन्दती’ति? ‘बन्धुमती, महाराज, गणिका तव वचनं सुत्वा सच्चकिरियं अकासि, तस्सा सच्चकिरियाय महागङ्गा उद्धंमुखा सन्दती’ति ।

“अथ संविग्गहदयो राजा तुरिततुरितो सयं गन्त्वा तं गणिकं पुच्छि ‘सच्चं किर, जे, तया सच्चकिरियाय अयं गङ्गा पटिसोतं सन्दापिता’ति? ‘आम देवा’ति । राजा आह ‘किं ते तत्थ बलं अत्थि, को वा ते वचनं आदियति अनुम्मत्तो, केन त्वं बलेन इमं महागङ्गं पटिसोतं सन्दापेसी’ति? सा आह ‘सच्चबलेनाहं, महाराज, इमं महागङ्गं पटिसोतं सन्दापेसि’न्ति । राजा आह ‘किं ते सच्चबलं अत्थि चोरिया धुत्तिया असतिया छिन्निकाय पापिया भिन्नसीलाय [पापिकाय भिन्नसीमाय (सी०)] हिरिअतिक्कन्तिकाय अन्धजनपलोभिकाया’ति । ‘सच्चं, महाराज, तादिसिका अहं, तादिसिकायपि मे, महाराज, सच्चकिरिया अत्थि, यायाहं इच्छमाना सदेवकम्मि लोकं परिवत्तेय्य’न्ति । राजा आह ‘कतमा पन सा होति सच्चकिरिया, इद्धं मं सावेही’ति । ‘यो मे, महाराज, धनं देति खत्तियो वा ब्राह्मणो वा वेस्सो वा सुद्धो वा अज्जो वा कोचि, तेसं समकं येव उपट्टहामि, “खत्तियो”ति विसेसो नत्थि, “सुद्धो”ति अतिमज्जना [अतिमज्जमानो (क०)] नत्थि, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्ता धनस्सामिकं परिचरामि, एसा मे देव सच्चकिरिया, यायाहं इमं महागङ्गं पटिसोतं सन्दापेसि’न्ति ।

“इतिपि, महाराज, सच्चे ठिता न किञ्चि अत्थं न विन्दन्ति । दिन्नानि च, महाराज, सिविराजेन याचकस्स चक्खूनि, दिब्बचक्खूनि च उप्पन्नानि, तज्ज सच्चकिरियाय । यं पन सुत्ते वुत्तं ‘मंसचक्खुस्मिं नट्टे अहेतुस्मिं अवत्थुस्मिं नत्थि दिब्बचक्खुस्स उप्पादो’ति । तं भावनामयं चक्खुं सन्धाय वुत्तं, एवमेतं, महाराज, धारेही’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, सुनिब्बेठितो पज्जो, सुनिद्धिटो निग्गहो, सुमद्धिता परवादा, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

सिविराजचक्खुदानपज्जो पज्जमो ।

६. गब्भावक्कन्तिपज्जो

६. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘तिण्णं खो पन, भिक्खवे, सन्निपाता गब्भस्स अवक्कन्ति [गब्भस्सावक्कन्ति (म० नि० १.४०८)] होति, इध मातापितरो च सन्निपतिता होन्ति, माता च उतुनी होति, गन्धब्बो च पच्चुपट्टितो होति, इमेसं खो, भिक्खवे, तिण्णं सन्निपाता गब्भस्स अवक्कन्ति होती’ति, असेसवचनमेतं, निस्सेसवचनमेतं, निप्परियायवचनमेतं, अरहस्सवचनमेतं, सदेवमनुस्सानं मज्झे निसीदित्वा भणितं, अयज्ज द्विन्नं सन्निपाता गब्भस्स

अवक्कन्ति दिस्सति, दुकूलेन तापसेन पारिकाय तापसिया उतुनिकाले दक्खिणेन हत्थङ्गुट्टेन नाभि परामट्ठा, तस्स तेन नाभिपरामसनेन सामकुमारो निब्बत्तो । मातङ्गेनापि इसिना ब्राह्मणकज्जाय उतुनिकाले दक्खिणेन हत्थङ्गुट्टेन नाभि परामट्ठा, तस्स तेन नाभिपरामसनेन मण्डब्यो नाम माणवको निब्बत्तोति । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘तिण्णं खो पन, भिक्खवे, सन्निपाता गब्भस्स अवक्कन्ति होती’ति । तेन हि सामो च कुमारो मण्डब्यो च माणवको उभोपि ते नाभिपरामसनेन निब्बत्ताति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि, भन्ते, तथागतेन भणितं ‘सामो च कुमारो मण्डब्यो च माणवको नाभिपरामसनेन निब्बत्ता’ति, तेन हि ‘तिण्णं खो पन, भिक्खवे, सन्निपाता गब्भस्स अवक्कन्ति होती’ति यं वचनं, तम्पि मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो सुगम्भीरो सुनिपुणो विसयो बुद्धिमन्तानं, सो तवानुप्पत्तो, छिन्द विमतिपथं, धारेहि जाणवरप्पज्जोत’न्ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘तिण्णं खो पन, भिक्खवे, सन्निपाता गब्भस्स अवक्कन्ति होति, इध मातापितरो च सन्निपतिता होन्ति, माता च उतुनी होति, गन्धब्यो च पच्चुपट्ठितो होति, एवं तिण्णं सन्निपाता गब्भस्स अवक्कन्ति होती’ति । भणितञ्च ‘सामो च कुमारो मण्डब्यो च माणवको नाभिपरामसनेन निब्बत्ता’ति । “तेन हि, भन्ते नागसेन, येन कारणेन पज्जो सुविनिच्छितो होति, तेन कारणेन मं सज्जापेही’ति ।

“सुतपुब्बं पन तथा, महाराज, संकिच्चो च कुमारो इसिसिङ्गो च तापसो थेरो च कुमारकस्सपो ‘इमिना नाम ते निब्बत्ता’ति? “आम, भन्ते, सुय्यति, अब्भुगता तेसं जाति, द्वे मिगधेनुयो ताव उतुनिकाले द्विन्नं तापसानं पस्सावट्ठानं आगन्त्वा ससम्भवं पस्सावं पिविसु, तेन पस्सावसम्भवेन संकिच्चो च कुमारो इसिसिङ्गो च तापसो निब्बत्ता । थेरस्स उदायिस्स भिक्खुनुपस्सयं उपगतस्स रत्तचित्तेन भिक्खुनिया अङ्गजातं उपनिज्झायन्तस्स सम्भवं कासावे मुच्चि । अथ खो आयस्मा उदायि तं भिक्खुनिं एतदवोच ‘गच्छ भगिनि, उदकं आहर अन्तरवासकं धोविस्सामी’ति । ‘आहरय्य अहमेव धोविस्सामी’ति । ततो सा भिक्खुनी उतुनिसमये तं सम्भवं एकदेसं मुखेन अगगहेसि, एकदेसं अङ्गजाते पक्खिपि, तेन थेरो कुमारकस्सपो निब्बत्तोति एतं जनो आहा’ति ।

“अपि नु खो त्वं, महाराज, सद्वहसि तं वचन’न्ति? “आम भन्ते, बलवं तत्थ मयं कारणं उपलभाम, येन मयं कारणेन सद्वहाम ‘इमिना कारणेन निब्बत्ता’ति । “किं पनेत्थ, महाराज, कारण’न्ति? “सुपरिकम्मकते, भन्ते, कलले बीजं निपतित्वा खिप्पं संविरुहती’ति । “आम महाराजा’ति । “एवमेव खो, भन्ते, सा भिक्खुनी उतुनी समाना सण्ठिते कलले रुहिरे पच्छिन्नवेगे ठिताय धातुया तं सम्भवं गहेत्वा तस्मिं कलले पक्खिपि, तेन तस्सा गब्भो सण्ठासि, एवं तत्थ कारणं पच्चेम तेसं निब्बत्तिया’ति । “एवमेतं, महाराज, तथा सम्पटिच्छामि, योनिप्पवेसेन गब्भो सम्भवतीति । सम्पटिच्छसि पन, त्वं महाराज, थेरस्स कुमारकस्सपस्स गब्भावक्कमन’न्ति? “आम भन्ते’ति । “साधु, महाराज, पच्चागतोसि मम विसयं, एकविधेनपि गब्भावक्कन्तिं कथयन्तो ममानुबलं भविस्ससि, अथ या पन ता द्वे मिगधेनुयो पस्सावं पिवित्वा गब्भं पटिलभिंसु, तासं त्वं सद्वहसि गब्भस्सावक्कमन’न्ति? “आम, भन्ते, यं किञ्चि भुत्तं पीतं खायितं लेहितं, सब्बं तं कललं ओसरति, ठानगतं वुट्ठिमापज्जति । यथा, भन्ते नागसेन, या काचि सरिता नाम, सब्बा ता महासमुदं ओसरन्ति, ठानगता वुट्ठिमापज्जन्ति । एवमेव खो, भन्ते नागसेन, यं किञ्चि भुत्तं पीतं खायितं लेहितं, सब्बं तं कललं ओसरति, ठानगतं वुट्ठिमापज्जति, तेनाहं कारणेन सद्वहामि मुखगतेनपि गब्भस्स अवक्कन्ति होती’ति । “साधु, महाराज, गाळहतं उपगतोसि मम विसयं, मुखपानेनपि द्वयसन्निपातो भवति । संकिच्चस्स च, महाराज, कुमारस्स इसिसिङ्गस्स च तापसस्स थेरस्स च कुमारकस्सपस्स गब्भावक्कमनं सम्पटिच्छसी’ति? “आम, भन्ते, सन्निपातो ओसरती’ति ।

“सामोपि, महाराज, कुमारो मण्डव्योपि माणवको तीसु सन्निपातेसु अन्तोग्धा, एकरसा येव पुरिमेन, तत्थ कारणं वक्खामि। दुकूलो च, महाराज, तापसो पारिका च तापसी उभोपि ते अरज्जवासा अहेसुं पविवेकाधिमुत्ता उत्तमत्थगवेसका, तपतेजेन याव ब्रह्मलोकं सन्तापेसुं। तेसं तदा सक्को देवानमिन्दो सायं पातं उपट्ठानं आगच्छति। सो तेसं गरुकतमेत्तताय उपधारेन्तो अहस अनागतमद्धाने द्विन्मिप्पि तेसं चक्खून् अन्तरधानं, दिस्वा ते एवमाह ‘एकं मे, भोन्तो, वचनं करोथ, साधु एकं पुत्तं जनेय्याथ, सो तुम्हाकं उपट्ठाको भविस्सति आलम्बनो चा’ति। ‘अलं, कोसिय, मा एवं भणी’ति। ते तस्स तं वचनं न सम्पटिच्छिंसु। अनुकम्पको अत्थकामो सक्को देवानमिन्दो दुतियम्पि...पे०... ततियम्पि ते एवमाह ‘एकं मे, भोन्तो, वचनं करोथ, साधु एकं पुत्तं जनेय्याथ, सो तुम्हाकं उपट्ठाको भविस्सति आलम्बनो चा’ति। ततियम्पि ते आहंसु ‘अलं, कोसिय, मा त्वं खो अम्हे अनत्थे नियोजेहि, कदायं कायो न भिज्जिस्सति, भिज्जतु अयं कायो भेदनधम्मो, भिज्जन्तियापि धरणिता पतन्तोपि सेलसिखरे फलन्तोपि आकासे पतन्तोपि चन्दिमसूरिये नेव मयं लोकधम्महि मिस्सयिस्साम, मा त्वं अम्हाकं सम्मुखभावं उपगच्छ, उपगतस्स ते एसो विस्सासो, अनत्थचरो त्वं मज्जे’ति।

ततो सक्को देवानमिन्दो तेसं मनं अलभमानो गरुकतो पज्जलिको पुन याचि ‘यदि मे वचनं न उस्सहथ कातुं, यदा तापसी उतुनी होति पुप्फवती, तदा त्वं, भन्ते, दक्खिणेन हत्थङ्गुट्ठेन नाभिं परामसेय्यासि, तेन सा गब्भं लच्छति, सन्निपातो येवेस गब्भावक्कन्तिया’ति। ‘सक्कोमहं, कोसिय, तं वचनं कातुं, न तावतकेन अम्हाकं तपो भिज्जति, होतू’ति सम्पटिच्छिंसु। ताय च पन वेलाय देवभवने अत्थि देवपुत्तो उस्सन्नकुसलमूलो खीणायुको आयुक्खयप्पत्तो यदिच्छं समत्थो ओक्कमितुं अपि चक्कवत्तिकुलेपि। अथ सक्को देवानमिन्दो तं देवपुत्तं उपसङ्गमित्वा एवमाह ‘एहि खो, मारिस, सुपभातो ते दिवसो, अत्थसिद्धि उपगता, यमहं ते उपट्ठानमागमिं, रमणीये ते ओकासे वासो भविस्सति, पतिरूपे कुले पटिसन्धि भविस्सति, सुन्दरेहि मातापितृहि वट्ठेत्तब्बो, एहि मे वचनं करोही’ति याचि। दुतियम्पि...पे०... ततियम्पि याचि सिरसि पज्जलिकतो।

ततो सो देवपुत्तो एवमाह ‘कतमं तं, मारिस, कुलं, यं त्वं अभिक्खणं कित्तयसि पुनप्पुन’न्ति। ‘दुकूलो च तापसो पारिका च तापसी’ति। सो तस्स वचनं सुत्वा तुट्ठो सम्पटिच्छि ‘साधु, मारिस, यो तव छन्दो, सो होतु, आकङ्खमानो अहं, मारिस, पत्थिते कुले उप्पज्जेय्यं, किम्हि कुले उप्पज्जामि अण्डजे वा जलाबुजे वा संसेदजे वा ओपपातिके वा’ति? ‘जलाबुजाय, मारिस, योनिया उप्पज्जाही’ति। अथ सक्को देवानमिन्दो उप्पत्तिदिवसं विगणेतवा दुकूलस्स तापसस्स आरोचेसि ‘असुकस्मिं नाम दिवसे तापसी उतुनी भविस्सति पुप्फवती, तदा त्वं, भन्ते, दक्खिणेन हत्थङ्गुट्ठेन नाभिं परामसेय्यासी’ति। तस्मिं, महाराज, दिवसे तापसी च उतुनी पुप्फवती अहोसि, देवपुत्तो च तत्थूपगो पच्चुपट्ठितो अहोसि, तापसो च दक्खिणेन हत्थङ्गुट्ठेन तापसिया नाभिं परामसि, इति ते तयो सन्निपाता अहेसुं, नाभिपरामसनेन तापसिया रागो उदपादि, सो पनस्सा रागो नाभिपरामसनं पटिच्च मा त्वं सन्निपातं अज्झाचारमेव मज्जि, ऊहसनम्पि [हसनम्पि (क०)] सन्निपातो, उल्लपनम्पि सन्निपातो, उपनिज्झायनम्पि सन्निपातो, पुब्बभागभावतो रागस्स उप्पादाय आमसनेन सन्निपातो जायति, सन्निपाता ओक्कमनं होतीति।

“अनज्झाचारेपि, महाराज, परामसनेन गब्भावक्कन्ति होति। यथा, महाराज, अग्नि जलमानो अपरामसनोपि उपगतस्स सीतं व्यपहन्ति, एवमेव खो, महाराज, अनज्झाचारेपि परामसनेन गब्भावक्कन्ति होति।

“चतुन्नं, महाराज, वसेन सत्तानं गब्भावक्कन्ति होति कम्मवसेन योनिवसेन कुलवसेन आयाचनवसेन, अपि च सब्बेपेते सत्ता कम्मसम्भवा कम्मसमुद्धाना।

“कथं, महाराज, कम्मवसेन सत्तानं गम्भावक्कन्ति होति? उस्सन्नकुसलमूला, महाराज, सत्ता यदिच्छकं उप्पज्जन्ति खत्तियमहासालकुले वा ब्राह्मणमहासालकुले वा गहपतिमहासालकुले वा देवेसु वा अण्डजाय वा योनिया जलाबुजाय वा योनिया संसेदजाय वा योनिया ओपपातिकाय वा योनिया । यथा, महाराज, पुरिसो अङ्गो महद्धनो महाभोगो पहतजातरूपरजतो पहतवित्तूपकरणो पहतधनधञ्जो पहतजातिपक्खो दासिं वा दासं वा खेत्तं वा वत्थुं वा गामं वा निगमं वा जनपदं वा यं किञ्चि मनसा अभिपत्थितं, यदिच्छकं द्विगुणतिगुणम्पि धनं दत्त्वा किणाति, एवमेव खो, महाराज, उस्सन्नकुसलमूला सत्ता यदिच्छकं उप्पज्जन्ति खत्तियमहासालकुले वा ब्राह्मणमहासालकुले वा गहपतिमहासालकुले वा देवेसु वा अण्डजाय वा योनिया जलाबुजाय वा योनिया संसेदजाय वा योनिया ओपपातिकाय वा योनिया । एवं कम्मवसेन सत्तानं गम्भावक्कन्ति होति ।

“कथं योनिवसेन सत्तानं गम्भावक्कन्ति होति? कुक्कुटानं, महाराज, वातेन गम्भावक्कन्ति होति । बलाकानं मेघसदेन गम्भावक्कन्ति होति । सब्बेपि देवा अगम्भसेय्यका सत्ता येव, तेसं नानावण्णेन गम्भावक्कन्ति होति । यथा, महाराज, मनुस्सा नानावण्णेन महिया चरन्ति, केचि पुरतो पटिच्छादेन्ति, केचि पच्छतो पटिच्छादेन्ति, केचि नग्गा होन्ति, केचि भण्डू होन्ति सेतपटधरा, केचि मोळिबद्धा होन्ति, केचि भण्डू कासाववसना होन्ति, केचि कासाववसना मोळिबद्धा होन्ति, केचि जटिनो वाकचीरधरा [वाकचीरा (क०)] होन्ति, केचि चम्मवसना होन्ति, केचि रस्मियो निवासेन्ति, सब्बेपेते मनुस्सा नानावण्णेन महिया चरन्ति, एवमेव खो, महाराज, सत्ता येव ते सब्बे, तेसं नानावण्णेन गम्भावक्कन्ति होति । एवं योनिवसेन सत्तानं गम्भावक्कन्ति होति ।

“कथं कुलवसेन सत्तानं गम्भावक्कन्ति होति? कुलं नाम, महाराज, चत्तारि कुलानि अण्डजं जलाबुजं संसेदजं ओपपातिकं । यदि तत्थ गन्धब्बो यतो कुतोचि आगन्त्वा अण्डजे कुले उप्पज्जति, सो तत्थ अण्डजो होति...पे०... जलाबुजे कुले...पे०... संसेदजे कुले...पे०... ओपपातिके कुले उप्पज्जति, सो तत्थ ओपपातिको होति । तेसु तेसु कुलेसु तादिसा येव सत्ता सम्भवन्ति । यथा, महाराज, हिमवति नेरुपब्बतं ये केचि मिगपक्खिनो उपेन्ति, सब्बे ते सकवण्णं विजहित्वा सुवण्णवण्णा होन्ति, एवमेव खो, महाराज, यो कोचि गन्धब्बो यतो कुतोचि आगन्त्वा अण्डजं योनिं उपगन्त्वा सभाववण्णं विजहित्वा अण्डजो होति...पे०... जलाबुजं...पे०... संसेदजं...पे०... ओपपातिकं योनिं उपगन्त्वा सभाववण्णं विजहित्वा ओपपातिको होति, एवं कुलवसेन सत्तानं गम्भावक्कन्ति होति ।

“कथं आयाचनवसेन सत्तानं गम्भावक्कन्ति होति? इध, महाराज, कुलं होति अपुत्तकं बहुसापतेय्यं सद्धं पसन्नं सीलवन्तं कल्याणधम्मं तपनिस्सितं, देवपुत्तो च उस्सन्नकुसलमूलो चवनधम्मो होति । अथ सक्को देवानमिन्दो तस्स कुलस्स अनुकम्पाय तं देवपुत्तं आयाचति ‘पणिधेहि, मारिस, असुकस्स कुलस्स महेसिया कुच्छि’न्ति । सो तस्स आयाचनहेतु तं कुलं पणिधेति । यथा, महाराज, मनुस्सा पुञ्जकामा समणं मनोभावनीयं आयाचित्वा गेहं उपनेन्ति, अयं उपगन्त्वा सब्बस्स कुलस्स सुखावहो भविस्सतीति । एवमेव खो, महाराज, सक्को देवानमिन्दो तं देवपुत्तं आयाचित्वा तं कुलं उपनेति । एवं आयाचनवसेन सत्तानं गम्भावक्कन्ति होति ।

“सामो, महाराज, कुमारो सक्केन देवानमिन्देन आयाचितो पारिकाय तापसिया कुच्छिं ओक्कन्तो । सामो, महाराज, कुमारो कतपुञ्जो, मातापितरो सीलवन्तो कल्याणधम्मा, आयाचको सक्को, तिण्णं चेतोपणिधिया सामो कुमारो निब्बत्तो । इध, महाराज, नयकुसलो पुरिसो सुकट्ठे अनूपखेत्ते बीजं रोपेय्य, अपि नु तस्स बीजस्स अन्तरायं विवज्जेन्तस्स वुड्डिया कोचि अन्तरायो भवेय्या”ति? “न हि, भन्ते, निरुपघातं बीजं खिप्पं संविरुहेय्या”ति । “एवमेव खो, महाराज, सामो कुमारो

मुत्तो उप्पन्नन्तरायेहि तिण्णं चेतोपणिधिया निब्बत्तो ।

“अपि नु खो, महाराज, सुतपुब्बं तथा इसीनं मनोपदोसेन इद्धो फीतो महाजनपदो सजनो समुच्छिन्नो”ति? “आम, भन्ते, सुय्यति । महिया दण्डकारञ्जं [दण्डकीरञ्जं (मं नि० २.६५)] मज्झारञ्जं कालिङ्गारञ्जं मातङ्गारञ्जं, सब्बं तं अरञ्जं अरञ्जभूतं, सब्बेपेते जनपदा इसीनं मनोपदोसेन खयं गता”ति । “यदि, महाराज, तेसं मनोपदोसेन सुसमिद्धा जनपदा उच्छिज्जन्ति, अपि नु खो तेसं मनोपसादेन किञ्चि निब्बत्तेय्या”ति? “आम भन्ते”ति । “तेन हि, महाराज, सामो कुमारो तिण्णं बलवन्तानं चेतोपसादेन निब्बत्तो इसिनिम्मितो देवनिम्मितो पुज्जनिम्मितोति । एवमेतं, महाराज, धारेहि ।

“तयोमे, महाराज, देवपुत्ता सक्केन देवानमिन्देन आयाचिता कुलं उप्पन्ना । कतमे तयो? सामो कुमारो महापनादो कुसराजा, तयोपेते बोधिसत्ता”ति । “सुनिद्धिद्धा, भन्ते नागसेन, गम्भावक्कन्ति, सुकथितं कारणं, अन्धकारो आलोको कतो, जटा विजटिता, निच्छुद्धा परवादा, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

गम्भावक्कन्तिपज्जो छट्ठो ।

७. सद्धम्मन्तरधानपज्जो

७. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘पज्जेव दानि, आनन्द, वस्ससतानि [वस्ससहस्सानि (सी०) पस्स अ० नि० ८.५१] सद्धम्मो ठस्सती”ति । पुन च परिनिब्बानसमये सुभद्देन परिब्बाजकेन पज्जं पुट्टेन भगवता भणितं ‘इमे च, सुभद् [दी० नि० २.२१४ पस्सितब्बं], भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा”ति, असेसवचनमेतं, निस्सेसवचनमेतं, निष्परियायवचनमेतं । यदि, भन्ते नागसेन, तथागतेन भणितं ‘पज्जेव दानि, आनन्द, वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सती”ति, तेन हि ‘असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा”ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं ‘असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा”ति, तेन हि ‘पज्जेव दानि, आनन्द, वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सती”ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो गहनतोपि गहनतरो बलवतोपि बलवतरो गण्ठितोपि गण्ठितरो, सो तवानुप्पत्तो, तत्थ ते जाणबलविप्फारं दस्सेहि मकरो विय सागरब्भन्तरगतो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘पज्जेव दानि, आनन्द, वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सती”ति । परिनिब्बानसमये च सुभद्दस्स परिब्बाजकस्स भणितं ‘इमे च, सुभद्, भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा”ति । तज्ज पन, महाराज, भगवतो वचनं नानत्थज्जेव होति नानाव्यञ्जनञ्च, अयं सासनपरिच्छेदो, अयं पटिपत्ति परिदीपनाति दूरं विवज्जिता ते उभो अज्जमज्जं । यथा, महाराज, नभं पथवितो दूरं विवज्जितं, निरयं सगगतो दूरं विवज्जितं, कुसलं अकुसलतो दूरं विवज्जितं, सुखं दुक्खतो दूरं विवज्जितं । एवमेव खो, महाराज, ते उभो अज्जमज्जं दूरं विवज्जिता ।

“अपि च, महाराज, मा ते पुच्छा मोघा अस्स [अस्सु (सी० स्या०)], रसतो ते संसन्दित्वा कथयिस्सामि ‘पज्जेव दानि, आनन्द, वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सती”ति यं भगवा आह, तं खयं परिदीपयन्तो सेसकं परिच्छिन्दि, वस्ससहस्सं, आनन्द, सद्धम्मो तिट्ठेय्य, सचे भिक्खुनियो न पब्बाजेय्युं । पज्जेव दानि, आनन्द, वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सतीति । अपि नु खो, महाराज, भगवा एवं वदन्तो सद्धम्मस्स अन्तरधानं वा वदेति अभिसमयं वा पटिक्कोसती”ति? “न हि भन्ते”ति । “नट्ठं, महाराज, परिकित्तयन्तो सेसकं परिदीपयन्तो परिच्छिन्दि । यथा, महाराज, पुरिसो नट्टायिको सब्बसेसकं गहेत्वा जनस्स परिदीपेय्य ‘एत्तकं मे भण्डं नट्ठं, इदं सेसक”न्ति । एवमेव खो, महाराज, भगवा नट्ठं परिदीपयन्तो सेसकं देवमनुस्सानं कथेसि

‘पञ्चेव दानि, आनन्द, वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सती’ति । यं पन, महाराज, भगवता भणितं ‘पञ्चेव दानि, आनन्द, वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सती’ति, सासनपरिच्छेदो एसो ।

“यं पन परिनिब्बानसमये सुभद्वस्स परिब्बाजकस्स समणे परिकित्तयन्तो आह ‘इमे च, सुभद, भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा’ति, पटिपत्तिपरिदीपना एसा, त्वं पन तं परिच्छेदञ्च परिदीपनञ्च एकरसं करोसि । यदि पन ते छन्दो, एकरसं कत्वा कथयिस्सामि, साधुकं सुणोहि मनसिकरोहि अविक्खित्तमानसो [अविचलमानसो (सी०) अविमानसो (पी० क०)] ।

“इध, महाराज, तळाको भवेय्य नवसलिलसम्पुण्णो सम्मुखमुत्तरियमानो परिच्छिन्नो परिवट्टमकतो, अपरियादिण्णे येव तस्मिं तळाके उदकूपरि महामेघो अपरापरं अनुप्पबन्धो अभिवस्सेय्य, अपि नु खो, महाराज, तस्मिं तळाके उदकं परिकखयं परियादानं गच्छेय्या’ति? “न हि भन्ते’ति । “केन कारणेन महाराजा’ति? “मेघस्स, भन्ते, अनुप्पबन्धताया’ति । “एवमेव खो, महाराज, जिनसासनवरसद्धम्मतळाको आचारसीलगुणवत्तपटिपत्तिविमलनवसलिलसम्पुण्णो उत्तरियमानो भवग्गमभिभवित्वा ठितो । यदि तत्थ बुद्धपुत्ता आचारसीलगुणवत्तपटिपत्तिमेघवस्सं अपरापरं अनुप्पबन्धापेय्युं अभिवस्सापेय्युं । एवमिदं जिनसासनवरसद्धम्मतळाको चिरं दीघमद्धानं तिठ्ठेय्य, अरहन्तेहि लोको असुज्जो भवेय्य, इममत्थं भगवता सन्धाय भासितं ‘इमे च, सुभद, भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा’ति ।

“इध पन, महाराज, महति महाअग्गिक्खन्धे जलमाने अपरापरं सुक्खतिणकट्टगोमयानि उपसंहरेय्युं, अपि नु खो सो, महाराज, अग्गिक्खन्धो निब्बायेय्या’ति? “न हि, भन्ते, भिय्यो भिय्यो सो अग्गिक्खन्धो जलेय्य, भिय्यो भिय्यो पभासेय्या’ति । “एवमेव खो, महाराज, दससहस्सिया [दससहस्सिम्हि (बहूसु)] लोकधातुया जिनसासनवरम्पि आचारसीलगुणवत्तपटिपत्तिया जलति पभासति । यदि पन, महाराज, तदुत्तरिं बुद्धपुत्ता पञ्चहि पधानियङ्गेहि समन्नागता सततमप्पमत्ता पदहेय्युं, तीसु सिक्खासु छन्दजाता सिक्खेय्युं, चारित्तञ्च सीलं समत्तं परिपूरेय्युं, एवमिदं जिनसासनवरं भिय्यो भिय्यो चिरं दीघमद्धानं तिठ्ठेय्य, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्साति इममत्थं भगवता सन्धाय भासितं ‘इमे च, सुभद, भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा’ति ।

“इध पन, महाराज, सिनिद्धसमसुमज्जितसप्पभासविमलादासं [सप्पभं सुविमलादासं (सी०)] सण्हसुखुमगेरुकचुण्णेन अपरापरं मज्जेय्युं, अपि नु खो, महाराज, तस्मिं आदासे मलकद्वमरजोजल्लं जायेय्या’ति? “न हि, भन्ते, अज्जदत्थु विमलतरं येव भवेय्या’ति । “एवमेव खो, महाराज, जिनसासनवरं पकतिनिम्मलं व्यपगतकिलेसमलरजोजल्लं, यदि तं बुद्धपुत्ता आचारसीलगुणवत्तपटिपत्तिसल्लेखधुतगुणेन जिनसासनवरं सल्लक्खेय्युं [सल्लिक्खेय्युं (सी० पी०)], एवमिदं जिनसासनवरं चिरं दीघमद्धानं तिठ्ठेय्य, असुज्जो च लोको अरहन्तेहि अस्साति इममत्थं भगवता सन्धाय भासितं ‘इमे च, सुभद, भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा’ति । पटिपत्तिमूलकं, महाराज, सत्थुसासनं पटिपत्तिकारणं पटिपत्तिया अनन्तरहिताय तिठ्ठती’ति ।

“भन्ते नागसेन, ‘सद्धम्मन्तरधान’न्ति यं वदेसि, कतमं तं सद्धम्मन्तरधान’न्ति? “तीणिमानि, महाराज, सासनन्तरधानानि । कतमानि तीणि? अधिगमन्तरधानं पटिपत्तन्तरधानं लिङ्गन्तरधानं, अधिगमे, महाराज, अन्तरहिते सुप्पटिपन्नस्सापि धम्माभिसमयो न होति, पटिपत्तिया अन्तरहिताय सिक्खापदपज्जत्ति अन्तरधायति, लिङ्गयेव तिठ्ठति, लिङ्गे अन्तरहिते पवेणुपच्छेदो होति, इमानि खो, महाराज, तीणि अन्तरधानानी’ति ।

“सुविज्जापितो, भन्ते नागसेन, पज्जो, गम्भीरो उत्तानीकतो, गण्ठि भिन्नो, नट्टा परवादा भग्गा निप्पभा कता, त्वं गणिवरवसभमासज्जाति ।

सद्धम्मन्तरधानपज्जो सत्तमो ।

८. अकुसलच्छेदनपज्जो

८. “भन्ते नागसेन, तथागतो सब्बं अकुसलं ज्ञापेत्वा सब्बज्जुतं पत्तो, उदाहु सावसेसे अकुसले सब्बज्जुतं पत्तो”ति? “सब्बं, महाराज, अकुसलं ज्ञापेत्वा भगवा सब्बज्जुतं पत्तो, नत्थि भगवतो सेसेकं अकुसल”न्ति ।

“किं पन, भन्ते, दुक्खा वेदना तथागतस्स काये उप्पन्नपुब्बा”ति? “आम, महाराज, राजगहे भगवतो पादो सकलिकाय [सखलिकाय (स्या० क०)] खतो, लोहितपक्खन्दिकाबाधो उप्पन्नो, काये अभिसन्ने जीवकेन विरेको कारितो, वाताबाधे उप्पन्ने उपट्ठाकेन थेरेन उण्होदकं परियिट्ठ”न्ति ।

“यदि, भन्ते नागसेन, तथागतो सब्बं अकुसलं ज्ञापेत्वा सब्बज्जुतं पत्तो, तेन हि भगवतो पादो सकलिकाय खतो, लोहितपक्खन्दिका च आबाधो उप्पन्नोति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतस्स पादो सकलिकाय खतो, लोहितपक्खन्दिका च आबाधो उप्पन्नो, तेन हि तथागतो सब्बं अकुसलं ज्ञापेत्वा सब्बज्जुतं पत्तोति तम्पि वचनं मिच्छा । नत्थि, भन्ते, विना कम्मेन वेदयितं, सब्बं तं वेदयितं कम्ममूलकं, तं कम्मेनेव वेदयति, अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुपत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति [निब्बायितब्बोति (क०)] ।

“न हि, महाराज, सब्बं तं वेदयितं कम्ममूलकं । अट्ठहि, महाराज, कारणेहि वेदयितानि उप्पज्जन्ति, येहि कारणेहि पुथू सत्ता वेदना वेदयन्ति । कतमेहि अट्ठहि? वातसमुट्ठानानिपि खो, महाराज, इधेकच्चाणि वेदयितानि उप्पज्जन्ति, पित्तसमुट्ठानानिपि खो, महाराज...पे०... सेम्हसमुट्ठानानिपि खो, महाराज...पे०... सन्निपातिकानिपि खो, महाराज...पे०... उत्तुपरिणामजानिपि खो, महाराज...पे०... विसमपरिहारजानिपि खो, महाराज...पे०... ओपक्कमिकानिपि खो, महाराज...पे०... कम्मविपाकजानिपि खो, महाराज, इधेकच्चाणि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । इमेहि खो, महाराज, अट्ठहि कारणेहि पुथू सत्ता वेदना वेदयन्ति । तत्थ ये ते पुगला ‘सत्ते कम्मं विबाधती’ति वदेय्युं, ते इमे पुगला सत्तकारणं पटिबाहन्ति । तेसं तं वचनं मिच्छा”ति । “भन्ते नागसेन, यच्च वातिकं यच्च पित्तिकं यच्च सेम्हिकं यच्च सन्निपातिकं यच्च उत्तुपरिणामजं यच्च विसमपरिहारजं यच्च ओपक्कमिकं, सब्बेते कम्मसमुट्ठाना येव, कम्मेनेव ते सब्बे सम्भवन्ती”ति ।

“यदि, महाराज, तेपि सब्बे कम्मसमुट्ठानाव आबाधा भवेय्युं, न तेसं कोट्टासतो लक्खणानि भवेय्युं । वातो खो, महाराज, कुप्पमानो दसविधेन कुप्पति सीतेन उण्हेन जिघच्छाय विपासाय अतिभुत्तेन ठानेन पधानेन आधावनेन उपक्कमेन कम्मविपाकेन । तत्र ये ते नव विधा, न ते अतीते, न अनागते, वत्तमानके भवे उप्पज्जन्ति, तस्मा न वत्तब्बा ‘कम्मसम्भवा सब्बा वेदना’ति । पित्तं, महाराज, कुप्पमानं तिविधेन कुप्पति सीतेन उण्हेन विसमभोजनेन । सेम्हं, महाराज, कुप्पमानं तिविधेन कुप्पति सीतेन उण्हेन अन्नपानेन । यो च, महाराज, वातो यच्च पित्तं यच्च सेम्हं, तेहि तेहि कोपेहि कुप्पित्वा मिस्सी हुत्वा सकं सकं वेदनं आकट्ठति । उत्तुपरिणामजा, महाराज, वेदना उत्तुपरियामेन उप्पज्जति । विसमपरिहारजा वेदना विसमपरिहारेन उप्पज्जति । ओपक्कमिका, महाराज, वेदना अत्थि किरिया, अत्थि कम्मविपाका, कम्मविपाकजा वेदना पुब्बे कतेन कम्मेन उप्पज्जति । इति खो, महाराज, अप्पं कम्मविपाकजं, बहुतरं अवसेसं । तत्थ बाला ‘सब्बं कम्मविपाकजं

येवांति अतिधावन्ति । तं कम्मं न सक्का विना बुद्धजाणेन ववत्थानं कातुं ।

“यं पन, महाराज, भगवतो पादो सकलिकाय खतो, तं वेदयितं नेव वातसमुद्धानं, न पित्तसमुद्धानं, न सेम्हसमुद्धानं, न सन्निपातिकं, न उतुपरिणामजं, न विसमपरिहारजं, न कम्मविपाकजं, ओपक्कमिकं येव । देवदत्तो हि, महाराज, बहूनि जातिसतसहस्सानि तथागते आघातं बन्धि, सो तेन आघातेन महतिं गरुं सिलं गहेत्वा ‘मत्थके पातेस्सामी’ति मुञ्चि, अथज्जे द्वे सेला आगन्त्वा तं सिलं तथागतं असम्पत्तं येव सम्पटिच्छिंसु, तासं पहारेन पपटिका भिज्जित्वा भगवतो पादे पतित्वा रुहिरं [निपतित्वा रुधिरं (स्या०)] उप्पादेसि, कम्मविपाकतो वा, महाराज, भगवतो एसा वेदना निब्बत्ता किरियतो वा, ततुद्धं नत्थज्जा वेदना ।

“यथा, महाराज, खेत्तदुट्ठताय वा बीजं न सम्भवति बीजदुट्ठताय वा । एवमेव खो, महाराज, कम्मविपाकतो वा भगवतो एसा वेदना निब्बत्ता किरियतो वा, ततुद्धं नत्थज्जा वेदना ।

“यथा वा पन, महाराज, कोट्टदुट्ठताय वा भोजनं विसमं परिणमति आहारदुट्ठताय वा, एवमेव खो, महाराज, कम्मविपाकतो वा भगवतो एसा वेदना निब्बत्ता किरियतो वा, ततुद्धं नत्थज्जा वेदना । अपि च, महाराज, नत्थि भगवतो कम्मविपाकजा वेदना, नत्थि विसमपरिहारजा वेदना, अवसेसेहि समुद्धानेहि भगवतो वेदना उप्पज्जति, ताय च पन वेदनाय न सक्का भगवन्तं जीविता वोरोपेतुं ।

“निपतन्ति, महाराज, इमस्मिं चातुमहाभूतिके [चातुम्महाभूतिके (सी०)] काये इट्ठानिट्ठा सुभासुभवेदना । इध, महाराज, आकासे खित्तो लेडु महापथविया निपतति, अपि नु खो सो, महाराज, लेडु पुब्बे कतेन महापथविया निपती’ति? “न हि, भन्ते, नत्थि सो, भन्ते, हेतु महापथविया, येन हेतुना महापथवी कुसलाकुसलविपाकं पटिसंवेदेय्य, पच्चुप्पन्नेन, भन्ते, अकम्मकेन हेतुना सो लेडु महापथवियं निपतति । यथा, महाराज, महापथवी, एवं तथागतो दट्ठब्बो । यथा लेडु पुब्बे अकतेन महापथवियं निपतति, एवमेव खो, महाराज, तथागतस्स पुब्बे अकतेन सा सकलिकापादे निपतिता ।

“इध पन, महाराज, मनुस्सा महापथविं भिन्दन्ति च खणन्ति च, अपि नु खो, महाराज, ते मनुस्सा पुब्बे कतेन महापथविं भिन्दन्ति च खणन्ति चा’ति? “न हि भन्ते’ति । “एवमेव खो, महाराज, या सा सकलिका भगवतो पादे निपतिता, न सा सकलिका पुब्बे कतेन भगवतो पादे निपतिता । योपि, महाराज, भगवतो लोहितपक्खन्दिकाबाधो उप्पन्नो, सोपि आबाधो न पुब्बे कतेन उप्पन्नो, सन्निपातिकेनेव उप्पन्नो, ये केचि, महाराज, भगवतो कायिका आबाधा उप्पन्ना, न ते कम्माभिनिब्बत्ता, छन्नं एतेसं समुद्धानानं अज्जतरतो निब्बत्ता ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरलज्जके मोळियसीवके [मोलियसिवके (स्या० क०) सं० नि० ४.२६९ पस्सितब्बं] वेय्याकरणे —

“पित्तसमुद्धानानिपि खो, सीवक, इधेकच्चाणि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । सामम्पि खो एतं, सीवक, वेदितब्बं, यथा पित्तसमुद्धानानिपि इधेकच्चाणि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । लोकस्सपि खो एतं, सीवक, सच्चसम्मतं, यथा पित्तसमुद्धानानिपि इधेकच्चाणि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । तत्र, सीवक, ये ते समणब्राह्मणा एवंवादिनो एवंदिट्ठिनो “यं किञ्चायं पुरिसपुगलो पटिसंवेदेति सुखं वा दुक्खं वा अदुक्खमसुखं वा, सब्बं तं पुब्बे कतहेतू’ति । यज्च सामं जातं, तज्च अतिधावन्ति, यज्च लोके सच्चसम्मतं, तज्च अतिधावन्ति । तस्मा तेसं समणब्राह्मणानं मिच्छाति वदामि ।

“सेम्हसमुद्धानानिपि खो, सीवक, इधेकच्चाणि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । वातसमुद्धानानिपि खो, सीवक...पे०... सन्निपातिकानिपि खो, सीवक...पे०... उतुपरिणामजानिपि खो, सीवक...पे०... विसमपरिहारजानिपि खो, सीवक...पे०... ओपक्कमिकानिपि खो, सीवक...पे०... कम्मविपाकजानिपि खो, सीवक, इधेकच्चाणि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । सामम्पि खो एतं, सीवक, वेदितब्बं, यथा कम्मविपाकजानिपि इधेकच्चाणि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । लोकस्सपि खो एतं, सीवक, सच्चसम्मत्तं, यथा कम्मविपाकजानिपि इधेकच्चाणि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । तत्र, सीवक, ये ते समणब्राह्मणा एवंवादिनो एवंदिट्ठिनो “यं किञ्चायं पुरिसपुग्गलो पटिसंवेदेति सुखं वा दुक्खं वा अदुक्खमसुखं वा, सब्बं तं पुब्बे कतहेतू”ति । यच्च सामं जातं, तच्च अतिधावन्ति, यच्च लोके सच्चसम्मत्तं, तच्च अतिधावन्ति । तस्मा तेसं समणब्राह्मणानं मिच्छाति वदामी”ति ।

“इतिपि, महाराज, न सब्बा वेदना कम्मविपाकजा, सब्बं, महाराज, अकुसलं ज्ञापेत्वा भगवा सब्बञ्जुतं पत्तोति एवमेतं धारेही”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

अकुसलच्छेदनपञ्चो अट्ठमो ।

९. उत्तरिकरणीयपञ्चो

९. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘यं किञ्चि करणीयं तथागतस्स, सब्बं तं बोधिया येव मूले परिनिट्ठितं, नत्थि तथागतस्स उत्तरिं करणीयं, कतस्स वा पतिचयो’ति, इदञ्च तेमासं पटिसल्लानं दिस्सति । यदि, भन्ते नागसेन, यं किञ्चि करणीयं तथागतस्स, सब्बं तं बोधिया येव मूले परिनिट्ठितं, नत्थि तथागतस्स उत्तरिं करणीयं, कतस्स वा पतिचयो, तेन हि ‘तेमासं पटिसल्लीनो’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तेमासं पटिसल्लीनो, तेन हि ‘यं किञ्चि करणीयं, तथागतस्स, सब्बं तं बोधिया येव मूले परिनिट्ठितं’ति तम्पि वचनं मिच्छा । नत्थि कतकरणीयस्स पटिसल्लानं, सकरणीयस्सेव पटिसल्लानं यथा नाम ब्याधितस्सेव भेसज्जेन करणीयं होति, अब्याधितस्स किं भेसज्जेन । छातस्सेव भोजनेन करणीयं होति, अछातस्स किं भोजनेन । एवमेव खो, भन्ते नागसेन, नत्थि कतकरणीयस्स पटिसल्लानं, सकरणीयस्सेव पटिसल्लानं । अयम्पि उभतो कोटिको पञ्चो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“यं किञ्चि, महाराज, करणीयं तथागतस्स, सब्बं तं बोधिया येव मूले परिनिट्ठितं, नत्थि तथागतस्स उत्तरिं करणीयं, कतस्स वा पतिचयो, भगवा च तेमासं पटिसल्लीनो, पटिसल्लानं खो, महाराज, बहुगुणं, सब्बेपि तथागता पटिसल्लीयित्वा सब्बञ्जुतं पत्ता, तं ते सुकतगुणमनुस्सरन्ता पटिसल्लानं सेवन्ति । यथा, महाराज, पुरिसो रज्जो सन्निका लद्धवरो पटिलद्धभोगो तं सुकतगुणमनुस्सरन्तो अपरापरं रज्जो उपट्ठानं एति । एवमेव खो, महाराज, सब्बेपि तथागता पटिसल्लीयित्वा सब्बञ्जुतं पत्ता, तं ते सुकतगुणमनुस्सरन्ता पटिसल्लानं सेवन्ति ।

“यथा वा पन, महाराज, पुरिसो आतुरो दुक्खितो बाळहगिलानो भिसक्कमुपसेवित्वा सोत्थिमनुप्पत्तो तं सुकतगुणमनुस्सरन्तो अपरापरं भिसक्कमुपसेवति । एवमेव खो, महाराज, सब्बेपि तथागता पटिसल्लीयित्वा सब्बञ्जुतं पत्ता, तं ते सुकतगुणमनुस्सरन्ता पटिसल्लानं सेवन्ति ।

“अट्ठवीसति खो पनिमे, महाराज, पटिसल्लानगुणा, ये गुणे समनुस्सरन्ता [समनुपस्सन्ता (सी० पी०)] तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति । कतमे अट्ठवीसति? इध, महाराज, पटिसल्लानं पटिसल्लीयमानं अत्तानं रक्खति, आयुं वट्ठेति, बलं

देति, वज्जं पिदहति, अयसमपनेति, यसमुपनेति, अरतिं विनोदेति, रतिमुपदहति, भयमपनेति, वेसारज्जं करोति, कोसज्जमपनेति, वीरियमभिजनेति, रागमपनेति, दोसमपनेति, मोहमपनेति, मानं निहन्ति, वितक्कं भज्जति, चित्तं एकगं करोति, मानसं स्नेहयति [सोभयति (सी०)], हासं जनेति, गरुक्कं करोति, लाभमुप्पादयति, नमस्सियं करोति, पीतिं पापेति, पामोज्जं करोति, सङ्खारानं सभावं दस्सयति, भवप्पटिसन्धिं उग्घाटेति, सब्बसामज्जं देति । इमे खो, महाराज, अट्ठवीसति पटिसल्लानगुणा, ये गुणे समनुस्सरन्ता तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति ।

“अपि च खो, महाराज, तथागता सन्तं सुखं समापत्तिरिति अनुभवितुकामा पटिसल्लानं सेवन्ति परियोसितसङ्कप्पा । चतूहि खो, महाराज, कारणेहि तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति । कतमेहि चतूहि? विहारफासुतायपि, महाराज, तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति, अनवज्जगुणबहुलतायपि तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति, असेसअरियवीथितोपि तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति, सब्बबुद्धानं थुतथोमितवण्णितपसत्थतोपि तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति । इमेहि खो, महाराज, चतूहि कारणेहि तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति । इति खो, महाराज, तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति न सकरणीयताय, न कतस्स वा पतिचयाय, अथ खो गुणविसेसदस्साविताय तथागता पटिसल्लानं सेवन्ती”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

उत्तरिकरणीयपज्जो नवमो ।

१०. इद्धिबलदस्सनपज्जो

१०. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘तथागतस्स खो, आनन्द, चत्तारो इद्धिपादा भाविता बहुलीकता यानीकता वत्थुकता अनुद्धिता परिचिता सुसमारब्धा, सो आकङ्खमानो, आनन्द, तथागतो कप्पं वा तिद्देय्य कप्पावसेसं वा’ति । पुन च भणितं ‘इतो तिण्णं मासानं अच्चयेन तथागतो परिनिब्बायिस्सती’ति । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘तथागतस्स खो, आनन्द, चत्तारो इद्धिपादा भाविता...पे०... कप्पावसेसं वा’ति, तेन हि तेमासपरिच्छेदो मिच्छा । यदि, भन्ते, तथागतेन भणितं ‘इतो तिण्णं मासानं अच्चयेन तथागतो परिनिब्बायिस्सती’ति, तेन हि “तथागतस्स खो, आनन्द, चत्तारो इद्धिपादा भाविता...पे०... कप्पावसेसं वा’ति तम्पि वचनं मिच्छा । नत्थि तथागतानं अट्ठाने गज्जितं । अमोघवचना बुद्धा भगवन्तो तथवचना अट्ठेज्झवचना । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो गम्भीरो सुनिपुणो दुन्निज्झापयो तवानुप्पत्तो, भिन्देतं दिट्ठिजालं, एकंसे ठपय, भिन्द परवाद”न्ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘तथागतस्स खो, आनन्द, चत्तारो इद्धिपादा भाविता...पे०... कप्पावसेसं वा’ति, तेमासपरिच्छेदो च भणितो, सो च पन कप्पो आयुकप्पो वुच्चति । न, महाराज, भगवा अत्तनो बलं कित्तयमानो एवमाह, इद्धिबलं पन महाराज, भगवा परिकित्तयमानो एवमाह ‘तथागतस्स खो, आनन्द, चत्तारो इद्धिपादा भाविता...पे०... कप्पावसेसं वा’ति ।

“यथा, महाराज, रज्जो अस्साजानीयो भवेय्य सीघरगति अनिलजवो, तस्स राजा जवबलं परिकित्तयन्तो सनेगमजानपदभटबलब्राह्मणगहपतिकअमच्चजनमज्झे एवं वदेय्य ‘आकङ्खमानो मे, भो, अयं हयवरो सागरजलपरियन्तं महिं अनुविचरित्वा खणेन इधागच्छेय्या’ति, न च तं जवगतिं तस्सं परिसायं दस्सेय्य, विज्जति च सो जवो तस्स, समत्थो च सो खणेन सागरजलपरियन्तं महिं अनुविचरितुं । एवमेव खो, महाराज, भगवा अत्तनो इद्धिबलं परिकित्तयमानो एवमाह, तम्पि तेविज्जानं छळभिज्जानं अरहन्तानं विमलखीणासवानं देवमनुस्सानज्च मज्झे निसीदित्वा भणितं ‘तथागतस्स खो,

आनन्द, चत्तारो इद्धिपादा भाविता बहुलीकता यानीकता वत्थुकता अनुद्धिता परिचिता सुसमारब्धा, सो आकङ्क्षमानो, आनन्द, तथागतो कप्पं वा तिद्वेय्य कप्पावसेसं वा'ति । विज्जति च तं, महाराज, इद्धिबलं भगवतो, समत्थो च भगवा इद्धिबलेन कप्पं वा ठातुं कप्पावसेसं वा, न च भगवा तं इद्धिबलं तस्सं परिसायं दस्सेति, अनत्थिको, महाराज, भगवा सब्बभवेहि, गरहिता च तथागतस्स सब्बभवा । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता 'सेय्यथापि, भिक्खवे, अप्पमत्तकोपि गूथो दुग्गन्धो होति । एवमेव खो अहं, भिक्खवे, अप्पमत्तकम्पि भवं न वण्णेमि अन्तमसो अच्छरासङ्घातमत्तम्पी'ति अपि नु खो, महाराज, भगवा सब्बभवगतियोनियो गूथसमं दिस्वा इद्धिबलं निस्साय भवेसु छन्दरागं करेय्या'ति? "न हि भन्ते"ति । "तेन हि, महाराज, भगवा इद्धिबलं परिकित्तयमानो एवरूपं बुद्धसीहनादमभिनदी"ति । "साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी"ति ।

इद्धिबलदस्सनपज्जो दसमो ।

इद्धिबलवग्गो पठमो ।

इमस्मिं वग्गे दस पज्जा ।

२. अभेज्जवग्गो

१. खुद्धानुखुद्दकपज्जो

१. "भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता 'अभिज्जायाहं, भिक्खवे, धम्मं देसेमि नो अनभिज्जाया'ति । पुन च विनयपज्जत्तिया एवं भणितं 'आकङ्क्षमानो, आनन्द, सङ्घो ममच्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनतू'ति । किं नु खो, भन्ते नागसेन, खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि दुप्पज्जत्तानि, उदाहु अवत्थुस्मिं अजानित्वा पज्जत्तानि, यं भगवा अत्तनो अच्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनापेति? यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं 'अभिज्जायाहं, भिक्खवे, धम्मं देसेमि नो अनभिज्जाया'ति, तेन हि 'आकङ्क्षमानो, आनन्द, सङ्घो ममच्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनतू'ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागते विनयपज्जत्तिया एवं भणितं 'आकङ्क्षमानो, आनन्द, सङ्घो ममच्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनतू'ति तेन हि 'अभिज्जायाहं, भिक्खवे, धम्मं देसेमि नो अनभिज्जाया'ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो सुखुमो निपुणो गम्भीरो सुगम्भीरो दुन्निज्झापयो, सो तवानुप्पत्तो, तत्थ ते जाणबलविप्फारं दस्सेही'ति ।

"भासितम्पेतं, महाराज, भगवता 'अभिज्जायाहं, भिक्खवे, धम्मं देसेमि नो अनभिज्जाया'ति, विनयपज्जत्तियापि एवं भणितं 'आकङ्क्षमानो, आनन्द, सङ्घो ममच्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनतू'ति, तं पन, महाराज, तथागतो भिक्खू वीमंसमानो आह 'उक्कलेस्सन्ति [उक्कट्टिस्सन्ति (सी०), उस्सक्किस्सन्ति (स्या०)] नु खो मम सावका मया विस्सज्जापीयमाना ममच्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि, उदाहु आदियिस्सन्ती'ति ।

"यथा, महाराज, चक्कवत्ती राजा पुत्ते एवं वदेय्य 'अयं खो, ताता, महाजनपदो सब्बदिसासु सागरपरियन्तो, दुक्करो, ताता, तावतकेन बलेन धारेतुं, एथ तुम्हे, ताता, ममच्चयेन पच्चन्ते पच्चन्ते देसे पजहथा'ति । अपि नु खो ते, महाराज, कुमारा पितुअच्चयेन हत्थगते जनपदे सब्बे ते पच्चन्ते पच्चन्ते देसे मुज्जेय्यु'न्ति? "न हि भन्ते, राजतो [राजानो (सी० पी०)], भन्ते, लुद्धतरा [लुद्धतरा (क०)] कुमारा रज्जलोभेन तदुत्तरिं दिगुणतिगुणं जनपदं परिगणहेय्युं [परिकट्टेय्युं (सी०

पी०]], किं पन ते हत्थगतं जनपदं मुञ्चेय्यु”न्ति? “एवमेव खो, महाराज, तथागतो भिक्खू वीमंसमानो एवमाह ‘आकङ्खमानो, आनन्द, सङ्घो ममच्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनतू’ति । दुक्खपरिमुत्तिया, महाराज, बुद्धपुत्ता धम्मलोभेन अज्जम्पि उत्तरिं दियङ्गुसिक्खापदसतं गोपेय्युं, किं पन पकतिपज्जत्तं सिक्खापदं मुञ्चेय्यु”न्ति?

“भन्ते नागसेन, यं भगवा आह ‘खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानी’ति, एत्थायं जनो सम्मूळ्हो विमतिजातो अधिकतो संसयपक्खन्दो । कतमानि तानि खुद्दकानि सिक्खापदानि, कतमानि अनुखुद्दकानि सिक्खापदानीति? दुक्कटं, महाराज, खुद्दकं सिक्खापदं, दुब्भासितं अनुखुद्दकं सिक्खापदं, इमानि द्वे खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि, पुब्बकेहिपि, महाराज, महाथेरेहि एत्थ विमति उप्पादिता, तेहिपि एकज्झं न कतो धम्मसण्ठितपरियाये भगवता एसो पज्जो उपदिट्ठोति । चिरनिक्खित्तं, भन्ते नागसेन, जिनरहस्सं अज्जेतरहि लोके विवटं पाकटं कत”न्ति ।

खुद्धानुखुद्दकपज्जो पठमो ।

२. अब्याकरणीयपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘नत्थानन्द तथागतस्स धम्मेषु आचरियमुट्ठी’ति, पुन च थेरेन मालुक्यपुत्तेन [मालुङ्क्यपुत्तेन (सी० स्या० पी०) सं० नि० ४.९५; अ० नि० १.४.२५७ पस्सितब्बं] पज्जं पुट्ठो न ब्याकासि । एसो खो, भन्ते नागसेन, पज्जो द्वयन्तो [द्वयतो (सी०)] एकन्तनिस्सितो भविस्सति अजाननेन वा गुह्यकरणेन वा । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘नत्थानन्द तथागतस्स धम्मेषु आचरियमुट्ठी’ति, तेन हि थेरस्स मालुक्यपुत्तस्स अजानन्तेन न ब्याकतं । यदि जानन्तेन न ब्याकतं, तेन हि अत्थि तथागतस्स धम्मेषु आचरियमुट्ठि । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘नत्थानन्द तथागतस्स धम्मेषु आचरियमुट्ठी’ति, अब्याकतो च थेरेन मालुक्यपुत्तेन पुच्छितो पज्जो, तज्ज पन न अजानन्तेन न गुह्यकरणेन । चत्तारिमानि, महाराज, पज्जब्याकरणानि । कतमानि चत्तारि? एकंसब्याकरणीयो पज्जो विभज्जब्याकरणीयो पज्जो पटिपुच्छाब्याकरणीयो पज्जो ठपनीयो पज्जोति ।

“कतमो च, महाराज, एकंसब्याकरणीयो पज्जो? ‘रूपं अनिच्च’न्ति एकंसब्याकरणीयो पज्जो, ‘वेदना अनिच्चा’ति... पे०... ‘सज्जा अनिच्चा’ति... पे०... ‘सङ्खारा अनिच्चा’ति... पे०... ‘विज्जाणं अनिच्च’न्ति एकंसब्याकरणीयो पज्जो, अयं एकंसब्याकरणीयो पज्जो ।

“कतमो विभज्जब्याकरणीयो पज्जो? ‘अनिच्चं पन रूपं’न्ति विभज्जब्याकरणीयो पज्जो, ‘अनिच्चा पन वेदना’ति... पे०... ‘अनिच्चा पन सज्जा’ति... पे०... ‘अनिच्चा पन सङ्खारा’ति... पे०... ‘अनिच्चं पन विज्जाणं’न्ति विभज्जब्याकरणीयो पज्जो, अयं विभज्जब्याकरणीयो पज्जो ।

“कतमो पटिपुच्छाब्याकरणीयो पज्जो? ‘किं नु खो चक्खुना सब्बं विजानाती’ति अयं पटिपुच्छाब्याकरणीयो पज्जो ।

“कतमो ठपनीयो पज्जो? ‘सस्सतो लोको’ति ठपनीयो पज्जो, ‘असस्सतो लोको’ति । ‘अन्तवा लोको’ति । ‘अनन्तवा लोको’ति । ‘अन्तवा च अनन्तवा च लोको’ति । ‘नेवन्तवा नानन्तवा लोको’ति । ‘तं जीवं तं सरीरं’न्ति । ‘अज्जं जीवं अज्जं सरीरं’न्ति । ‘होति तथागतो परं मरणा’ति । ‘न होति तथागतो परं मरणा’ति । ‘होति च न च होति तथागतो परं मरणा’ति ।

‘नेव होति न न होति तथागतो परं मरणा’ति ठपनीयो पज्जो, अयं ठपनीयो पज्जो ।

“भगवा, महाराज, थेरस्स मालुक्कपुत्तस्स तं ठपनीयं पज्जं न ब्याकासि । सो पन पज्जो किं कारणा ठपनीयो? न तस्स दीपनाय हेतु वा कारणं वा अत्थि, तस्मा सो पज्जो ठपनीयो । नत्थि बुद्धानं भगवन्तानं अकारणमहेतुकं गिरमुदीरण’न्ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

अब्याकरणीयपज्जो दुतियो ।

३. मच्चुभायनाभायनपज्जो

३. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘सब्बे तसन्ति दण्डस्स, सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति, पुन भणितं ‘अरहा सब्बभयमतिक्कन्तो’ति । किं नु खो, भन्ते नागसेन, अरहा दण्डभया तसति, निरये वा नेरयिका सत्ता जलिता कुथिता तत्ता सन्तत्ता तम्हा जलितगिजालका महानिरया चवमाना मच्चुनो भायन्ति । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘सब्बे तसन्ति दण्डस्स, सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति, तेन हि ‘अरहा सब्बभयमतिक्कन्तो’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि भगवता भणितं ‘अरहा सब्बभयमतिक्कन्तो’ति, तेन हि ‘सब्बे तसन्ति दण्डस्स, सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयं उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“नेतं, महाराज, वचनं भगवता अरहन्ते उपादाय भणितं ‘सब्बे तसन्ति दण्डस्स, सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति । ठपितो अरहा तस्मिं वत्थुस्मिं, समूहतो भयहेतु अरहतो । ये ते, महाराज, सत्ता सकिलेसा, येसञ्च अधिमत्ता अत्तानुदिट्ठि, ये च सुखदुक्खेसु उन्नतावनता, ते उपादाय भगवता भणितं ‘सब्बे तसन्ति दण्डस्स, सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति । अरहतो, महाराज, सब्बगति उपच्छिन्ना, योनि विद्धंसिता, पटिसन्धि उपहता, भग्गा फासुका, समूहता सब्बभवालया, समुच्छिन्ना सब्बसङ्गारा, हतं कुसलाकुसलं, विहता अविज्जा, अबीजं विज्जाणं कतं, दट्ठा सब्बकिलेसा, अतिवत्ता लोकधम्मा, तस्मा अरहा न तसति सब्बभयेहि ।

“इध, महाराज, रज्जो चत्तारो महामत्ता भवेय्युं अनुरक्खा लब्धयसा विस्सासिका ठपिता महति इस्सरिये ठाने । अथ राजा किस्मिञ्चि देव करणीये समुप्पन्ने यावता सकविजिते सब्बजनस्स आणापेय्य ‘सब्बेव मे बलिं करोन्तु, साधेथ तुम्हे चत्तारो महामत्ता तं करणीय’न्ति । अपि नु खो, महाराज, तेसं चतुन्नं महामत्तानं बलिभया सन्तासो उप्पज्जेय्या’ति? “न हि भन्ते’ति । “केन कारणेन महाराजा’ति । “ठपिता ते, भन्ते, रज्जा उत्तमट्ठाने, नत्थि तेसं बलि, समतिक्कन्तबलिनो ते, अवसेसे उपादाय रज्जा आणापितं ‘सब्बेव मे बलिं करोन्तू’ति । “एवमेव खो, महाराज, नेतं वचनं भगवता अरहन्ते उपादाय भणितं, ठपितो अरहा तस्मिं वत्थुस्मिं, समूहतो भयहेतु अरहतो, ये ते, महाराज, सत्ता सकिलेसा, येसञ्च अधिमत्ता अत्तानुदिट्ठि, ये च सुखदुक्खेसु उन्नतावनता, ते उपादाय भगवता भणितं ‘सब्बे तसन्ति दण्डस्स, सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति । तस्मा अरहा न तसति सब्बभयेही’ति ।

“नेतं, भन्ते नागसेन, वचनं सावसेसं, निरवसेसवचनमेतं ‘सब्बे’ति । तत्थ मे उत्तरिं कारणं बूहि तं वचनं पतिट्ठापेतु’न्ति ।

“इध, महाराज, गामे गामस्सामिको आणापकं आणापेय्य ‘एहि, भो आणापक, यावता गामे गामिका, ते सब्बे सीधं मम सन्तिके सन्निपातेही’ति । सो ‘साधु सामी’ति सम्पटिच्छित्वा गाममज्जे ठत्वा तिक्खत्तुं सद्धमनुस्सावेय्य ‘यावता गामे

गामिका, ते सब्बे सीघसीघं सामिनो सन्तिके सन्निपतन्तू'ति । ततो ते गामिका आणापकस्स वचनेन तुरिततुरिता सन्निपतित्वा गामस्सामिकस्स आरोचेन्ति 'सन्निपतिता, सामि, सब्बे गामिका, यं ते करणीयं तं करोही'ति । इति सो, महाराज, गामस्सामिको कुटिपुरिसे सन्निपातेन्तो सब्बे गामिके आणापेति, ते च आणत्ता न सब्बे सन्निपतन्ति, कुटिपुरिसा येव सन्निपतन्ति, 'एत्तका येव मे गामिका'ति गामस्सामिको च तथा सम्पटिच्छति, अज्जे बहुतरा अनागता इत्थिपुरिसा दासिदासा भतका कम्मकरा गामिका गिलाना गोमहिंसा अजेळका सुवाना, ये अनागता, सब्बे ते अगणिता, कुटिपुरिसे येव उपादाय आणापितत्ता 'सब्बे सन्निपतन्तू'ति । एवमेव खो, महाराज, नेतं वचनं भगवता अरहन्ते उपादाय भणितं, ठपितो अरहा तस्मिं वत्थुस्मिं, समूहतो भयहेतु अरहतो, ये ते, महाराज, सत्ता सकिलेसा, येसञ्च अधिमत्ता अत्तानुदिट्ठि, ये च सुखदुक्खेसु उन्नतावनता, ते उपादाय भगवता भणितं 'सब्बे तसन्ति दण्डस्स, सब्बे भायन्ति मच्चुनो'ति । तस्मा अरहा न तसति सब्बभयेहि ।

“अत्थि, महाराज, सावसेसं वचनं सावसेसो अत्थो, अत्थि सावसेसं वचनं निरवसेसो अत्थो, अत्थि निरवसेसं वचनं सावसेसो अत्थो, अत्थि निरवसेसं वचनं निरवसेसो अत्थो । तेन तेन अत्थो सम्पटिच्छितब्बो ।

“पञ्चविधेहि, महाराज, कारणेहि अत्थो सम्पटिच्छितब्बो आहच्चपदेन रसेन आचरियवंसेन [आचरियवंसताय (पी० क०)] अधिप्पाया कारणुत्तरियताय । एत्थ हि आहच्चपदन्ति सुत्तं अधिप्पेतं । रसोति सुत्तानुलोमं । आचरियवंसोति आचरियवादो । अधिप्पायोति अत्तनो मति । कारणुत्तरियताति इमेहि चतूहि समेत्तं [समेतं (सी०)] कारणं । इमेहि खो, महाराज, पञ्चहि कारणेहि अत्थो सम्पटिच्छितब्बो । एवमेसो पञ्हो सुविनिच्छितो होती'ति ।

“होतु, भन्ते नागसेन, तथा तं सम्पटिच्छामि । ठपितो होतु अरहा तस्मिं वत्थुस्मिं, तसन्तु अवसेसा सत्ता, निरये पन नेरयिका सत्ता दुक्खा तिब्बा कटुका वेदना वेदयमाना जलितपज्जलितसब्बङ्गपच्चङ्गा रुण्णकारुज्जकन्दितपरिदेवितलालप्पितमुखा असहतिब्बदुक्खाभिभूता अताणा असरणा असरणीभूता अनप्पसोकातुरा अन्तिमपच्छिमगतिका एकन्तसोकपरायणा उण्हतिखिणचण्डखरतपनतेजवन्तो भीमभयजनकनिनादमहासद्वा संसिब्बितछब्बिधजालामालाकुला समन्ता सतयोजनानुफरणच्चिवेगा कदरिया तपना महानिरया चवमाना मच्चुनो भायन्ती'ति? “आम, महाराजा'ति ।

“ननु, भन्ते नागसेन, निरयो एकन्तदुक्खवेदनीयो, किस्स पन ते नेरयिका सत्ता एकन्तदुक्खवेदनीया निरया चवमाना मच्चुनो भायन्ति, किस्स निरये रमन्ती'ति? “न ते, महाराज, नेरयिका सत्ता निरये रमन्ति, मुञ्चितुकामाव ते निरया । मरणस्सेव सो [मरणस्सेसो (सी० पी०)], महाराज, आनुभावो, येन तेसं सन्तासो उप्पज्जती'ति । “एतं खो, भन्ते नागसेन, न सद्वहामि, यं मुच्चितुकामानं चुतिया सन्तासो उप्पज्जतीति, हासनीयं, भन्ते नागसेन, तं ठानं, यं ते पत्थितं लभन्ति, कारणेन मं सज्जापेही'ति ।

“मरणन्ति खो, महाराज, एतं अदिट्ठसच्चानं तासनीयद्धानं, एत्थायं जनो तसति च उब्बिज्जति च । यो च, महाराज, कण्हसप्पस्स भायति, सो मरणस्स भायन्तो कण्हसप्पस्स भायति । यो च हत्थिस्स भायति...पे०... सीहस्स...पे०... ब्यग्घस्स... पे०... दीपिस्स...पे०... अच्छस्स...पे०... तरच्छस्स...पे०... महिंसस्स...पे०... गवयस्स...पे०... अगिस्स...पे०... उदकस्स...पे०... खाणुकस्स...पे०... कण्टकस्स भायति । यो च सत्तिया भायति, सो मरणस्स भायन्तो सत्तिया भायति । मरणस्सेव सो [मरणस्सेसो (सी० पी०)], महाराज, सरससभावतेजो [सरसभावतेजो (सी० पी०)], तस्स सरससभावतेजेन सकिलेसा सत्ता मरणस्स तसन्ति भायन्ति, मुच्चितुकामापि, महाराज, नेरयिका सत्ता मरणस्स तसन्ति भायन्ति ।

“इध, महाराज, पुरिसस्स काये मेदो गण्ठि उप्पज्जेय्य । सो तेन रोगेन दुक्खितो उपद्दवा परिमुच्चितुकामो भिसक्कं सल्लकत्तं आमन्तापेय्य । तस्स वचनं सो भिसक्को सल्लकत्तो सम्पटिच्छित्वा तस्स रोगस्स उद्दरणाय उपकरणं उपट्ठापेय्य, सत्थकं तिखिणं करेय्य, यमकसलाका [दहनसलाकं (क०)] अग्निमिह पक्खिपेय्य, खारलवणं निसदाय पिसापेय्य, अपि नु खो, महाराज, तस्स आतुरस्स तिखिणसत्थकच्छेदनेन यमकसलाकादहनेन खारलोणप्पवेसनेन तासो उप्पज्जेय्या”ति? “आम भन्ते”ति । “इति, महाराज, तस्स आतुरस्स रोगा मुच्चितुकामस्सापि वेदनाभया सन्तासो उप्पज्जति । एवमेव खो, महाराज, निरया मुच्चितुकामानमि नेरयिकानं सत्तानं मरणभया सन्तासो उप्पज्जति ।

“इध, महाराज, पुरिसो इस्सरापराधिको बद्धो सङ्खलिकबन्धनेन गब्भे पक्खितो परिमुच्चितुकामो अस्स, तमेनं सो इस्सरो मोचेतुकामो पक्कोसापेय्य । अपि नु खो, महाराज, तस्स इस्सरापराधिकस्स पुरिसस्स ‘कतदोसो अहं’न्ति जानन्तस्स इस्सरदस्सनेन सन्तासो उप्पज्जेय्या”ति? “आम भन्ते”ति । “इति, महाराज, तस्स इस्सरापराधिकस्स पुरिसस्स परिमुच्चितुकामास्सापि इस्सरभया सन्तासो उप्पज्जति । एवमेव खो, महाराज, निरया मुच्चितुकामानमि नेरयिकानं सत्तानं मरणभया सन्तासो उप्पज्जती”ति ।

“अपरमि, भन्ते, उत्तरिं कारणं बूहि, येनाहं कारणेन ओकप्पेय्य”न्ति । “इध, महाराज, पुरिसो दट्ठविसेन आसीविसेन दट्ठो भवेय्य, सो तेन विसविकारेन पतेय्य उप्पतेय्य वट्टेय्य पवट्टेय्य, अथज्जतरो पुरिसो बलवन्तेन मन्तपदेन तं दट्ठविसं आसीविसं आनेत्वा तं दट्ठविसं पच्चाचमापेय्य, अपि नु खो, महाराज, तस्स विसगतस्स पुरिसस्स तस्मिं दट्ठविसे सप्पे सोत्थिहेतु उपगच्छन्ते सन्तासो उप्पज्जेय्या”ति? “आम भन्ते”ति । इति, महाराज, तथारूपे अहिमिह सोत्थिहेतुपि उपगच्छन्ते तस्स सन्तासो उप्पज्जति । एवमेव खो, महाराज, निरया मुच्चितुकामानमि नेरयिकानं सत्तानं मरणभया सन्तासो उप्पज्जति । अनिट्ठं, महाराज, सब्बसत्तानं मरणं, तस्मा नेरयिका सत्ता निरया परिमुच्चितुकामापि मच्चुनो भायन्ती”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

मच्चुभायनाभायनपज्जो ततियो ।

४. मच्चुपासमुत्तिपज्जो

४. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता —

“‘न अन्तलिक्खे न समुद्दमज्झो, न पब्बतानं विवरं पविस्स ।
न विज्जती सो जगतिप्पदेसो, यत्थट्ठितो मुच्चेय्य मच्चुपासा’ति ॥

“पुन भगवता परित्ता च उद्दिट्ठा । सेय्यथिदं, रतनसुत्तं मेत्तसुत्तं खन्धपरित्तं मोरपरित्तं धजग्गपरित्तं आटानाटियपरित्तं अङ्गुलिमालपरित्तं । यदि, भन्ते नागसेन, आकासगतोपि समुद्दमज्झगतोपि पासादकुटिलेणगुहापब्भारदरिबिलगिरि विवरपब्बतन्तरगतोपि न मुच्चति मच्चुपासा, तेन हि परित्तकम्मं मिच्छा । यदि परित्तकरणेन मच्चुपासा परिमुत्ति भवति, तेन हि ‘न अन्तलिक्खे...पे०... मच्चुपासा’ति तमि वचनं मिच्छा । अयमि उभतो कोटिको पज्जो गण्ठितोपि गण्ठितरो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘न अन्तलिक्खे...पे०... मच्चुपासा’ति, परित्ता च भगवता उद्दिट्ठा, तज्च पन सावसेसायुकस्स वयसम्पन्नस्स अपेतकम्मावरणस्स, नत्थि, महाराज, खीणायुकस्स ठितिया किरिया वा उपक्कमो वा ।

“यथा महाराज मतस्स रुक्खस्स सुक्खस्स कोळापस्स निस्सेहस्स उपरुद्धजीवितस्स गतायुसङ्खारस्स कुम्भसहस्सेनपि उदके आकिरन्ते अल्लत्तं वा पल्लवितहरितभावो वा न भवेय्य । एवमेव खो, महाराज, भेसज्जपरित्तकम्मेन नत्थि खीणायुकस्स ठितिया किरिया वा उपक्कमो वा, यानि तानि, महाराज, महिया ओसधानि भेसज्जानि, तानिपि खीणायुकस्स अकिच्चकरानि भवन्ति । सावसेसायुकं, महाराज, वयसम्पन्नं अपेतकम्मावरणं परित्तं रक्खति गोपेति, तस्सत्थाय भगवता परित्ता उद्दिट्ठा ।

“यथा, महाराज, कस्सको परिपक्के धज्जे मते सस्सनाळे उदकप्पवेसनं वारेय्य, यं पन सस्सं तरुणं मेघसन्निभं वयसम्पन्नं, तं उदकवड्डिया वड्डति । एवमेव खो, महाराज, खीणायुकस्स भेसज्जपरित्तकिरिया ठपिता पटिक्खित्ता, ये पन ते मनुस्सा सावसेसायुका वयसम्पन्ना, तेसं अत्थाय परित्तभेसज्जानि भणितानि, ते परित्तभेसज्जेहि वड्डन्ती”ति ।

“यदि, भन्ते नागसेन, खीणायुको मरति, सावसेसायुको जीवति, तेन हि परित्तभेसज्जानि निरत्थकानि होन्ती”ति? “दिट्ठपुब्बो पन तया, महाराज, कोचि रोगो भेसज्जेहि पटिनिवत्तितो”ति? “आम, भन्ते, अनेकसतानि दिट्ठानी”ति । “तेन हि, महाराज, ‘परित्तभेसज्जकिरिया निरत्थका’ति यं वचनं, तं मिच्छा भवती”ति ।

“दिस्सन्ति, भन्ते नागसेन, वेज्जानं उपक्कमा भेसज्जपानानुलेपा, तेन तेसं उपक्कमेन रोगो पटिनिवत्तती”ति । “परित्तानम्पि, महाराज, पवत्तीयमानानं सद्दो सुय्यति, जिक्का सुक्खति, हृदयं ब्यावट्ठति, कण्ठो आतुरति । तेन तेसं पवत्तेन सब्बे ब्याधयो वूपसमन्ति, सब्बा ईतियो अपगच्छन्तीति ।

“दिट्ठपुब्बो पन तया, महाराज, कोचि अहिना दट्ठो मन्तपदेन विसं पातीयमानो विसं चिक्खस्सन्तो उद्धमधो आचमयमानो”ति? “आम, भन्ते, अज्जेतरहिपि तं लोके वत्तती”ति । “तेन हि, महाराज, ‘परित्तभेसज्जकिरिया निरत्थका’ति यं वचनं, तं मिच्छा भवति । कतपरित्तज्झि, महाराज, पुरिसं डंसितुकामो अहि न डंसति, विवटं मुखं पिदहति, चोरानं उक्खित्तलगुळम्पि न सम्भवति, ते लगुळं मुञ्चित्वा पेमं करोन्ति, कुपितोपि हत्थिनागो समागन्त्वा उपरमति, पज्जलितमहाअग्गिक्खन्धोपि उपगन्त्वा निब्बायति, विसं हलाहलम्पि खायितं अगदं सम्पज्जति, आहारत्थं वा फरति, वधका हन्तुकामा उपगन्त्वा दासभूता सम्पज्जन्ति, अक्कन्तोपि पासो न संवरति [न संचरति (सी०)] ।

“सुतपुब्बं पन तया, महाराज, ‘मोरस्स कतपरित्तस्स सत्तवस्ससतानि लुद्धको नासक्खि पासं उपनेतुं, अकतपरित्तस्स तं येव दिवसं पासं उपनेसी”ति? “आम, भन्ते, सुय्यति, अब्भुग्गतो सो सद्दो सदेवके लोके”ति । “तेन हि, महाराज ‘परित्तभेसज्जकिरिया निरत्थका’ति यं वचनं, तं मिच्छा भवति ।

“सुतपुब्बं पन तया, महाराज, ‘दानवो भरियं परिरक्खन्तो समुग्गे पक्खिपित्वा गिलित्वा कुच्छिना परिहरति, अथेको विज्जाधरो तस्स दानवस्स मुखेन पविसित्वा ताय सद्धिं अभिरमति, यदा सो दानवो अज्जासि, अथ समुग्गं वमित्वा विवरि, सह समुग्गे विवटे विज्जाधरो यथाकामं [येन कामं (क०)] पक्कामी”ति? “आम, भन्ते, सुय्यति, अब्भुग्गतो सोपि सद्दो सदेवके लोके”ति । “ननु सो, महाराज, विज्जाधरो परित्तबलेन [मन्तबलेन (?)] गहणा मुत्तो”ति । “आम भन्ते”ति । “तेन हि, महाराज, अत्थि परित्तबलं ।

“सुतपुब्बं पन तया, महाराज, ‘अपरोपि विज्जाधरो बाराणसिरज्जो अन्तेपुरे महेसिया सद्धिं सम्पदुट्ठो [संसट्ठो (सी०)] गहणप्पत्तो समानो खणेन अदस्सनं गतो मन्तबलेना”ति । “आम, भन्ते, सुय्यती”ति । “ननु सो, महाराज, विज्जाधरो

परित्तबलेन गहणा मुत्तो”ति? “आम भन्ते”ति । “तेन हि, महाराज, अत्थि परित्तबल”न्ति ।

“भन्ते नागसेन, किं सब्बे येव परित्तं रक्खती”ति? “एकच्चे, महाराज, रक्खति, एकच्चे न रक्खती”ति । “तेन हि, भन्ते नागसेन, परित्तं न सब्बत्थिक”न्ति? “अपि नु खो, महाराज, भोजनं सब्बेसं जीवितं रक्खती”ति? “एकच्चे, भन्ते, रक्खति, एकच्चे न रक्खती”ति । “किं कारणा”ति । “यतो, भन्ते, एकच्चे तं येव भोजनं अतिभुज्जित्वा विसूचिकाय मरन्ती”ति । “तेन हि, महाराज, भोजनं न सब्बेसं जीवितं रक्खती”ति? “द्वीहि, भन्ते नागसेन, कारणेहि भोजनं जीवितं हरति अतिभुत्तेन वा उस्मादुब्बलताय वा, आयुददं, भन्ते नागसेन, भोजनं दुरुपचारेण जीवितं हरती”ति । “एवमेव खो, महाराज, परित्तं एकच्चे रक्खति, एकच्चे न रक्खति ।

“तीहि, महाराज, कारणेहि परित्तं न रक्खति कम्मावरणेन, किलेसावरणेन, असद्वहनताय । सत्तानुरक्खणं, महाराज, परित्तं अत्तना कतेन आरक्खं जहति, यथा, महाराज, माता पुत्तं कुच्छिगतं पोसेति, हितेन उपचारेण जनेति, जनयित्वा असुचिमलसिङ्घाणिकमपनेत्वा उत्तमवरसुगन्धं उपलिम्पति, सो अपरेण समयेन परेसं पुत्ते अक्कोसन्ते वा पहरन्ते वा पहारं देति । ते तस्स कुज्झित्वा परिसाय आकट्ठित्वा तं गहेत्वा सामिनो उपनेन्ति, यदि पन तस्सा पुत्तो अपरद्धो होति वेलातिवत्तो । अथ नं सामिनो मनुस्सा आकट्ठयमाना दण्डमुग्गरजाणुमुट्ठीहि ताळेन्ति पोथेन्ति, अपि नु खो, महाराज, तस्स माता लभति आकट्ठनपरिकट्ठनं गाहं सामिनो उपनयनं कातु”न्ति? “न हि भन्ते”ति । “केन कारणेन, महाराजा”ति । “अत्तनो, भन्ते, अपराधेना”ति । “एवमेव खो, महाराज, सत्तानं आरक्खं परित्तं अत्तनो अपराधेन वज्झं करोती”ति [कारेतीति (सी०)] । “साधु, भन्ते नागसेन, सुविनिच्छितो पज्जो, गहनं अगहनं कतं, अन्धकारो आलोको कतो, विनिवेठितं दिट्ठिजालं, त्वं गणिवरपवरमासज्जा”ति ।

मच्चुपासमुत्तिपज्जो चतुत्थो ।

५. बुद्धलाभन्तरायपज्जो

५. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘लाभी तथागतो चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारान’न्ति । पुन च तथागतो पञ्चसालं ब्राह्मणगामं पिण्डाय पविसित्वा किञ्चिदेव अलभित्वा यथाधोतेन पत्तेन निक्खन्तोति । यदि, भन्ते नागसेन, तथागतो लाभी चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारानं, तेन हि पञ्चसालं ब्राह्मणगामं पिण्डाय पविसित्वा किञ्चिदेव अलभित्वा यथाधोतेन पत्तेन निक्खन्तोति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि पञ्चसालं ब्राह्मणगामं पिण्डाय पविसित्वा किञ्चिदेव अलभित्वा यथाधोतेन पत्तेन निक्खन्तो, तेन हि लाभी तथागतो चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारानन्ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो सुमहन्तो दुन्निब्बेठो तवानुप्पत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो”ति ।

“लाभी, महाराज, तथागतो चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारानं, पञ्चसालञ्च ब्राह्मणगामं पिण्डाय पविसित्वा किञ्चिदेव अलभित्वा यथाधोतेन पत्तेन निक्खन्तो, तञ्च पन मारस्स पापिमतो कारणा”ति । “तेन हि, भन्ते नागसेन, भगवतो गणनपथं वीतिवत्तकप्पे [गणनपथवीतिवत्ते कप्पे (सी०)] अभिसङ्खतं कुसलं किन्ति निट्ठितं, अधुनुट्ठितेन मारेण पापिमता तस्स कुसलस्स बलवेगं [तं कुसलबलवेगविप्फारं (सी०)] किन्ति पिहितं, तेन हि, भन्ते नागसेन, तस्मिं वत्थुस्मिं द्वीसु ठानेसु उपवादो आगच्छति, कुसलतोपि अकुसलं बलवतरं होति, बुद्धबलतोपि मारबलं बलवतरं होतीति, तेन हि रुक्खस्स मूलतोपि अगं भारतं होति, गुणसम्परिकिण्णतोपि पापियं बलवतरं होती”ति । “न,

महाराज, तावतकेन कुसलतोपि अकुसलं बलवतरं नाम होति, न बुद्धबलतोपि मारबलं बलवतरं नाम होति । अपि चेत्थ कारणं इच्छितब्बं ।

“यथा, महाराज, पुरिसो रज्जो चक्कवत्तिस्स मधुं वा मधुपिण्डिकं वा अज्जं वा उपायनं अभिहरेय्य, तमेनं रज्जो द्वारपालो एवं वदेय्य ‘अकालो, भो, अयं रज्जो दस्सनाय, तेन हि, भो, तव उपायनं गहेत्वा सीघसीघं पटिनिवत्त, पुरे तव राजा दण्डं धारेस्सती’ति [मा ते राजा दण्डं पापेय्याति (सी०)] । ततो सो पुरिसो दण्डभया तसितो उब्बिग्गो तं उपायनं आदाय सीघसीघं पटिनिवत्तेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, राजा चक्कवत्ती तावतकेन उपायनविकलमत्तकेन द्वारपालतो दुब्बलतरो नाम होति, अज्जं वा पन किञ्चि उपायनं न लभेय्या”ति? “न हि, भन्ते, इस्सापकतो सो, भन्ते, द्वारपालो उपायनं निवारेसि, अज्जेन पन द्वारेन सतसहस्सगुणम्पि रज्जो उपायनं उपेती”ति । “एवमेव खो, महाराज, इस्सापकतो मारो पापिमा पच्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि, अज्जानि पन अनेकानि देवतासतसहस्सानि अमतं दिब्बं ओजं गहेत्वा उपगतानि ‘भगवतो काये ओजं ओदहिस्सामा’ति भगवन्तं नमस्समानानि पज्जलिकानि ठितानी”ति ।

“होतु, भन्ते नागसेन, सुलभा भगवतो चत्तारो पच्चया लोके उत्तमपुरिसस्स, याचितोव भगवा देवमनुस्सोहि चत्तारो पच्चये परिभुज्जति, अपि च खो पन मारस्स यो अधिप्पायो, सो तावतकेन सिद्धो, यं सो भगवतो भोजनस्स अन्तरायमकासि । एत्थ मे, भन्ते, कङ्खा न छिज्जति, विमतिजातोहं तत्थ संसयपक्खन्दो । न मे तत्थ मानसं पक्खन्दति, यं तथागतस्स अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स सदेवके लोके अगगपुगलवरस्स कुसलवरपुज्जसम्भवस्स असमसमस्स अनुपमस्स अप्पटिसमस्स छवकं लामकं परित्तं पापं अनरियं विपन्नं मारो लाभन्तरायमकासी”ति ।

“चत्तारो खो, महाराज, अन्तराया अदिट्टन्तरायो उद्दिस्स कतन्तरायो उपक्खटन्तरायो परिभोगन्तरायोति । तत्थ कतमो अदिट्टन्तरायो? अनोदिस्स अदस्सनेन अनभिसङ्खत्तं कोचि अन्तरायं करोति ‘किं परस्स दिन्नेना’ति, अयं अदिट्टन्तरायो नाम ।

“कतमो उद्दिस्स कतन्तरायो? इधेकच्चं पुगलं उपदिसित्वा उद्दिस्स भोजनं पटियत्तं होति, तं कोचि अन्तरायं करोति, अयं उद्दिस्स कतन्तरायो नाम ।

“कतमो उपक्खटन्तरायो? इध यं किञ्चि उपक्खटं होति अप्पटिगहितं, तत्थ कोचि अन्तरायं करोति, अयं उपक्खटन्तरायो नाम ।

“कतमो परिभोगन्तरायो? इध यं किञ्चि परिभोगं, तत्थ कोचि अन्तरायं करोति, अयं परिभोगन्तरायो नाम । इमे खो, महाराज, चत्तारो अन्तराया ।

“यं पन मारो पापिमा पच्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि, तं नेव भगवतो परिभोगं न उपक्खटं न उद्दिस्सकत्तं, अनागतं असम्पत्तं अदस्सनेन अन्तरायं कत्तं, तं पन नेकस्स भगवतो येव, अथ खो ये ते तेन समयेन निक्खन्ता अब्भागता, सब्बेपि ते तं दिवसं भोजनं न लभिसु, नाहं तं, महाराज, पस्सामि सदेवके लोके समारके सब्रह्मके सस्समणब्राह्मणिया पजाय सदेवमनुस्साय, यो तस्स भगवतो उद्दिस्स कत्तं उपक्खटं परिभोगं अन्तरायं करेय्य । सचे कोचि इस्साय उद्दिस्स कत्तं उपक्खटं परिभोगं अन्तरायं करेय्य, फलेय्य तस्स मुद्धा सतथा वा सहस्सधा वा ।

“चत्तारोमे, महाराज, तथागतस्स केनचि अनावरणीया गुणा । कतमे चत्तारो? लाभो, महाराज, भगवतो उद्दिस्स कतो उपक्खटो न सक्का केनचि अन्तरायं कातुं; सरीरानुगता, महाराज, भगवतो ब्यामप्पभा न सक्का केनचि अन्तरायं कातुं; सब्बज्जुतं, महाराज, भगवतो जाणरतनं न सक्का केनचि अन्तरायं कातुं; जीवितं, महाराज, भगवतो न सक्का केनचि अन्तरायं कातुं । इमे खो, महाराज, चत्तारो तथागतस्स केनचि अनावरणीया गुणा, सब्बेपेते, महाराज, गुणा एकरसा अरोगा अकुप्पा अपरूपक्कमा अफुसानि किरियानि । अदस्सनेन, महाराज, मारो पापिमा निलीयित्वा पञ्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि ।

“यथा, महाराज, रज्जो पच्चन्ते देसे विसमे अदस्सनेन निलीयित्वा चोरा पन्थं दूसेन्ति । यदि पन राजा ते चोरे पस्सेय्य, अपि नु खो ते चोरा सोत्थिं लभेय्यु”न्ति? “न हि, भन्ते, फरसुना फालापेय्य सतथा वा सहस्सधा वा”ति । “एवमेव खो, महाराज, अदस्सनेन मारो पापिमा निलीयित्वा पञ्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि ।

“यथा वा पन, महाराज, इत्थी सपतिका अदस्सनेन निलीयित्वा परपुरिसं सेवति, एवमेव खो, महाराज, अदस्सनेन मारो पापिमा निलीयित्वा पञ्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि । यदि, महाराज, इत्थी सामिकस्स सम्मुखा परपुरिसं सेवति, अपि नु खो सा इत्थी सोत्थिं लभेय्या”ति? “न हि, भन्ते, हनेय्यापि तं, भन्ते, सामिको वधेय्यापि बन्धेय्यापि दासित्तं वा उपनेय्या”ति । “एवमेव खो, महाराज, अदस्सनेन मारो पापिमा निलीयित्वा पञ्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि । यदि, महाराज, मारो पापिमा भगवतो उद्दिस्स कतं उपक्खटं परिभोगं अन्तरायं करेय्य, फलेय्य तस्स मुद्धा सतथा वा सहस्सधा वा”ति । “एवमेतं, भन्ते नागसेन, चोरिकाय कतं मारेन पापिमता, निलीयित्वा मारो पापिमा पञ्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि । सचे सो, भन्ते, मारो पापिमा भगवतो उद्दिस्स कतं उपक्खटं परिभोगं अन्तरायं करेय्य, मुद्धा वास्स फलेय्य सतथा वा सहस्सधा वा, कायो वास्स भुसमुट्ठि विय विकिरेय्य, साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

बुद्धलाभन्तरायपज्जो पञ्चमो ।

६. अपुज्जपज्जो

६. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘यो अजानन्तो पाणातिपातं करोति, सो बलवतरं अपुज्जं पसवती’ति । पुन च भगवता विनयपज्जत्तिया भणितं ‘अनापत्ति अजानन्तस्सा’ति । यदि, भन्ते नागसेन, अजानित्वा पाणातिपातं करोन्तो बलवतरं अपुज्जं पसवति, तेन हि ‘अनापत्ति अजानन्तस्सा’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि अनापत्ति अजानन्तस्स, तेन हि ‘अजानित्वा पाणातिपातं करोन्तो बलवतरं अपुज्जं पसवती’ति तम्मि वचनं मिच्छा । अयम्मि उभतो कोटिको पज्जो दुरुत्तरो दुरतिक्कमो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘यो अजानन्तो पाणातिपातं करोति, सो बलवतरं अपुज्जं पसवती’ति । पुन च विनयपज्जत्तिया भगवता भणितं ‘अनापत्ति अजानन्तस्सा’ति । तत्थ अत्थन्तरं अत्थि । कतमं अत्थन्तरं? अत्थि, महाराज, आपत्ति सज्जाविमोक्खा, अत्थि आपत्ति नोसज्जाविमोक्खा । यायं, महाराज, आपत्ति सज्जाविमोक्खा, तं आपत्तिं आरब्ध भगवता भणितं ‘अनापत्ति अजानन्तस्सा’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

अपुज्जपज्जो छट्ठो ।

७. भिक्खुसङ्घपरिहरणपञ्चो

७. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘तथागतस्स खो, आनन्द, न एवं होति ‘अहं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सामी’”ति वा, “ममुद्देशिको भिक्खुसङ्घो”ति वा”ति । पुन च मेत्तेय्यस्स भगवतो सभावगुणं परिदीपयमानेन भगवता एवं भणितं “सो अनेकसहस्सं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सति, सेय्यथापि अहं एतरहि अनेकसतं भिक्खुसङ्घं परिहरामी”ति । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘तथागतस्स खो, आनन्द, न एवं होति ‘अहं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सामी’”ति वा, “ममुद्देशिको भिक्खुसङ्घो”ति वा”ति, तेन हि अनेकसतं भिक्खुसङ्घं परिहरामीति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं ‘सो अनेकसहस्सं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सति, सेय्यथापि अहं एतरहि अनेकसतं भिक्खुसङ्घं परिहरामी”ति, तेन हि तथागतस्स खो, आनन्द, न एवं होति ‘अहं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सामी’”ति वा, “ममुद्देशिको भिक्खुसङ्घो”ति वाति तम्पि वचनं मिच्छा, अयम्पि उभतो कोटिको पञ्चो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘तथागतस्स खो, आनन्द, न एवं होति ‘अहं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सामी’”ति वा, “ममुद्देशिको भिक्खुसङ्घो”ति वा”ति । पुन च मेत्तेय्यस्सापि भगवतो सभावगुणं परिदीपयमानेन भगवता भणितं ‘सो अनेकसहस्सं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सति, सेय्यथापि अहं एतरहि अनेकसतं भिक्खुसङ्घं परिहरामी”ति । एतस्मिञ्च, महाराज, पञ्चे एको अत्थो सावसेसो, एको अत्थो निरवसेसो । न, महाराज, तथागतो परिसाय अनुगामिको, परिसा पन तथागतस्स अनुगामिका । सम्मुति, महाराज, एसा ‘अहं’न्ति ‘ममा’ति, न परमत्थो एसो, विगतं, महाराज, तथागतस्स पेमं, विगतो सिनेहो, ‘मय्हे’न्तिपि तथागतस्स गहणं नत्थि, उपादाय पन अवस्सयो होति ।

“यथा, महाराज, पथवी भूमट्ठानं सत्तानं पतिट्ठा होति उपस्सयं, पथविट्ठा चेते सत्ता, न च महापथविया ‘मय्हेते’ति अपेक्खा होति, एवमेव खो, महाराज, तथागतो सब्बसत्तानं पतिट्ठा होति उपस्सयं, तथागतट्ठा [तथागतपतिट्ठा एव (सी०)] चेते सत्ता, न च तथागतस्स ‘मय्हेते’ति अपेक्खा होति । यथा वा पन, महाराज, महतिमहामेघो अभिवस्सन्तो तिणरुक्खपसुमनुस्सानं वुट्ठिं देति सन्ततिं अनुपालेति । वुट्ठूपजीविनो चेते सत्ता सब्बे, न च महामेघस्स ‘मय्हेते’ति अपेक्खा होति । एवमेव खो, महाराज, तथागतो सब्बसत्तानं कुसलधम्मे जनेति अनुपालेति, सत्थूपजीविनो चेते सत्ता सब्बे, न च तथागतस्स ‘मय्हेते’ति अपेक्खा होति । तं किस्स हेतु? अत्तानुदिट्ठिया पहीनत्ता”ति ।

“साधु, भन्ते नागसेन, सुनिब्बेठितो पञ्चो बहुविधेहि कारणेहि, गम्भीरो उत्तानीकतो, गण्ठि भिन्नो, गहनं अगहनं कतं, अन्धकारो आलोको कतो, भग्गा परवादा, जिनपुत्तानं चक्खुं उप्पादितं”न्ति ।

भिक्खुसङ्घपरिहरणपञ्चो सत्तमो ।

८. अभेज्जपरिसपञ्चो

८. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘तथागतो अभेज्जपरिसो’ति, पुन च भणथ ‘देवदत्तेन एकप्पहारं पञ्च भिक्खुसत्तानि भिन्नानी’ति । यदि, भन्ते नागसेन, तथागतो अभेज्जपरिसो, तेन हि देवदत्तेन एकप्पहारं पञ्च भिक्खुसत्तानि भिन्नानीति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि देवदत्तेन एकप्पहारं पञ्च भिक्खुसत्तानि भिन्नानि, तेन हि ‘तथागतो अभेज्जपरिसो’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पञ्चो तवानुप्पत्तो, गम्भीरो दुन्निवेठियो, गण्ठितोपि गण्ठितरो, एत्थायं जनो आवटो निवुतो ओवुतो पिहितो परियोनद्धो, एत्थ तव जाणबलं दस्सेहि परवादेसू”ति ।

“अभेज्जपरिसो, महाराज, तथागतो, देवदत्तेन च एकप्पहारं पञ्च भिक्खुसतानि भिन्नानि, तच्च पन भेदकस्स बलेन, भेदके विज्जमाने नत्थि, महाराज, अभेज्जं नाम। भेदके सति मातापि पुत्तेन भिज्जति, पुत्तोपि मातरा भिज्जति, पितापि पुत्तेन भिज्जति, पुत्तोपि पितरा भिज्जति, भातापि भगिनिया भिज्जति, भगिनीपि भातरा भिज्जति, सहायोपि सहायेन भिज्जति, नावापि नानादारुसङ्घटिता ऊमिवेगसम्पहारेन भिज्जति, रुक्खोपि मधुकप्पसम्पन्नफलो अनिलबलवेगाभिहतो भिज्जति, सुवण्णम्पि जातिमन्तं [जातरूपम्पि (सी०)] लोहेन भिज्जति। अपि च, महाराज, नेसो अधिप्पायो विज्जूनं, नेसा बुद्धानं अधिमुत्ति, नेसो पण्डितानं छन्दो ‘तथागतो भेज्जपरिसो’ति। अपि चेत्थ कारणं अत्थि, येन कारणेन तथागतो वुच्चति ‘अभेज्जपरिसो’ति। कतमं एत्थ कारणं? तथागतस्स, महाराज, कतेन अदानेन वा अप्पियवचनेन वा अनत्थचरियाय वा असमानत्तताय वा यतो कुतोचि चरियं चरन्तस्सपि परिसा भिन्नाति न सुतपुब्बं, तेन कारणेन तथागतो वुच्चति ‘अभेज्जपरिसो’ति। तथापेतं, महाराज, जातब्बं ‘अत्थि किञ्चि नवङ्गे बुद्धवचने सुत्तागतं, इमिना नाम कारणेन बोधिसत्तस्स कतेन तथागतस्स परिसा भिन्ना’ति? “नत्थि भन्ते, नो चेत्तं लोके दिस्सति नोपि सुय्यति। साधु, भन्ते नागसेन, एवमेत्तं तथा सम्पटिच्छामी”ति।

अभेज्जपरिसपज्जो अट्ठमो।

अभेज्जवग्गो दुतियो।

इमस्मिं वग्गे अट्ठ पज्जा।

३. पणामितवग्गो

१. सेट्ठधम्मपज्जो

१. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘धम्मो हि, वासेट्ठ, सेट्ठो जनेतस्मिं दिट्ठे चेव धम्मे अभिसम्पराये चा’ति। पुन च ‘उपासको गिही सोतापन्नो पिहितापायो दिट्ठिप्पत्तो विज्जातसासनो भिक्खुं वा सामणेरं वा पुथुज्जनं अभिवादेति पच्चुट्ठेती’ति। यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘धम्मो हि, वासेट्ठ, सेट्ठो जनेतस्मिं दिट्ठे चेव धम्मे अभिसम्पराये चा’ति, तेन हि ‘उपासको गिही सोतापन्नो पिहितापायो दिट्ठिप्पत्तो विज्जातसासनो भिक्खुं वा सामणेरं वा पुथुज्जनं अभिवादेति पच्चुट्ठेती’ति यं वचनं, तं मिच्छ। यदि ‘उपासको गिही सोतापन्नो पिहितापायो दिट्ठिप्पत्तो विज्जातसासनो भिक्खुं वा सामणेरं वा पुथुज्जनं अभिवादेति पच्चुट्ठेति’, तेन हि ‘धम्मो हि, वासेट्ठ, सेट्ठो जनेतस्मिं दिट्ठे चेव धम्मे अभिसम्पराये चाति तम्पि वचनं मिच्छ। अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘धम्मो हि, वासेट्ठ, सेट्ठो जनेतस्मिं दिट्ठे चेव धम्मे अभिसम्पराये चा’ति, ‘उपासको च गिही सोतापन्नो पिहितापायो दिट्ठिप्पत्तो विज्जातसासनो भिक्खुं वा सामणेरं वा पुथुज्जनं अभिवादेति पच्चुट्ठेति’। तत्थ पन कारणं अत्थि। कतमं तं कारणं?

“वीसति खो पनिमे, महाराज, समणस्स समणकरणा धम्मा द्वे च लिङ्गानि, येहि समणो अभिवादनपच्चुट्ठानसमाननपूजनारहो होति। कतमे वीसति समणस्स समणकरणा धम्मा द्वे च लिङ्गानि? सेट्ठो [सेट्ठभूमिसयो (सी० स्या०), सेट्ठो यमो (पी०)] धम्मरामो, अग्गो नियमो, चारो विहारो संयमो संवरो खन्ति सोरच्चं एकत्तचरिया एकत्ताभिरति पटिसल्लानं हिरिओत्तप्पं वीरियं अप्पमादो सिक्खासमादानं [सिक्खापधानं (सी० स्या०),

सुक्कावदानं (क०)] उद्देशो परिपुच्छा सीलादिअभिरति निरालयता सिक्खापदपारिपूरिता, कासावधारणं, भण्डुभावो । इमे खो, महाराज, वीसति समणस्स समणकरणा धम्मा द्वे च लिङ्गानि । एते गुणे भिक्खु समादाय वत्तति, सो तेसं धम्मानं अनूनत्ता परिपुण्णत्ता सम्पन्नत्ता समन्नागतत्ता असेक्खभूमिं अरहन्तभूमिं ओक्कमति, सेट्ठं भूमन्तरं ओक्कमति, अरहत्तासन्नगतोति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

““खीणासवेहि सो सामज्जं उपगतो, नत्थि मे सो समयो”ति **[तं सामज्जं”न्ति (?)]** अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

““अग्गपरिसं सो उपगतो, नाहं तं ठानं उपगतो”ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

““लभति सो पातिमोक्खुद्देशं सोतुं, नाहं तं लभामि सोतु”न्ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

““सो अज्जे पब्बाजेति उपसम्पादेति जिनसासनं वट्ठेति, अहमेतं न लभामि कातु”न्ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

““अप्पमाणेसु सो सिक्खापदेसु समत्तकारी, नाहं तेसु वत्तामी”ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

““उपगतो सो समणलिङ्गं, बुद्धाधिष्णाये ठितो, तेनाहं लिङ्गेन दूरमपगतो”ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

““परूळ्हकच्छलोमो सो अनज्जितअमण्डितो अनुलित्तसीलगन्धो, अहं पन मण्डनविभूसनाभिरतो”ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

“अपि च, महाराज, ‘ये ते वीसति समणकरणा धम्मा द्वे च लिङ्गानि, सब्बेपेते धम्मा भिक्खुस्स संविज्जन्ति, सो येव ते धम्मे धारेति, अज्जेपि तत्थ सिक्खापेति, सो मे आगमो सिक्खापनज्ज नत्थी”ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

“यथा, महाराज, राजकुमारो पुरोहितस्स सन्तिके विज्जं अधीयति, खत्तियधम्मं सिक्खति, सो अपरेन समयेन अभिसित्तो आचरियं अभिवादेति पच्चुट्ठेति ‘सिक्खापको मे अयं’न्ति, एवमेव खो, महाराज, ‘भिक्खु सिक्खापको वंसधरो’ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

“अपि च, महाराज, इमिनापेतं परियायेन जानाहि भिक्खुभूमिया महन्ततं असमविपुलभावं । यदि, महाराज, उपासको सोतापन्नो अरहत्तं सच्छिकरोति, द्वेव तस्स गतियो भवन्ति अनज्जा तस्मिं येव दिवसे परिनिब्बायेय्य वा, भिक्खुभावं वा उपगच्छेय्य । अचला हि सा, महाराज, पब्बज्जा, महती अच्युगता, यदिदं भिक्खुभूमी”ति । “जाणगतो, भन्ते नागसेन, पज्हो सुनिब्बेठितो बलवता अतिबुद्धिना तया, न यिमं पज्हं समत्थो अज्जो एवं विनिवेठेतुं अज्जत्र तवादिसेन

बुद्धिमता”ति ।

सेट्ठधम्मपञ्चो पठमो ।

२. सब्बसत्तहितफरणपञ्चो

२. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘तथागतो सब्बसत्तानं अहितमपनेत्वा हितमुपदहती’ति । पुन च भणथ अग्गिक्खन्धूपमे धम्मपरियाये भञ्जमाने ‘सट्ठिमत्तानं भिक्खूनं उण्हं लोहितं मुखतो उगगतं’ति । अग्गिक्खन्धूपमं, भन्ते, धम्मपरियायं देसेन्तेन तथागतेन सट्ठिमत्तानं भिक्खूनं हितमपनेत्वा अहितमुपदहति । यदि, भन्ते नागसेन, तथागतो सब्बसत्तानं अहितमपनेत्वा हितमुपदहति, तेन हि अग्गिक्खन्धूपमे धम्मपरियाये भञ्जमाने सट्ठिमत्तानं भिक्खूनं उण्हं लोहितं मुखतो उगगतं यं वचनं, तं मिच्छा । यदि अग्गिक्खन्धूपमे धम्मपरियाये भञ्जमाने सट्ठिमत्तानं भिक्खूनं उण्हं लोहितं मुखतो उगगतं, तेन हि तथागतो सब्बसत्तानं अहितमपनेत्वा हितमुपदहतीति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पञ्चो तवानुप्पत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो”ति ।

“तथागतो, महाराज, सब्बसत्तानं अहितमपनेत्वा हितमुपदहति, अग्गिक्खन्धूपमे धम्मपरियाये भञ्जमाने सट्ठिमत्तानं भिक्खूनं उण्हं लोहितं मुखतो उगगतं, तच्च पन न तथागतस्स कतेन, तेसं येव अत्तनो कतेना”ति ।

“यदि, भन्ते नागसेन, तथागतो अग्गिक्खन्धूपमं धम्मपरियायं न भासेय्य, अपि नु तेसं उण्हं लोहितं मुखतो उगगच्छेय्याति, न हि, महाराज, मिच्छापटिपन्नानं तेसं भगवतो धम्मपरियायं सुत्वा परिळाहो काये उप्पज्जि, तेन तेसं परिळाहेन उण्हं लोहितं मुखतो उगगतं”ति । “तेन हि, भन्ते नागसेन, तथागतस्सेव कतेन तेसं उण्हं लोहितं मुखतो उगगतं, तथागतो येव तत्थ अधिकारो तेसं नासनाय, यथा नाम, भन्ते नागसेन, अहि वम्मिकं पविसेय्य, अथज्जतरो पंसुकामो पुरिसो वम्मिकं भिन्दित्वा पंसुं हरेय्य, तस्स पंसुहरणेन वम्मिकस्स सुसिरं पिदहेय्य, अथ तत्थेव सो अस्सासं अलभमानो मरेय्य, ननु सो, भन्ते, अहि तस्स पुरिसस्स कतेन मरणप्पत्तो”ति । “आम महाराज”ति । “एवमेव खो, भन्ते नागसेन, तथागतो येव तत्थ अधिकारो तेसं नासनाया”ति ।

“तथागतो, महाराज, धम्मं देसयमानो अनुनयप्पटिघं न करोति, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तो धम्मं देसेति, एवं धम्मे देसीयमाने ये तत्थ सम्मापटिपन्ना, ते बुज्झन्ति । ये पन मिच्छापटिपन्ना, ते पतन्ति । यथा, महाराज, पुरिसस्स अम्बं वा जम्बुं वा मधुकं वा चालयमानस्स यानि तत्थ फलानि सारानि दळ्ढबन्धनानि, तानि तत्थेव अच्चुतानि तिड्डन्ति, यानि तत्थ फलानि पूतिवण्टमूलानि दुब्बलबन्धनानि, तानि पतन्ति । एवमेव खो, महाराज, तथागतो धम्मं देसयमानो अनुनयप्पटिघं न करोति, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तो धम्मं देसेति, एवं धम्मे देसीयमाने ये तत्थ सम्मापटिपन्ना, ते बुज्झन्ति । ये पन मिच्छापटिपन्ना, ते पतन्ति ।

“यथा वा पन, महाराज, कस्सको धज्जं रोपेतुकामो खेत्तं कसति, तस्स कसन्तस्स अनेकसतसहस्सानि तिणानि मरन्ति । एवमेव खो, महाराज, तथागतो परिपक्कमानसे सत्ते बोधेन्तो [बोधेतुं (सी०)] अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तो धम्मं देसेति, एवं धम्मे देसीयमाने ये तत्थ सम्मापटिपन्ना, ते बुज्झन्ति । ये पन मिच्छापटिपन्ना, ते तिणानि विय मरन्ति ।

“यथा वा पन, महाराज, मनुस्सा रसहेतु यन्तेन उच्छुं पीळयन्ति, तेसं उच्छुं पीळयमानानं ये तत्थ यन्तमुखगता किमयो, ते पीळयन्ति । एवमेव खो, महाराज, तथागतो परिपक्कमानसे सत्ते बोधेन्तो धम्मयन्तमभिपीळयति

[धम्मयन्तमतिपीळयति (क०)], ये तत्थ मिच्छापटिपन्ना, ते किमी विय मरन्ती'ति ।

“ननु, भन्ते नागसेन, ते भिक्खू ताय धम्मदेसनाय पतिता'ति? “अपि नु खो, महाराज, तच्छको रुक्खं तच्छन्तो [रक्खन्तो (सी० पी०)] उजुकं परिसुद्धं करोती'ति? “न हि, भन्ते, वज्जनीयं अपनेत्वा तच्छको रुक्खं उजुकं परिसुद्धं करोती'ति । “एवमेव खो, महाराज, तथागतो परिसं रक्खन्तो न सक्कोति बोधनेय्ये [अबोधनीये (स्या०)] सत्ते बोधेतुं, मिच्छापटिपन्ने पन सत्ते अपनेत्वा बोधनेय्ये सत्ते बोधेति, अत्तकतेन पन ते, महाराज, मिच्छापटिपन्ना पतन्ति ।

“यथा, महाराज, कदली वेळु अस्सतरी अत्तजेन [अत्तजेन फलेन (सी०)] हज्जति, एवमेव खो, महाराज, ये ते मिच्छापटिपन्ना, ते अत्तकतेन हज्जन्ति पतन्ति ।

“यथा, महाराज, चोरा अत्तकतेन चक्खुप्पाटनं सूलारोपनं सीसच्छेदनं पापुणन्ति, एवमेव खो, महाराज, ये ते मिच्छापटिपन्ना, ते अत्तकतेन हज्जन्ति पतन्ति [जिनसासना पतन्ति (सी० पी०)] । येसं, महाराज, सट्ठिमत्तानं भिक्खून् उण्हं लोहितं मुखतो उगगतं, तेसं तं नेव भगवतो कतेन, न परेसं कतेन, अथ खो अत्तनो येव कतेन ।

“यथा, महाराज, पुरिसो सब्बजनस्स अमतं ददेय्य, ते तं अमतं असित्वा अरोगा दीघायुका सब्बीतितो [सब्बीतिया (सी०)] परिमुच्चेय्युं, अथज्जतरो पुरिसो दुरुपचारेन तं असित्वा मरणं पापुणेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, अमतदायको पुरिसो ततोनिदानं किञ्चि अपुज्जं आपज्जेय्या'ति? “न हि, भन्ते'ति । “एवमेव खो, महाराज, तथागतो दससहस्सिया लोकधातुया देवमनुस्सानं अमतं धम्मदानं देति, ये ते सत्ता भब्बा, ते धम्मामतेन बुज्झन्ति । ये पन ते सत्ता अभब्बा, ते धम्मामतेन हज्जन्ति पतन्ति । भोजनं, महाराज, सब्बसत्तानं जीवितं रक्खति, तमेकच्चे भुज्जित्वा विसूचिकाय मरन्ति, अपि नु खो सो, महाराज, भोजनदायको पुरिसो ततोनिदानं किञ्चि अपुज्जं आपज्जेय्या'ति? “न हि, भन्ते'ति । “एवमेव खो, महाराज, तथागतो दससहस्सिया लोकधातुया देवमनुस्सानं अमतं धम्मदानं देति, ये ते सत्ता भब्बा, ते धम्मामतेन बुज्झन्ति । ये पन ते सत्ता अभब्बा, ते धम्मामतेन हज्जन्ति पतन्ती'ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ।

सब्बसत्तहितफरणपज्जो दुतियो ।

३. वत्थगुह्निदस्सनपज्जो

३. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं तथागतेन —

“‘कायेन संवरो साधु [ध० प० ३६१], साधु वाचाय संवरो ।

मनसा संवरो साधु, साधु सब्बत्थ संवरो'ति ॥

“पुन च तथागतो चतुन्नं परिसानं मज्जे निसीदित्वा पुरतो देवमनुस्सानं सेलस्स ब्राह्मणस्स कोसोहितं वत्थगुह्णं दस्सेसि । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘कायेन संवरो साधू'ति, तेन हि सेलस्स ब्राह्मणस्स कोसोहितं वत्थगुह्णं दस्सेसीति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि सेलस्स ब्राह्मणस्स कोसोहितं वत्थगुह्णं दस्सेति, तेन हि ‘कायेन संवरो साधू'ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘कायेन संवरो साधू’ति, सेलस्स च ब्राह्मणस्स कोसोहितं वत्थगुहं दस्सितं । यस्स खो, महाराज, तथागतो कङ्खा उप्पन्ना, तस्स बोधनत्थाय भगवा इद्धिया तप्पटिभागं कायं दस्सेति, सो येव तं पाटिहारियं पस्सती”ति ।

“को पनेतं, भन्ते नागसेन, सद्दहिस्सति, यं परिसगतो एको येव तं गुहं पस्सति, अवसेसा तत्थेव वसन्ता न पस्सन्तीति । इङ्ग मे त्वं तत्थ कारणं उपदिस, कारणेन मं सज्जापेही”ति । “दिट्ठपुब्बो पन तथा, महाराज, कोचि ब्याधितो पुरिसो परिकिण्णो जातिमित्तेही”ति । “आम भन्ते”ति । “अपि नु खो सा, महाराज, परिसा पस्सतेतं वेदनं, याय सो पुरिसो वेदनाय वेदयती”ति । “न हि भन्ते, अत्तना येव सो, भन्ते, पुरिसो वेदयती”ति । “एवमेव खो, महाराज, यस्सेव तथागतो कङ्खा उप्पन्ना, तस्सेव तथागतो बोधनत्थाय इद्धिया तप्पटिभागं कायं दस्सेति, सो येव तं पाटिहारियं पस्सति ।

“यथा वा पन, महाराज, कज्जिदेव पुरिसं भूतो आविसेय्य, अपि नु खो सा, महाराज, परिसा पस्सति तं भूतागमन”न्ति? “न हि, भन्ते, सो येव आतुरो तस्स भूतस्स आगमनं पस्सती”ति । “एवमेव खो, महाराज, यस्सेव तथागतो कङ्खा उप्पन्ना, तस्सेव तथागतो बोधनत्थाय इद्धिया तप्पटिभागं कायं दस्सेति, सो येव तं पाटिहारियं पस्सती”ति ।

“दुक्करं, भन्ते नागसेन, भगवता कतं, यं एकस्सपि अदस्सनीयं, तं दस्सेन्तेना”ति । “न, महाराज, भगवा गुहं दस्सेसि, इद्धिया पन छायां दस्सेसी”ति । “छायायपि, भन्ते, दिट्ठाय दिट्ठं येव होति गुहं, यं दिस्वा निट्ठं गतो”ति । “दुक्करज्जापि, महाराज, तथागतो करोति बोधनेय्ये सत्ते बोधेतुं । यदि, महाराज, तथागतो किरियं हापेय्य, बोधनेय्या सत्ता न बुज्जेय्युं । यस्मा च खो, महाराज, योगज्जू तथागतो बोधनेय्ये सत्ते बोधेतुं, तस्मा तथागतो येन येन योगेन बोधनेय्या बुज्झन्ति, तेन तेन योगेन बोधनेय्ये बोधेति ।

“यथा, महाराज, भिसक्को सल्लकत्तो येन येन भेसज्जेन आतुरो अरोगो होति, तेन तेन भेसज्जेन आतुरं उपसङ्गमति, वमनीयं वमेति, विरेचनीयं विरेचेति, अनुलेपनीयं अनुलिम्पेति, अनुवासनीयं अनुवासेति । एवमेव खो, महाराज, तथागतो येन येन योगेन बोधनेय्या सत्ता बुज्झन्ति, तेन तेन योगेन बोधेति ।

“यथा वा पन, महाराज, इत्थी मूळहगब्भा भिसक्कस्स अदस्सनीयं गुहं दस्सेति, एवमेव खो, महाराज, तथागतो बोधनेय्ये सत्ते बोधेतुं अदस्सनीयं गुहं इद्धिया छायां दस्सेसि । नत्थि, महाराज, अदस्सनीयो नाम ओकासो पुग्गलं उपादाय । यदि, महाराज, कोचि भगवतो हृदयं दिस्वा बुज्जेय्य, तस्सपि भगवा योगेन हृदयं दस्सेय्य, योगज्जू, महाराज, तथागतो देसनाकुसलो ।

“ननु, महाराज, तथागतो थेरस्स नन्दस्स अधिमुत्तिं जानित्वा तं देवभवनं नेत्वा देवकज्जायो दस्सेसि ‘इमिनायं कुलपुत्तो बुज्झिस्सती’ति, तेन च सो कुलपुत्तो बुज्झि । इति खो, महाराज, तथागतो अनेकपरियायेन सुभनिमित्तं हीळेन्तो गरहन्तो जिगुच्छन्तो तस्स बोधनहेतु ककुटपादिनियो अच्छरायो दस्सेसि । एवम्पि तथागतो योगज्जू देसनाकुसलो ।

“पुन चपरं, महाराज, तथागतो थेरस्स चूलपन्थकस्स भातरा निक्कट्ठितस्स दुक्खितस्स दुम्मनस्स उपगन्त्वा सुखुमं चोळखण्डं अदासि ‘इमिनायं कुलपुत्तो बुज्झिस्सती’ति, सो च कुलपुत्तो तेन कारणेन जिनसासने वसीभावं पापुणि । एवम्पि, महाराज, तथागतो योगज्जू देसनाकुसलो ।

“पुन चपरं, महाराज, तथागतो ब्राह्मणस्स मोघराजस्स याव ततियं पज्जं पुट्ठो न ब्याकासि ‘एवमिमस्स कुलपुत्तस्स मानो उपसमिस्सति, मानूपसमा अभिसमयो भविस्सती’ति, तेन च तस्स कुलपुत्तस्स मानो उपसमि, मानूपसमा सो ब्राह्मणो छसु अभिज्जासु वसीभावं पापुणि । एवमि, महाराज, तथागतो योगज्जू देसनाकुसलो’ति ।

“साधु, भन्ते नागसेन, सुनिब्बेठितो पज्जो बहुविधेहि कारणेहि, गहनं अगहनं कतं, अन्धकारो आलोको कतो, गण्ठि भिन्नो, भग्गा परवादा, जिनपुत्तानं चक्खुं तथा उप्पादितं, निष्पटिभाना तित्थिया, त्वं गणिवरपवरमासज्जा’ति ।

वत्थगुह्निदस्सनपज्जो ततियो ।

४. फरुसवाचाभावपज्जो

४. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना ‘परिसुद्धवचीसमाचारो आवुसो तथागतो, नत्थि तथागतस्स वचीदुच्चरितं, यं तथागतो रक्खेय्य ‘मा मे इदं परो अज्जासी’ति । पुन च तथागतो थेरस्स सुदिन्नस्स कलन्दपुत्तस्स अपराधे पाराजिकं पज्जपेन्तो फरुसाहि वाचाहि मोघपुरिसवादेन समुदाचरि, तेन च सो थेरो मोघपुरिसवादेन मङ्कुचित्तवसेन रुन्धितत्ता विष्पटिसारी नासक्खि अरियमगं पटिविज्झितुं । यदि, भन्ते नागसेन, परिसुद्धवचीसमाचारो तथागतो, नत्थि तथागतस्स वचीदुच्चरितं, तेन हि तथागतेन थेरस्स सुदिन्नस्स कलन्दपुत्तस्स अपराधे मोघपुरिसवादेन समुदाचिण्णन्ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि भगवता थेरस्स सुदिन्नस्स कलन्दपुत्तस्स अपराधे मोघपुरिसवादेन समुदाचिण्णं, तेन हि परिसुद्धवचीसमाचारो तथागतो, नत्थि तथागतस्स वचीदुच्चरितन्ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना ‘परिसुद्धवचीसमाचारो आवुसो तथागतो, नत्थि तथागतस्स वचीदुच्चरितं, यं तथागतो रक्खेय्य ‘मा मे इदं परो अज्जासी’ति । आयस्मतो च सुदिन्नस्स कलन्दपुत्तस्स अपराधे पाराजिकं पज्जपेन्तेन भगवता मोघपुरिसवादेन समुदाचिण्णं, तज्ज पन अदुद्धचित्तेन असारम्भेन याथावलक्खणेन । किञ्च तत्थ याथावलक्खणं, यस्स, महाराज, पुग्गलस्स इमस्मिं अत्तभावे चतुसच्चाभिसमयो न होति, तस्स पुरिसत्तनं मोघं अज्जं कयिरमानं अज्जेन सम्भवति, तेन वुच्चति ‘मोघपुरिसो’ति । इति, महाराज, भगवता आयस्मतो सुदिन्नस्स कलन्दपुत्तस्स सताववचनेन समुदाचिण्णं, नो अभूतवादेना’ति ।

“सभावम्पि, भन्ते नागसेन, यो अक्कोसन्तो भणति, तस्स मयं कहापणं दण्डं धारेम, अपराधो येव सो वत्थुं निस्साय विसुं वोहारं आचरन्तो अक्कोसती’ति । “अत्थि पन, महाराज, सुतपुब्बं तथा खलितस्स अभिवादनं वा पच्चुट्ठानं वा सक्कारं वा उपायनानुप्पदानं वा’ति? “न हि, भन्ते, यतो कुतोचि यत्थ कत्थचि खलितो, सो परिभासनारहो होति तज्जनारहो, उत्तमङ्गम्पिस्स छिन्दन्ति हनन्तिपि बन्धन्तिपि घातेन्तिपि झापेन्तिपी’ति [जापेन्तिपीति (सी० पी०)] । “तेन हि, महाराज, भगवता किरिया येव कता, नो अकिरिया’ति ।

“किरियम्पि, भन्ते नागसेन, कुरुमानेन पतिरूपेन कातब्बं अनुच्छविकेन, सवनेनपि, भन्ते नागसेन, तथागतस्स सदेवको लोको ओत्तप्पति हिरियति भिय्यो दस्सनेन ततुत्तरिं उपसङ्कमनेन पयिरुपासनेना’ति । “अपि नु खो, महाराज, तिकिच्छको अभिसन्ने काये कुपिते दोसे सिनेहनीयानि भेसज्जानि देती’ति? “न हि, भन्ते, तिण्हानि लेखनीयानि भेसज्जानि देती’ति । “एवमेव खो, महाराज, तथागतो सब्बकिलेसब्बाधिवूपसमाय अनुसिट्ठिं देति, फरुसापि, महाराज,

तथागतस्स वाचा सत्ते सिनेहयति, मुदुके करोति । यथा, महाराज, उण्हम्पि उदकं यं किञ्चि सिनेहनीयं सिनेहयति, मुदुकं करोति, एवमेव खो, महाराज, फरुसापि तथागतस्स वाचा अत्थवती होति करुणासहगता । यथा, महाराज, पितुवचनं पुत्तानं अत्थवन्तं होति करुणासहगतं, एवमेव खो, महाराज, फरुसापि तथागतस्स वाचा अत्थवती होति करुणासहगता । फरुसापि, महाराज, तथागतस्स वाचा सत्तानं किलेसप्पहाना [किलेसप्पहानाय (सी०)] होति । यथा, महाराज, दुग्गन्धम्पि गोमुत्तं पीतं विरसम्पि अगदं खायितं सत्तानं ब्याधिं हनति, एवमेव खो, महाराज, फरुसापि तथागतस्स वाचा अत्थवती करुणासहगता । यथा, महाराज, महन्तोपि तूलपुञ्जो [तूलपिचु (सी० स्या०)] परस्स काये निपतित्वा रुजं न करोति, एवमेव खो, महाराज, फरुसापि तथागतस्स वाचा न कस्सचि दुक्खं उप्पादेती'ति । “सुविनिच्छितो, भन्ते नागसेन, पञ्हो बहूहि कारणेहि, साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

फरुसवाचाभावपञ्हो चतुत्थो ।

५. रुक्खअचेतनाभावपञ्हो

५. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं तथागतेन —

“अचेतनं ब्राह्मण अस्सुणन्तं, जानो अजानन्तमिमं पलासं ।

आरद्धवीरियो धुवं अप्पमत्तो, सुखसेय्यं पुच्छसि किस्स हेतू'ति [जा० १.४.२५] ॥

पुन च भणितं —

“इति फन्दनरुक्खोपि, तावदे अज्झभासथ ।

मय्हम्पि वचनं अत्थि, भारद्वाज सुणोहि मे'ति [जा० १.१३.२०] ॥

“यदि, भन्ते नागसेन, रुक्खो अचेतनो, तेन हि फन्दनेन रुक्खेन भारद्वाजेन सह सल्लपितन्ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि फन्दनेन रुक्खेन भारद्वाजेन सद्धिं सल्लपितं, तेन हि रुक्खो अचेतनोति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पञ्हो तवानुप्पतो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘रुक्खो अचेतनो'ति, फन्दनेन च रुक्खेन भारद्वाजेन सद्धिं सल्लपितं, तज्ज पन वचनं लोकसमज्जाय भणितं । नत्थि, महाराज, अचेतनस्स रुक्खस्स सल्लापो नाम, अपि च, महाराज, तस्मिं रुक्खे अधिवत्थाय देवतायेतं अधिवचनं रुक्खोति, रुक्खो सल्लपतीति चेसा लोकपण्णत्ति, यथा, महाराज, सकटं धज्जस्स परिपूरितं धज्जसकटन्ति जनो वोहरति, न च तं धज्जमयं सकटं, रुक्खमयं सकटं, तस्मिं सकटे धज्जस्स पन आकिरितत्ता धज्जसकटन्ति जनो वोहरति, एवमेव खो, महाराज, न रुक्खो सल्लपति, रुक्खो अचेतनो, या पन तस्मिं रुक्खे अधिवत्था देवता, तस्सा येव तं अधिवचनं रुक्खोति, रुक्खो सल्लपतीति चेसा लोकपण्णत्ति ।

“यथा वा पन, महाराज, दधिं मन्थयमानो तक्कं मन्थेमीति वोहरति, न तं तक्कं, यं सो मन्थेति, दधिं येव सो मन्थेन्तो तक्कं मन्थेमीति वोहरति, एवमेव खो, महाराज, न रुक्खो सल्लपति, रुक्खो अचेतनो । या पन तस्मिं रुक्खे अधिवत्था देवता, तस्सायेव तं अधिवचनं रुक्खोति, रुक्खो सल्लपतीति चेसा लोकपण्णत्ति ।

“यथा वा पन, महाराज, असन्तं साधेतुकामो सन्तं साधेमीति वोहरति, असिद्धं सिद्ध्यन्ति वोहरति, एवमेसा लोकसमञ्जा, एवमेव खो, महाराज, न रुक्खो सल्लपति, रुक्खो अचेतनो। या पन तस्मिं रुक्खे अधिवत्था देवता, तस्सायेव तं अधिवचनं रुक्खोति, रुक्खो सल्लपतीति चेसा लोकपण्णत्ति, याय, महाराज, लोकसमञ्जाय जनो वोहरति, तथागतोपि तायेव लोकसमञ्जाय सत्तानं धम्मं देसेती”ति। “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति।

रुक्खअचेतनाभावपज्जो पञ्चमो।

६. पिण्डपातमहफ्लपज्जो

६. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं धम्मसङ्गीतिकारकेहि थरेहि —

““चुन्दस्स भत्तं भुज्जित्वा, कम्मरस्साति मे सुतं।

आबाधं सम्फुसी धीरो, पबाळ्हं मारणन्तिक”न्ति [दी० नि० २.१९०]॥

“पुन च भगवता भणितं ‘द्वेमे, आनन्द, पिण्डपाता समसमफला समविपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महफ्लतरा च महानिसंसतरा च। कतमे द्वे? यच्च पिण्डपातं परिभुज्जित्वा तथागतो अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झि, यच्च पिण्डपातं परिभुज्जित्वा तथागतो अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायति। इमे द्वे पिण्डपाता समसमफला समविपाका, अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महफ्लतरा च महानिसंसतरा चा”ति। यदि, भन्ते नागसेन, भगवतो चुन्दस्स भत्तं भुत्ताविस्स [भुज्जित्वा (सी०)] खरो आबाधो उप्पन्नो, पबाळ्हा च वेदना पवत्ता मारणन्तिका, तेन हि ‘द्वेमे, आनन्द, पिण्डपाता समसमफला समविपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महफ्लतरा च महानिसंसतरा चा”ति यं वचनं, तं मिच्छा। यदि द्वेमे पिण्डपाता समसमफला समविपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महफ्लतरा च महानिसंसतरा च, तेन हि भगवतो चुन्दस्स भत्तं भुत्ताविस्स [भुज्जित्वा (सी०)] खरो आबाधो उप्पन्नो, पबाळ्हा च वेदना पवत्ता मारणन्तिकाति तम्पि वचनं मिच्छा। किंनु खो, भन्ते नागसेन, सो पिण्डपातो विसगतताय महफ्लो, रोगुप्पादकताय महफ्लो, आयुविनासकताय महफ्लो, भगवतो जीवितहरणताय महफ्लो? तत्थ मे कारणं ब्रूहि परवादानं निग्गहाय, एत्थायं जनो सम्मूळ्हो लोभवसेन अतिबहुं खायितेन लोहितपक्खन्दिका उप्पन्नाति। अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो”ति।

“भासितम्पेतं, महाराज, धम्मसङ्गीतिकारकेहि थरेहि —

““चुन्दस्स भत्तं भुज्जित्वा, कम्मरस्साति मे सुतं।

आबाधं सम्फुसी धीरो, पबाळ्हं मारणन्तिक”न्ति॥

“भगवता च भणितं ‘द्वेमे, आनन्द, पिण्डपाता समसमफला समविपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महफ्लतरा च महानिसंसतरा च। कतमे द्वे? यच्च पिण्डपातं परिभुज्जित्वा तथागतो अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झि, यच्च पिण्डपातं परिभुज्जित्वा तथागतो अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायति [परिनिब्बायि (सी०)], इमे द्वे पिण्डपाता समसमफला समविपाका, अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महफ्लतरा च महानिसंसतरा चा”ति।

“सो पन पिण्डपातो बहुगुणो अनेकानिसंसो। देवता, महाराज, हट्ठा पसन्नमानसा ‘अयं भगवतो पच्छिमो

पिण्डपातो'ति दिब्बं ओजं सूकरमद्वे आकिरिंसु। तच्च पन सम्मापाकं लहुपाकं [बहुपाकं (सी०)] मनुज्जं बहुरसं जट्टरगितेजस्स हितं। न, महाराज, ततोनिदानं भगवतो कोचि अनुप्पन्नो रोगो उप्पन्नो, अपि च, महाराज, भगवतो पकतिदुब्बले सरीरे खीणे आयुसङ्खारे उप्पन्नो रोगो भिय्यो अभिवट्ठि।

“यथा, महाराज, पकतिया जलमानो अग्गि अज्जस्मिं उपादाने दिन्ने भिय्यो पज्जलति, एवमेव खो, महाराज, भगवतो पकतिदुब्बले सरीरे खीणे आयुसङ्खारे उप्पन्नो रोगो भिय्यो अभिवट्ठि।

“यथा वा पन, महाराज, सोतो पकतिया सन्दमानो अभिवुट्ठे महामेघे भिय्यो महोघो उदकवाहको होति, एवमेव खो, महाराज, भगवतो पकतिदुब्बले सरीरे खीणे आयुसङ्खारे उप्पन्नो रोगो भिय्यो अभिवट्ठि।

“यथा वा पन, महाराज, पकतिया अभिसन्नधातु कुच्छि अज्जस्मिं अज्झोहरिते भिय्यो आयमेय्य [आमयेय्य (सी०)], एवमेव खो, महाराज, भगवतो पकतिदुब्बले सरीरे खीणे आयुसङ्खारे उप्पन्नो रोगो भिय्यो अभिवट्ठि, नत्थि, महाराज, तस्मिं पिण्डपाते दोसो, न च तस्स सक्का दोसं आरोपेतु'न्ति।

“भन्ते नागसेन, केन कारणेन ते द्वे पिण्डपाता समसमफला समविपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा च महानिसंसतरा चा'ति? “धम्मानुमज्जनसमापत्तिवसेन, महाराज, ते द्वे पिण्डपाता समसमफला समविपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा च महानिसंसतरा चा'ति।

“भन्ते नागसेन, कतमेसं धम्मानं अनुमज्जनसमापत्तिवसेन ते द्वे पिण्डपाता समसमफला समविपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा च महानिसंसतरा चा'ति? “नवन्नं, महाराज, अनुपुब्बविहारसमापत्तीनं अनुलोमप्पटिलोमसमापज्जनवसेन ते द्वे पिण्डपाता समसमफला समविपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा च महानिसंसतरा चा'ति।

“भन्ते नागसेन, द्वीसु येव दिवसेसु अधिमत्तं तथागतो नवानुपुब्बविहारसमापत्तियो अनुलोमप्पटिलोमं समापज्जी'ति? “आम, महाराजा'ति। “अच्छरियं, भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन। यं इमस्मिं बुद्धक्खेत्ते असदिसं परमदानं, तम्पि इमेहि द्वीहि पिण्डपातेहि अगणितं। अच्छरियं, भन्ते नागसेन, अब्भुतं, भन्ते नागसेन। याव महन्ता नवानुपुब्बविहारसमापत्तियो, यत्र हि नाम नवानुपुब्बविहारसमापत्तिवसेन दानं महप्फलतरं होति महानिसंसतरज्ज। साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति।

पिण्डपातमहप्फलपज्जो छट्ठो।

७. बुद्धपूजनपज्जो

७. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं तथागतेन ‘अव्यावटा तुम्हे, आनन्द, होथ तथागतस्स सरीरपूजाया'ति। पुन च भणितं —

“‘पूजेथ नं पूजनियस्स धातुं।
एवं करा सग्गमितो गमिस्सथा'ति॥

“यदि, भन्ते नागसेन, तथागतेन भणितं ‘अव्यावटा तुम्हे, आनन्द, होथ तथागतस्स सरीरपूजाया’ति, तेन हि ‘पूजेथ नं पूजनियस्स धातुं, एवं करा सग्गमितो गमिस्सथा’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं ‘पूजेथ नं पूजनियस्स धातुं, एवं करा सग्गमितो गमिस्सथा’ति, तेन हि ‘अव्यावटा तुम्हे आनन्द, होथ तथागतस्स सरीरपूजाया’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘अव्यावटा तुम्हे, आनन्द, होथ तथागतस्स सरीरपूजाया’ति, पुन च भणितं ‘पूजेथ नं पूजनियस्स धातुं, एवं करा सग्गमितो गमिस्सथा’ति, तच्च पन न सब्बेसं जिनपुत्तानं येव आरब्ध भणितं ‘अव्यावटा तुम्हे, आनन्द, होथ तथागतस्स सरीरपूजाया’ति । अकम्मं हेतं, महाराज, जिनपुत्तानं यदिदं पूजा, सम्मसनं सङ्घारानं, योनिसो मनसिकारो, सतिपट्टानानुपस्सना, आरम्भणसारग्गाहो, किलेसयुद्धं, सदत्थमनुयुज्जना, एतं जिनपुत्तानं करणीयं, अवसेसानं देवमनुस्सानं पूजा करणीया ।

“यथा, महाराज, महिया राजपुत्तानं हत्थिअस्सरथधनुथरुलेखमुद्दासिक्खाखग्गमन्तसुति- सम्मुतियुद्धयुज्झापनकिरिया करणीया, अवसेसानं पथुवेस्ससुद्धानं कसि वणिज्जा गोरक्खा करणीया, एवमेव खो, महाराज, अकम्मं हेतं जिनपुत्तानं यदिदं पूजा, सम्मसनं सङ्घारानं, योनिसो मनसिकारो, सतिपट्टानानुपस्सना, आरम्भणसारग्गाहो, किलेसयुद्धं, सदत्थमनुयुज्जना, एतं जिनपुत्तानं करणीयं, अवसेसानं देवमनुस्सानं पूजा करणीया ।

“यथा वा पन, महाराज, ब्राह्मणमाणवकानं इरुवेदं यजुवेदं सामवेदं अथब्बणवेदं लक्खणं इतिहासं पुराणं निघण्डु केटुभं अक्खरप्पभेदं पदं वेय्याकरणं भासमग्गं उप्पातं सुपिनं निमित्तं छळङ्गं चन्दग्गाहं सूरियग्गाहं सुक्कराहुचरितं उळुग्गहयुद्धं [ओळुग्गहयुद्धं (क०)] देवदुन्दुभिस्सरं ओक्कन्ति उक्कापातं भूमिकम्मं [भूमिकम्मं (सी० पी०)] दिसादाहं भुम्मन्तलक्खं जोतिसं लोकायतिकं साचक्कं मिगचक्कं अन्तरचक्कं मिस्सकुप्पादं सकुणरुतरवितं [सकुणरुतं (सी०)] सिक्खा करणीया, अवसेसानं पथुवेस्ससुद्धानं कसि वणिज्जा गोरक्खा करणीया, एवमेव खो, महाराज, अकम्मं हेतं जिनपुत्तानं यदिदं पूजा, सम्मसनं सङ्घारानं, योनिसो मनसिकारो, सतिपट्टानानुपस्सना, आरम्भणसारग्गाहो, किलेसयुद्धं, सदत्थमनुयुज्जना, एतं जिनपुत्तानं करणीयं, अवसेसानं देवमनुस्सानं पूजा करणीया, तस्मा, महाराज, तथागतो ‘मा इमे अकम्मे युज्जन्तु, कम्मे इमे युज्जन्तू’ति आह ‘अव्यावटा तुम्हे, आनन्द, होथ तथागतस्स सरीरपूजाया’ति । यदेतं, महाराज, तथागतो न भण्येय्य, पत्तचीवरम्पि अत्तनो परियादापेत्वा भिक्खू बुद्धपूजं येव करेय्यु’न्ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

बुद्धपूजनपज्जो सत्तमो ।

८. पादसकलिकाहतपज्जो

८. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘भगवतो गच्छन्तस्स अयं अचेतना महापथवी निन्नं उन्नमति, उन्नतं ओनमती’ति, पुन च भणथ ‘भगवतो पादो सकलिकाय खतो’ति । या सा सकलिका भगवतो पादे पतिता, किस्स पन सा सकलिका भगवतो पादा न निवत्ता । यदि, भन्ते नागसेन, भगवतो गच्छन्तस्स अयं अचेतना महापथवी निन्नं उन्नमति, उन्नतं ओनमति, तेन हि ‘भगवतो पादो सकलिकाय खतो’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि भगवतो पादो सकलिकाय खतो, तेन हि ‘भगवतो गच्छन्तस्स अयं अचेतना महापथवी निन्नं उन्नमति उन्नतं ओनमती’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“सच्चं, महाराज, अत्येतं भगवतो गच्छन्तस्स अयं अचेतना महापथवी निन्नं उन्नमति उन्नतं ओनमति, भगवतो च पादो सकलिकाय खतो, न च पन सा सकलिका अत्तनो धम्मताय पतिता, देवदत्तस्स उपक्कमेन पतिता । देवदत्तो, महाराज, बहूनि जातिसतसहस्सानि भगवति आघातं बन्धि, सो तेन आघातेन ‘महन्तं कूटागारप्पमाणं पासाणं भगवतो उपरि पातेस्सामी’ति मुञ्चि । अथ द्वे सेला पथवितो उट्ठित्वा तं पासाणं सम्पटिच्छिंसु, अथ नेसं सम्पहारेन पासाणतो पपटिका भिज्जित्वा येन वा तेन वा पतन्ती भगवतो पादे पतिता”ति ।

“यथा च, भन्ते नागसेन, द्वे सेला पासाणं सम्पटिच्छिंसु, तथेव पपटिकापि सम्पटिच्छितब्बा”ति? “सम्पटिच्छितम्पि, महाराज, इधेकच्चं पग्घरति पसवति न ठानमुपगच्छति, यथा, महाराज, उदकं पाणिना गहितं अङ्गुलन्तरिकाहि पग्घरति पसवति न ठानमुपगच्छति, खीरं तक्कं मधुं सप्पि तेसं मच्छरसं मंसरसं पाणिना गहितं अङ्गुलन्तरिकाहि पग्घरति पसवति न ठानमुपगच्छति, एवमेव खो, महाराज, सम्पटिच्छनत्थं उपगतानं द्विन्नं सेलानं सम्पहारेन पासाणतो पपटिका भिज्जित्वा येन वा तेन वा पतन्ती भगवतो पादे पतिता ।

“यथा वा पन, महाराज, सण्हसुखुमअणुरजसमं पुळ्ळिं मुट्ठिना गहितं अङ्गुलन्तरिकाहि पग्घरति पसवति न ठानमुपगच्छति, एवमेव खो, महाराज, सम्पटिच्छनत्थं उपगतानं द्विन्नं सेलानं सम्पहारेन पासाणतो पपटिका भिज्जित्वा येन वा तेन वा पतन्ती भगवतो पादे पतिता ।

“यथा वा पन, महाराज, कबळो मुखेन गहितो इधेकच्चस्स मुखतो मुच्चित्वा पग्घरति पसवति न ठानमुपगच्छति, एवमेव खो, महाराज, सम्पटिच्छनत्थं उपगतानं द्विन्नं सेलानं सम्पहारेन पासाणतो पपटिका भिज्जित्वा येन वा तेन वा पतन्ती भगवतो पादे पतिता”ति ।

“होतु, भन्ते नागसेन, सेलेहि पासाणो सम्पटिच्छितो, अथ पपटिकायपि अपचिति कातब्बा यथेव महापथविया”ति? “द्वादसिमे, महाराज, अपचितिं न करोन्ति । कतमे द्वादस? रत्तो रागवसेन अपचितिं न करोति, दुट्ठो दोसवसेन, मूळ्हो मोहवसेन, उन्नतो मानवसेन, निग्गुणो अविसेसताय, अतिथद्धो अनिसेधनताय, हीनो हीनसभावताय, वचनकरो अनिस्सरताय, पापो कदरियताय, दुक्खापितो पटिदुक्खापनताय, लुद्धो लोभाभिभूतताय, आयूहितो अत्थसाधनताय [अत्थसाधनेन (स्या० पी० क०)] अपचितिं न करोति । इमे खो महाराज द्वादस अपचितिं न करोन्ति । सा च पन पपटिका पासाणसम्पहारेन भिज्जित्वा अनिमित्तकतदिसा येन वा तेन वा पतमाना भगवतो पादे पतिता ।

“यथा वा पन, महाराज, सण्हसुखुमअणुरजो अनिलबलसमाहतो अनिमित्तकतदिसो येन वा तेन वा अभिकिरति, एवमेव खो, महाराज, सा पपटिका पासाणसम्पहारेन भिज्जित्वा अनिमित्तकतदिसा येन वा तेन वा पतमाना भगवतो पादे पतिता । यदि पन, महाराज, सा पपटिका पासाणतो विसुं न भवेय्य, तम्पि ते सेला पासाणपपटिकं उप्पतित्वा गण्हेय्युं । एसा पन, महाराज, पपटिका न भूमट्ठा न आकासट्ठा, पासाणसम्पहारवेगेन भिज्जित्वा अनिमित्तकतदिसा येन वा तेन वा पतमाना भगवतो पादे पतिता ।

“यथा वा पन, महाराज, वातमण्डलिकाय उक्खित्तं पुराणपण्णं अनिमित्तकतदिसं येन वा तेन वा पतति, एवमेव खो, महाराज, एसा पपटिका पासाणसम्पहारवेगेन अनिमित्तकतदिसा येन वा तेन वा पतमाना भगवतो पादे पतिता । अपि च, महाराज, अकतज्जुस्स कदरियस्स देवदत्तस्स दुक्खानुभवनाय पपटिका भगवतो पादे पतिता”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

पादसकलिकाहतपञ्चो अट्टमो ।

९. अग्गगसमणपञ्चो

९. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘आसवानं खया समणो होती’ति । पुन च भणितं —

“‘चतुब्भि धम्मेहि समङ्गिभूतं, तं वे नरं समणं आहु लोके’ति ॥

तन्निमे चत्तारो धम्मा खन्ति अप्पाहारता रतिविप्पहानं आकिञ्चञ्जं । सब्बानि पनेतानि अपरिक्खीणासवस्स सकिलेसस्सेव होन्ति । यदि, भन्ते नागसेन, आसवानं खया समणो होति, तेन हि ‘चतुब्भि धम्मेहि समङ्गिभूतं, तं वे नरं समणं आहु लोके’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि चतुब्भि धम्मेहि समङ्गिभूतो समणो होति, तेन हि ‘आसवानं खया समणो होती’ति तम्पि वचनं मिच्छा, अयम्पि उभतो कोटिको पञ्चो तवानुप्पत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो’ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘आसवानं खया समणो होती’ति । पुन च भणितं ‘चतुब्भि धम्मेहि समङ्गिभूतं, तं वे नरं समणं आहु लोके’ति । तदिदं, महाराज, वचनं तेसं तेसं पुग्गलानं गुणवसेन भणितं ‘चतुब्भि धम्मेहि समङ्गिभूतं, तं वे नरं समणं आहु लोके’ति, इदं पन निरवसेसवचनं ‘आसवानं खया समणो होती’ति ।

“अपि च, महाराज, ये केचि किलेसूपसमाय पटिपन्ना, ते सब्बे उपादायुपादाय समणो खीणासवो अग्गमक्खायति । यथा, महाराज, यानि कानिचि जलजथलजपुष्फानि, वस्सिकं तेसं अग्गमक्खायति, अवसेसानि यानि कानिचि विविधानि पुष्फजातानि, सब्बानि तानि पुष्फानि येव, उपादायुपादाय पन वस्सिकं येव पुष्फं जनस्स पत्थितं पिहयितं । एवमेव खो, महाराज, ये केचि किलेसूपसमाय पटिपन्ना, ते सब्बे उपादायुपादाय समणो खीणासवो अग्गमक्खायति ।

“यथा वा पन, महाराज, सब्बधज्जानं सालि अग्गमक्खायति, या काचि अवसेसा विविधा धज्जजातियो, ता सब्बा उपादायुपादाय भोजनानि सरीरयापनाय, सालि येव तेसं अग्गमक्खायति । एवमेव खो, महाराज, ये केचि किलेसूपसमाय पटिपन्ना, ते सब्बे उपादायुपादाय समणो खीणासवो अग्गमक्खायती’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

अग्गगसमणपञ्चो नवमो ।

१०. वण्णभणनपञ्चो

१०. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘ममं वा, भिक्खवे, परे वण्णं भासेय्युं, धम्मस्स वा, सङ्गस्स वा वण्णं भासेय्युं, तत्र तुम्हेहि न आनन्दो, न सोमनस्सं, न चेतसो उप्पिलावितत्तं करणीय’न्ति पुन च तथागतो सेलस्स ब्राह्मणस्स यथाभुच्चे वण्णे भज्जमाने आनन्दितो सुमनो उप्पिलावितो भिय्यो उत्तरिं सकगुणं पकित्तेसि —

“‘राजाहमस्मि सेलाति, धम्मराजा अनुत्तरो ।

धम्मेन चक्कं वत्तेमि, चक्कं अप्पटिवत्तिय’न्ति [म० नि० २.३९९] ॥

“यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘ममं वा, भिक्खवे, परे वण्णं भासेय्युं, धम्मस्स वा सङ्गस्स वा वण्णं भासेय्युं,

तत्र तुम्हेहि न आनन्दो, न सोमनस्सं, न चेतसो उप्पिलावितत्तं करणीयं'न्ति, तेन हि सेलस्स ब्राह्मणस्स यथाभुच्चे वण्णे भञ्जमाने आनन्दितो सुमनो उप्पिलावितो भिय्यो उत्तरिं सकगुणं पकित्तेसीति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि सेलस्स ब्राह्मणस्स यथाभुच्चे वण्णे भञ्जमाने आनन्दितो सुमनो उप्पिलावितो भिय्यो उत्तरिं सकगुणं पकित्तेसि, तेन हि 'ममं वा, भिक्खवे, परे वण्णं भासेय्युं, धम्मस्स वा सङ्गस्स वा वण्णं भासेय्युं, तत्र तुम्हेहि न आनन्दो, न सोमनस्सं, न चेतसो उप्पिलावितत्तं करणीयं'न्ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता 'ममं वा, भिक्खवे, परे वण्णं भासेय्युं, धम्मस्स वा सङ्गस्स वा वण्णं भासेय्युं, तत्र तुम्हेहि न आनन्दो, न सोमनस्सं, न चेतसो उप्पिलावितत्तं करणीयं'न्ति । सेलस्स च ब्राह्मणस्स यथाभुच्चे वण्णे भञ्जमाने भिय्यो उत्तरिं सकगुणं पकित्तितं —

“‘राजाहमस्मि सेलाति, धम्मराजा अनुत्तरो ।

धम्मेन चक्कं वत्तेमि, चक्कं अप्पटिवत्तियं'न्ति ॥

“पठमं, महाराज, भगवता धम्मस्स सभावसरसलक्खणं सभावं अवितथं भूतं तच्छं तथत्थं परिदीपयमानेन भणितं 'ममं वा भिक्खवे, परे वण्णं भासेय्युं, धम्मस्स वा सङ्गस्स वा वण्णं भासेय्युं, तत्र तुम्हेहि न आनन्दो, न सोमनस्सं, न चेतसो उप्पिलावितत्तं करणीयं'न्ति । यं पन भगवता सेलस्स ब्राह्मणस्स यथाभुच्चे वण्णे भञ्जमाने भिय्यो उत्तरिं सकगुणं पकित्तितं 'राजाहमस्मि सेलाति, धम्मराजा अनुत्तरो'ति तं न लाभहेतु, न यसहेतु, न अत्तहेतु, न पक्खहेतु, न अन्तेवासिकम्यताय, अथ खो अनुकम्पाय कारुज्जेन हितवसेन एवं इमस्स धम्माभिसमयो भविस्सति तिण्णज्च माणवकसतानन्ति, एवं भिय्यो उत्तरिं सकगुणं भणितं 'राजाहमस्मि सेलाति, धम्मराजा अनुत्तरो'ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ।

वण्णभणनपज्जो दसमो ।

११. अहिंसानिग्गहपज्जो

११. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता 'अहिंसयं परं लोके, पियो होहिसि मामको'ति । पुन च भणितं 'निग्गण्हे निग्गहारहं, पग्गण्हे पग्गहारहं'न्ति । निग्गहो नाम, भन्ते नागसेन, हत्थच्छेदो पादच्छेदो वधो बन्धनं कारणा मारणं सन्ततिविकोपनं, न एतं वचनं भगवतो युत्तं, न च भगवा अरहति एतं वचनं वत्तुं । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं 'अहिंसयं परं लोके, पियो होहिसि मामको'ति, तेन हि 'निग्गण्हे निग्गहारहं, पग्गण्हे पग्गहारहं'न्ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं 'निग्गण्हे निग्गहारहं, पग्गण्हे पग्गहारहं'न्ति, तेन हि “अहिंसयं परं लोके, पियो होहिसि मामको'ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता 'अहिंसयं परं लोके, पियो होहिसि मामको'ति, भणितज्च 'निग्गण्हे निग्गहारहं, पग्गण्हे पग्गहारहं'न्ति । 'अहिंसयं परं लोके, पियो होहिसि मामको'ति सब्बेसं, महाराज, तथागतानं अनुमतं एतं, एसा अनुसिद्धि, एसा धम्मदेसना, धम्मो हि, महाराज, अहिंसालक्खणो, सभाववचनं एतं । यं पन, महाराज, तथागतो आह 'निग्गण्हे निग्गहारहं, पग्गण्हे पग्गहारहं'न्ति, भासा एसा, उद्धतं, महाराज, चित्तं निग्गहेतब्बं, लीनं चित्तं पग्गहेतब्बं । अकुसलं चित्तं निग्गहेतब्बं, कुसलं चित्तं पग्गहेतब्बं । अयोनिनिसो मनसिकारो निग्गहेतब्बो, योनिनिसो मनसिकारो

पग्गहेतब्बो । मिच्छापटिपन्नो निग्गहेतब्बो, सम्मापटिपन्नो पग्गहेतब्बो । अनरियो निग्गहेतब्बो अरियो पग्गहेतब्बो । चोरो निग्गहेतब्बो, अचोरो पग्गहेतब्बो”ति ।

“होतु, भन्ते नागसेन, इदानीं त्वं पच्चागतोसि मम विसयं, यमहं पुच्छामि, सो मे अत्थो उपगतो । चोरो पन, भन्ते नागसेन, निग्गण्हन्तेन कथं निग्गहेतब्बो”ति? “चोरो, महाराज, निग्गण्हन्तेन एवं निग्गहेतब्बो, परिभासनीयो परिभासितब्बो, दण्डनीयो दण्डेतब्बो, पब्बाजनीयो पब्बाजेतब्बो, बन्धनीयो बन्धितब्बो, घातनीयो घातेतब्बो”ति । “यं पन, भन्ते नागसेन, चोरानं घातनं, तं तथागतानं अनुमत”न्ति? “न हि, महाराजा”ति । “किस्स पन चोरो अनुसासनीयो अनुमतो तथागतान”न्ति? “यो सो, महाराज, घातीयति, न सो तथागतानं अनुमतिया घातीयति, सयंकतेन सो घातीयति, अपि च धम्मनुसिद्धिया अनुसासीयति, सक्का पन, महाराज, तथा पुरिसं अकारकं अनपराधं वीथियं चरन्तं गहेत्वा घातयितु”न्ति? “न सक्का, भन्ते”ति । “केन कारणेन, महाराजा”ति? “अकारकत्ता, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, न चोरो तथागतानं अनुमतिया हज्जति, सयंकतेन सो हज्जति, किं पनेत्थ अनुसासको किञ्चि दोसं आपज्जती”ति? “न हि भन्ते”ति । “तेन हि, महाराज, तथागतानं अनुसिद्धिं सम्मानुसिद्धिं होती”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

अहिंसानिग्गहपज्जो एकादसमो ।

१२. भिक्खुपणामितपज्जो

१२. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘अक्कोधनो विगतखिलोहमस्मी’ति, पुन च तथागतो थेरे सारिपुत्तमोग्गल्लाने सपरिसे पणामेसि, किं नु खो, भन्ते नागसेन, तथागतो कुपितो परिसं पणामेसि, उदाहु तुट्ठो पणामेसि, एतं ताव जानाहि इमं नामाति? यदि, भन्ते नागसेन, कुपितो परिसं पणामेसि, तेन हि तथागतस्स कोधो अप्पटिवत्तितो, यदि तुट्ठो पणामेसि, तेन हि अवत्थुस्मिं अजानन्तेन पणामिता । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘अक्कोधनो विगतखिलोहमस्मी’ति, पणामिता च थेरा सारिपुत्तमोग्गल्लाना सपरिसा, तज्ज पन न कोपेन, इध, महाराज, कोचिदेव पुरिसो महापथविया मूले वा खाणुके वा पासाणे वा कठले वा विसमे वा भूमिभागे खलित्वा पतति, अपि नु खो, महाराज, महापथवी कुपिता तं पातेती”ति? “न हि, भन्ते, नत्थि महापथविया कोपो वा पसादो वा, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्ता महापथवी, सयमेव सो अलसो खलित्वा पतितोति । एवमेव खो, महाराज, नत्थि तथागतानं कोपो वा पसादो वा, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्ता तथागता अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा, अथ खो सयं कतेनेव ते अत्तनो अपराधेन पणामिता ।

“इध पन, महाराज, महासमुद्धो न मतेन कुणपेन संवसति, यं होति महासमुद्धे मतं कुणपं, तं खिप्पमेव निच्छुभति थलं उस्सारेति । अपि नु खो, महाराज, महासमुद्धो कुपितो तं कुणपं निच्छुभती”ति? “न हि, भन्ते, नत्थि महासमुद्धस्स कोपो वा पसादो वा, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तो महासमुद्धो”ति । “एवमेव खो, महाराज, नत्थि तथागतानं कोपो वा पसादो वा, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्ता तथागता अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा, अथ खो सयं कतेनेव ते अत्तनो अपराधेन पणामिता ।

“यथा, महाराज, पथविया खलितो पतीयति, एवं जिनसासनवरे खलितो पणामीयति । यथा, महाराज, समुद्धे मतं

कुणपं निच्छुभीयति, एवं जिनसासनवरे खलितो पणामीयति । यं पन ते, महाराज, तथागतो पणामेसि, तेसं अत्थकामो हितकामो सुखकामो विसुद्धिकामो ‘एवं इमे जातिजराव्याधिमरणेहि परिमुच्चिस्सन्ती’ति पणामेसी’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

भिक्षुपणामितपज्जो द्वादसमो ।

पणामितवग्गो ततियो ।

इमस्मिं वग्गे द्वादस पज्जा ।

४. सब्बज्जुतजाणवग्गो

१. इद्धिकम्मविपाकपज्जो

१. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘एतदग्गं, भिक्षवे, मम सावकानं भिक्षूनं इद्धिमन्तानं यदिदं महामोग्गल्लानो’ति । पुन च किर सो लगुळेहि परिपोथितो भिन्नसीसो सज्जुणितट्टिमंसधमनिछिन्नपरिगतो परिनिब्बुतो [धमनिमज्जपरिकत्तो (सी० पी०), धम्मनिमिज्जपरिगतो (स्या०)] । यदि, भन्ते नागसेन, थेरो महामोग्गल्लानो इद्धिया कोटिं गतो, तेन हि लगुळेहि पोथितो परिनिब्बुतोति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि लगुळेहि परिपोथितो परिनिब्बुतो, तेन हि इद्धिया कोटिं गतोति तम्पि वचनं मिच्छा । किं न समत्थो इद्धिया अत्तनो उपघातं अपनयितुं, सदेवकस्सपि लोकस्स पटिसरणं भवितुं अरहोति? अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘एतदग्गं, भिक्षवे, मम सावकानं भिक्षूनं इद्धिमन्तानं यदिदं महामोग्गल्लानो’ति । आयस्मा च महामोग्गल्लानो लगुळहतो परिनिब्बुतो, तज्ज पन कम्माधिग्गहितेना’ति ।

“ननु, भन्ते नागसेन, इद्धिमतो इद्धिविसयोपि कम्मविपाकोपि द्वे अचिन्तिया, अचिन्तियेन अचिन्तियं अपनयितव्वं । यथा नाम, भन्ते, केचि फलकामा कपित्थेन कपित्थं पोथेन्ति, अम्बेन अम्बं पोथेन्ति, एवमेव खो, भन्ते नागसेन, अचिन्तियेन अचिन्तियं पोथयित्वा अपनेतव्व’न्ति? “अचिन्तियानम्पि, महाराज, एकं अधिमत्तं बलवतरं, यथा, महाराज, महिया राजानो होन्ति समजच्चा, समजच्चानम्पि तेसं एको सब्बे अभिभवित्वा आणं पवत्तेति । एवमेव खो, महाराज, तेसं अचिन्तियानं कम्मविपाकं येव अधिमत्तं बलवतरं, कम्मविपाकं येव सब्बे अभिभविय आणं पवत्तेति, कम्माधिग्गहितस्स अवसेसा किरिया ओकासं न लभन्ति ।

“इध पन, महाराज, कोचि पुरिसो किस्मिज्चिदेव पकरणे अपरज्झति, न तस्स माता वा पिता वा भगिनी वा भातरो वा सखी वा सहायका वा [भगिनिभातरो वा सखिसहायका वा (सी० पी० क०)] तायन्ति, अथ खो राजा येव तत्थ अभिभविय आणं पवत्तेति । किं तत्थ कारणं? अपराधिकता । एवमेव खो, महाराज, तेसं अचिन्तियानं कम्मविपाकं येव अधिमत्तं बलवतरं, कम्मविपाकं येव सब्बे अभिभविय आणं पवत्तेति, कम्माधिग्गहितस्स अवसेसा किरिया ओकासं न लभन्ति ।

“यथा वा पन, महाराज, महिया दवडाहे समुद्धिते घटसहस्सम्पि उदकं न सक्कोति निब्बापेतुं, अथ खो अग्गि येव

तत्थ अभिभविय आणं पवत्तेति । किं तत्थ कारणं? बलवता तेजस्स । एवमेव खो, महाराज, तेसं अचिन्तियानं कम्मविपाकं येव अधिमत्तं बलवतरं, कम्मविपाकं येव सब्बे अभिभविय आणं पवत्तेति, कम्माधिगगहितस्स अवसेसा किरिया ओकासं न लभन्ति, तस्मा, महाराज, आयस्मतो महामोग्गल्लानस्स कम्माधिगगहितस्स लगुळेहि पोथियमानस्स इद्धिया समन्नाहारो नाहोसी”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

इद्धिकम्मविपाकपज्जो पठमो ।

२. धम्मविनयपटिच्छन्नापटिच्छन्नपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘तथागतप्पवेदितो, भिक्खवे, धम्मविनयो विवटो विरोचति नो पटिच्छन्नो’ति । पुन च पातिमोक्खुद्देसो केवलज्ज विनयपिटकं पिहितं पटिच्छन्नं । यदि, भन्ते नागसेन, जिनसासने युत्तं वा पत्तं वा समयं लभेथ, विनयपण्णत्ति विवटा सोभेय्य । केन कारणेन? केवलं तत्थ सिक्खा संयमो नियमो सीलगुणआचारपण्णत्ति अत्थरसो धम्मरसो विमुत्तिरसो । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘तथागतप्पवेदितो, भिक्खवे, धम्मविनयो विवटो विरोचति नो पटिच्छन्नो’ति, तेन हि ‘पातिमोक्खुद्देसो केवलज्ज विनयपिटकं पिहितं पटिच्छन्नं’न्ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि पातिमोक्खुद्देसो केवलज्ज विनयपिटकं पिहितं पटिच्छन्नं, तेन हि ‘तथागतप्पवेदितो, भिक्खवे, धम्मविनयो विवटो विरोचति नो पटिच्छन्नो’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘तथागतप्पवेदितो, भिक्खवे, धम्मविनयो विवटो विरोचति नो पटिच्छन्नो’ति । पुन च पातिमोक्खुद्देसो केवलज्ज विनयपिटकं पिहितं पटिच्छन्नं, तज्ज पन न सब्बेसं, सीमं कत्वा पिहितं ।

“तिविधेन, महाराज, भगवता पातिमोक्खुद्देसो सीमं कत्वा पिहितो, पुब्बकानं तथागतानं वंसवसेन पातिमोक्खुद्देसो सीमं कत्वा पिहितो, धम्मस्स गरुकत्ता पिहितो, भिक्खुभूमिया गरुकत्ता पिहितो ।

“कथं पुब्बकानं तथागतानं वंसवसेन पातिमोक्खुद्देसो सीमं कत्वा पिहितो, एसो वंसो, महाराज, सब्बेसं पुब्बकानं तथागतानं यदिदं भिक्खुमज्जे पातिमोक्खुद्देसो अवसेसानं पिहितो । यथा, महाराज, खत्तियानं खत्तियमाया खत्तियेसु येव चरति, एवमेतं खत्तियानं लोकस्स पवेणी अवसेसानं पिहिता । एवमेव खो, महाराज, एसो वंसो सब्बेसं पुब्बकानं तथागतानं यदिदं भिक्खुमज्जे पातिमोक्खुद्देसो अवसेसानं पिहितो ।

“यथा वा पन, महाराज, महिया गणा वत्तन्ति, सेय्यथिदं, मल्ला अतोणा पब्बता धम्मगिरिया ब्रह्मगिरिया नटका नच्चका लङ्घका पिसाचा मणिभद्दा पुण्णबद्धा चन्दिमसूरिया सिरिदेवता कालिदेवता, सिवा वसुदेवा घनिका असिपासा भद्दिपुत्ताति, तेसं तेसं रहस्सं तेसु तेसु गणेषु येव चरति, अवसेसानं पिहितं । एवमेव खो, महाराज, एसो वंसो सब्बेसं पुब्बकानं तथागतानं यदिदं भिक्खुमज्जे पातिमोक्खुद्देसो अवसेसानं पिहितो । एवं पुब्बकानं तथागतानं वंसवसेन पातिमोक्खुद्देसो सीमं कत्वा पिहितो ।

“कथं धम्मस्स गरुकत्ता पातिमोक्खुद्देसो सीमं कत्वा पिहितो? धम्मो, महाराज, गरुको भारियो, तत्थ सम्मत्तकारी अज्जं आराधेति, तं तत्थ परम्परासम्मत्तकारिताय पापुणाति, न तं तत्थ परम्परासम्मत्तकारिताय पापुणाति, मा चायं सारधम्मो वरधम्मो असम्मत्तकारीनं हत्थगतो ओज्जातो अवज्जातो हीळितो खीळितो गरहितो भवतु, मा चायं सारधम्मो

वरधम्मो दुज्जनगतो ओज्जातो अवज्जातो हीळितो खीळितो गरहितो भवतूति । एवं धम्मस्स गरुकत्ता पातिमोक्खुद्देसो सीमं कत्वा पिहितो ।

“यथा, महाराज, सारवरपवरअभिजातजातिमन्तरत्तलोहितचन्दनं नाम सवरपुरमनुगतं ओज्जातं अवज्जातं हीळितं खीळितं गरहितं भवति, एवमेव खो, महाराज, मा चायं सारधम्मो वरधम्मो परम्पराअसम्मत्तकारीनं हत्थगतो ओज्जातो अवज्जातो हीळितो खीळितो गरहितो भवतु, मा चायं सारधम्मो वरधम्मो दुज्जनगतो ओज्जातो अवज्जातो हीळितो खीळितो गरहितो भवतूति । एवं धम्मस्स गरुकत्ता पातिमोक्खुद्देसो सीमं कत्वा पिहितो ।

“कथं भिक्खुभूमिया गरुकत्ता पातिमोक्खुद्देसो सीमं कत्वा पिहितो, भिक्खुभावो खो, महाराज, लोके अतुलियो अप्पमाणो अनघियो, न सक्का केनचि अग्घापेतुं तुलेतुं परिमेतुं, मायं एवरूपे भिक्खुभावे ठितो लोकेन समसमो भवतूति भिक्खूनं येव अन्तरे पातिमोक्खुद्देसो चरति । यथा, महाराज, लोके वरपवरभण्डं वत्थं वा अत्थरणं वा गजतुरङ्गरथसुवण्णरजतमणिमुत्ताइत्थिरतनादीनि वा विजितकम्मसूरा वा [निज्जितकम्मसूरा वा (सी० पी०)] सब्बे ते राजानमुपगच्छन्ति, एवमेव खो, महाराज, यावता लोके [लोके सिक्खा (सी० पी०)] सुगतागमपरियत्तिआचारसंयमसीलसंवरगुणा, सब्बे ते भिक्खुसङ्घमुपगता भवन्ति । एवं भिक्खुभूमिया गरुकत्ता पातिमोक्खुद्देसो सीमं कत्वा पिहितो”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पिटिच्छामी”ति ।

धम्मविनयपटिच्छन्नापटिच्छन्नपज्जो दुतियो ।

३. मुसावादगरुलहुभावपज्जो

३. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘सम्पजानमुसावादे पाराजिको होती’ति । पुन च भणितं ‘सम्पजानमुसावादे लहुकं आपत्तिं आपज्जति एकस्स सन्तिके देसनावत्थुक’न्ति । भन्ते नागसेन, को पनेत्थ विसेसो, किं कारणं, यज्चेकेन मुसावादेन उच्छिज्जति, यज्चेकेन मुसावादेन सतेकिच्छो होति? यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘सम्पजानमुसावादे पाराजिको होती’ति, तेन हि ‘सम्पजानमुसावादे लहुकं आपत्तिं आपज्जति एकस्स सन्तिके देसनावत्थुक’न्ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं ‘सम्पजानमुसावादे लहुकं आपत्तिं आपज्जति एकस्स सन्तिके देसनावत्थुक’न्ति, तेन हि ‘सम्पजानमुसावादे पाराजिको होती’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘सम्पजानमुसावादे पाराजिको होती’ति । भणितञ्च ‘सम्पजानमुसावादे लहुकं आपत्तिं आपज्जति एकस्स सन्तिके देसनावत्थुक’न्ति, तञ्च पन वत्थुवसेन गरुकलहुकं होति । तं किं मज्जसि, महाराज, इध कोचि पुरिसो परस्स पाणिना पहारं ददेय्य, तस्स तुम्हे किं दण्डं धारेथा”ति? “यदि सो, भन्ते, आह ‘नक्खमामी’ति, तस्स मयं अक्खममाने कहापणं हरापेमा”ति “इध पन, महाराज, सो येव पुरिसो तव पाणिना पहारं ददेय्य, तस्स पन को दण्डो”ति? “हत्थम्पिस्स, भन्ते, छेदापेय्याम, पादम्पि छेदापेय्याम, याव सीसं कळीरच्छेज्जं छेदापेय्याम, सब्बम्पि तं गेहं विलुम्पापेय्याम, उभतोपक्खे [उभतोपस्से (सी० पी० क०)] याव सत्तमं कुलं समुग्घातापेय्यामा”ति । “को पनेत्थ, महाराज, विसेसो, किं कारणं, यं एकस्स पाणिप्पहारे सुखुमो कहापणो दण्डो, यं तव पाणिप्पहारे हत्थच्छेज्जं पादच्छेज्जं याव कळीरच्छेज्जं सब्बगेहादानं उभतोपक्खे याव सत्तमकुला समुग्घातो”ति? “मनुस्सन्तरेन, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, सम्पजानमुसावादो वत्थुवसेन गरुकलहुको होती”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पिटिच्छामी”ति ।

मुसावादगरुलहुभावपज्हो ततियो ।

४. बोधिसत्तधम्मतापज्हो

४. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता धम्मताधम्मपरियाये ‘पुब्बेव बोधिसत्तानं मातापितरो नियता होन्ति, बोधि नियता होति, अग्गसावका नियता होन्ति, पुत्तो नियतो होति, उपट्ठाको नियतो होती’ति । पुन च तुम्हे भणथ ‘तुसिते काये ठितो बोधिसत्तो अट्ठ महाविलोकनानि विलोकेति, कालं विलोकेति, दीपं विलोकेति, देसं विलोकेति, कुलं विलोकेति, जनेत्ति विलोकेति, आयुं विलोकेति, मासं विलोकेति, नेक्खम्मं विलोकेती’ति । भन्ते नागसेन, अपरिपक्के जाणे बुज्झनं नत्थि, परिपक्के जाणे न सक्का निमेषन्तरम्पि आगमेतुं, अनतिक्कमनीयं परिपक्कमानसं । कस्मा बोधिसत्तो कालं विलोकेहि ‘कम्हि काले उप्पज्जामी’ति । अपरिपक्के जाणे बुज्झनं नत्थि, परिपक्के जाणे न सक्का निमेषन्तरम्पि आगमेतुं, कस्मा बोधिसत्तो कुलं विलोकेति ‘कुम्हि कुले उप्पज्जामी’ति । यदि, भन्ते नागसेन, पुब्बेव बोधिसत्तस्स मातापितरो नियता, तेन हि ‘कुलं विलोकेती’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि कुलं विलोकेति, तेन हि ‘पुब्बेव बोधिसत्तस्स मातापितरो नियता’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्हो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“नियता, महाराज, पुब्बेव बोधिसत्तस्स मातापितरो, कुलञ्च बोधिसत्तो विलोकेति । किन्ति पन कुलं विलोकेति ‘ये मे मातापितरो, ते खत्तिया उदाहु ब्राह्मणा’ति । एवं कुलं विलोकेति ।

“अट्ठन्नं, महाराज, पुब्बेव अनागतं ओलोकेतब्बं होति । कतमेसं अट्ठन्नं? वाणिजस्स, महाराज, पुब्बेव विक्कयभण्डं ओलोकेतब्बं होति, हत्थिनागस्स पुब्बेव सोण्डाय अनागतो मग्गो ओलोकेतब्बो होति, साकटिकस्स पुब्बेव अनागतं तित्थं ओलोकेतब्बं होति, नियामकस्स पुब्बेव अनागतं तीरं ओलोकेत्वा नावा पेसेतब्बा होति, भिसक्कस्स पुब्बेव आयुं ओलोकेत्वा आतुरो उपसङ्गमितब्बो होति, उत्तरसेतुस्स पुब्बेव थिराथिरभावं जानित्वा अभिरुहितब्बं होति, भिक्खुस्स पुब्बेव अनागतं कालं पच्चवेक्खित्वा भोजनं भुज्जितब्बं होति, बोधिसत्तानं पुब्बेव कुलं ओलोकेतब्बं होति ‘खत्तियकुलं वा ब्राह्मणकुलं वा’ति । इमेसं खो, महाराज, अट्ठन्नं पुब्बेव अनागतं ओलोकेतब्बं होती’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

बोधिसत्तधम्मतापज्हो चतुत्थो ।

५. अत्तनिपातनपज्हो

५. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘न, भिक्खवे, अत्तानं पातेतब्बं, यो पातेय्य, यथाधम्मो कारेतब्बो’ति । पुन च तुम्हे भणथ ‘यत्थ कत्थचि भगवा सावकानं धम्मं देसयमानो अनेकपरियायेन जातिया जराय ब्याधिना मरणस्स समुच्छेदाय धम्मं देसेति, यो हि कोचि जातिजराब्याधिमरणं समतिक्कमति, तं परमाय पसंसाय पसंसती’ति । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘न, भिक्खवे, अत्तानं पातेतब्बं, यो पातेय्य, यथाधम्मो कारेतब्बो’ति, तेन हि ‘जातिया जराय ब्याधिना मरणस्स समुच्छेदाय धम्मं देसेती’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि जातिया जराय ब्याधिना मरणस्स समुच्छेदाय धम्मं देसेति, तेन हि ‘न, भिक्खवे, अत्तानं पातेतब्बं, यो पातेय्य, यथाधम्मो कारेतब्बो’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्हो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘न, भिक्खवे, अत्तानं पातेतब्बं, यो पातेय्य, यथाधम्मो कारेतब्बो’ति । यत्थ कत्थचि

भगवता सावकानं धम्मं देसयामानेन च अनेकपरियायेन जातिया जराय ब्याधिनो मरणस्स समुच्छेदाय धम्मो देसितो, तत्थ पन कारणं अत्थि, येन भगवा कारणेन पटिक्खिपि समादपेसि चा”ति ।

“किं पनेत्थ, भन्ते नागसेन, कारणं, येन भगवा कारणेन पटिक्खिपि समादपेसि चा”ति? “सीलवा, महाराज, सीलसम्पन्नो अगदसमो सत्तानं किलेसविसविनासने, ओसधसमो सत्तानं किलेसब्याधिवूपसमे, उदकसमो सत्तानं किलेसरजोजल्लापहरणे, मणिरतनसमो सत्तानं सब्बसम्पत्तिदाने, नावासमो सत्तानं चतुरोघपारगमने, सत्थवाहसमो सत्तानं जातिकन्तारतारणे, वातसमो सत्तानं तिविधग्गिसन्तापनिब्बापने, महामेघसमो सत्तानं मानसपरिपूरणे, आचरियसमो सत्तानं कुसलसिक्खापने, सुदेसकसमो सत्तानं खेमपथमाचिक्खणे । एवरूपो, महाराज, बहुगुणो अनेकगुणो अप्पमाणगुणो गुणरासि गुणपुञ्जो सत्तानं वड्ढिकरो सीलवा ‘मा विनस्सी’ति सत्तानं अनुकम्पाय भगवा सिक्खापदं पञ्जपेसि ‘न, भिक्खवे, अत्तानं पातेतब्बं, यो पातेय्य, यथाधम्मो कारेतब्बो’ति । इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन भगवा पटिक्खिपि । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन कुमारकस्सपेन विचित्रकथिकेन पायासिराजज्जस्स परलोकं दीपयमानेन ‘यथा यथा खो राजज्ज समणब्राह्मणा सीलवन्तो कल्याणधम्मा चिरं दीघमद्धानं तिष्ठन्ति, तथा तथा बहुं पुज्जं पसवन्ति, बहुजनहिताय च पटिपज्जन्ति बहुजनसुखाय लोकानुकम्पाय अत्थाय हिताय सुखाय देवमनुस्सान’न्ति ।

“केन पन कारणेन भगवा समादपेसि? जातिपि, महाराज, दुक्खा, जरापि दुक्खा, ब्याधिपि दुक्खो, मरणम्पि दुक्खं, सोकोपि दुक्खो, परिदेवोपि दुक्खो, दुक्खम्पि दुक्खं, दोमनस्सम्पि दुक्खं, उपायासोपि दुक्खो, अप्पियेहि सम्पयोगोपि दुक्खो, पियेहि विप्पयोगोपि दुक्खो, मातुमरणम्पि दुक्खं, पितुमरणम्पि दुक्खं, भातुमरणम्पि दुक्खं, भगिनिमरणम्पि दुक्खं, पुत्तमरणम्पि दुक्खं, दारमरणम्पि दुक्खं, दासमरणम्पि दुक्खं [इदं वाक्यं सी० पी० पोत्थकेसु नत्थि], जातिमरणम्पि दुक्खं, जातिव्यसनम्पि दुक्खं, रोगव्यसनम्पि दुक्खं, भोगव्यसनम्पि दुक्खं, सीलव्यसनम्पि दुक्खं, दिट्ठिव्यसनम्पि दुक्खं, राजभयम्पि दुक्खं, चोरभयम्पि दुक्खं, वेरिभयम्पि दुक्खं, दुब्भिकखभयम्पि दुक्खं, अग्गिभयम्पि दुक्खं, उदकभयम्पि दुक्खं, ऊमिभयम्पि दुक्खं, आवट्टभयम्पि दुक्खं, कुम्भीलभयम्पि दुक्खं, सुसुकाभयम्पि दुक्खं, अत्तानुवादभयम्पि दुक्खं, परानुवादभयम्पि दुक्खं, दण्डभयम्पि दुक्खं, दुग्गतिभयम्पि दुक्खं, परिसासारज्जभयम्पि दुक्खं, आजीवकभयम्पि दुक्खं, मरणभयम्पि दुक्खं, वेत्तेहि ताळनम्पि दुक्खं, कसाहि ताळनम्पि दुक्खं, अद्धदण्डकेहि ताळनम्पि दुक्खं, हत्थच्छेदनम्पि दुक्खं, पादच्छेदनम्पि दुक्खं, हत्थपादच्छेदनम्पि दुक्खं, कण्णच्छेदनम्पि दुक्खं, नासच्छेदनम्पि दुक्खं, कण्णनासच्छेदनम्पि दुक्खं, बिलङ्गथालिकम्पि दुक्खं, सङ्खुमुण्डिकम्पि दुक्खं, राहुमुखम्पि दुक्खं, जोतिमालिकम्पि दुक्खं, हत्थपज्जोतिकम्पि दुक्खं, एरकवत्तिकम्पि दुक्खं, चीरकवासिकम्पि दुक्खं, एण्ययकम्पि दुक्खं, बळिसमंसिकम्पि दुक्खं, कहापणिकम्पि दुक्खं, खारापतच्छिकम्पि दुक्खं, पलिघपरिवत्तिकम्पि दुक्खं, पलालपीठकम्पि दुक्खं, तत्तेन तेलेन ओसिज्चनम्पि दुक्खं, सुनखेहि खादापनम्पि दुक्खं, जीवसूलारोपनम्पि दुक्खं, असिना सीसच्छेदनम्पि दुक्खं, एवरूपानि, महाराज, बहुविधानि अनेकविधानि दुक्खानि संसारगतो अनुभवति ।

“यथा, महाराज, हिमवन्तपब्बते अभिवुट्ठं उदकं गङ्गाय नदिया पासाण सकखर खर मरुम्ब आवट्ट गगलक ऊमिकवङ्कचदिक आवरणनीवरणमूलकसाखासु परियोत्थरति, एवमेव खो, महाराज, एवरूपानि बहुविधानि अनेकविधानि दुक्खानि संसारगतो अनुभवति । पवत्तं, महाराज, दुक्खं, अप्पवत्तं सुखं । अप्पवत्तस्स गुणं पवत्तस्स [पवत्ते (सी० पी० क०)] च भयं दीपयमानो, महाराज, भगवा अप्पवत्तस्स सच्छिकिरियाय जातिजराब्याधिमरणसमतिक्रमाय समादपेसि, इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन भगवा समादपेसी”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, सुनिब्बेठितो पज्जो, सुकथितं कारणं, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

अत्तनिपातनपञ्चो पञ्चमो ।

६. मेत्ताभावनानिसंसपञ्चो

६. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘मेत्ताय, भिक्खवे, चेतोविमुत्तिया आसेविताय भाविताय बहुलीकताय यानीकताय वत्थुकताय अनुद्धिताय परिचिताय सुसमारब्धाय एकादसानिसंसा पाटिकङ्का । कतमे एकादस? सुखं सुपति, सुखं पटिबुज्झति, न पापकं सुपिनं पस्सति, मनुस्सानं पियो होति, अमनुस्सानं पियो होति, देवता रक्खन्ति, नास्स अग्गि वा विसं वा सत्थं वा कमति [सत्थं कमति (स्या०) अ० नि० ११.१५ पस्सितब्बं], तुवटं चित्तं समाधियति, मुखवण्णो विप्पसीदति, असम्मूळ्हो कालं करोति, उत्तरिं अप्पटिविज्झन्तो ब्रह्मलोकूपगो होती”ति । पुन च तुम्हे भणथ ‘सामो कुमारो मेत्ताविहारी मिगसङ्गेन परिवुतो पवने विचरन्तो पीळियक्खेन रज्जा विद्धो विसपीतेन सल्लेन तत्थेव मुच्छितो पतितो”ति ।

“यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘मेत्ताय भिक्खवे...पे०... ब्रह्मलोकूपगो होती”ति, तेन हि “सामो कुमारो मेत्ताविहारी मिगसङ्गेन परिवुतो पवने विचरन्तो पीळियक्खेन रज्जा विद्धो विसपीतेन सल्लेन तत्थेव मुच्छितो पतितो”ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि सामो कुमारो मेत्ताविहारी मिगसङ्गेन परिवुतो पवने विचरन्तो पीळियक्खेन रज्जा विद्धो विसपीतेन सल्लेन तत्थेव मुच्छितो पतितो, तेन हि ‘मेत्ताय, भिक्खवे...पे०... सत्थं वा कमती”ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पञ्चो सुनिपुणो परिसण्हो सुखुमो गम्भीरो, अपि सुनिपुणानं मनुजानं गत्ते सेदं मोचेय्य, सो तवानुप्पत्तो, विजटेहि तं महाजटाजटितं, अनागतानं जिनपुत्तानं चक्खुं देहि निब्बाहनाया”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘मेत्ताय भिक्खवे...पे०... सत्थं वा कमती”ति । सामो च कुमारो मेत्ताविहारी मिगसङ्गेन परिवुतो पवने विचरन्तो पीळियक्खेन रज्जा विद्धो विसपीतेन सल्लेन तत्थेव मुच्छितो पतितो, तत्थ पन, महाराज, कारणं अत्थि । कतमं तत्थ कारणं? नेते, महाराज, गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनायेते गुणा, सामो, महाराज, कुमारो घटं उक्खिपन्तो तस्मिं खणे मेत्ताभावनाय पमत्तो अहोसि ।

“यस्मिं, महाराज, खणे पुग्गलो मेत्तं समापन्नो होति, न तस्स पुग्गलस्स तस्मिं खणे अग्गि वा विसं वा सत्थं वा कमति । तस्स ये केचि अहितकामा उपगन्त्वा तं न पस्सन्ति, न तस्मिं ओकासं लभन्ति । नेते, महाराज, गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनायेते गुणा । इध, महाराज, पुरिसो सङ्गामसूरो अभेज्जकवचजालिकं सन्नहिंत्वा सङ्गामं ओतरेय्य, तस्स सरा खित्ता उपगन्त्वा पतन्ति विकिरन्ति, न तस्मिं ओकासं लभन्ति, नेसो, महाराज, गुणो सङ्गामसूरस्स, अभेज्जकवचजालिकायेसो गुणो, यस्स सरा खित्ता उपगन्त्वा पतन्ति विकिरन्ति । एवमेव खो, महाराज, नेते गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनायेते गुणा ।

“यस्मिं, महाराज, खणे पुग्गलो मेत्तं समापन्नो होति, न तस्स पुग्गलस्स तस्मिं खणे अग्गि वा विसं वा सत्थं वा कमति । तस्स ये केचि अहितकामा उपगन्त्वा तं न पस्सन्ति, तस्मिं ओकासं न लभन्ति, नेते, महाराज, गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनायेते गुणा । इध पन, महाराज, पुरिसो दिब्बं अन्तरधानं मूलं हत्थे करेय्य, याव तं मूलं तस्स हत्थगतं होति, ताव न अज्जो कोचि पकतिमनुस्सो तं पुरिसं पस्सति । नेसो, महाराज, गुणो पुरिसस्स, मूलस्सेसो गुणो अन्तरधानस्स, यं सो पकतिमनुस्सानं चक्खुपथे न दिस्सति । एवमेव खो, महाराज, नेते गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनायेते गुणा ।

“यस्मिं, महाराज, खणे पुग्गलो मेत्तं समापन्नो होति, न तस्स पुग्गलस्स तस्मिं खणे अग्गि वा विसं वा सत्थं वा

कमति । तस्स ये केचि अहितकामा उपगन्त्वा तं न पस्सन्ति, न तस्मिं ओकासं लभन्ति । नेते, महाराज, गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनायेते गुणा । यथा वा पन, महाराज, पुरिसं सुकतं महालेणमनुप्पविट्ठं महतिमहामेघो अभिवस्सन्तो न सक्कोति तेमयितुं, नेसो, महाराज, गुणो पुरिसस्स, महालेणस्सेसो गुणो, यं महामेघो अभिवस्समानो न तं तेमेति । एवमेव खो, महाराज, नेते गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनायेते गुणा ।

“यस्मिं, महाराज, खणे पुग्गलो मेत्तं समापन्नो होति, न तस्स पुग्गलस्स तस्मिं खणे अग्गि वा विसं वा सत्थं वा कमति । तस्स ये केचि अहितकामा उपगन्त्वा तं न पस्सन्ति, न तस्स सक्कोन्ति अहितं कातुं नेते, महाराज, गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनायेते गुणा”ति । “अच्छरियं, भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन, सब्बपापनिवारणा मेत्ताभावना”ति । “सब्बकुसलगुणावहा, महाराज, मेत्ताभावना हितानम्पि अहितानम्पि, ये ते सत्ता विज्जाणबद्धा, सब्बेसं महानिसंसा मेत्ताभावना संविभजितब्बा”ति ।

मेत्ताभावनानिसंसपज्जो छट्ठो ।

७. कुसलाकुसलसमविसमपज्जो

७. “भन्ते नागसेन ‘कुसलकारिस्सपि अकुसलकारिस्सपि विपाको समसमो, उदाहु कोचि विसेसो अत्थी’ति? “अत्थि, महाराज, कुसलस्स च अकुसलस्स च विसेसो, कुसलं, महाराज, सुखविपाकं सग्गसंवत्तनिकं, अकुसलं दुक्खविपाकं निरयसंवत्तनिक”न्ति ।

“भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘देवदत्तो एकन्तकण्हो, एकन्तकण्हेहि धम्मोहि समन्नागतो, बोधिसत्तो एकन्तसुक्को, एकन्तसुक्केहि धम्मोहि समन्नागतो’ति । पुन च देवदत्तो भवे भवे यसेन च पक्खेन च बोधिसत्तेन समसमो होति, कदाचि अधिकतरो वा । यदा देवदत्तो नगरे बाराणसियं ब्रह्मदत्तस्स रज्जो पुरोहितपुत्तो अहोसि, तदा बोधिसत्तो छवकचण्डालो अहोसि विज्जाधरो, विज्जं परिजप्पित्वा अकाले अम्बफलानि निब्बत्तेसि, एत्थ ताव बोधिसत्तो देवदत्तो जातिया निहीनो यसेन च निहीनो ।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो राजा अहोसि महा महीपति सब्बकामसमङ्गी, तदा बोधिसत्तो तस्सूपभोगो अहोसि हत्थिनागो सब्बलक्खणसम्पन्नो, तस्स चारुगतिविलासं असहमानो राजा वधमिच्छन्तो हत्थाचरियं एवमवोच ‘असिक्खितो ते, आचरिय, हत्थिनागो, तस्स आकासगमनं नाम कारणं करोही’ति, तत्थपि ताव बोधिसत्तो देवदत्तो जातिया निहीनो लामको तिरच्छानगतो ।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि पवने नट्टायिको, तदा बोधिसत्तो महापथवी नाम मक्कटो अहोसि, एत्थपि ताव दिस्सति विसेसो मनुस्सस्स च तिरच्छानगतस्स च, तत्थपि ताव बोधिसत्तो देवदत्तो जातिया निहीनो ।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि सोणुत्तरो नाम नेसादो बलवा बलवतरो नागबलो, तदा बोधिसत्तो छदन्तो नाम नागराजा अहोसि । तदा सो लुट्ठको तं हत्थिनागं घातेसि, तत्थपि ताव देवदत्तोव अधिकतरो ।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि वनचरको अनिकेतवासी, तदा बोधिसत्तो सकुणो अहोसि तित्तिरो मन्तज्झायी, तदापि सो वनचरको तं सकुणं घातेसि, तत्थपि ताव देवदत्तोव जातिया अधिकतरो ।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो कलाबु नाम कासिराजा [कासिकराजा (क०)] अहोसि, तदा बोधिसत्तो तापसो अहोसि खन्तिवादी। तदा सो राजा तस्स तापसस्स कुद्धो हत्थपादे वंसकळीरे विय छेदापेसि, तत्थपि ताव देवदत्तो येव अधिकतरो जातिया च यसेन च।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि वनचरो, तदा बोधिसत्तो नन्दियो नाम वानरिन्दो अहोसि, तदापि सो वनचरो तं वानरिन्दं घातेसि सद्धिं मातरा कनिट्टभातिकेन च, तत्थपि ताव देवदत्तो येव अधिकतरो जातिया।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि अचेलको कारम्भियो नाम, तदा बोधिसत्तो पण्डरको नाम नागराजा अहोसि, तत्थपि ताव देवदत्तो येव अधिकतरो जातिया।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि पवने जटिलको, तदा बोधिसत्तो तच्छको नाम महासूकरो अहोसि, तत्थपि ताव देवदत्तो येव जातिया अधिकतरो।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो चेतीसु सूरपरिचरो नाम राजा अहोसि उपरि पुरिसमत्ते गगने वेहासङ्गमो, तदा बोधिसत्तो कपिलो नाम ब्राह्मणो अहोसि, तत्थपि ताव देवदत्तो येव अधिकतरो जातिया च यसेन च।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि सामो नाम, तदा बोधिसत्तो रुरु नाम मिगराजा अहोसि, तत्थपि ताव देवदत्तो येव जातिया अधिकतरो।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि लुहको पवनचरो, तदा बोधिसत्तो हत्थिनागो अहोसि, सो लुहको तस्स हत्थिनागस्स सत्तक्खत्तुं दन्ते छिन्दित्वा हरि, तत्थपि ताव देवदत्तो येव योनिया अधिकतरो।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो सिङ्गालो अहोसि खत्तियधम्मो, सो यावता जम्बुदीपे पदेसराजानो ते सब्बे अनुयुत्ते अकासि, तदा बोधिसत्तो विधुरो नाम पण्डितो अहोसि, तत्थपि ताव देवदत्तो येव यसेन अधिकतरो।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो हत्थिनागो हुत्वा लटुकिकाय सकुणिकाय पुत्तके घातेसि, तदा बोधिसत्तोपि हत्थिनागो अहोसि यूथपति, तत्थ ताव उभोपि ते समसमा अहेसुं।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो यक्खो अहोसि अधम्मो नाम, तदा बोधिसत्तोपि यक्खो अहोसि धम्मो नाम, तत्थपि ताव उभोपि समसमा अहेसुं।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो नाविको अहोसि पञ्चन्नं कुलसतानं इस्सरो, तदा बोधिसत्तोपि नाविको अहोसि पञ्चन्नं कुलसतानं इस्सरो, तत्थपि ताव उभोपि समसमा अहेसुं।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो सत्थवाहो अहोसि पञ्चन्नं सकटसतानं इस्सरो, तदा बोधिसत्तोपि सत्थवाहो अहोसि पञ्चन्नं सकटसतानं इस्सरो, तत्थपि ताव उभोपि समसमा अहेसुं।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो साखो नाम मिगराजा अहोसि, तदा बोधिसत्तोपि निग्रोधो नाम मिगराजा अहोसि, तत्थपि ताव

उभोपि समसमा अहेसुं ।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो साखो नाम सेनापति अहोसि, तदा बोधिसत्तोपि निग्रोधो नाम राजा अहोसि, तत्थपि ताव उभोपि समसमा अहेसुं ।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो खण्डहालो नाम ब्राह्मणो अहोसि, तदा बोधिसत्तो चन्दो नाम राजकुमारो अहोसि, तदा सो खण्डहालो येव अधिकतरो ।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो ब्रह्मदत्तो नाम राजा अहोसि, तदा बोधिसत्तो तस्स पुत्तो महापदुमो नाम कुमारो अहोसि, तदा सो राजा सकपुत्तं चोरपपाते खिपापेसि, यतो कुतोचि पिताव पुत्तानं अधिकतरो होति विसिद्धोति, तत्थपि ताव देवदत्तो येव अधिकतरो ।

“पुन चपरं यदा देवदत्तो महापतापो नाम राजा अहोसि, तदा बोधिसत्तो तस्स पुत्तो धम्मपालो नाम कुमारो अहोसि, तदा सो राजा सकपुत्तस्स हत्थपादे सीसञ्च छेदापेसि, तत्थपि ताव देवदत्तो येव उत्तरो अधिकतरो ।

अज्जेतरहि उभोपि सक्ककुले जायिंसु । बोधिसत्तो बुद्धो अहोसि सब्बञ्जू लोकनायको, देवदत्तो तस्स देवातिदेवस्स सासने पब्बजित्वा इद्धिं निब्बत्तेत्वा बुद्धालयं अकासि । किं नु खो, भन्ते नागसेन, यं मया भणितं, तं सब्बं तथं उदाहु वितथ”न्ति?

“यं त्वं, महाराज, बहुविधं कारणं ओसारेसि, सब्बं तं तथेव, नो अज्जथा”ति । “यदि, भन्ते नागसेन, कण्होपि सुक्कोपि समसमगतिका होन्ति, तेन हि कुसलम्पि अकुसलम्पि समसमविपाकं होती”ति? “न हि, महाराज, कुसलम्पि अकुसलम्पि समसमविपाकं होति, न हि, महाराज, देवदत्तो सब्बजनेहि पटिविरुद्धो, बोधिसत्तेनेव पटिविरुद्धो । यो तस्स बोधिसत्तेन पटिविरुद्धो, सो तस्मिं तस्मिं येव भवे पच्चति फलं देति । देवदत्तोपि, महाराज, इस्सरिये ठितो जनपदेसु आरक्खं देति, सेतुं सभं पुञ्जसालं कारेति, समणब्राह्मणानं कपणद्धिकवणिब्बकानं नाथानाथानं यथापणिहितं दानं देति । तस्स सो विपाकेन भवे भवे सम्पत्तियो पटिलभति । कस्सेतं, महाराज, सक्का वत्तुं विना दानेन दमेन संयमेन उपोसथकम्मेन सम्पत्तिं अनुभविस्सतीति?

“यं पन त्वं, महाराज, एवं वदेसि ‘देवदत्तो च बोधिसत्तो च एकतो अनुपरिवत्तन्ती’ति, सो न जातिसतस्स अच्चयेन समागमो अहोसि, न जातिसहस्सस्स अच्चयेन, न जातिसतसहस्सस्स अच्चयेन, कदाचि करहचि बहूनां अहोरत्तानं अच्चयेन समागमो अहोसि । यं पनेतं, महाराज, भगवता काणकच्छपोपमं उपदस्सितं मनुस्सत्तप्पटिलाभाय, तथूपमं, महाराज, इमेसं समागमं धारेहि ।

“न, महाराज, बोधिसत्तस्स देवदत्तेनेव सद्धिं समागमो अहोसि, थेरोपि, महाराज, सारिपुत्तो अनेकेसु जातिसतसहस्सेसु बोधिसत्तस्स पिता अहोसि, महापिता अहोसि, चूळपिता अहोसि, भाता अहोसि, पुत्तो अहोसि, भागिनेय्यो अहोसि, मित्तो अहोसि ।

“बोधिसत्तोपि, महाराज, अनेकेसु जातिसतसहस्सेसु थेरस्स सारिपुत्तस्स पिता अहोसि, महापिता अहोसि, चूळपिता अहोसि, भाता अहोसि, पुत्तो अहोसि, भागिनेय्यो अहोसि, मित्तो अहोसि, सब्बेपि, महाराज, सत्तनिकायपरियापन्ना

संसारसोतमनुगता संसारसोतेन वुहन्ता अप्पियेहिपि पियेहिपि समागच्छन्ति । यथा, महाराज, उदकं सोतेन वुहमानं सुचिअसुचिकल्याणपापकेन समागच्छति, एवमेव खो, महाराज, सब्बेपि सत्तनिकायपरियापन्ना संसारसोतमनुगता संसारसोतेन वुहन्ता अप्पियेहिपि पियेहिपि समागच्छन्ति । देवदत्तो, महाराज, यक्खो समानो अत्तना अधम्मो परे अधम्मो नियोजेत्वा सत्तपज्जासवस्सकोटियो सट्ठि च वस्ससतसहस्सानि महानिरये पच्चि, बोधिसत्तोपि, महाराज, यक्खो समानो अत्तना धम्मो परे धम्मो नियोजेत्वा सत्तपज्जासवस्सकोटियो सट्ठि च वस्ससतसहस्सानि सग्गे मोदि सब्बकामसमङ्गी, अपि च, महाराज, देवदत्तो इमस्मिं भवे बुद्धं अनासादनीयमासादयित्वा समग्गञ्च सङ्गं भिन्दित्वा पथविं पाविसि, तथागतो बुज्झित्वा सब्बधम्मो परिनिब्बुतो उपधिसङ्खये’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

कुसलाकुसलसमविसमपज्जो सत्तमो ।

८. अमरादेवीपज्जो

८. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता —

“सचे लभेथ खणं वा रहो वा, निमन्तकं [निवातकं (कुणालजातके)] वापि लभेथ तादिसं ।

सब्बाव [सब्बापि (सी० पी०)] इत्थी कयिरुं [करेय्युं (सी० पी० क०)] नु पापं, अज्जं अलद्धा पीठसप्पिना सद्धि’न्ति ॥

“पुन च कथीयति ‘महोसधस्स भरिया अमरा नाम इत्थी गामके ठपिता पवुत्थपतिका रहो निसिन्ना विवित्ता राजप्पटिसमं सामिकं करित्वा सहस्सेन निमन्तीयमाना पापं नाकासी’ति । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘सचे...पे०... सद्धि’न्ति तेन हि ‘महोसधस्स भरिया...पे०... नाकासी’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि महोसधस्स भरिया...पे०... नाकासि, तेन हि ‘सचे...पे०... सद्धि’न्ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘सचे...पे०... सद्धि’न्ति । कथीयति च ‘महोसधस्स भरिया ...पे०... नाकासी’ति । करेय्य सा, महाराज, इत्थी सहस्सं लभमाना तादिसेन पुरिसेन सद्धिं पापकम्मं, न सा करेय्य सचे खणं वा रहो वा निमन्तकं वापि तादिसं लभेय्य, विचिनन्ती सा, महाराज, अमरा इत्थी न अद्दस खणं वा रहो वा निमन्तकं वापि तादिसं ।

“इध लोके गरहभया खणं न पस्सि, परलोके निरयभया खणं न पस्सि, कटुकविपाकं पापन्ति खणं न पस्सि, पियं अमुज्चितुकामा खणं न पस्सि, सामिकस्स गरुकताय खणं न पस्सि, धम्मं अपचायन्ती खणं न पस्सि, अनरियं गरहन्ती खणं न पस्सि, किरियं अभिन्दितुकामा खणं न पस्सि । एवरूपेहि बहूहि कारणेहि खणं न पस्सि ।

“रहोपि सा लोके विचिनित्वा अपस्सन्ती पापं नाकासि । सचे सा मनुस्सेहि रहो लभेय्य, अथ अमनुस्सेहि रहो न लभेय्य । सचे अमनुस्सेहि रहो लभेय्य, अथ परचित्तविदूहि पब्बजितेहि रहो न लभेय्य । सचे परचित्तविदूहि पब्बजितेहि रहो लभेय्य, अथ परचित्तविदूनीहि देवताहि रहो न लभेय्य । सचे परचित्तविदूनीहि देवताहि रहो लभेय्य, अत्तनाव पापेहि रहो न लभेय्य । सचे अत्तनाव पापेहि रहो लभेय्य, अथ अधम्मेन रहो न लभेय्य । एवरूपेहि बहुविधेहि कारणेहि रहो अलभित्वा पापं नाकासि ।

“निमन्तकम्पि सा लोके विचिनित्वा तादिसं अलभन्ती पापं नाकासि । महोसधो, महाराज, पण्डितो अट्ठवीसतिया

अङ्गेहि समन्नागतो । कतमेहि अट्टवीसतिया अङ्गेहि समन्नागतो? महोसधो, महाराज, सूरु हिरिमा ओत्तप्पी सपक्खो मित्तसम्पन्नो खमो सीलवा सच्चवादी सोचेय्यसम्पन्नो अक्कोधनो अनतिमानी अनुसूयको वीरियवा आयूहको सङ्गाहको संविभागी सखिलो निवातवुत्ति सण्हो असठो अमायावी अतिबुद्धिसम्पन्नो कित्तिमा विज्जासम्पन्नो हितेसी उपनिस्सितानं पत्थितो सब्बजनस्स धनवा यसवा । महोसधो, महाराज, पण्डितो इमेहि अट्टवीसतिया अङ्गेहि समन्नागतो । सा अज्जं तादिसं निमन्तकं अलभित्वा पापं नाकासी”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

अमरादेवीपञ्हो अट्टमो ।

९. अरहन्तअभायनपञ्हो

९. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘विगतभयसन्तासा अरहन्तो’ति । पुन च नगरे राजगहे धनपालकं हत्थिं भगवति ओपतन्तं दिस्वा पञ्च खीणासवसतानि परिच्चजित्वा जिनवरं पक्कन्तानि दिसाविदिसं एकं ठपेत्वा थेरं आनन्दं । किं नु खो, भन्ते नागसेन, ते अरहन्तो भया पक्कन्ता, पञ्चायिस्सति सकेन कम्मेनाति दसबलं पातेतुकामा पक्कन्ता, उदाहु तथागतस्स अतुलं विपुलमसमं पाटिहारियं दडुकामा पक्कन्ता? यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘विगतभयसन्तासा अरहन्तो’ति, तेन हि ‘नगरे...पे०... आनन्द’न्ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि नगरे राजगहे धनपालकं हत्थिं भगवति ओपतन्तं दिस्वा पञ्च खीणासवसतानि परिच्चजित्वा जिनवरं पक्कन्तानि दिसाविदिसं एकं ठपेत्वा थेरं आनन्दं, तेन हि ‘विगतभयसन्तासा अरहन्तो’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पञ्हो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘विगतभयसन्तासा अरहन्तो’ति, नगरे राजगहे धनपालकं हत्थिं भगवति ओपतन्तं दिस्वा पञ्च खीणासवसतानि परिच्चजित्वा जिनवरं पक्कन्तानि दिसाविदिसं एकं ठपेत्वा थेरं आनन्दं, तज्ज पन न भया, नापि भगवन्तं पातेतुकामताय ।

“येन पन, महाराज, हेतुना अरहन्तो भायेय्युं वा तासेय्युं वा, सो हेतु अरहन्तानं समुच्छिन्नो, तस्मा विगतभयसन्तासा अरहन्तो, भायति नु, महाराज, महापथवी खणन्तेपि भिन्दन्तेपि धारेन्तेपि समुद्धपब्बतगिरिसिखरेति? “न हि, भन्ते”ति । “केन कारणेन महाराजा”ति? “नत्थि, भन्ते, महापथविया सो हेतु, येन हेतुना महापथवी भायेय्य वा तासेय्य वा”ति । “एवमेव खो, महाराज, नत्थि अरहन्तानं सो हेतु, येन हेतुना अरहन्तो भायेय्युं वा तासेय्युं वा ।

“भायति नु, महाराज, गिरिसिखरं छिन्दन्ते वा भिन्दन्ते वा पतन्ते वा अग्निना दहन्ते वा”ति? “न हि, भन्ते”ति । “केन कारणेन महाराजा”ति? “नत्थि, भन्ते, गिरिसिखरस्स सो हेतु, येन हेतुना गिरिसिखरं भायेय्य वा तासेय्य वा”ति । “एवमेव खो, महाराज, नत्थि अरहन्तानं सो हेतु, येन हेतुना अरहन्तो भायेय्युं वा तासेय्युं वा ।

“यदिपि, महाराज, लोकधातुसतसहस्सेसु ये केचि सत्तनिकायपरियापन्ना सब्बेपि ते सत्तिहत्था एकं अरहन्तं उपधावित्वा तासेय्युं, न भवेय्य अरहतो चित्तस्स किञ्चि अज्जथत्तं । किं कारणं? अट्टानमनवकासताय ।

“अपि च, महाराज, तेसं खीणासवानं एवं चेतोपरिवित्तको अहोसि ‘अज्ज नरवरपवरे जिनवरवसभे नगरवरमनुप्पविट्ठे वीथिया धनपालको हत्थी आपत्तिस्सति, असंसयमतिदेवदेवं उपट्ठाको न परिच्चजिस्सति, यदि मयं सब्बेपि भगवन्तं न परिच्चजिस्साम, आनन्दस्स गुणो पाकटो न भविस्सति, न हेव च तथागतं समुपगमिस्सति हत्थिनागो,

हन्द मयं अपगच्छाम, एवमिदं महतो जनकायस्स किलेसबन्धनमोक्खो भविस्सति, आनन्दस्स च गुणो पाकटो भविस्सतीति । एवं ते अरहन्तो आनिसंसं दिस्वा दिसाविदिसं पक्कन्ताति । “सुविभत्तो, भन्ते नागसेन, पज्जो, एवमेतं नत्थि अरहन्तानं भयं वा सन्तासो वा, आनिसंसं दिस्वा अरहन्तो पक्कन्ता दिसाविदिस”न्ति ।

अरहन्तअभायनपज्जो नवमो ।

१०. बुद्धसब्बज्जुभावपज्जो

१०. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘तथागतो सब्बज्जू’ति । पुन च भणथ ‘तथागतेन सारिपुत्तमोगल्लानप्पमुखे भिक्खुसङ्घे पणामिते चातुमेय्यका च सक्क्या ब्रह्मा च सहम्पति बीजूपमज्ज वच्छतरुणूपमज्ज उपदस्सेत्वा भगवन्तं पसादेसुं खमापेसुं निज्झत्तं अकंसू’ति । किं नु खो, भन्ते नागसेन, अज्जाता ता उपमा तथागतस्स, याहि तथागतो उपमाहि ओरतो खमितो उपसन्तो निज्झत्तं गतो? यदि, भन्ते नागसेन, तथागतस्स ता उपमा अज्जाता, तेन हि बुद्धो असब्बज्जू, यदि जाता, तेन हि ओकस्स पसय्ह वीमंसापेक्खो पणामेसि, तेन हि तस्स अकारुज्जता सम्भवति । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो’ति ।

“सब्बज्जू, महाराज, तथागतो, ताहि च उपमाहि भगवा पसन्नो ओरतो खमितो उपसन्तो निज्झत्तं गतो । धम्मस्सामी, महाराज, तथागतो, तथागतप्पवेदितेहेव ते ओपम्महि तथागतं आराधेसुं तोसेसुं पसादेसुं, तेसज्ज तथागतो पसन्नो ‘साधू’ति अब्भानुमोदि ।

“यथा, महाराज, इत्थी सामिकस्स सन्तकेनेव धनेन सामिकं आराधेति तोसेति पसादेति, तज्ज सामिको ‘साधू’ति अब्भानुमोदति, एवमेव खो, महाराज, चातुमेय्यका च सक्क्या ब्रह्मा च सहम्पति तथागतप्पवेदितेहेव ओपम्महि तथागतं आराधेसुं तोसेसुं पसादेसुं, तेसज्ज तथागतो पसन्नो ‘साधू’ति अब्भानुमोदि ।

“यथा वा पन, महाराज, कप्पको रज्जो सन्तकेनेव सुवण्णफणकेन रज्जो उत्तमङ्गं पसाधयमानो राजानं आराधेति तोसेति पसादेति, तस्स च राजा पसन्नो ‘साधू’ति अब्भानुमोदति, यथिच्छित्तमनुप्पदेति, एवमेव खो, महाराज, चातुमेय्यका च सक्क्या ब्रह्मा च सहम्पति तथागतप्पवेदितेहेव ओपम्महि तथागतं आराधेसुं तोसेसुं पसादेसुं, तेसज्ज तथागतो पसन्नो ‘साधू’ति अब्भानुमोदि ।

“यथा वा पन, महाराज, सद्धिविहारिको उपज्झायाभतं पिण्डपातं गहेत्वा उपज्झायस्स उपनामेन्तो उपज्झायं आराधेति तोसेति पसादेति, तज्ज उपज्झायो पसन्नो ‘साधू’ति अब्भानुमोदति, एवमेव खो, महाराज, चातुमेय्यका च सक्क्या ब्रह्मा च सहम्पति तथागतप्पवेदितेहेव ओपम्महि तथागतं आराधेसुं तोसेसुं पसादेसुं, तेसज्ज तथागतो पसन्नो ‘साधू’ति अब्भानुमोदित्वा सब्बदुक्खपरिमुत्तिया धम्मं देसेसी’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामीति ।

बुद्धसब्बज्जुभावपज्जो दसमो ।

सब्बज्जुतजाणवग्गो चतुत्थो ।

इमस्मिं वग्गे दस पज्जा ।

५. सन्थववग्गो

१. सन्थवपज्जो

१. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता —

“सन्थवतो भयं जातं, निकेता जायते रजो ।
अनिकेतमसन्थवं, एतं वे मुनिदस्सनं”ति ॥

“पुन च भगवता भणितं ‘विहारे कारये रम्मे, वासयेत्थ बहुस्सुते’ति । यदि, भन्ते नागसेन, तथागतेन भणितं ‘सन्थवतो भयं जातं, निकेता जायते रजो । अनिकेतमसन्थवं, एतं वे मुनिदस्सनं’ति, तेन हि ‘विहारे कारये रम्मे, वासयेत्थ बहुस्सुते’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं ‘विहारे कारये रम्मे, वासयेत्थ बहुस्सुते’ति, तेन हि ‘सन्थवतो भयं जातं, निकेता जायते रजो । अनिकेतमसन्थवं, एतं वे मुनिदस्सनं’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘सन्थवतो भयं जातं, निकेता जायते रजो । अनिकेतमसन्थवं, एतं वे मुनिदस्सनं’ति । भणितञ्च ‘विहारे कारये रम्मे, वासयेत्थ बहुस्सुते’ति । यं, महाराज, भगवता भणितं ‘सन्थवतो भयं जातं, निकेता जायते रजो । अनिकेतमसन्थवं, एतं वे मुनिदस्सनं’ति, तं सभाववचनं असेसवचनं निस्सेसवचनं निष्परियायवचनं समणानुच्छवं समणसारुप्यं समणप्पतिरूपं समणारहं समणगोचरं समणप्पटिपदा समणप्पटिपत्ति । यथा, महाराज, आरज्जको मिगो अरज्जे पवने चरमानो निरालयो अनिकेतो यथिच्छकं सयति, एवमेव खो, महाराज, भिक्खुना ‘सन्थवतो भयं जातं, निकेता जायते रजो । अनिकेतमसन्थवं, एतं वे मुनिदस्सनं’ति चिन्तेतब्बं ।

“यं पन, महाराज, भगवता भणितं ‘विहारे कारये रम्मे, वासयेत्थ बहुस्सुते’ति, तं द्वे अत्थवसे सम्पस्समानेन भगवता भणितं । कतमे द्वे? विहारदानं नाम सब्बबुद्धेहि वण्णितं अनुमतं थोमितं पसत्थं, तं ते विहारदानं दत्त्वा जातिजरामरणा परिमुच्चिस्सन्तीति । अयं ताव पठमो आनिसंसो विहारदाने ।

“पुन चपरं विहारे विज्जमाने भिक्खुनियो व्यत्तसङ्केता भविस्सन्ति, सुलभं दस्सनं दस्सनकामानं, अनिकेते दुद्वस्सना भविस्सन्तीति । अयं दुतियो आनिसंसो विहारदाने । इमे द्वे अत्थवसे सम्पस्समानेन भगवता भणितं ‘विहारे कारये रम्मे, वासयेत्थ बहुस्सुते’ति, न तत्थ बुद्धपुत्तेन आलयो करणीयो निकेते”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

सन्थवपज्जो पठमो ।

२. उदरसंयतपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता —

“उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्य, उदरे संयतो सिया”ति ॥

“पुन च भगवता भणितं ‘अहं खो पनुदायि, अप्पेकदा इमिना पत्तेन समतित्थिकम्पि भुज्जामि, भिय्योपि भुज्जामी’ति । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्य, उदरे संयतो सिया’ति, तेन हि ‘अहं खो पनुदायि, अप्पेकदा इमिना पत्तेन समतित्थिकम्पि भुज्जामि, भिय्योपि भुज्जामी’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं ‘अहं खो पनुदायि, अप्पेकदा इमिना पत्तेन समतित्थिकम्पि भुज्जामि, भिय्योपि भुज्जामी’ति, तेन हि ‘उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्य, उदरे संयतो सिया’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्य, उदरे संयतो सिया’ति, भणितञ्च ‘अहं खो पनुदायि, अप्पेकदा इमिना पत्तेन समतित्थिकम्पि भुज्जामि, भिय्योपि भुज्जामी’ति । यं, महाराज, भगवता भणितं ‘उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्य, उदरे संयतो सिया’ति, तं सभाववचनं असेसवचनं निस्सेसवचनं निष्परियायवचनं भूतवचनं तच्छवचनं याथाववचनं अविपरीतवचनं इसिवचनं मुनिवचनं भगवन्तवचनं अरहन्तवचनं पच्चेकबुद्धवचनं जिनवचनं सब्बज्जुवचनं तथागतस्स अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स वचनं ।

“उदरे असंयतो, महाराज, पाणम्पि हनति, अदिन्नम्पि आदियति, परदारम्पि गच्छति, मुसापि भणति, मज्जम्पि पिबति, मातरम्पि जीविता वोरोपेति, पितरम्पि जीविता वोरोपेति, अरहन्तम्पि जीविता वोरोपेति, सङ्गम्पि भिन्दति, दुडेन चित्तेन तथागतस्स लोहितम्पि उप्पादेति । ननु, महाराज, देवदत्तो उदरे असंयतो सङ्गं भिन्दित्वा कप्पट्टियं कम्मं आयूहि [\[आयूहति \(क०\)\]](#) । एवरूपानि, महाराज, अज्जानिपि बहुविधानि कारणानि दिस्वा भगवता भणितं ‘उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्य, उदरे संयतो सिया’ति ।

“उदरे संयतो, महाराज, चतुसच्चाभिसमयं अभिसमेति, चत्तारि सामञ्जफलानि सच्छिकरोति, चतूसु पटिसम्भिदासु अट्टसु समापत्तीसु छसु अभिज्जासु वसीभावं पापुणाति, केवलञ्च समणधम्मं पूरेति । ननु, महाराज, सुकपोतको उदरे संयतो हुत्वा याव तावतिसंभवनं कम्पेत्वा सक्कं देवानमिन्दं उपट्टानमुपनेसि, एवरूपानि, महाराज, अज्जानिपि बहुविधानि कारणानि दिस्वा भगवता भणितं ‘उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्य, उदरे संयतो सिया’ति ।

“यं पन, महाराज, भगवता भणितं ‘अहं खो पनुदायि अप्पेकदा इमिना पत्तेन समतित्थिकम्पि भुज्जामि, भिय्योपि भुज्जामी’ति, तं कतकिच्चेन निट्ठितकिरियेन सिद्धत्थेन वुसितवोसानेन निरावरणेन सब्बज्जुना सयम्भुना तथागतेन अत्तानं उपादाय भणितं ।

“यथा, महाराज, वन्तस्स विरित्तस्स अनुवासितस्स आतुरस्स सप्पायकिरिया इच्छितब्बा होति, एवमेव खो, महाराज, सकिलेसस्स अदिट्टसच्चस्स उदरे संयमो करणीयो होति । यथा, महाराज, मणिरतनस्स सप्पभासस्स जातिमन्तस्स अभिजातिपरिसुद्धस्स मज्जननिधंसनपरिसोधनेन करणीयं न होति, एवमेव खो, महाराज, तथागतस्स बुद्धविसये पारमिं गतस्स किरियाकरणेसु आवरणं न होती’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

उदरसंयतपज्जो दुतियो ।

३. बुद्धअप्पाबाधपज्जो

३. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘अहमस्मि, भिक्खवे, ब्राह्मणो याचयोगो सदा पयतपाणि अन्तिमदेहधरो अनुत्तरो भिसक्को सल्लकत्तो’ति । पुन च भणितं भगवता ‘एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् अप्पाबाधानं यदिदं

बाकुलो'ति । भगवतो च सरीरे बहुक्खत्तुं आबाधो उप्पन्नो दिस्सति । यदि, भन्ते नागसेन, तथागतो अनुत्तरो, तेन हि 'एतदग्गं...पे०... बाकुलो'ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि थेरो बाकुलो अप्पाबाधानं अग्गो, तेन हि 'अहमस्मि...पे०... सल्लकत्तो'ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता 'अहमस्मि...पे०... सल्लकत्तो'ति, भणितञ्च 'एतदग्गं...पे०... बाकुलो'ति, तञ्च पन बाहिरानं आगमानं अधिगमानं परियत्तीनं अत्तनि विज्जमानतं सन्धाय भासितं ।

“सन्ति खो पन, महाराज, भगवतो सावका ठानचङ्कमिका, ते ठानेन चङ्कमेन दिवारत्तिं वीतिनामेन्ति, भगवा पन, महाराज, ठानेन चङ्कमेन निसज्जाय सयनेन दिवारत्तिं वीतिनामेति, ये ते, महाराज, भिक्खू ठानचङ्कमिका, ते तेन अङ्गेन अतिरेका ।

“सन्ति खो पन, महाराज, भगवतो सावका एकासनिका, ते जीवितहेतुपि दुतियं भोजनं न भुज्जन्ति, भगवा पन, महाराज, दुतियम्पि याव ततियम्पि भोजनं भुज्जति, ये ते, महाराज, भिक्खू एकासनिका, ते तेन अङ्गेन अतिरेका, अनेकविधानि, महाराज, तानि कारणानि तेसं तेसं तं तं सन्धाय भणितानि । भगवा पन, महाराज, अनुत्तरो सीलेन समाधिना पज्जाय विमुत्तिया विमुत्तिजाणदस्सनेन दसहि च बलेहि चतूहि वेसारज्जेहि अट्टारसहि बुद्धधम्मोहि छहि असाधारणेहि जाणेहि, केवले च बुद्धविसये तं सन्धाय भणितं 'अहमस्मि...पे०... सल्लकत्तो'ति ।

“इध, महाराज, मनुस्सेसु एको जातिमा होति, एको धनवा, एको विज्जवा, एको सिप्पवा, एको सूरु, एको विचक्खणो, सब्बेपेते अभिभविय राजा येव तेसं उत्तमो होति, एवमेव खो, महाराज, भगवा सब्बसत्तानं अग्गो जेट्ठो सेट्ठो ।

“यं पन आयस्मा बाकुलो अप्पाबाधो अहोसि, तं अभिनीहारवसेन, सो हि, महाराज, अनोमदस्सिस्स भगवतो उदरवाताबाधे उप्पन्ने विपस्सिस्स च भगवतो अट्टसट्ठिया च भिक्खुसतसहस्सानं तिणपुप्फकरोगे उप्पन्ने सयं तापसो समानो नानाभेसज्जेहि तं ब्याधिं अपनेत्वा अप्पाबाधतं पत्तो, भणितो च 'एतदग्गं...पे०... बाकुलो'ति ।

“भगवतो, महाराज, ब्याधिम्हि उप्पज्जन्तेपि अनुप्पज्जन्तेपि धुतङ्गं आदियन्तेपि अनादियन्तेपि नत्थि भगवता सदिसो कोचि सत्तो । भासितम्पेतं महाराज भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरलज्जके —

“यावता, भिक्खवे, सत्ता अपदा वा द्विपदा वा चतुप्पदा वा बहुप्पदा वा रूपिनो वा अरूपिनो वा सज्जिनो वा असज्जिनो वा नेवसज्जीनासज्जिनो वा, तथागतो तेसं अग्गमक्खायति अरहं सम्मासम्बुद्धो'ति । 'साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'”ति ।

बुद्धअप्पाबाधपज्जो ततियो ।

४. मग्गुप्पादनपज्जो

४. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता 'तथागतो भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता'ति । पुन च भणितं 'अद्वसं ख्वाहं, भिक्खवे, पुराणं मग्गं पुराणं अज्जसं पुब्बकेहि सम्मासम्बुद्धेहि अनुयात'न्ति । यदि, भन्ते नागसेन, तथागतो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता, तेन हि 'अद्वसं ख्वाहं, भिक्खवे, पुराणं मग्गं पुराणं अज्जसं

पुब्बकेहि सम्मासम्बुद्धेहि अनुयात'न्ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं 'अद्वसं ख्वाहं, भिक्खवे, पुराणं मग्गं पुराणं अज्जसं पुब्बकेहि सम्मासम्बुद्धेहि अनुयात'न्ति, तेन हि 'तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता'ति तम्मि वचनं मिच्छा । अयम्मि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता 'तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता'ति । भणितञ्च 'अद्वसं ख्वाहं, भिक्खवे, पुराणं मग्गं पुराणं अज्जसं पुब्बकेहि सम्मासम्बुद्धेहि अनुयात'न्ति, तं द्वयम्मि सभाववचनमेव, पुब्बकानं, महाराज, तथागतानं अन्तरधानेन असति अनुसासके मग्गो अन्तरधायि, तं [सो तं (सी० पी० क०)] तथागतो मग्गं लुग्गं पलुग्गं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं असज्जरणं पज्जाचक्खुना सम्पस्समानो [सम्मसमानो (सी० पी०)] अद्वस पुब्बकेहि सम्मासम्बुद्धेहि अनुयातं, तंकारणा आह 'अद्वसं ख्वाहं, भिक्खवे, पुराणं मग्गं पुराणं अज्जसं पुब्बकेहि सम्मासम्बुद्धेहि अनुयात'न्ति ।

“पुब्बकानं, महाराज, तथागतानं अन्तरधानेन असति अनुसासके लुग्गं पलुग्गं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं असज्जरणं मग्गं यं दानि तथागतो सज्जरणं अकासि, तंकारणा आह 'तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता'ति ।

“इध, महाराज, रज्जो चक्कवत्तिस्स अन्तरधानेन मणिरतनं गिरिसिखन्तरे निलीयति, अपरस्स चक्कवत्तिस्स सम्मापटिपत्तिया उपगच्छति, अपि नु खो तं, महाराज, मणिरतनं तस्स पकत'न्ति? “न हि, भन्ते, पाकतिकं येव तं मणिरतनं, तेन पन निब्बत्तित'न्ति [निब्बत्तन्ति (सी० पी०)] । “एवमेव खो, महाराज, पाकतिकं पुब्बकेहि तथागतेहि अनुचिण्णं अट्ठङ्गिकं सिवं मग्गं असति अनुसासके लुग्गं पलुग्गं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं असज्जरणं भगवा पज्जाचक्खुना सम्पस्समानो उप्पादेसि, सज्जरणं अकासि, तंकारणा आह 'तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता'ति ।

“यथा वा पन, महाराज, सन्तं येव पुत्तं योनिया जनयित्वा माता 'जनिका'ति वुच्चति, एवमेव खो, महाराज, तथागतो सन्तं येव मग्गं लुग्गं पलुग्गं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं असज्जरणं पज्जाचक्खुना सम्पस्समानो उप्पादेसि, सज्जरणं अकासि, तंकारणा आह 'तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता'ति ।

“यथा वा पन, महाराज, कोचि पुरिसो यं किञ्चि नट्टं पस्सति, 'तेन तं भण्डं निब्बत्तित'न्ति जनो वोहरति, एवमेव खो, महाराज, तथागतो सन्तं येव मग्गं लुग्गं पलुग्गं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं असज्जरणं पज्जाचक्खुना सम्पस्समानो उप्पादेसि, सज्जरणं अकासि, तंकारणा आह 'तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता'ति ।

“यथा वा पन, महाराज, कोचि पुरिसो वनं सोधेत्वा भूमिं नीहरति, 'तस्स सा भूमी'ति जनो वोहरति, न चेसा भूमि तेन पवत्तिता, तं भूमिं कारणं कत्वा भूमिसामिको नाम होति, एवमेव खो, महाराज, तथागतो सन्तं येव मग्गं लुग्गं पलुग्गं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं असज्जरणं पज्जाय सम्पस्समानो उप्पादेसि, सज्जरणं अकासि, तंकारणा आह 'तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता'ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ।

मग्गुप्पादनपज्जो चतुत्थो ।

५. बुद्धअविहेठकपज्जो

५. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘पुब्बे वाहं मनुस्सभूतो समानो सत्तानं अविहेठकजातिको अहोसि’न्ति । पुन च भणितं ‘लोमसकस्सपो नाम इसि समानो अनेकसते पाणे घातयित्वा वाजपेय्यं महायज्जं यजी’ति । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘पुब्बे वाहं मनुस्सभूतो समानो सत्तानं अविहेठकजातिको अहोसि’न्ति, तेन हि ‘लोमसकस्सपेन इसिना अनेकसते पाणे घातयित्वा वाजपेय्यं महायज्जं यजित’न्ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि ‘लोमसकस्सपेन इसिना अनेकसते पाणे घातयित्वा वाजपेय्यं महायज्जं यजितं’, तेन हि ‘पुब्बे वाहं मनुस्सभूतो समानो सत्तानं अविहेठकजातिको अहोसि’न्ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘पुब्बे वाहं मनुस्सभूतो समानो सत्तानं अविहेठकजातिको अहोसि’न्ति, ‘लोमसकस्सपेन इसिना अनेकसते पाणे घातयित्वा वाजपेय्यं महायज्जं यजितं’, तच्च पन रागवसेन विसज्जिना, नो सचेतनेना”ति ।

“अट्ठिमे, भन्ते नागसेन, पुग्गला पाणं हनन्ति । कतमे अट्ठ? रत्तो रागवसेन पाणं हनति, दुट्ठो दोसवसेन पाणं हनति, मूळ्हो मोहवसेन पाणं हनति, मानी मानवसेन पाणं हनति, लुट्ठो लोभवसेन पाणं हनति, अकिञ्चनो जीविकत्थाय पाणं हनति, बालो हस्सवसेन [अज्जाणवसेन (क० सी०)] पाणं हनति, राजा विनयनवसेन पाणं हनति । इमे खो, भन्ते नागसेन, अट्ठ पुग्गला पाणं हनन्ति । पाकतिकं येव, भन्ते नागसेन, बोधिसत्तेन कतं”न्ति । “न, महाराज, पाकतिकं बोधिसत्तेन कतं, यदि, महाराज, बोधिसत्तो पकतिभावेन ओनमेय्य महायज्जं यजितुं, न यिमं गाथं भण्येय्य —

“ससमुद्धपरियायं, महिं सागरकुण्डलं ।

न इच्छे सह निन्दाय, एवं सेय्ह [सय्ह (सी० पी०)] विजानही”ति ॥

“एवंवादी, महाराज, बोधिसत्तो सह दस्सनेन चन्दवतिया राजकज्जाय विसज्जी अहोसि खित्तचित्तो रत्तो विसज्जिभूतो आकुलाकुलो तुरिततुरितो तेन विक्खित्तभन्तलुळितचित्तेन महतिमहापसुघातगलरुहिरसज्जयं वाजपेय्यं महायज्जं यजि ।

“यथा, महाराज, उम्मत्तको खित्तचित्तो जलितम्पि जातवेदं अक्कमति, कुपितम्पि आसीविसं गण्हाति, मत्तम्पि हत्थिं उपेति, समुद्धम्पि अतीरदस्सिं पक्खन्दति, चन्दनिकम्पि ओळिगल्लम्पि ओमदति, कण्टकाधानम्पि अभिरुहति, पपातेपि पतति, असुचिम्पि भक्खेति, नग्गोपि रथिया चरति, अज्जम्पि बहुविधं अकिरियं करोति । एवमेव खो, महाराज, बोधिसत्तो सह दस्सनेन चन्दवतिया राजकज्जाय विसज्जी अहोसि खित्तचित्तो रत्तो विसज्जिभूतो आकुलाकुलो तुरिततुरितो, तेन विक्खित्तभन्तलुळितचित्तेन महतिमहापसुघातगलरुहिरसज्जयं वाजपेय्यं महायज्जं यजि ।

“खित्तचित्तेन, महाराज, कतं पापं दिट्ठधम्मोपि न महासावज्जं होति, सम्पराये विपाकेनपि नो तथा । इध, महाराज, कोचि उम्मत्तको वज्झमापज्जेय्य, तस्स तुम्हे किं दण्डं धारेथा”ति? “को, भन्ते, उम्मत्तकस्स दण्डो भविस्सति, तं मयं पोथापेत्वा नीहरापेम, एसोव तस्स दण्डो”ति । “इति खो, महाराज, उम्मत्तकस्स अपराधे दण्डोपि न भवति, तस्मा उम्मत्तकस्स कतेपि न दोसो भवति सतेकिच्छो । एवमेव खो, महाराज, लोमसकस्सपो इसि सह दस्सनेन चन्दवतिया राजकज्जाय विसज्जी अहोसि खित्तचित्तो रत्तो विसज्जिभूतो विसटपयातो आकुलाकुलो तुरिततुरितो, तेन विक्खित्तभन्तलुळितचित्तेन महतिमहापसुघातगलरुहिरसज्जयं वाजपेय्यं महायज्जं यजि । यदा च पन पकतिचित्तो अहोसि पटिलद्धस्सति, तदा पुनदेव पब्बजित्वा पज्जाभिज्जायो निब्बत्तेत्वा ब्रह्मलोकूपगो अहोसी”ति । “साधु, भन्ते नागसेन,

एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

बुद्धअविहेठकपज्जो पञ्चमो ।

६. छद्दन्तजोतिपालारब्धपज्जो

६. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता छद्दन्तो नागराजा —

“वधिस्समेतन्ति परामसन्तो, कासावमद्वक्खि धजं इसीनं ।

दुक्खेन फुट्टस्सुदपादि सज्जा, अरहद्भजो सब्धि अवज्झरूपो”ति ॥

“पुन च भणितं ‘जोतिपालमाणवो समानो कस्सपं भगवन्तं अरहन्तं सम्मासम्बुद्धं मुण्डकवादेन समणकवादेन असम्भाहि फरुसाहि वाचाहि अक्कोसि परिभासी”ति । यदि, भन्ते नागसेन, बोधिसत्तो तिरच्छानगतो समानो कासावं अभिपूजयि, तेन हि ‘जोतिपालेन माणवेन कस्सपो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो मुण्डकवादेन समणकवादेन असम्भाहि फरुसाहि वाचाहि अक्कुट्टो परिभासितो”ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि जोतिपालेन माणवेन कस्सपो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो मुण्डकवादेन समणकवादेन असम्भाहि फरुसाहि वाचाहि अक्कुट्टो परिभासितो, तेन हि ‘छद्दन्तेन नागराजेन कासावं पूजितं’न्ति तम्पि वचनं मिच्छा । यदि तिरच्छानगतेन बोधिसत्तेन कक्खळखरकटुकवेदनं वेदयमानेन लुट्ठकेन निवत्थं कासावं पूजितं, किं मनुस्सभूतो समानो परिपक्वजाणो परिपक्वाय बोधिया कस्सपं भगवन्तं अरहन्तं सम्मासम्बुद्धं दसबलं लोकनायकं उदितोदितं जलितव्यामोभासं पवरुत्तमं पवररुचिरकासिककासावमभिपारुतं दिस्वा न पूजयि? अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बोति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता छद्दन्तो नागराजा ‘वधिस्समेतन्ति... पे०... अवज्झरूपो”ति । जोतिपालेन च माणवेन कस्सपो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो मुण्डकवादेन समणकवादेन असम्भाहि फरुसाहि वाचाहि अक्कुट्टो परिभासितो, तज्ज पन जातिवसेन कुलवसेन । जोतिपालो, महाराज, माणवो अस्सद्धे अप्पसन्ने कुले पच्चाजातो, तस्स मातापितरो भगिनिभातरो दासिदासचेटकपरिवारकमनुस्सा ब्रह्मदेवता ब्रह्मगरुका, ते ‘ब्राह्मणा एव उत्तमा पवरा”ति अवसेसे पब्बजिते गरहन्ति जिगुच्छन्ति, तेसं तं वचनं सुत्वा जोतिपालो माणवो घटिकारेण कुम्भकारेण सत्थारं दस्सनाय पक्कोसितो एवमाह ‘किं पन तेन मुण्डकेन समणकेन दिट्ठेना”ति ।

“यथा, महाराज, अमतं विसमासज्ज तित्तकं होति, यथा च सीतोदकं अग्निमासज्ज उण्हं होति, एवमेव खो, महाराज, जोतिपालो माणवो अस्सद्धे अप्पसन्ने कुले पच्चाजातो, सो कुलवसेन अन्धो हुत्वा [सो कुलजातिवसेन अन्धो भवित्वा (स्या०)] तथागतं अक्कोसि परिभासि ।

“यथा, महाराज, जलितपज्जलितो महाअग्निक्खन्धो सप्पभासो उदकमासज्ज उपहतप्पभातेजो सीतलो काळको भवति परिपक्कनिग्गुण्डिफलसदिसो, एवमेव खो, महाराज, जोतिपालो माणवो पुज्जवा सद्धो जाणविपुलसप्पभासो अस्सद्धे अप्पसन्ने कुले पच्चाजातो, सो कुलवसेन अन्धो हुत्वा तथागतं अक्कोसि परिभासि, उपगन्त्वा च बुद्धगुणमज्जाय चेटकभूतो विय अहोसि, जिनसासने पब्बजित्वा अभिज्जा च समापत्तियो च निब्बत्तेत्वा ब्रह्मलोकूपगो अहोसी”ति ।

“साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

छद्दन्तजोतिपालारब्धपञ्चो छट्ठो ।

७. घटिकारपञ्चो

७. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘घटिकारस्स कुम्भकारस्स आवेसनं सब्बं तेमासं आकासच्छदनं अट्ठासि, न देवोतिवस्सी’ति । पुन च भणितं ‘कस्सपस्स तथागतस्स [भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स (म० नि० २.२८९)] कुटि ओवस्सती’ति । किस्स पन, भन्ते नागसेन, तथागतस्स एवमुस्सन्नकुसलमूलस्स [एवरूपस्स उस्सन्नकुसलमूलस्स (क०)] कुटि ओवस्सति, तथागतस्स नाम सो आनुभावो इच्छितब्बो? यदि, भन्ते नागसेन, घटिकारस्स कुम्भकारस्स आवेसनं अनोवस्सं आकासच्छदनं अहोसि, तेन हि ‘तथागतस्स कुटि ओवस्सती’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतस्स कुटि ओवस्सति, तेन हि ‘घटिकारस्स कुम्भकारस्स आवेसनं अनोवस्सकं अहोसि आकासच्छदनं’न्ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पञ्चो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘घटिकारस्स कुम्भकारस्स आवेसनं सब्बं तेमासं आकासच्छदनं अट्ठासि, न देवोतिवस्सी’ति । भणितञ्च ‘कस्सपस्स तथागतस्स कुटि ओवस्सती’ति । घटिकारो, महाराज, कुम्भकारो सीलवा कल्याणधम्मो उस्सन्नकुसलमूलो अन्धे जिण्णे मातापितरो पोसेति, तस्स असम्मुखा अनापुच्छायेवस्स घरे तिणं हरित्वा भगवतो कुटिं छादेसुं, सो तेन तिणहरणेन अकम्पितं असञ्चलितं सुसण्ठितं विपुलमसमं पीतिं पटिलभति, भिय्यो सोमनस्सञ्च अतुलं उप्पादेसि ‘अहो वत मे भगवा लोकुत्तमो सुविस्सत्थो’ति, तेन तस्स दिट्ठधम्मिको विपाको निब्बत्तो । न हि, महाराज, तथागतो तावतकेन विकारेन चलति ।

“यथा, महाराज, सिनेरु गिरिराजा अनेकसतसहस्सवातसम्पहारेनपि न कम्पति न चलति, महोदधि वरप्पवरसागरो अनेकसतनहुतमहागङ्गासतसहस्सेहिपि न पूरति न विकारमापज्जति, एवमेव खो, महाराज, तथागतो न तावतकेन विकारेन चलति ।

“यं पन, महाराज, तथागतस्स कुटि ओवस्सति, तं महतो जनकायस्स अनुकम्पाय । द्वेमे, महाराज, अत्थवसे सम्पस्समाना तथागता सयं निम्मितं पच्चयं नप्पटिसेवन्ति, ‘अयं अग्गदक्खिण्यो सत्था’ति भगवतो पच्चयं दत्त्वा देवमनुस्सा सब्बदुग्गतितो परिमुच्चिस्सन्तीति, दस्सेत्वा वुत्तिं परियेसन्तीति ‘मा अज्जे उपवदेय्यु’न्ति । इमे द्वे अत्थवसे सम्पस्समाना तथागता सयं निम्मितं पच्चयं नप्पटिसेवन्ति । यदि, महाराज, सक्को वा तं कुटिं अनोवस्सं करेय्य ब्रह्मा वा सयं वा, सावज्जं भवेय्य तं येव करणं [कारणं (सी० पी०)] सदोसं सनिग्गहं, इमे विभूतं [विभूतं (सी० पी०)] कत्वा लोकं सम्मोहेन्ति अधिकतं करोन्तीति, तस्मा तं करणं वज्जनीयं । न, महाराज, तथागता वत्थुं याचन्ति, ताय अवत्थुयाचनाय अपरिभासिया भवन्ती’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

घटिकारपञ्चो सत्तमो ।

८. ब्राह्मणराजवादपञ्चो

८. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं तथागतेन ‘अहमस्मि, भिक्खवे, ब्राह्मणो याचयोगो’ति । पुन च भणितं ‘राजाहमस्मि सेला’ति । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘अहमस्मि, भिक्खवे, ब्राह्मणो याचयोगो’ति, तेन हि ‘राजाहमस्मि सेला’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं ‘राजाहमस्मि सेला’ति, तेन हि ‘अहमस्मि, भिक्खवे, ब्राह्मणो याचयोगो’ति

तम्पि वचनं मिच्छा । खत्तियो वा हि भवेय्य ब्राह्मणो वा, नत्थि एकाय जातिया द्वे वण्णा नाम, अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘अहमस्मि, भिक्खवे, ब्राह्मणो याचयोगो’ति, पुन च भणितं ‘राजाहमस्मि सेला’ति, तत्थ कारणं अत्थि, येन कारणेन तथागतो ब्राह्मणो च राजा च होती”ति ।

“किं पन तं, भन्ते नागसेन, कारणं, येन कारणेन तथागतो ब्राह्मणो च राजा च होति”? “सब्बे, महाराज, पापका अकुसला धम्मा तथागतस्स बाहिता पहीना अपगता ब्यपगता उच्छिन्ना खीणा खयं पत्ता निब्बुता उपसन्ता, तस्मा तथागतो ‘ब्राह्मणो’ति वुच्चति ।

“ब्राह्मणो नाम संसयमनेकंसं विमतिपथं वीतिवत्तो, भगवापि, महाराज, संसयमनेकंसं विमतिपथं वीतिवत्तो, तेन कारणेन तथागतो ‘ब्राह्मणो’ति वुच्चति ।

“ब्राह्मणो नाम सब्बभवगतियोनिनिस्सटो मलरजगतविप्पमुत्तो असहायो, भगवापि, महाराज, सब्बभवगतियोनिनिस्सटो मलरजगतविप्पमुत्तो असहायो, तेन कारणेन तथागतो ‘ब्राह्मणो’ति वुच्चति ।

“ब्राह्मणा नाम अग्गसेट्ठवरपवरदिब्बविहारबहुलो, भगवापि, महाराज, अग्गसेट्ठवरपवरदिब्बविहारबहुलो, तेनापि कपरणेन तथागतो ‘ब्राह्मणो’ति वुच्चति ।

“ब्राह्मणो नाम अज्झयन अज्झापन दानप्पटिग्गहण दम संयमनियमपुब्बमनुसिट्ठि पवेणि वंस धरणो, भगवापि, महाराज, अज्झयन अज्झापन दानप्पटिग्गहण दम संयम नियम पुब्बजिनाचिण्ण अनुसिट्ठि पवेणि वंस धरणो तेनापि कारणेन तथागतो ‘ब्राह्मणो’ति वुच्चति ।

“ब्राह्मणो नाम ब्रहासुखविहारज्झानझायी; भगवापि, महाराज, ब्रहासुखविहारज्झानझायी, तेनापि कारणेन तथागतो ‘ब्राह्मणो’ति वुच्चति ।

“ब्राह्मणो नाम सब्बभवाभवगतीसु अभिजातिवत्तितमनुचरितं जानाति, भगवापि, महाराज, सब्बभवाभवगतीसु अभिजातिवत्तितमनुचरितं जानाति, तेनापि कारणेन तथागतो ‘ब्राह्मणो’ति वुच्चति ।

“ब्राह्मणोति, महाराज, भगवतो नेतं नामं मातरा कतं, न पितरा कतं, न भातरा कतं, न भगिनिया कतं, न मित्तामच्चेहि कतं, न जातिसालोहितेहि कतं, न समणब्राह्मणेहि कतं, न देवताहि कतं, विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं नामं बोधिया येव मूले मारसेनं विधमित्वा अतीतानागतपच्चुप्पन्ने पापके अकुसले धम्मे बाहेत्वा सह सब्बज्जुतजाणस्स पटिलाभा पटिलद्धपातुभूतसमुप्पन्नमत्ते सच्छिका पज्जत्ति यदिदं ब्राह्मणोति, तेन कारणेन तथागतो वुच्चति ‘ब्राह्मणो’”ति ।

“केन पन, भन्ते नागसेन, कारणेन तथागतो वुच्चति ‘राजा’”ति? “राजा नाम, महाराज, यो कोचि रज्जं कारेति लोकमनुसासति, भगवापि, महाराज, दससहस्सिया लोकधातुया धम्मेन रज्जं कारेति, सदेवकं लोकं समारकं सब्रह्मकं सस्समणब्राह्मणिं पजं सदेवमनुस्सं अनुसासति, तेनापि कारणेन तथागतो वुच्चति ‘राजा’ति ।

“राजा नाम, महाराज, सब्बजनमनुस्से अभिभवित्वा नन्दयन्तो जातिसङ्घं, सोचयन्तो अमित्तसङ्घं, महतिमहायससिरिहरं थिरसारदण्डं अनूनसतसलाकालङ्कतं उस्सापेति पण्डरविमलसेतच्छत्तं, भगवापि, महाराज, सोचयन्तो मारसेनं मिच्छापटिपन्नं, नन्दयन्तो देवमनुस्से सम्मापटिपन्ने दससहस्सिया लोकधातुया महतिमहायससिरिहरं खन्तिथिरसारदण्डं जाणवरसतसलाकालङ्कतं उस्सापेति अग्गवरविमुत्तिपण्डरविमलसेतच्छत्तं, तेनापि कारणेन तथागतो वुच्चति ‘राजा’ति ।

“राजा नाम उपगतसम्पत्तजनानं बहूनमभिवन्दनीयो भवति, भगवापि, महाराज, उपगतसम्पत्तदेवमनुस्सानं बहूनमभिवन्दनीयो, तेनापि कारणेन तथागतो वुच्चति ‘राजा’ति ।

“राजा नाम यस्स कस्सचि आराधकस्स पसीदित्वा वरितं वरं दत्त्वा कामेन तप्पयति, भगवापि, महाराज, यस्स कस्सचि कायेन वाचाय मनसा आराधकस्स पसीदित्वा वरितं वरमनुत्तरं सब्बदुक्खपरिमुत्तिं दत्त्वा असेसकामवरेण च तप्पयति, तेनापि कारणेन तथागतो वुच्चति ‘राजा’ति ।

“राजा नाम आणं वीतिक्कमन्तं विगरहति ज्ञापेति [जापेति (सी० पी०)] धंसेति, भगवतोपि, महाराज, सासनवरे आणं अतिक्कमन्तो अलज्जी मङ्कुभावेन ओज्जातो हीळितो गरहितो भवित्वा वज्जति जिनसासनवरम्हा, तेनापि कारणेन तथागतो वुच्चति ‘राजा’ति ।

“राजा नाम पुब्बकानं धम्मिकानं राजूनं पवेणिमनुसिट्ठिया धम्माधम्ममनुदीपयित्वा धम्मेन रज्जं कारयमानो पिहयितो पियो पत्थितो भवति जनमनुस्सानं, चिरं राजकुलवंसं ठपयति धम्मगुणबलेन, भगवापि, महाराज, पुब्बकानं सयम्भूनं पवेणिमनुसिट्ठिया धम्माधम्ममनुदीपयित्वा धम्मेन लोकमनुसासमानो पिहयितो पियो पत्थितो देवमनुस्सानं चिरं सासनं पवत्तेति धम्मगुणबलेन, तेनापि कारणेन तथागतो वुच्चति ‘राजा’ति । एवमनेकविधं, महाराज, कारणं, येन कारणेन तथागतो ब्राह्मणोपि भवेय्य राजापि भवेय्य, सुनिपुणो भिक्खु कप्पम्पि नो नं सम्पादेय्य, किं अतिबहुं भणितेन, संखित्तं सम्पटिच्छितब्ब’न्ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

ब्राह्मणराजवादपज्जो अट्ठमो ।

९. गाथाभिगीतभोजनकथापज्जो

९. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता —

“‘गाथाभिगीतं मे अभोजनेय्यं [अभोजनीयं (क०) सु० नि० ८१ पस्सितब्बं], सम्पस्सतं ब्राह्मण नेस धम्मा । गाथाभिगीतं पनुदन्ति बुद्धा, धम्मे सती ब्राह्मण वुत्तिरेसा’ति ॥

“पुन च भगवा परिसाय धम्मं देसेन्तो कथेन्तो अनुपुब्बिकथं पठमं ताव दानकथं कथेति, पच्छा सीलकथं, तस्स भगवतो सब्बलोकस्सरस्स भासितं सुत्वा देवमनुस्सा अभिसङ्खरित्वा दानं देन्ति, तस्स तं उय्योजितं दानं सावका परिभुज्जन्ति । यदि, भन्ते नागसेन, भगवता भणितं ‘गाथाभिगीतं मे अभोजनेय्य’न्ति, तेन हि ‘भगवा दानकथं पठमं कथेती’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि दानकथं पठमं कथेति, तेन हि ‘गाथाभिगीतं मे अभोजनेय्य’न्ति तम्पि वचनं मिच्छा । किं कारणं? यो सो, भन्ते, दक्खिण्यो गिहीनं पिण्डपातदानस्स विपाकं कथेति, तस्स ते धम्मकथं सुत्वा पसन्नचित्ता

अपरापरं दानं देन्ति, ये तं दानं परिभुञ्जन्ति, सब्बे ते गाथाभिगीतं परिभुञ्जन्ति । अयम्पि उभतो कोटिको पञ्चो निपुणो गम्भीरो तपानुप्पत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो'ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘गाथाभिगीतं मे अभोजनेय्यं, सम्पस्सतं ब्राह्मण नेस धम्मो । गाथाभिगीतं पनुदन्ति बुद्धा, धम्मे सती ब्राह्मण वुत्तिरेसा'ति, कथेति च भगवा पठमं दानकथं, तच्च पन किरियं सब्बेसं तथागतानं पठमं दानकथाय, तत्थ चित्तं अभिरमापेत्वा पच्छा सीले नियोजेन्ति । यथा, महाराज, मनुस्सा तरुणदारकानं पठमं ताव कीळाभण्डकानि देन्ति । सेय्यथिदं, वङ्ककं घटिकं चिङ्गुलकं पत्ताळहकं रथकं धनुकं, पच्छा ते सके सके कम्मे नियोजेन्ति । एवमेव खो, महाराज, तथागतो पठमं दानकथाय चित्तं अभिरमापेत्वा पच्छा सीले नियोजेति ।

“यथा वा पन, महाराज, भिसक्को नाम आतुरानं पठमं ताव चतूहपज्जाहं तेलं पायेति बलकरणाय सिनेहनाय, पच्छा विरेचेति । एवमेव खो, महाराज, तथागतो पठमं ताव दानकथाय चित्तं अभिरमापेत्वा पच्छा सीले नियोजेति । दायकानं, महाराज, दानपतीनं चित्तं मुदुकं होति मद्दवं सिनिद्धं, तेन ते दानसेतुसङ्कमेन दाननावाय संसारसागरपारमनुगच्छन्ति, तस्मा तेसं पठमं कम्मभूमिमनुसासति, न च केनचि [तेन (सी० पी०)] विज्जत्तिमापज्जती'ति ।

“भन्ते नागसेन, ‘विज्जत्ति'न्ति यं वदेसि, कति पन ता विज्जत्तियो'ति? “द्वेमा, महाराज, विज्जत्तियो कायविज्जत्ति वचीविज्जत्ति चाति । तत्थ अत्थि कायविज्जत्ति सावज्जा, अत्थि अनवज्जा । अत्थि वचीविज्जत्ति सावज्जा, अत्थि अनवज्जा ।

“कतमा कायविज्जत्ति सावज्जा? इधेक्कच्चो भिक्खु कुलानि उपगन्त्वा अनोकासे ठितो ठानं भज्जति, अयं कायविज्जत्ति सावज्जा । ताय च विज्जापितं अरिया न परिभुञ्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये ओज्जातो होति हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचित्तीकतो, भिन्नाजीवोत्वेव सङ्गं गच्छति ।

“पुन चपरं, महाराज, इधेक्कच्चो भिक्खु कुलानि उपगन्त्वा अनोकासे ठितो गलं पणामेत्वा मोरपेक्खितं पेक्खति ‘एवं इमे पस्सन्ती'ति, तेन च ते पस्सन्ति । अयम्पि कायविज्जत्ति सावज्जा । ताय च विज्जापितं अरिया न परिभुञ्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये ओज्जातो होति हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचित्तीकतो, भिन्नाजीवोत्वेव सङ्गं गच्छति ।

“पुन चपरं, महाराज, इधेक्कच्चो भिक्खु हनुकाय वा भमुकाय वा अङ्गुठेन वा विज्जापेति, अयम्पि कायविज्जत्ति सावज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया न परिभुञ्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये ओज्जातो होति हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचित्तीकतो, भिन्नाजीवोत्वेव सङ्गं गच्छति ।

“कतमा कायविज्जत्ति अनवज्जा? इध भिक्खु कुलानि उपगन्त्वा सतो समाहितो सम्पजानो ठानेपि अट्टानेपि यथानुसिद्धिं गन्त्वा ठाने तिट्ठति, दातुकामेसु तिट्ठति, अदातुकामेसु पक्कमति । अयं कायविज्जत्ति अनवज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया परिभुञ्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये वण्णितो होति थुतो पसत्थो सल्लेखिताचारो, परिसुद्धाजीवोत्वेव सङ्गं गच्छति । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

‘न वे याचन्ति सप्पज्जा, धीरो च वेदितुमरहति [अरिया गरहन्ति याचनं (सी० पी०)] ।

उद्दिस्स अरिया तिट्ठन्ति, एसा अरियान याचना'ति ॥

“कतमा वचीविज्जति सावज्जा? इध, महाराज, भिक्खु वाचाय बहुविधं विज्जापेति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारं, अयं वचीविज्जति सावज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया न परिभुज्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये ओज्जातो होति हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचिक्कीकतो, भिन्नाजीवोत्वेव सङ्गं गच्छति ।

“पुन चपरं, महाराज, इधेकच्चो भिक्खु परेसं सावेन्तो एवं भणति ‘इमिना मे अत्थो’ति, ताय च वाचाय परेसं साविताय तस्स लाभो उप्पज्जति, अयम्पि वचीविज्जति सावज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया न परिभुज्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये ओज्जातो होति हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचिक्कीकतो, भिन्नाजीवोत्वेव सङ्गं गच्छति ।

“पुन चपरं, महाराज, इधेकच्चो भिक्खु वचीविप्फारेन परिसाय सावेति ‘एवज्ज एवज्ज भिक्खूनं दातब्ब’न्ति, तज्ज ते वचनं सुत्वा परिकित्तितं अभिहरन्ति, अयम्पि वचीविज्जति सावज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया न परिभुज्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये ओज्जातो होति हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचिक्कीकतो, भिन्नाजीवोत्वेव सङ्गं गच्छति ।

“ननु, महाराज, थेरोपि सारिपुत्तो अत्थङ्गते सूरिये रत्तिभागे गिलानो समानो थेरेन महामोग्गल्लानेन भेसज्जं पुच्छीयमानो वाचं भिन्दि, तस्स तेन वचीभेदेन भेसज्जं उप्पज्जि । अथ थेरो सारिपुत्तो ‘वचीभेदेन मे इमं भेसज्जं उप्पन्नं, मा मे आजीवो भिज्जी’ति आजीवभेदभया तं भेसज्जं पजहि न उपजीवि । एवम्पि वचीविज्जति सावज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया न परिभुज्जन्ति । सो च पुग्गलो अरियानं समये ओज्जातो होति हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचिक्कीकतो, भिन्नाजीवोत्वेव सङ्गं गच्छति ।

“कतमा वचीविज्जति अनवज्जा? इध, महाराज, भिक्खु सति पच्चये भेसज्जं विज्जापेति जातिपवारितेसु कुलेसु, अयं वचीविज्जति अनवज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया परिभुज्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये वणिगतो होति थोमितो पसत्थो, परिसुद्धाजीवोत्वेव सङ्गं गच्छति, अनुमतो तथागतेहि अरहन्तेहि सम्मासम्बुद्धेहि ।

“यं पन, महाराज, तथागतो कसिभारद्वाजस्स ब्राह्मणस्स भोजनं पजहि [पजहति (क०)], तं आवेठनविनिवेठनकङ्कननिग्गहप्पटिकम्मेन निब्बन्ति, तस्मा तथागतो तं पिण्डपातं पटिक्खिपि न उपजीवी”ति ।

“सब्बकालं, भन्ते नागसेन, तथागते भुज्जमाने देवता दिब्बं ओजं पत्ते आकिरन्ति, उदाहु ‘सूकरमद्वे च मधुपायासे चा’ति द्वीसु येव पिण्डपातेसु आकिरिंसू’ति? “सब्बकालं, महाराज, तथागते भुज्जमाने देवता दिब्बं ओजं गहेत्वा उपतिट्ठित्वा उद्धटुद्धटे आलोपे आकिरन्ति ।

“यथा, महाराज, रज्जो सूदो रज्जो भुज्जन्तस्स सूपं गहेत्वा उपतिट्ठित्वा कबळे कबळे सूपं आकिरति, एवमेव खो, महाराज, सब्बकालं तथागते भुज्जमाने देवता दिब्बं ओजं गहेत्वा उपतिट्ठित्वा उद्धटुद्धटे आलोपे दिब्बं ओजं आकिरन्ति । वेरज्जायम्पि, महाराज, तथागतस्स सुक्खयवपुलके [सुक्खयवमूलके (क०)] भुज्जमानस्स देवता दिब्बेन ओजेन तेमयित्वा तेमयित्वा उपसंहरिंसु, तेन तथागतस्स कायो उपचितो अहोसी”ति । “लाभा वत, भन्ते नागसेन, तासं देवतानं, या तथागतस्स सरीरप्पटिज्जगने सततं समितं उस्सुक्कमापन्ना । साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

गाथाभिगीतभोजनकथापञ्चो नवमो ।

१०. धम्मदेसनाय अप्पोस्सुक्कपज्जो

१०. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘तथागतेन चतूहि च असङ्ख्येय्येहि कप्पानं सतसहस्सेन च एत्थन्तरे सब्बञ्जुतजाणं परिपाचितं महतो जनकायस्स समुद्धरणाया’ति । पुन च ‘सब्बञ्जुतं पत्तस्स अप्पोस्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाया’ति ।

“यथा नाम, भन्ते नागसेन, इस्सासो वा इस्सासन्तेवासी वा बहुके दिवसे सङ्गामत्थाय उपासनं सिक्खित्वा सम्पत्ते महायुद्धे ओसक्केय्य, एवमेव खो, भन्ते नागसेन, तथागतेन चतूहि च असङ्ख्येय्येहि कप्पानं सतसहस्सेन च एत्थन्तरे सब्बञ्जुतजाणं परिपाचेत्वा महतो जनकायस्स समुद्धरणाय सब्बञ्जुतं पत्तेन धम्मदेसनाय ओसक्कितं ।

“यथा वा पन, भन्ते नागसेन, मल्लो वा मल्लन्तेवासी वा बहुके दिवसे निब्बुद्धं सिक्खित्वा सम्पत्ते मल्लयुद्धे ओसक्केय्य, एवमेव खो, भन्ते नागसेन, तथागतेन चतूहि च असङ्ख्येय्येहि कप्पानं सतसहस्सेन च एत्थन्तरे सब्बञ्जुतजाणं परिपाचेत्वा महतो जनकायस्स समुद्धरणाय सब्बञ्जुतं पत्तेन धम्मदेसनाय ओसक्कितं ।

“किं नु खो, भन्ते नागसेन, तथागतेन भया ओसक्कितं, उदाहु अपाकटताय ओसक्कितं, उदाहु दुब्बलताय ओसक्कितं, उदाहु असब्बञ्जुताय ओसक्कितं, किं तत्थ कारणं, इद्ध मे त्वं कारणं ब्रूहि कङ्गावितरणाय । यदि, भन्ते नागसेन, तथागतेन चतूहि च असङ्ख्येय्येहि कप्पानं सतसहस्सेन च एत्थन्तरे सब्बञ्जुतजाणं परिपाचितं महतो जनकायस्स समुद्धरणाय, तेन हि ‘सब्बञ्जुतं पत्तस्स अप्पोस्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाया’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि सब्बञ्जुतं पत्तस्स अप्पोस्सुक्कताय चित्तं नमि नो धम्मदेसनाय, तेन हि ‘तथागतेन चतूहि च असङ्ख्येय्येति कप्पानं सतसहस्सेन च एत्थन्तरे सब्बञ्जुतजाणं परिपाचितं महतो जनकायस्स समुद्धरणाया’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो गम्भीरो दुन्निब्बेठो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“परिपाचितञ्च, महाराज, तथागतेन चतूहि च असङ्ख्येय्येहि कप्पानं सतसहस्सेन च एत्थन्तरे सब्बञ्जुतजाणं महतो जनकायस्स समुद्धरणाय, पत्तसब्बञ्जुतस्स च अप्पोस्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाय । तञ्च पन धम्मस्स गम्भीरनिपुणदुद्दसदुरनुबोधसुखुमदुप्पटिवेधतं सत्तानञ्च आलयारामतं सक्कायदिट्ठिया दळ्हसुग्गहिततञ्च दिस्वा ‘किं नु खो, कथं नु खो’ति अप्पोस्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाय, सत्तानं पटिवेधचिन्तनमानसं येवेतं ।

“यथा, महाराज, भिसक्को सल्लकत्तो अनेकब्याधिपरिपीळितं नरं उपसङ्कमित्वा एवं चिन्तयति ‘केन नु खो उपक्कमेन कतमेन वा भेसज्जेन इमस्स ब्याधि वूपसमेय्या’ति, एवमेव खो, महाराज, तथागतस्स सब्बकिलेसब्याधिपरिपीळितं जनं धम्मस्स च गम्भीरनिपुणदुद्दसदुरनुबोधसुखुमदुप्पटिवेधतं दिस्वा ‘किं नु खो, कथं नु खो’ति अप्पोस्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाय, सत्तानं पटिवेधचिन्तनमानसं येवेतं ।

“यथा, महाराज, रज्जो खत्तियस्स मुद्धावसित्तस्स दोवारिकअनीकट्टुपारिसज्जनेगमभटबल [बलत्थ (सी० पी०)] अमच्चराजज्वराजूपजीविने जने दिस्वा एवं चित्तमुप्पज्जेय्य ‘किं नु खो, कथं नु खो इमे सङ्गहिहस्सामी’ति, एवमेव खो, महाराज, तथागतस्स धम्मस्स गम्भीरनिपुणदुद्दसदुरनुबोधसुखुमदुप्पटिवेधतं सत्तानञ्च आलयारामतं सक्कायदिट्ठिया दळ्हसुग्गहिततञ्च दिस्वा ‘किं नु खो, कथं नु खो’ति अप्पोस्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाय, सत्तानं पटिवेधचिन्तनमानसं येवेतं ।

“अपि च, महाराज, सब्बेसं तथागतानं धम्मता एसा, यं ब्रह्मना आयाचिता धम्मं देसेन्ति । तत्थ पन किं कारणं? ये तेन समयेन मनुस्सा तापसपरिब्बाजका समणब्राह्मणा, सब्बेते ब्रह्मदेवता होन्ति ब्रह्मगरुका ब्रह्मपरायणा, तस्मा तस्स बलवतो यसवतो जातस्स पज्जातस्स उत्तरस्स अच्चुगतस्स ओनमनेन सदेवको लोको ओनमिस्सति ओकप्पेस्सति अधिमुच्चिस्सतीति इमिना च, महाराज, कारणेन तथागता ब्रह्मना आयाचिता धम्मं देसेन्ति ।

“यथा, महाराज, कोचि राजा वा राजमहामत्तो वा यस्स ओनमति अपचितिं करोति, बलवतरस्स तस्स ओनमनेन अवसेसा जनता ओनमति अपचितिं करोति, एवमेव खो, महाराज, ब्रह्मे ओनमिते तथागतानं सदेवको लोको ओनमिस्सति, पूजितपूजको महाराज, लोको, तस्मा सो ब्रह्मा सब्बेसं तथागतानं आयाचति धम्मदेसनाय, तेन च कारणेन तथागता ब्रह्मना आयाचिता धम्मं देसेन्ती”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, सुनिब्बेठितो पज्जो, अतिभद्रकं वेय्याकरणं, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

धम्मदेसनाय अप्पोस्सुक्कपज्जो दसमो ।

११. आचरियानाचरियपज्जो

११. “भन्ते, नागसेन, भासितम्पेतं भगवता —

“न मे आचरियो अत्थि, सदिसो मे न विज्जति ।

सदेवकस्मिं लोकस्मिं, नत्थि मे पटिपुग्गलो”ति [महाव० ११] ॥

“पुन च भणितं ‘इति खो, भिक्खवे, आळारो कालामो आचरियो मे समानो अन्तेवासिं मं समानं अत्तना समसमं ठपेसि, उळाराय च मं पूजाय पूजेसी’ति । यदि, भन्ते नागसेन, तथागतेन भणितं ‘न मे आचरियो अत्थि, सदिसो मे न विज्जति । सदेवकस्मिं लोकस्मिं, नत्थि मे पटिपुग्गलो’ति, तेन हि ‘इति खो, भिक्खवे, आळारो कालामो आचरियो मे समानो अन्तेवासिं मं समानं अत्तना समसमं ठपेसी’ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं ‘इति खो, भिक्खवे, आळारो कालामो आचरियो मे समानो अन्तेवासिं मं समानं अत्तना समसमं ठपेसी’ति, तेन हि ‘न मे आचरियो अत्थि, सदिसो मे न विज्जति । सदेवकस्मिं लोकस्मिं, नत्थि मे पटिपुग्गलो’ति तम्पि वचनं मिच्छा । अयम्पि उभतो कोटिको पज्जो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, तथागतेन ‘न मे आचरियो अत्थि, सदिसो मे न विज्जति । सदेवकस्मिं लोकस्मिं, नत्थि मे पटिपुग्गलो’ति, भणितञ्च ‘इति खो, भिक्खवे, आळारो कालामो आचरियो मे समानो अन्तेवासिं मं समानं अत्तना समसमं ठपेसि, उळाराय च मं पूजाय पूजेसी’ति ।

“तञ्च पन वचनं पुब्बेव सम्बोधा अनभिसम्बुद्धस्स बोधिसत्तस्सेव सतो आचरियभावं सन्धाय भासितं ।

‘पज्जिमे, महाराज, पुब्बेव सम्बोधा अनभिसम्बुद्धस्स बोधिसत्तस्स सतो आचरिया, येहि अनुसिट्ठो बोधिसत्तो तत्थ तत्थ दिवसं वीतिनामेसि । कतमे पज्ज? ये ते, महाराज, अट्ठ ब्राह्मणा जातमत्ते बोधिसत्ते लक्खणानि परिग्गणिहंसु, सेय्यथीदं, रामो धजो लक्खणो मन्ती यज्जो सुयामो सुभोजो सुदत्तोति । ते तस्स सोत्थिं पवेदयित्वा रक्खाकम्मं अकंसु, ते च पठमं आचरिया ।

“पुन चपरं, महाराज, बोधिसत्तस्स पिता सुद्धोदनो राजा यं तेन समयेन अभिजातं उदिच्चजातिमन्तं पदकं वेय्याकरणं छळङ्गवन्तं सब्बमित्तं नाम ब्राह्मणं उपनेत्वा सोवण्णेन भिङ्गारेन [भिङ्गारेन (सी० पी०)] उदकं ओणोजेत्वा ‘इमं कुमारं सिक्खापेही’ति अदासि, अयं दुतियो आचरियो।

“पुन चपरं, महाराज, या सा देवता बोधिसत्तं संवेजेसी, यस्सा वचनं सुत्वा बोधिसत्तो संविग्गो उब्बिग्गो तस्मिं येव खणे नेक्खम्मं निक्खमित्वा पब्बजि, अयं ततियो आचरियो।

“पुन चपरं, महाराज, आळारो कालामो आकिञ्चज्जायतनस्स परिकम्मं आचिक्खि, अयं चतुत्थो आचरियो।

“पुन चपरं, महाराज, उदको रामपुत्तो नेवसज्जानासज्जायतनस्स परिकम्मं आचिक्खि [आचिक्खति (क०)], अयं पञ्चमो आचरियो। इमे खो, महाराज, पुब्बेव सम्बोधा अनभिसम्बुद्धस्स बोधिसत्तस्स सतो पञ्च आचरिया। ते च पन आचरिया लोकिये धम्मे। इमस्मिञ्च पन, महाराज, लोकुत्तरे धम्मे सब्बज्जुतजाणप्पटिवेधाय नत्थि तथागतस्स अनुत्तरो अनुसासको, सयम्भू, महाराज, तथागतो अनाचरियको, तस्मा कारणा तथागतेन भणितं ‘न मे आचरियो अत्थि, सदिसो मे न विज्जति। सदेवकस्मिं लोकस्मिं, नत्थि मे पटिपुग्गलो’ति। “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति।

आचरियानाचरियपज्जो एकादसमो।

सन्थववग्गो पञ्चमो।

इमस्मिं वग्गे एकादस पज्जो।

मेण्डकपज्जो निट्ठितो।

५. अनुमानपज्जो

१. बुद्धवग्गो

१. द्विन्नं बुद्धानं अनुप्पज्जमानपज्जो

१. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘अट्ठानमेतं, भिक्खवे, अनवकासो, यं एकस्सा लोकधातुया द्वे अरहन्तो सम्मासम्बुद्धो अपुब्बं अचरिमं उप्पज्जेय्युं, नेतं ठानं विज्जती’ति। देसेन्ता च, भन्ते नागसेन, सब्बेपि तथागता सत्ततिस बोधिपक्खियधम्मे देसेन्ति, कथयमाना च चत्तारि अरियसच्चाणि कथेन्ति, सिक्खापेन्ता च तीसु सिक्खासु सिक्खापेन्ति, अनुसासमाना च अप्पमादप्पटिपत्तियं अनुसासन्ति। यदि, भन्ते नागसेन, सब्बेसम्पि तथागतानं एका देसना एका कथा एका सिक्खा एका अनुसिद्धि, केन कारणेन द्वे तथागता एकक्खणे नुप्पज्जन्ति? एकेनपि ताव बुद्धुप्पादेन अयं लोको ओभासजातो, यदि दुतियो बुद्धो भवेय्य, द्विन्नं पभाय अयं लोको भिय्योसोमत्ताय ओभासजातो भवेय्य, ओवदमाना च द्वे तथागता सुखं ओवदेय्युं, अनुसासमाना च सुखं अनुसासेय्युं, तत्थ मे कारणं ब्रूहि, यथाहं निस्संसयो भवेय्य’न्ति।

“अयं, महाराज, दससहस्सी लोकधातु एकबुद्धधारणी, एकस्सेव तथागतस्स गुणं धारेति, यदि दुतियो बुद्धो

उप्पज्जेय्य, नायं दससहस्सी लोकधातु धारेय्य, चलेय्य कम्पेय्य नमेय्य ओनमेय्य विनमेय्य विकिरेय्य विधमेय्य विद्धंसेय्य, न ठानमुपगच्छेय्य ।

“यथा, महाराज, नावा एकपुरिससन्धारणी [एकपुरिससन्धारणी (सी० पी०)] भवेय्य, एकस्मिं पुरिसे अभिरूळ्हे सा नावा समुपादिका [समुदका (क०)] भवेय्य । अथ दुतियो पुरिसो आगच्छेय्य तादिसो आयुना वण्णेन वयेन पमाणेन किसथूलेन सब्बङ्गपच्चङ्गेन, सो तं नावं अभिरूहेय्य, अपि नु सा, महाराज, नावा द्विन्नम्पि धारेय्या”ति? “न हि, भन्ते, चलेय्य कम्पेय्य नमेय्य ओनमेय्य विनमेय्य विकिरेय्य विधमेय्य विद्धंसेय्य, न ठानमुपगच्छेय्य, ओसीदेय्य उदके”ति । “एवमेव खो, महाराज, अयं दससहस्सी लोकधातु एकबुद्धधारणी, एकस्सेव तथागतस्स गुणं धारेति, यदि दुतियो बुद्धो उप्पज्जेय्य, नायं दससहस्सी लोकधातु धारेय्य, चलेय्य कम्पेय्य नमेय्य ओनमेय्य विनमेय्य विकिरेय्य विधमेय्य विद्धंसेय्य, न ठानमुपगच्छेय्य ।

“यथा वा पन, महाराज, पुरिसो यावदत्थं भोजनं भुज्जेय्य छादेन्तं याव कण्ठमभिपूरयित्वा, सो धातो पीणितो परिपुण्णो निरन्तरो तन्दिकतो अनोनमितदण्डजातो पुनदेव तत्तकं भोजनं भुज्जेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, पुरिसो सुखितो भवेय्या”ति? “न हि, भन्ते, सकिं भुत्तोव मरेय्या”ति [भुत्तो वमेय्याति (क०)] । “एवमेव खो, महाराज, अयं दससहस्सी लोकधातु एकबुद्धधारणी, एकस्सेव तथागतस्स गुणं धारेति, यदि दुतियो बुद्धो उप्पज्जेय्य, नायं दससहस्सी लोकधातु धारेय्य, चलेय्य कम्पेय्य नमेय्य ओनमेय्य विनमेय्य विकिरेय्य विधमेय्य विद्धंसेय्य, न ठानमुपगच्छेय्या”ति ।

“किं नु खो, भन्ते नागसेन, अतिधम्मभारेन पथवी चलती”ति? “इध, महाराज, द्वे सकटा रतनपरिपूरिता भवेय्युं याव मुखसमा, एकस्मा सकटतो रतनं गहेत्वा एकस्मिं सकटे आकिरेय्युं, अपि नु खो तं, महाराज, सकटं द्विन्नम्पि सकटानं रतनं धारेय्या”ति? “न हि, भन्ते, नाभिपि तस्स फलेय्य, अरापि तस्स भिज्जेय्युं, नेमिपि तस्स ओपतेय्य, अक्खोपि तस्स भिज्जेय्या”ति । “किं नु खो, महाराज, अतिरतनभारेन सकटं भिज्जती”ति? “आम, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, अतिधम्मभारेन पथवी चलति ।

“अपि च, महाराज, इमं कारणं बुद्धबलपरिदीपनाय ओसारितं । अज्जम्पि तत्थ अभिरूपं कारणं सुणोहि, येन कारणेन द्वे सम्मासम्बुद्धो एकक्खणे नुप्पज्जन्ति । यदि, महाराज, द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे उप्पज्जेय्युं, तेसं परिसाय विवादो उप्पज्जेय्य ‘तुम्हाकं बुद्धो, अम्हाकं बुद्धो’ति, उभतो पक्खजाता भवेय्युं, यथा, महाराज, द्विन्नं बलवामच्चानं परिसाय विवादो उप्पज्जेय्य ‘तुम्हाकं अमच्चो, अम्हाकं अमच्चो’ति, उभतो पक्खजाता होन्ति, एवमेव खो, महाराज, यदि द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे उप्पज्जेय्युं, तेसं परिसाय विवादो उप्पज्जेय्य ‘तुम्हाकं बुद्धो, अम्हाकं बुद्धो’ति, उभतो पक्खजाता भवेय्युं । इदं ताव, महाराज, एकं कारणं, येन कारणेन द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे नुप्पज्जन्ति ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, येन कारणेन द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे नुप्पज्जन्ति । यदि, महाराज, द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे उप्पज्जेय्युं, ‘अगो बुद्धो’ति यं वचनं, तं मिच्छा भवेय्य, ‘जेट्ठो बुद्धो’ति यं वचनं, तं मिच्छा भवेय्य, ‘सेट्ठो बुद्धो’ति, ‘विसिट्ठो बुद्धो’ति, ‘उत्तमो बुद्धो’ति, ‘पवरो बुद्धो’ति, ‘असमो बुद्धो’ति, ‘असमसमो बुद्धो’ति, ‘अप्पटिमो बुद्धो’ति, ‘अप्पटिभागो बुद्धो’ति, ‘अप्पटिपुग्गलो बुद्धो’ति यं वचनं, तं मिच्छा भवेय्य । इदम्पि खो त्वं, महाराज, कारणं अत्थतो सम्पटिच्छ, येन कारणेन द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे नुप्पज्जन्ति ।

“अपि च खो, महाराज, बुद्धानं भगवन्तानं सभावपकति एसायं, एको येव बुद्धो लोके उप्पज्जति । कस्मा कारणा?

महन्तताय सब्बज्जुबुद्धगुणानं । अज्जम्पि, महाराज, यं लोके महन्तं, तं एकं येव होति । पथवी, महाराज, महन्ती, सा एका येव । सागरो महन्तो, सो एको येव । सिनेरु गिरिराजा महन्तो, सो एको येव । आकासो महन्तो, सो एको येव । सक्को महन्तो, सो एको येव । मारो महन्तो, सो एको येव । महाब्रह्मा महन्तो, सो एको येव । तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो महन्तो, सो एको येव लोकस्मिं । यत्थ ते उप्पज्जन्ति, तत्थ अज्जस्स ओकासो न होति, तस्मा, महाराज, तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो एको येव लोकस्मिं उप्पज्जती”ति ।

“सुकथितो, भन्ते नागसेन, पज्जो ओपम्मेहि कारणेहि । अनिपुणोपेतं सुत्वा अत्तमनो भवेय्य, किं पन मादिसो महापज्जो । साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

द्विन्नं बुद्धानं अनुप्पज्जमानपज्जो पठमो ।

२. गोतमिवत्थदानपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता मातुच्छाय महापजापतिया गोतमिया वस्सिकसाटिकाय दीयमानाय ‘सङ्गे गोतमि देहि, सङ्गे ते दिन्ने अहज्जेव पूजितो भविस्सामि सङ्गो चा’ति । किं नु खो, भन्ते नागसेन, तथागतो सङ्घरतनतो न भारिको न गरुको न दक्खिणेय्यो, यं तथागतो सकाय मातुच्छाय सयं पिज्जितं [पिच्छितं (सी० पी०)] सयं लुज्जितं सयं पोथितं सयं कन्तितं सयं वायितं वस्सिकसाटिकं अत्तनो दीयमानं सङ्घस्स दापेसि । यदि, भन्ते नागसेन, तथागतो सङ्घरतनतो उत्तरो भवेय्य अधिको वा विसिद्धो वा, ‘मयि दिन्ने महप्फलं भविस्सती’ति न तथागतो मातुच्छाय सयं पिज्जितं सयं लुज्जितं सयं पोथितं वस्सिकसाटिकं सङ्गे दापेय्य, यस्मा च खो भन्ते नागसेन तथागतो अत्तानं न पत्थयति [न पत्थीयति (सी० पी०)] न उपनिस्सयति, तस्मा तथागतो मातुच्छाय तं वस्सिकसाटिकं सङ्घस्स दापेसी”ति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता मातुच्छाय महापजापतिया गोतमिया वस्सिकसाटिकाय दीयमानाय ‘सङ्गे गोतमि देहि, सङ्गे ते दिन्ने अहज्जेव पूजितो भविस्सामि सङ्गो चा’ति । तं पन न अत्तनो पतिमाननस्स अविपाकताय न अदक्खिणेय्यताय, अपि च खो, महाराज, हितत्थाय अनुकम्पाय अनागतमद्धानं सङ्गो ममच्चयेन चित्तीकतो भविस्सतीति विज्जमाने येव गुणे परिकित्तयन्तो एवमाह ‘सङ्गे गोतमि देहि, सङ्गे ते दिन्ने अहज्जेव पूजितो भविस्सामि सङ्गो चा’ति ।

“यथा, महाराज, पिता धरमानो येव अमच्चभटबलदोवारिकअनीकट्टुपारिसज्जजनमज्झो रज्जो सन्तिके पुत्तस्स विज्जमानं येव गुणं पकित्तेति [परिकित्तेति (क०)] ‘इध ठपितो अनागतमद्धानं जनमज्झो पूजितो भविस्सती’ति । एवमेव खो, महाराज, तथागतो हितत्थाय अनुकम्पाय अनागतमद्धानं सङ्गो ममच्चयेन चित्तीकतो भविस्सतीति विज्जमाने येव गुणे पकित्तयन्तो एवमाह ‘सङ्गे गोतमि देहि, सङ्गे ते दिन्ने अहज्जेव पूजितो भविस्सामि सङ्गो चा’ति ।

“न खो, महाराज, तावतकेन वस्सिकसाटिकानुप्पदानमत्तकेन सङ्गो तथागततो अधिको नाम होति विसिद्धो वा । यथा, महाराज, मातापितरो पुत्तानं उच्छादेन्ति परिमदन्ति नहापेन्ति सम्बाहेन्ति, अपि नु खो, महाराज, तावतकेन उच्छादनपरिमदननहापनसम्बाहनमत्तकेन ‘पुत्तो मातापितूहि अधिको नाम होति विसिद्धो वा’ति? “न हि, भन्ते, अकामकरणीया भन्ते पुत्ता मातापितूनं, तस्मा मातापितरो पुत्तानं उच्छादनपरिमदननहापनसम्बाहनं करोन्ती”ति । एवमेव खो, महाराज, न तावतकेन वस्सिकसाटिकानुप्पदानमत्तकेन सङ्गो तथागततो अधिको नाम होति विसिद्धो वाति । अपि च तथागतो अकामकरणीयं करोन्तो मातुच्छाय तं वस्सिकसाटिकं सङ्घस्स दापेसि ।

“यथा वा पन, महाराज, कोचिदेव पुरिसो रज्जो उपायनं आहरेय्य, तं राजा उपायनं अज्जतरस्स भटस्स वा बलस्स वा सेनापतिस्स वा पुरोहितस्स वा ददेय्य । अपि नु खो सो, महाराज, पुरिसो तावतकेन उपायनपटिलाभमत्तकेन रज्जा अधिको नाम होति विसिद्धो वा”ति? “न हि, भन्ते, राजभक्तिको, भन्ते, सो पुरिसो राजूपजीवी, तद्धाने ठपेन्तो राजा उपायनं देती”ति । “एवमेव खो, महाराज, न तावतकेन वस्सिकसाटिकानुपदानमत्तकेन सङ्घो तथागततो अधिको नाम होति विसिद्धो वा, अथ खो तथागतभक्तिको तथागतूपजीवी । तद्धाने ठपेन्तो तथागतो सङ्घस्स वस्सिकसाटिकं दापेसि ।

“अपि च, महाराज, तथागतस्स एवं अहोसि ‘सभावपटिपूजनीयो सङ्घो, मम सन्तकेन सङ्घं पटिपूजेस्सामी’ति सङ्घस्स वस्सिकसाटिकं दापेसि, न, महाराज, तथागतो अत्तनो येव पटिपूजनं वण्णेति, अथ खो ये लोके पटिपूजनारहा, तेसम्पि तथागतो पटिपूजनं वण्णेति ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन मज्झिमनिकायवरलज्जके धम्मदायादधम्मपरियाये अप्पिच्छप्पटिपत्तिं पक्कित्तयमानेन ‘असु येव मे पुरिमो भिक्खु पुज्जतरो च पासंसतरो चा’ति । “नत्थि, महाराज, भवेसु कोचि सत्तो तथागततो दक्खिण्यो वा उत्तरो वा अधिको वा विसिद्धो वा, तथागतोव उत्तरो अधिको विसिद्धो ।

“भासितम्पेतं, महाराज, संयुत्तनिकायवरे माणवगामिकेन देवपुत्तेन भगवतो पुरतो ठत्वा देवमनुस्समज्जे —

“‘विपुलो राजगहीयानं [राजगहिकानं (क०) सं० नि० १.१११ पस्सितब्बं], गिरि सेट्ठो पवुच्चति ।
सेतो हिमवतं सेट्ठो, आदिच्चो अघगामिनं ॥

“‘समुद्धो उदधिनं सेट्ठो, नक्खत्तानज्ज चन्दिमा ।
सदेवकस्स लोकस्स, बुद्धो अगो पवुच्चती’ति ॥

“ता खो पनेता, महाराज, माणवगामिकेन देवपुत्तेन गाथा सुगीता न दुग्गीता, सुभासिता न दुब्भासिता, अनुमता च भगवता, ननु, महाराज, थेरेनपि सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना भणितं —

“‘एको मनोपसादो । सरणगमनमज्जलिपणामो वा ।
उस्सहते तारयितुं, मारबलनिसूदने बुद्धे’ति ॥

“भगवता च भणितं देवातिदेवेन ‘एकपुग्गलो, भिक्खवे, लोके उप्पज्जमानो उप्पज्जति बहुजनहिताय बहुजनसुखाय लोकानुकम्पाय अत्थाय हिताय सुखाय देवमनुस्सानं । कतमो एकपुग्गलो? तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो...पे०... देवमनुस्सानं’”न्ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

गोतमिवत्थदानपज्जो दुतियो ।

३. गिहिपब्बजितसम्मापटिपत्तिपज्जो

[३] “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘गिहिनो वाहं, भिक्खवे, पब्बजितस्स वा सम्मापटिपत्तिं वण्णेमि, गिही वा भिक्खवे पब्बजितो वा सम्मापटिपन्नो सम्मापटिपत्ताधिकरणहेतु आराधको होति जायं धम्मं कुसल’”न्ति । यदि, भन्ते

नागसेन, गिही ओदातवसनो कामभोगी पुत्तदारसम्बाधसयनं अज्झावसन्तो कासिकचन्दनं पच्चनुभोन्तो मालागन्धविलेपनं धारेन्तो जातरूपरजतं सादियन्तो मणिकुण्डल [मणिकनक (सी० पी०)] विचित्तमोळिबद्धो सम्मापटिपन्नो आराधको होति जायं धम्मं कुसलं, पब्बजितोपि भण्डुकासाववत्थवसनो परपिण्डमज्झुपगतो चतूसु सीलक्खन्धेसु सम्मापरिपूरकारी दियट्ठेसु सिक्खापदसतेसु समादाय वत्तन्तो तेरससु धुतगुणेसु अनवसेसं वत्तन्तो सम्मापटिपन्नो आराधको होति जायं धम्मं कुसलं। तत्थ, भन्ते, को विसेसो गिहिनो वा पब्बजितस्स वा? अफलं होति तपोकम्मं, निरत्थका पब्बज्जा। वज्झा सिक्खापदगोपना, मोघं धुतगुणसमादानं, किं तत्थ दुक्खमनुचिण्णेन, ननु नाम सुखेनेव सुखं अधिगन्तब्ब”न्ति।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता ‘गिहिनो वाहं, भिक्खवे, पब्बजितस्स वा सम्मापटिपत्तिं वण्णेमि, गिही वा, भिक्खवे, पब्बजितो वा सम्मापटिपन्नो सम्मापटिपत्ताधिकरणहेतु आराधको होति जायं धम्मं कुसल”न्ति। एवमेतं, महाराज, सम्मापटिपन्नोव सेट्ठो, पब्बजितोपि, महाराज, ‘पब्बजितोम्ही’ति न सम्मा पटिपज्जेय्य, अथ खो सो आरकाव सामज्जा, आरकाव ब्रह्मज्जा, पगेव गिही ओदातवसनो। गिहीपि, महाराज, सम्मापटिपन्नो आराधको होति जायं धम्मं कुसलं, पब्बजितोपि, महाराज, सम्मापटिपन्नो आराधको होति जायं धम्मं कुसलं।

“अपि च खो, महाराज, पब्बजितोव सामज्जस्स इस्सरो अधिपति; पब्बज्जा, महाराज, बहुगुणा अनेकगुणा अप्पमाणगुणा, न सक्का पब्बज्जाय गुणं परिमाणं कातुं।

“यथा, महाराज, कामददस्स मणिरतनस्स न सक्का धनेन अग्घो परिमाणं कातुं ‘एत्तकं मणिरतनस्स मूल’न्ति, एवमेव खो, महाराज, पब्बज्जा बहुगुणा अनेकगुणा अप्पमाणगुणा, न सक्का पब्बज्जाय गुणं परिमाणं कातुं।

“यथा वा पन, महाराज, महासमुद्वे ऊमियो न सक्का परिमाणं कातुं ‘एत्तका महासमुद्वे ऊमियो’ति, एवमेव खो, महाराज, पब्बज्जा बहुगुणा अनेकगुणा अप्पमाणगुणा, न सक्का पब्बज्जाय गुणं परिमाणं कातुं।

“पब्बजितस्स, महाराज, यं किञ्चि करणीयं, सब्बं तं खिप्पमेव समिज्झति नो चिररत्ताय। किं कारणा? पब्बजितो, महाराज, अप्पिच्छो होति सन्तुट्ठो पविवित्तो असंसट्ठो आरद्धवीरियो निरालयो अनिकेतो परिपुण्णसीलो सल्लेखिताचारो धुतप्पटिपत्तिकुसलो होति, तं कारणा पब्बजितस्स यं किञ्चि करणीयं, सब्बं तं खिप्पमेव समिज्झति नो चिररत्ताय। यथा, महाराज, निग्गण्ठिसमसुधोतउजुविमलनाराचो सुसज्जितो सम्मा वहति, एवमेव खो, महाराज, पब्बजितस्स यं किञ्चि करणीयं, सब्बं तं खिप्पमेव समिज्झति नो चिररत्ताय”ति। “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति।

गिहिपब्बजितसम्मापटिपत्तिपज्जो ततियो।

४. पटिपदादोसपज्जो

४. “भन्ते नागसेन, यदा बोधिसत्तो दुक्करकारिकं अकासि, नेतादिसो अज्जत्र आरम्भो अहोसि निक्कमो किलेसयुद्धं मच्चुसेनं विधमनं आहारपरिग्गहो दुक्करकारिका, एवरूपे परक्कमे किञ्चि अस्सादं अलभित्वा तमेव चित्तं परिहापेत्वा एवमवोच ‘न खो पनाहं इमाय कटुकाय दुक्करकारिकाय अधिगच्छामि उत्तरिमनुस्सधम्मं अलमरियजाणदस्सनविसेसं, सिया नु खो अज्जो मग्गो बोधाया’ति, ततो निब्बिन्दित्वा अज्जेन मगेन सब्बज्जुतं पत्तो, पुन ताय पटिपदाय सावके अनुसासति समादपेति।

“आरम्भथ निक्खमथ, युज्जथ बुद्धसासने ।

धुनाथ मच्चुनो सेनं, नळागारं व कुज्जरो’ति [सं० नि० १.१८५] ॥

“केन न खो, भन्ते नागसेन, कारणेन तथागतो याय पटिपदाय अत्तना निब्बिन्नो विरत्तरूपो, तत्थ सावके अनुसासति समादपेती’ति?

“तदापि, महाराज, एतरहिपि सा येव पटिपदा, तं येव पटिपदं पटिपज्जित्वा बोधिसत्तो सब्बज्जुतं पत्तो । अपि च, महाराज, बोधिसत्तो अतिवीरियं करोन्तो निरवसेसतो आहारं उपरुन्धि । तस्स आहारूपरोधेन चित्तदुब्बल्यं उप्पज्जि । सो तेन दुब्बल्येन नासक्खि सब्बज्जुतं पापुणितुं, सो मत्तमत्तं कबळीकाराहारं सेवन्तो तायेव पटिपदाय नचिरस्सेव सब्बज्जुतं पापुणि । सो येव, महाराज, पटिपदा सब्बेसं तथागतानं सब्बज्जुतजाणप्पटिलाभाय ।

“यथा, महाराज, सब्बेसं सत्तानं आहारो उपत्थम्भो, आहारूपनिस्सिता सब्बे सत्ता सुखं अनुभवन्ति, एवमेव खो, महाराज, सा येव पटिपदा सब्बेसं तथागतानं सब्बज्जुतजाणप्पटिलाभाय, नेसो, महाराज, दोसो आरम्भस्स, न निक्कमस्स, न किलेसयुद्धस्स, येन तथागतो तस्मिं समये न पापुणि सब्बज्जुतजाणं, अथ खो आहारूपरोधस्सेवेसो दोसो, सदा पटियत्ता येवेसा पटिपदा ।

“यथा, महाराज, पुरिसो अद्धानं अतिवेगेन गच्छेय्य, तेन सो पक्खहतो वा भवेय्य पीठसप्पी वा असज्जरो पथवितले । अपि नु खो, महाराज, महापथविया दोसो अत्थि, येन सो पुरिसो पक्खहतो अहोसी’ति? “न हि, भन्ते; सदा पटियत्ता, भन्ते, महापथवी, कुतो तस्सा दोसो? वायामस्सेवेसो दोसो, येन सो पुरिसो पक्खहतो अहोसी’ति । “एवमेव खो, महाराज, नेसो दोसो आरम्भस्स, न निक्कमस्स, न किलेसयुद्धस्स, येन तथागतो तस्मिं समये न पापुणि सब्बज्जुतजाणं, अथ खो आहारूपरोधस्सेवेसो दोसो सदा पटियत्ता येवेसा पटिपदा ।

“यथा वा पन, महाराज, पुरिसो किलिङ्गं साटकं निवासेय्य, न सो तं धोवापेय्य, नेसो दोसो उदकस्स, सदा पटियत्तं उदकं । पुरिसस्सेवेसो दोसो । एवमेव खो, महाराज, नेसो दोसो आरम्भस्स, न निक्कमस्स, न किलेसयुद्धस्स, येन तथागतो तस्मिं समये न पापुणि सब्बज्जुतजाणं, अथ खो आहारूपरोधस्सेवेसो दोसो, सदा पटियत्ता येवेसा पटिपदा, तस्मा तथागतो तायेव पटिपदाय सावके अनुसासति समादपेति, एवं खो, महाराज, सदा पटियत्ता अनवज्जा सा पटिपदा’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

पटिपदादोसपज्जो चतुत्थो ।

५. हीनायावत्तनपज्जो

५. “भन्ते नागसेन, महन्तं इदं तथागतसासनं सारं वरं सेट्ठं पवरं अनुपमं परिसुद्धं विमलं पण्डरं अनवज्जं, न युत्तं गिहिं तावतकं पब्बजेतुं, गिही येव [गिहिं येव (सी० पी०)] एकस्मिं फले विनेत्वा यदा अपुनरावत्ती होति तदा सो पब्बाजेतब्बो । किं कारणा? इमे दुज्जना ताव तत्थ सासने विसुद्धे पब्बजित्वा पटिनिवत्तित्वा हीनायावत्तन्ति, तेसं पच्चागमनेन अयं महाजनो एवं विचिन्तेति ‘तुच्छकं वत भो एतं समणस्स गोतमस्स सासनं भविस्सति, यं इमे पटिनिवत्तन्ती’ति, इदमेत्थ कारण’न्ति ।

“यथा, महाराज, तळाको भवेय्य सम्पुण्णसुचिविमलसीतलसलिलो, अथ यो कोचि किलिद्धो मलकद्वमगतो तं तळाकं गन्त्वा अनहायित्वा किलिद्धोव पटिनिवत्तेय्य, तत्थ, महाराज, कतमं जनो गरहेय्य किलिद्धं वा तळाकं वा”ति? “किलिद्धं, भन्ते, जनो गरहेय्य ‘अयं तळाकं गन्त्वा अनहायित्वा किलिद्धोव पटिनिवत्तो, किं इमं अनहायितुकामं तळाको सयं नहापेस्सति, को दोसो तळाकस्सा”ति । एवमेव खो, महाराज, तथागतो विमुत्तिवरसलिलसम्पुण्णं सद्धम्मवरतळाकं मापेसि ‘ये केचि किलेसमलकिलिद्धा सचेतना बुधा, ते इध नहायित्वा सब्बकिलेसे पवाहयिस्सन्ती”ति । यदि कोचि तं सद्धम्मवरतळाकं गन्त्वा अनहायित्वा सकिलेसोव पटिनिवत्तित्वा हीनायावत्तति तं येव जनो गरहिस्सति ‘अयं जिनसासने पब्बजित्वा तत्थ पटिद्धं अलभित्वा हीनायावत्तो, किं इमं अप्पटिपज्जन्तं जिनसासनं सयं बोधेस्सति, को दोसो जिनसासनस्सा”ति?

“यथा वा पन, महाराज, पुरिसो परमव्याधितो रोगुप्पत्तिकुसलं अमोघधुवसिद्धकम्मं भिसक्कं सल्लकत्तं दिस्वा अतिकिच्छापेत्वा सब्बाधिकोव पटिनिवत्तेय्य, तत्थ कतमं जनो गरहेय्य आतुरं वा भिसक्कं वा”ति? “आतुरं, भन्ते, जनो गरहेय्य ‘अयं रोगुप्पत्तिकुसलं अमोघधुवसिद्धकम्मं भिसक्कं सल्लकत्तं दिस्वा अतिकिच्छापेत्वा सब्बाधिकोव पटिनिवत्तो, किं इमं अतिकिच्छापेत्तं भिसक्को सयं तिकिच्छिस्सति, को दोसो भिसक्कस्सा”ति? “एवमेव खो, महाराज, तथागतो अन्तोसासनसमुग्गे केवलं सकलकिलेसब्बाधिवूपसमनसमत्थं अमतोसधं पक्खिपि, ‘ये केचि किलेसब्बाधिपीळिता सचेतना बुधा, ते इमं अमतोसधं पिवित्वा सब्बकिलेसब्बाधिं वूपसमेस्सन्ती”ति । यदि कोचि यं अमतोसधं अपिवित्वा सकिलेसोव पटिनिवत्तित्वा हीनायावत्तति, तं येव जनो गरहिस्सति ‘अयं जिनसासने पब्बजित्वा तत्थ पटिद्धं अलभित्वा हीनायावत्तो, किं इमं अप्पटिपज्जन्तं जिनसासनं सयं बोधेस्सति, को दोसो जिनसासनस्सा”ति?

“यथा वा पन, महाराज, छातो पुरिसो महतिमहापुज्जभत्तपरिवेसनं गन्त्वा तं भत्तं अभुज्जित्वा छातोव पटिनिवत्तेय्य, तत्थ कतमं जनो गरहेय्य छातं वा पुज्जभत्तं वा”ति? “छातं, भन्ते, जनो गरहेय्य ‘अयं खुदापीळितो पुज्जभत्तं पटिलभित्वा अभुज्जित्वा छातोव पटिनिवत्तो, किं इमस्स अभुज्जन्तस्स भोजनं सयं मुखं पविसिस्सति, को दोसो भोजनस्सा”ति? “एवमेव खो, महाराज, तथागतो अन्तोसासनसमुग्गे परमपवरं सन्तं सिवं पणीतं अमतं परममधुरं कायगतासतिभोजनं ठपेसि ‘ये केचि किलेसछातज्झत्ता तण्हापरेतमानसा सचेतना बुधा, ते इमं भोजनं भुज्जित्वा कामरूपा रूपभवेसु सब्बं तण्हमपनेस्सन्ती”ति । यदि कोचि तं भोजनं अभुज्जित्वा तण्हासितोव पटिनिवत्तित्वा हीनायावत्तति, तज्जेव जनो गरहिस्सति ‘अयं जिनसासने पब्बजित्वा तत्थ पटिद्धं अलभित्वा हीनायावत्तो, किं इमं अप्पटिपज्जन्तं जिनसासनं सयं बोधेस्सति, को दोसो जिनसासनस्सा”ति ।

“यदि, महाराज, तथागतो गिहिं येव एकस्मिं फले विनीतं पब्बाजेय्य, न नामायं पब्बज्जा किलेसप्पहानाय विसुद्धिया वा, नत्थि पब्बज्जाय करणीयं । यथा, महाराज, पुरिसो अनेकसतेन कम्मेन तळाकं खणापेत्वा परिसाय एवमनुस्सावेय्य ‘मा मे, भोन्तो, केचि संकिलिद्धा इमं तळाकं ओतरथ, पवाहितरजोजल्ला परिसुद्धा विमलमट्ठा इमं तळाकं ओतरथा”ति । अपि नु खो, महाराज, तेसं पवाहितरजोजल्लानं परिसुद्धानं विमलमट्ठानं तेन तळाकेन करणीयं भवेय्या”ति? “न हि, भन्ते, यस्सत्थाय ते तं तळाकं उपगच्छेय्युं, तं अज्जत्रेव तेसं कतं करणीयं, किं तेसं तेन तळाकेना”ति? “एवमेव खो, महाराज, यदि तथागतो गिहिं येव एकस्मिं फले विनीतं पब्बाजेय्य, तत्थेव तेसं कतं करणीयं, किं तेसं पब्बज्जाय ।

“यथा वा पन, महाराज, सभावइसिभत्तिको सुतमन्तपदधरो अतक्किको रोगुप्पत्तिकुसलो अमोघधुवसिद्धकम्मो भिसक्को सल्लकत्तो सब्बरोगूपसमभेसज्जं सन्निपातेत्वा परिसाय एवमनुस्सावेय्य ‘मा खो, भोन्तो, केचि सब्बाधिका मम

सन्तिके उपगच्छथ, अब्याधिका अरोगा मम सन्तिके उपगच्छथा'ति । अपि नु खो, महाराज, तेसं अब्याधिकानं अरोगानं परिपुण्णानं उदग्गानं तेन भिसक्केन करणीयं भवेय्या'ति? “न हि, भन्ते, यस्सत्थाय ते तं भिसक्कं सल्लकत्तं उपगच्छेय्युं, तं अज्जत्रेव तेसं कत्तं करणीयं, किं तेसं तेन भिसक्केना'ति? “एवमेव खो, महाराज, यदि तथागतो गिहिं येव एकस्मिं फले विनीतं पब्बाजेय्य, तत्थेव तेसं कत्तं करणीयं, किं तेसं पब्बज्जाय?

“यथा वा पन, महाराज, कोचि पुरिसो अनेकथालिपाकसत्तं भोजनं पटियादापेत्वा परिसाय एवमनुस्सावेय्य ‘मा मे, भोन्तो, केचि छाता इमं परिवेसनं उपगच्छथ, सुभुत्ता तित्ता सुहिता धाता पीणिता परिपुण्णा इमं परिवेसनं उपगच्छथा'ति । अपि नु खो महाराज, तेसं भुत्तावीनं तित्तानं सुहितानं धातानं पीणितानं परिपुण्णानं तेन भोजनेन करणीयं भवेय्या'ति? “न हि, भन्ते, यस्सत्थाय ते तं परिवेसनं उपगच्छेय्युं, तं अज्जत्रेव तेसं कत्तं करणीयं, किं तेसं ताव परिवेसनाया'ति? “एवमेव खो, महाराज, यदि तथागतो गिहिं येव एकस्मिं फले विनीतं पब्बाजेय्य, तत्थेव तेसं कत्तं करणीयं, किं तेसं पब्बज्जाय?

“अपि च, महाराज, ये हीनायावत्तन्ति, ते जिनसासनस्स पञ्च अतुलिये गुणे दस्सेन्ति । कतमे पञ्च? भूमिमहन्तभावं दस्सेन्ति, परिसुद्धविमलभावं दस्सेन्ति, पापेहि असंवासियभावं दस्सेन्ति, दुप्पटिवेधभावं दस्सेन्ति, बहुसंवररक्खियभावं दस्सेन्ति ।

“कथं भूमिमहन्तभावं दस्सेन्ति? यथा, महाराज, पुरिसो अधनो हीनजच्चो निब्बिसेसो बुद्धिपरिहीनो महारज्जं पटिलभित्वा न चिरस्सेव परिपतति परिधंसति परिहायति यसतो, न सक्कोति इस्सरियं सन्धारेतुं । किं कारणं? महन्तत्ता इस्सरियस्स । एवमेव खो, महाराज, ये केचि निब्बिसेसा अकतपुज्जा बुद्धिपरिहीना जिनसासने पब्बजन्ति, ते तं पब्बज्जं पवरुत्तमं सन्धारेतुं अविसहन्ता न चिरस्सेव जिनसासना परिपतित्वा परिधंसित्वा परिहायित्वा हीनायावत्तन्ति, न सक्कोन्ति जिनसासनं सन्धारेतुं । किं कारणं? महन्तत्ता जिनसासनभूमिया । एवं भूमिमहन्तभावं दस्सेन्ति ।

“कथं परिसुद्धविमलभावं दस्सेन्ति? यथा, महाराज, वारि पोक्खरपत्ते विकिरति विधमति विधंसेति, न ठानमुपगच्छति नूपलिम्पति । किं कारणं? परिसुद्धविमलत्ता पदुमस्स । एवमेव खो, महाराज, ये केचि सठा कूटा वड्ढा कुटिला विसमदिट्ठिनो जिनसासने पब्बजन्ति, ते परिसुद्धविमलनिक्कण्टकपण्डरवरप्पवरसासनतो न चिरस्सेव विकिरित्वा विधमित्वा विधंसेत्वा असण्ठहित्वा अनुपलिम्पित्वा हीनायावत्तन्ति । किं कारणं? परिसुद्धविमलत्ता जिनसासनस्स । एवं परिसुद्धविमलभावं दस्सेन्ति ।

“कथं पापेहि असंवासियभावं दस्सेन्ति? यथा, महाराज, महासमुद्धो न मतेन कुणपेन संवसति, यं होति महासमुद्धे मतं कुणपं, तं खिप्पमेव तीरं उपनेति थलं वा उस्सारेति । किं कारणं? महाभूतानं भवनत्ता महासमुद्धस्स । एवमेव खो, महाराज, ये केचि पापका असंवुता अहिरिका अकिरिया ओसन्नवीरिया कुसीता किलिट्ठा दुज्जना मनुस्सा जिनसासने पब्बजन्ति, ते न चिरस्सेव जिनसासनतो अरहन्तविमलखीणासवमहाभूतभवनतो निक्खमित्वा असंवसित्वा हीनायावत्तन्ति । किं कारणं? पापेहि असंवासियत्ता जिनसासनस्स । एवं पापेहि असंवासियभावं दस्सेन्ति ।

“कथं दुप्पटिवेधभावं दस्सेन्ति? यथा, महाराज, ये केचि अछेका असिक्खिता असिप्पिनो मतिविप्पहीना इस्सासा [इस्सत्था (सी० स्या० पी०)] वालग्गवेधं अविसहन्ता विगळन्ति पक्कमन्ति । किं कारणं? सण्हसुखुमदुप्पटिवेधत्ता वालग्गस्स । एवमेव खो, महाराज, ये केचि दुप्पज्जा जळा एळमूगा मूळहा दन्धगतिका जना जिनसासने पब्बजन्ति, ते तं परमसण्हसुखुमचतुसच्चप्पटिवेधं पटिविज्झितुं अविसहन्ता जिनसासना विगळित्वा पक्कमित्वा न चिरस्सेव

हीनायावत्तन्ति । किं कारणं? परमसण्हसुखमुदुपटिवेधताय सच्चानं । एवं दुपटिवेधभावं दस्सेन्ति ।

“कथं बहुसंवररक्खियभावं दस्सेन्ति? यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो महतिमहायुद्धभूमिमुपगतो परसेनाय दिसाविदिसाहि समन्ता परिवारितो सत्तिहत्थं जनमुपेत्तं दिस्वा भीतो ओसक्कति पटिनिवत्तति पलायति । किं कारणं? बहुविधयुद्धमुखरक्खणभया । एवमेव खो, महाराज, ये केचि पापका असंवुता अहिरिका अकिरिया अक्खन्ती चपला चलिता इत्तरा बालजना जिनसासने पब्बजन्ति, ते बहुविधं सिक्खापदं परिरक्खितुं अविसहन्ता ओसक्कित्वा पटिनिवत्तित्वा पलायित्वा न चिरस्सेव हीनायावत्तन्ति । किं कारणं? बहुविधसंवररक्खियभावत्ता जिनसासनस्स । एवं बहुविधसंवररक्खियभावं दस्सेन्ति ।

“थलजुत्तमेपि, महाराज, वस्सिकागुम्बे किमिविद्धानि पुप्फानि होन्ति, तानि अङ्कुरानि सङ्कुटितानि अन्तरा येव परिपतन्ति, न च तेसु परिपतितेसु वस्सिकागुम्बो हीळितो नाम होति । यानि तत्थ ठितानि पुप्फानि, तानि सम्मा गन्धेन दिसाविदिसं अभिव्यापेन्ति । एवमेव खो, महाराज, ये ते जिनसासने पब्बजित्वा हीनायावत्तन्ति, ते जिनसासने किमिविद्धानि वस्सिकापुप्फानि विय वण्णगन्धरहिता निब्बण्णाकारसीला अभब्बा वेपुल्लाय, न च तेसं हीनायावत्तनेन जिनसासनं हीळितं नाम होति । ये तत्थ ठिता भिक्खू, ते सदेवकं लोकं सीलवरगन्धेन अभिव्यापेन्ति ।

“सालीनम्पि, महाराज, निरातङ्कानं लोहितकानं अन्तरे करुम्भकं नाम सालिजाति उप्पज्जित्वा अन्तरा येव विनस्सति, न च तस्सा विनट्ठत्ता लोहितकसाली हीळिता नाम होन्ति । ये तत्थ ठिता साली, ते राजूपभोगा होन्ति । एवमेव खो, महाराज, ये ते जिनसासने पब्बजित्वा हीनायावत्तन्ति, ते लोहितकसालीनमन्तरे करुम्भका विय जिनसासने न वड्ढित्वा वेपुल्लतं न पापुणित्वा [वड्ढित्वा वेपुल्लतं अपापुणित्वा (सी० क०)] अन्तरा येव हीनायावत्तन्ति, न च तेसं हीनायावत्तनेन जिनसासनं हीळितं नाम होति । ये तत्थ ठिता भिक्खू ते अरहत्तस्स अनुच्छविका होन्ति ।

“कामददस्सापि, महाराज, मणिरतनस्स एकदेसं [एकदेसे (क०)] कक्कसं उप्पज्जति, न च तत्थ कक्कसुप्पन्नत्ता मणिरतनं हीळितं नाम होति । यं तत्थ परिसुद्धं मणिरतनस्स, तं जनस्स हासकरं होति । एवमेव खो, महाराज, ये ते जिनसासने पब्बजित्वा हीनायावत्तन्ति, कक्कसा ते जिनसासने पपटिका, न च तेसं हीनायावत्तनेन जिनसासनं हीळितं नाम होति । ये तत्थ ठिता भिक्खू, ते देवमनुस्सानं हासजनका होन्ति ।

“जातिसम्पन्नस्सपि, महाराज, लोहितचन्दनस्स एकदेसं पूतिकं होति अप्पगन्धं । न तेन लोहितचन्दनं हीळितं नाम होति । यं तत्थ अपूतिकं सुगन्धं, तं समन्ता विधूपेति अभिव्यापेति । एवमेव खो, महाराज, ये ते जिनसासने पब्बजित्वा हीनायावत्तन्ति, ते लोहितचन्दनसारन्तरे पूतिकदेसमिव छडुनीया जिनसासने, न च तेसं हीनायावत्तनेन जिनसासनं हीळितं नाम होति । ये तत्थ ठिता भिक्खू, ते सदेवकं लोकं सीलवरचन्दनगन्धेन अनुलिम्पयन्ती’ति ।

“साधु, भन्ते नागसेन, तेन तेन अनुच्छविकेन तेन तेन सदिसेन कारणेन निरवज्जमनुपापितं जिनसासनं सेट्ठभावेन परिदीपितं, हीनायावत्तमानापि ते जिनसासनस्स सेट्ठभावं येव परिदीपेन्ती’ति ।

हीनायावत्तनपञ्चो पञ्चमो ।

६. अरहन्तवेदनावेदियनपञ्चो

६. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘अरहा एकं वेदनं वेदयति कायिकं, न चेतसिक’न्ति । किं नु खो, भन्ते नागसेन, अरहतो चित्तं यं कायं निस्साय पवत्तति, तत्थ अरहा अनिस्सरो अस्सामी अवसवत्ती’ति? “आम, महाराजा’ति । “न खो, भन्ते नागसेन, युत्तमेतं, यं सो सकचित्तस्स पवत्तमाने काये अनिस्सरो होति अस्सामी अवसवत्ती; सकुणोपि ताव, भन्ते, यस्मिं कुलावके पटिवसति, तत्थ सो इस्सरो होति सामी वसवत्ती’ति ।

“दसयिमे, महाराज, कायानुगता धम्मा भवे भवे कायं अनुधावन्ति अनुपरिवत्तन्ति । कतमे दस? सीतं उण्हं जिघच्छा पिपासा उच्चारो पस्सावो मिद्धं जरा व्याधि मरणं । इमे खो, महाराज, दस कायानुगता धम्मा भवे भवे कायं अनुधावन्ति अनुपरिवत्तन्ति, तत्थ अरहा अनिस्सरो अस्सामी अवसवत्ती’ति ।

“भन्ते नागसेन, केन कारणेन अरहतो काये आणा नप्पवत्तति इस्सरियं वा, तत्थ मे कारणं ब्रूही’ति? “यथा, महाराज, ये केचि पथविनिस्सिता सत्ता, सब्बे ते पथविं निस्साय चरन्ति विहरन्ति वुत्तिं कप्पेन्ति, अपि नु खो, महाराज, तेसं पथविया आणा पवत्तति इस्सरियं वा’ति? “न हि, भन्ते’ति । “एवमेव खो, महाराज, अरहतो चित्तं कायं निस्साय पवत्तति, न च अरहतो काये आणा पवत्तति इस्सरियं वा’ति ।

“भन्ते नागसेन, केन कारणेन पुथुज्जनो कायिकम्पि चेतसिकम्पि वेदनं वेदयती’ति? “अभावितत्ता, महाराज, चित्तस्स पुथुज्जनो कायिकम्पि चेतसिकम्पि वेदनं वेदयति । यथा, महाराज, गोणो छातो परितसितो अबलदुब्बलपरित्तकतिणेषु वा लताय वा उपनिबद्धो अस्स, यदा सो गोणो परिकुपितो होति, तदा सह उपनिबन्धनेन पक्कमति । एवमेव खो, महाराज, अभावितचित्तस्स वेदना उप्पज्जित्वा चित्तं परिकोपेति, चित्तं परिकुपितं कायं आभुजति निब्भुजति सम्परिवत्तकं करोति । अथ खो सो अभावितचित्तो तसति रवति भेरवरावमभिरवति, इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन पुथुज्जनो कायिकम्पि चेतसिकम्पि वेदनं वेदयती’ति ।

“किं पन तं कारणं, येन कारणेन अरहा एकं वेदनं वेदयति कायिकं, न चेतसिक’न्ति? “अरहतो, महाराज, चित्तं भावितं होति सुभावितं दन्तं सुदन्तं अस्सवं वचनकरं, सो दुक्खाय वेदनाय फुट्ठो समानो ‘अनिच्च’न्ति दळ्हं गण्हाति, समाधिथम्भे चित्तं उपनिबन्धति, तस्स तं चित्तं समाधिथम्भे उपनिबन्धनं न वेधति न चलति, ठितं होति अविक्खित्तं, तस्स वेदनाविकारविप्फारेन कायो आभुजति निब्भुजति सम्परिवत्तति, इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन अरहा एकं वेदनं वेदयति कायिकं, न चेतसिक’न्ति ।

“भन्ते नागसेन, तं नाम लोके अच्छरियं यं काये चलमाने चित्तं न चलति, तत्थ मे कारणं ब्रूही’ति । “यथा, महाराज, महतिमहारुक्खे खन्धसाखापलाससम्पन्ने अनिलबलसमाहते साखा चलति, अपि नु तस्स खन्धोपि चलती’ति? “न हि, भन्ते’ति । “एवमेव खो, महाराज, अरहा दुक्खाय वेदनाय फुट्ठो समानो ‘अनिच्च’न्ति दळ्हं गण्हाति, समाधिथम्भे चित्तं उपनिबन्धति, तस्स तं चित्तं समाधिथम्भे उपनिबन्धनं न वेधति न चलति, ठितं होति अविक्खित्तं, तस्स वेदनाविकारविप्फारेन कायो आभुजति निब्भुजति सम्परिवत्तति, चित्तं पन तस्स न वेधति न चलति खन्धो विय महारुक्खस्सा’ति । “अच्छरियं, भन्ते नागसेन, अब्भुतं, भन्ते नागसेन, न मे एवरूपो सब्बकालिको धम्मपदीपो दिट्ठपुब्बो’ति ।

अरहन्तवेदनावेदियनपज्जो छट्ठो ।

७. अभिसमयन्तरायकरपञ्चो

७. “भन्ते नागसेन, इध यो कोचि गिही पाराजिकं अज्झापन्नो भवेय्य, सो अपरेन समयेन पब्बाजेय्य, अत्तनापि सो न जानेय्य ‘गिहिपाराजिकं अज्झापन्नोस्मी’ति, नपि तस्स अज्जो कोचि आचिक्खेय्य ‘गिहिपाराजिकं अज्झापन्नोसी’ति । सो च तथत्ताय पटिपज्जेय्य, अपि नु तस्स धम्माभिसमयो भवेय्या”ति? “न हि, महाराज”ति । “केन, भन्ते, कारणेना”ति? “यो तस्स हेतु धम्माभिसमयाय, सो तस्स समुच्छिन्नो, तस्मा धम्माभिसमयो न भवती”ति ।

“भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘जानन्तस्स कुक्कुच्चं होति, कुक्कुच्चे सति आवरणं होति, आवटे चित्ते धम्माभिसमयो न होती’ति । इमस्स पन अजानन्तस्स अकुक्कुच्चजातस्स सन्तचित्तस्स विहरतो केन कारणेन धम्माभिसमयो न होति, विसमेने विसमेनेसो पञ्चो गच्छति, चिन्तेत्वा विसज्जेथा”ति ।

“रुहति, महाराज, सुकट्टे सुकलले मण्डखेत्ते सारदं सुखसयितं बीज”न्ति? “आम, भन्ते”ति । “अपि नु, महाराज, तज्जेव बीजं घनसेलसिलातले रुहेय्या”ति? “न हि, भन्ते”ति । “किस्स पन, महाराज, तज्जेव बीजं कलले रुहति, किस्स घनसेले न रुहती”ति? “नत्थि, भन्ते, तस्स बीजस्स रुहनाय घनसेले हेतु, अहेतुना बीजं न रुहती”ति । “एवमेव खो, महाराज, येन हेतुना तस्स धम्माभिसमयो भवेय्य, सो तस्स हेतु समुच्छिन्नो, अहेतुना धम्माभिसमयो न होति ।

“यथा वा पन, महाराज, दण्डलेडुलगुळमुग्गरा पथविया ठानमुपगच्छन्ति, अपि नु, महाराज, ते येव दण्डलेडुलगुळमुग्गरा गगने ठानमुपगच्छन्ती”ति? “न हि भन्ते”ति । “किं पनेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन ते येव दण्डलेडुलगुळमुग्गरा पथविया ठानमुपगच्छन्ति, केन कारणेन गगने न तिडुन्ती”ति? “नत्थि, भन्ते, तेसं दण्डलेडुलगुळमुग्गरानं पतिट्ठानाय आकासे हेतु, अहेतुना न तिडुन्ती”ति । “एवमेव खो, महाराज, तस्स तेन दोसेन अभिसमयहेतु समुच्छिन्नो, हेतुसमुग्घाते अहेतुना अभिसमयो न होतीति ।

“यथा वा पन, महाराज, थले अग्नि जलति, अपि नु खो, महाराज, सो येव अग्नि उदके जलती”ति? “न हि, भन्ते”ति । “किं पनेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन सो येव अग्नि थले जलति, केन कारणेन उदके न जलती”ति? “नत्थि, भन्ते, अग्निस्स जलनाय उदके हेतु, अहेतुना न जलती”ति । “एवमेव खो, महाराज, तस्स तेन दोसेन अभिसमयहेतु समुच्छिन्नो, हेतुसमुग्घाते अहेतुना धम्माभिसमयो न होती”ति ।

“भन्ते नागसेन, पुनपेतं अत्थं चिन्तेहि, न मे तत्थ चित्तसज्जति भवति, अजानन्तस्स असति कुक्कुच्चे आवरणं होतीति, कारणेन मं सज्जापेही”ति । “अपि नु, महाराज, विसं हलाहलं अजानन्तेन खायितं जीवितं हरती”ति? “आम, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, अजानन्तेनपि कतं पापं अभिसमयन्तरायकरं होति ।

“अपि नु, महाराज, अग्नि अजानित्वा अक्कमन्तं डहती”ति? “आम, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, अजानन्तेनपि कतं पापं अभिसमयन्तरायकरं होति ।

“अपि नु, महाराज, अजानन्तं आसीविसो डंसित्वा जीवितं हरती”ति? “आम, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, अजानन्तेनपि कतं पापं अभिसमयन्तरायकरं होति ।

“ननु, महाराज, कालिङ्गराजा समणकोलज्जो सत्तरतनपरिकिण्णो हत्थिरतनमभिरुह कुलदस्सनाय गच्छन्तो

अजानन्तोपि नासक्खि बोधिमण्डस्स उपरितो गन्तुं, इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन अजानन्तेनपि कतं पापं अभिसमयन्तरायकरं होती”ति? “जिनभासितं, भन्ते नागसेन, कारणं न सक्का पटिक्कोसितुं, एसोवेतस्स अत्थो तथा सम्पटिच्छामी”ति।

अभिसमयन्तरायकरपञ्चो सत्तमो।

८. दुस्सीलपञ्चो

८. “भन्ते नागसेन, गिहिदुस्सीलस्स च समणदुस्सीलस्स च को विसेसो, किं नानाकरणं, उभोपेते समसमगतिका, उभिन्नम्पि समसमो विपाको होति, उदाहु किञ्चि नानाकरणं अत्थी”ति?

“दस यिमे, महाराज, गुणा समणदुस्सीलस्स गिहिदुस्सीलतो विसेसेन अतिरेका, दसहि च कारणेहि उत्तरिं दक्खिणं विसोधेति।

“कतमे दस गुणा समणदुस्सीलस्स गिहिदुस्सीलतो विसेसेन अतिरेका? इध, महाराज, समणदुस्सीलो बुद्धे सगारवो होति, धम्मे सगारवो होति, सङ्गे सगारवो होति, सब्रह्मचारीसु सगारवो होति, उद्देसपरिपुच्छाय वायमति, सवनबहुलो होति, भिन्नसीलोपि, महाराज, दुस्सीलो परिसगतो आकप्पं उपट्टुपेति, गरहभया कायिकं वाचसिकं रक्खति, पधानाभिमुखञ्चस्स होति चित्तं, भिक्खुसामञ्जं उपगतो होति। करोन्तोपि, महाराज, समणदुस्सीलो पापं पटिच्छन्नं आचरति। यथा, महाराज, इत्थी सपतिका निलीयित्वा रहस्सेनेव पापमाचरति; एवमेव खो, महाराज, करोन्तोपि समणदुस्सीलो पापं पटिच्छन्नं आचरति। इमे खो, महाराज, दस गुणा समणदुस्सीलस्स गिहिदुस्सीलतो विसेसेन अतिरेका।

“कतमेहि दसहि कारणेहि उत्तरिं दक्खिणं विसोधेति? अनवज्जकवचधारणतायपि दक्खिणं विसोधेति, इसिसामञ्जभण्डुलिङ्गधारणतोपि दक्खिणं विसोधेति, सङ्गसमयमनुष्णविट्ठतायपि दक्खिणं विसोधेति, बुद्धधम्मसङ्गसरणगततायपि दक्खिणं विसोधेति, पधानासयनिकेतवासितायपि दक्खिणं विसोधेति, जिनसासनधर [जिनसासनधन (सी० पी०)] परियेसनतोपि दक्खिणं विसोधेति, पवरधम्मदेसनतोपि दक्खिणं विसोधेति, धम्मदीपगतिपरायणतायपि दक्खिणं विसोधेति, ‘अग्गो बुद्धो’ति एकन्तउजुदिट्ठितायपि दक्खिणं विसोधेति, उपोसथसमादानतोपि दक्खिणं विसोधेति। इमेहि खो, महाराज, दसहि कारणेहि उत्तरिं दक्खिणं विसोधेति।

“सुविपन्नोपि हि, महाराज, समणदुस्सीलो दायकानं दक्खिणं विसोधेति। यथा, महाराज, उदकं सुबहलम्पि कललकदमरजोजल्लं अपनेति; एवमेव खो, महाराज, सुविपन्नोपि समणदुस्सीलो दायकानं दक्खिणं विसोधेति।

“यथा वा पन, महाराज, उण्होदकं सुकुथितम्पि [सुकुठितम्पि (सी० पी०), सुखुठितम्पि (स्या०)] ज्जलन्तं महन्तं अगिक्खन्धं निब्बापेति, एवमेव खो, महाराज, सुविपन्नोपि समणदुस्सीलो दायकानं दक्खिणं विसोधेति।

“यथा वा पन, महाराज, भोजनं विरसम्पि खुदादुब्बल्यं अपनेति, एवमेव खो, महाराज, सुविपन्नोपि समणदुस्सीलो दायकानं दक्खिणं विसोधेति।

“भासितम्पेतं, महाराज, तथागतेन देवातिदेवेन मज्झिमनिकायवरलञ्छके दक्खिणविभङ्गे वेय्याकरणे —

“यो सीलवा दुस्सीलेसु ददाति दानं, धम्मेन लब्धं सुपसन्नचित्तो ।

अभिसद्वहं कम्मफलं उळारं, सा दक्खिणा दायकतो विसुज्झती”ति [म० नि० ३.३८२] ॥

“अच्छरियं, भन्ते नागसेन, अब्भुतं, भन्ते नागसेन, तावतकं मयं पज्झं अपुच्छिम्ह, तं त्वं ओपम्मोहि कारणेहि विभावेन्तो अमतमधुरं सवनूपगं अकासि । यथा नाम, भन्ते, सूदो वा सूदन्तेवासी वा तावतकं मंसं लभित्वा नानाविधेहि सम्भारेहि सम्पादेत्वा राजूपभोगं करोति; एवमेव खो, भन्ते नागसेन, तावतकं मयं पज्झं अपुच्छिम्ह, तं त्वं ओपम्मोहि कारणेहि विभावेत्वा अमतमधुरं सवनूपगं अकासी”ति ।

दुस्सीलपज्जो अट्टमो ।

९. उदकसत्तजीवपज्जो

९. “भन्ते नागसेन, इमं उदकं अग्निमिह तप्पमानं चिच्चिटायति चिटिचिटायति सद्दायति बहुविधं, किं नु खो, भन्ते नागसेन, उदकं जीवति, किं कीळमानं सद्दायति, उदाहु अज्जेन पटिपीळितं सद्दायती”ति? “न हि, महाराज, उदकं जीवति, नत्थि उदके जीवो वा सत्तो वा, अपि च, महाराज, अगिसन्तापवेगस्स महन्ताय उदकं चिच्चिटायति चिटिचिटायति सद्दायति बहुविधं”न्ति ।

“भन्ते नागसेन, इधेकच्चे तित्थिया उदकं जीवतीति सीतोदकं पटिक्खपित्वा उदकं तापेत्वा वेकतिकवेकतिकं परिभुज्जन्ति, ते तुम्हे गरहन्ति परिभवन्ति ‘एकिन्द्रियं समणा सक्कपुत्तिया जीवं विहेठेन्ती’ति, तं तेसं गरहं परिभवं विनोदेहि अपनेहि निच्छारेही”ति । “न हि, महाराज, उदकं जीवति, नत्थि, महाराज, उदके जीवो वा सत्तो वा, अपि च, महाराज, अगिसन्तापवेगस्स महन्ताय उदकं चिच्चिटायति चिटिचिटायति सद्दायति बहुविधं ।

“यथा, महाराज, उदकं सोब्भसरसरितदहतळाककन्दरपदरउदपाननिन्नपोक्खरणिगतं वातातपवेगस्स महन्ताय परियादियति परिक्खयं गच्छति, अपि नु तत्थ उदकं चिच्चिटायति चिटिचिटायति सद्दायति बहुविधं”न्ति? “न हि, भन्ते”ति । “यदि, महाराज, उदकं जीवेय्य, तत्थापि उदकं सद्दायेय्य, इमिनापि, महाराज, कारणेन जानाहि ‘नत्थि उदके जीवो वा सत्तो वा, अगिसन्तापवेगस्स महन्ताय उदकं चिच्चिटायति चिटिचिटायति सद्दायति बहुविधं”न्ति ।

“अपरमि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि ‘नत्थि उदके जीवो वा सत्तो वा, अगिसन्तापवेगस्स महन्ताय उदकं सद्दायती’ति । यदा पन, महाराज, उदकं तण्डुलेहि सम्मिस्सितं भाजनगतं होति पिहितं उद्धने अठपितं, अपि नु तत्थ उदकं सद्दायती”ति? “न हि, भन्ते, अचलं होति सन्तसन्त”न्ति । “तं येव पन, महाराज, उदकं भाजनगतं अग्निं उज्जालेत्वा उद्धने ठपितं होति, अपि नु तत्थ उदकं अचलं होति सन्तसन्त”न्ति? “न हि, भन्ते, चलति खुब्भति लुळति आविलति ऊमिजातं होति, उद्धमधो दिसाविदिसं गच्छति, उत्तरति पतरति फेणमाली होतीति । किस्स पन तं, महाराज, पाकतिकं उदकं न चलति सन्तसन्तं होति, किस्स पन अग्निगतं चलति खुब्भति लुळति आविलति ऊमिजातं होति, उद्धमधो दिसाविदिसं गच्छति, उत्तरति पतरति फेणमाली होती”ति? “पाकतिकं, भन्ते, उदकं न चलति, अगिकतं पन उदकं अगिसन्तापवेगस्स महन्ताय चिच्चिटायति चिटिचिटायति सद्दायति बहुविधं”न्ति । “इमिनापि महाराज, कारणेन जानाहि ‘नत्थि उदके जीवो वा सत्तो वा, अगिसन्तापवेगस्स महन्ताय उदकं सद्दायती’ति ।

“अपरमि, महाराज, उत्तरं कारणं सुणोहि, नत्थि उदके जीवो वा सत्तो वा, अगिसन्तापवेगस्स महन्ताय उदकं

सद्दायति । होति तं, महाराज, उदकं घरे घरे उदकवारकगतं पिहितं”न्ति? “आम, भन्ते”ति । “अपि नु तं, महाराज, उदकं चलति खुब्भति लुळति आविलति ऊमिजातं होति, उद्धमधो दिसाविदिसं गच्छति, उत्तरति पतरति फेणमाली होती”ति । “न हि, भन्ते, अचलं तं होति पाकतिकं उदकवारकगतं उदकं”न्ति ।

“सुतपुब्बं पन तथा, महाराज, ‘महासमुद्धे उदकं चलति खुब्भति लुळति आविलति ऊमिजातं होति, उद्धमधो दिसाविदिसं गच्छति, उत्तरति पतरति फेणमाली होति, उस्सविकत्वा ओस्सविकत्वा [ओस्सविकत्वा]’ति पदं सी० पी० पोत्थकेसु नत्थि] वेलाय पहरति सद्दायति बहुविधं”न्ति? “आम, भन्ते, सुतपुब्बं एतं मया दिट्ठपुब्बञ्च ‘महासमुद्धे उदकं हत्थसतम्पि द्वेपि हत्थसतानि गगने उस्सवक्कती”’ति । “किस्स, महाराज, उदकवारकगतं उदकं न चलति न सद्दायति, किस्स पन महासमुद्धे उदकं चलति सद्दायती”ति? “वातवेगस्स महन्तताय, भन्ते, महासमुद्धे उदकं चलति सद्दायति, उदकवारकगतं उदकं अघट्टितं केहिचि न चलति न सद्दायती”ति । “यथा, महाराज, वातवेगस्स महन्तताय महासमुद्धे उदकं चलति सद्दायति एवमेव अगिसन्तापवेगस्स महन्तताय उदकं सद्दायती”ति ।

“ननु, महाराज, भेरिपोक्खरं सुक्खं सुक्खेन गोचम्मेन ओनन्धन्ती”ति? “आम, भन्ते” । “अपि नु, महाराज, भेरिया जीवो वा सत्तो वा अत्थी”ति । “न हि, भन्ते”ति । “किस्स पन, महाराज, भेरी सद्दायती”ति? “इत्थिया वा, भन्ते, पुरिसस्स वा तज्जेन वायामेना”ति । “यथा, महाराज, इत्थिया वा पुरिसस्स वा तज्जेन वायामेन भेरी सद्दायति, एवमेव अगिसन्तापवेगस्स महन्तताय उदकं सद्दायति । इमिनापि, महाराज, कारणेन जानाहि ‘नत्थि उदके जीवो वा सत्तो वा, अगिसन्तापवेगस्स महन्तताय उदकं सद्दायती”ति ।

“महम्मि ताव, महाराज, तव पुच्छितब्बं अत्थि, एवमेसो पज्जो सुविनिच्छितो होति, किं नु खो, महाराज, सब्बेहिपि भाजनेहि उदकं तप्पमानं सद्दायति, उदाहु एकच्चेहि येव भाजनेहि तप्पमानं सद्दायती”ति? “न हि, भन्ते, सब्बेहिपि भाजनेहि उदकं तप्पमानं सद्दायति, एकच्चेहि येव भाजनेहि उदकं तप्पमानं सद्दायती”ति । “तेन हि, महाराज, जहितोसि सकसमयं, पच्चागतोसि मम विसयं, नत्थि उदके जीवो वा सत्तो वा । यदि, महाराज, सब्बेहिपि भाजनेहि उदकं तप्पमानं सद्दायेय्य, युत्तमिदं ‘उदकं जीवती’ति वत्तुं । न हि, महाराज, उदकं द्वयं होति, यं सद्दायति, तं जीवति, यं न सद्दायति, तं न जीवतीति । यदि, महाराज, उदकं जीवेय्य, महन्तानं हत्थिनागानं उस्सन्नकायानं पभिन्नानं सोण्डाय उस्सिञ्चित्वा मुखे पक्खिपित्वा कुच्छं पवेसयन्तानं, तम्पि उदकं तेसं दन्तन्तरे चिप्पियमानं सद्दायेय्य । हत्थसतिकापि महानावा गरुका भारिका अनेकसतसहस्सभारपरिपूरा महासमुद्धे विचरन्ति, ताहिपि चिप्पियमानं उदकं सद्दायेय्य । महतिमहन्तापि मच्छा अनेकसतयोजनिककाया तिमि तिमिङ्गला तिमिरपिङ्गला अब्भन्तरे निमुग्गा महासमुद्धे निवासट्ठानताय पटिवसन्ता महाउदकधारा आचमन्ति धमन्ति च, तेसम्पि तं दन्तन्तरेपि उदरन्तरेपि चिप्पियमानं उदकं सद्दायेय्य । यस्मा च खो, महाराज, एवरूपेहि एवरूपेहि महन्तेहि पटिपीळनेहि पटिपीळितं उदकं न सद्दायति तस्मापि नत्थि उदके जीवो वा सत्तो वाति, एवमेतं, महाराज, धारेही”ति ।

“साधु, भन्ते नागसेन, दोसागतो पज्जो अनुच्छविकाय विभत्तिया विभत्तो, यथा नाम, भन्ते नागसेन, महग्घं मणिरतनं छेकं आचरियं कुसलं सिक्खितं मणिकारं पापुणित्वा किञ्चित् लभेय्य थोमनं पसंसं, मुत्तारतनं वा मुत्तिकं दुस्सरतनं वा दुस्सिकं, लोहितचन्दनं वा गन्धिकं पापुणित्वा किञ्चित् लभेय्य थोमनं पसंसं । एवमेव खो, भन्ते नागसेन, दोसागतो [दोसागतो (सी० पी०)] पज्जो अनुच्छविकाय विभत्तिया विभत्तो, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

उदकसत्तजीवपज्जो नवमो ।

बुद्धवग्गो पठमो ।

इमस्मिं वग्गे नव पञ्हा ।

२. निप्पपञ्चवग्गो

१. निप्पपञ्चपञ्हा

१. “भन्ते नागसेन, भासितम्पेतं भगवता ‘निप्पपञ्चारामा, भिक्खवे, विहरथ निप्पपञ्चरतिनो’ति, कतमं तं निप्पपञ्च’न्ति? “सोतापत्तिफलं, महाराज, निप्पपञ्चं, सकदागामिफलं निप्पपञ्चं, अनागामिफलं निप्पपञ्चं, अरहत्तफलं निप्पपञ्च’न्ति ।

“यदि, भन्ते नागसेन, सोतापत्तिफलं निप्पपञ्चं, सकदागामिअनागामिअरहत्तफलं निप्पपञ्चं, किस्स पन इमे भिक्खू उद्दिसन्ति परिपुच्छन्ति सुत्तं गेय्यं वेय्याकरणं गाथं उदानं इतिवुत्तकं जातकं अब्भुतधम्मं वेदल्लं, नवकम्मेन पलिबुज्झन्ति दानेन च पूजाय च, ननु ते जिनप्पटिक्खित्तं कम्मं करोती’ति?

“ये ते, महाराज, भिक्खू उद्दिसन्ति परिपुच्छन्ति सुत्तं गेय्यं वेय्याकरणं गाथं उदानं इतिवुत्तकं जातकं अब्भुतधम्मं वेदल्लं, नवकम्मेन पलिबुज्झन्ति दानेन च पूजाय च, सब्बे ते निप्पपञ्चस्स पत्तिया करोन्ति । ये ते, महाराज, सभावपरिसुद्धा पुब्बे वासितवासना, ते एकचित्तक्खणेन निप्पपञ्च होन्ति । ये पन ते भिक्खू महारजक्खा, ते इमेहि पयोगेहि निप्पपञ्चा होन्ति ।

“यथा, महाराज, एको पुरिसो खेत्ते बीजं रोपेत्वा अत्तनो यथाबलवीरियेन विना पाकारवतिया धज्जं उद्धरेय्य, एको पुरिसो खेत्ते बीजं रोपेत्वा वनं पविसित्वा कट्ठञ्च साखञ्च छिन्दित्वा वतिपाकारं कत्वा धज्जं उद्धरेय्य । या तत्थ तस्स वतिपाकारपरियेसना, सा धज्जत्थाय । एवमेव खो, महाराज, ये ते सभावपरिसुद्धा पुब्बे वासितवासना, ते एकचित्तक्खणेन निप्पपञ्चा होन्ति, विना वतिपाकारं पुरिसो विय धज्जुद्धारो । ये पन ते भिक्खू महारजक्खा, ते इमेहि पयोगेहि निप्पपञ्चा होन्ति, वतिपाकारं कत्वा पुरिसो विय धज्जुद्धारो ।

“यथा वा पन, महाराज, पुरिसो महतिमहन्ते अम्बरुक्खमत्थके फलपिण्डि भवेय्य, अथ तत्थ यो कोचि इद्धिमा आगन्त्वा तस्स फलं हरेय्य, यो पन तत्थ अनिद्धिमा, सो कट्ठञ्च वल्लिञ्च छिन्दित्वा निस्सेणिं बन्धित्वा ताव तं रुक्खं अभिरुहित्वा फलं हरेय्य । या तत्थ तस्स निस्सेणिपरियेसना, सा फलत्थाय । एवमेव खो, महाराज, ये ते सभावपरिसुद्धा पुब्बे वासितवासना, ते एकचित्तक्खणेन निप्पपञ्चा होन्ति, इद्धिमा विय रुक्खफलं हरन्तो । ये पन ते भिक्खू महारजक्खा, ते इमिना पयोगेन सच्चानि अभिसमेन्ति, निस्सेणिया विय पुरिसो रुक्खफलं हरन्तो ।

“यथा वा पन, महाराज, एको पुरिसो अत्थकरणिको एकको येव सामिकं उपगन्त्वा अत्थं साधेति । एको धनवा धनवसेन परिसं वट्ठेत्वा परिसाय अत्थं साधेति । या तत्थ तस्स परिसपरियेसना, सा अत्थत्थाय । एवमेव खो, महाराज, ये ते सभावपरिसुद्धा पुब्बे वासितवासना, ते एकचित्तक्खणेन छसु अभिज्जासु वसिभावं पापुणन्ति, पुरिसो विय एकको अत्थसिद्धिं करोन्तो । ये पन ते भिक्खू महारजक्खा, ते इमेहि पयोगेहि सामज्जत्थमभिसाधेन्ति, परिसाय विय पुरिसो अत्थसिद्धिं करोन्तो ।

“उद्देसोपि, महाराज, बहुकारो, परिपुच्छापि बहुकारा, नवकम्मम्पि बहुकारं, दानम्पि बहुकारं, पूजापि बहुकारा तेसु तेसु करणीयेसु। यथा, महाराज, पुरिसो राजूपसेवी कतावी अमच्चभटबलदोवारिकअनीकट्टुपारिसज्जजनेहि, ते तस्स करणीये अनुप्पत्ते सब्बेपि उपकारा होन्ति। एवमेव खो, महाराज, उद्देसोपि बहुकारो, परिपुच्छापि बहुकारा, नवकम्मम्पि बहुकारं, दानम्पि बहुकारं, पूजापि बहुकारा तेसु तेसु करणीयेसु। यदि, महाराज, सब्बेपि अभिजातिपरिसुद्धा भवेय्युं, अनुसासनेन [अनुसासकेन (सी० पी०)] करणीयं न भवेय्य। यस्मा च खो, महाराज, सवनेन करणीयं होति, थेरो, महाराज, सारिपुत्तो अपरिमितमसङ्खेय्यकप्पं उपादाय उपचितकुसलमूलो पज्जाय कोटिं गतो, सोपि विना सवनेन नासक्खि आसवक्खयं पापुणितुं। तस्मा, महाराज, बहुकारं सवनं, तथा उद्देसोपि परिपुच्छापि। तस्मा उद्देसपरिपुच्छापि निप्पपज्जा सङ्गता”ति। “सुनिज्झापितो, भन्ते नागसेन, पज्जो, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति।

निप्पपज्जपज्जो पठमो।

२. खीणासवभावपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘यो गिही अरहत्तं पत्तो, द्वे वास्स गतियो भवन्ति अनज्जा, तस्मिं येव दिवसे पब्बजति वा परिनिब्बायति वा। न सो दिवसो सक्का अतिक्कमेतु’न्ति। सचे सो, भन्ते नागसेन, तस्मिं दिवसे आचरियं वा उपज्झायं वा पत्तचीवरं वा न लभेथ, अपि नु खो सो अरहा सयं वा पब्बजेय्य दिवसं वा अतिक्कमेय्य, अज्जो कोचि अरहा इद्दिमा आगन्त्वा तं पब्बाजेय्य वा परिनिब्बायेय्य वा’ति? “न सो, महाराज, अरहा सयं पब्बजेय्य, सयं पब्बजन्तो थेय्यं आपज्जति, न च दिवसं अतिक्कमेय्य, अज्जस्स अरहन्तस्स आगमनं भवेय्य वा न वा भवेय्य, तस्मिं येव दिवसे परिनिब्बायेय्या”ति। “तेन हि, भन्ते नागसेन, अरहत्तस्स सन्तभावो विजहितो होति, येन अधिगतस्स जीवितहारो भवती”ति।

“विसमं, महाराज, गिहिलिङ्गं, विसमे लिङ्गे लिङ्गदुब्बलताय अरहत्तं पत्तो गिही तस्मिं येव दिवसे पब्बजति वा परिनिब्बायति वा। नेसो, महाराज, दोसो अरहत्तस्स, गिहिलिङ्गस्सेवेसो दोसो यदिदं लिङ्गदुब्बलता।

“यथा, महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं आयुपालकं जीवितरक्खकं विसमकोट्टस्स मन्ददुब्बलगहणिकस्स अविपाकेन जीवितं हरति। नेसो, महाराज, दोसो भोजनस्स, कोट्टस्सेवेसो दोसो यदिदं अग्गिदुब्बलता। एवमेव खो, महाराज, विसमे लिङ्गे लिङ्गदुब्बलताय अरहत्तं पत्तो गिही तस्मिं येव दिवसे पब्बजति वा परिनिब्बायति वा। नेसो, महाराज, दोसो अरहत्तस्स, गिहिलिङ्गस्सेवेसो दोसो यदिदं लिङ्गदुब्बलता।

“यथा वा पन, महाराज, परित्तं तिणसलाकं उपरि गरुके पासाणे ठपिते दुब्बलताय भिज्जित्वा पतति। एवमेव खो, महाराज, अरहत्तं पत्तो गिही तेन लिङ्गेन अरहत्तं धारेतुं असक्कोन्तो तस्मिं येव दिवसे पब्बजति वा परिनिब्बायति वा।

“यथा वा पन, महाराज, पुरिसो अबलो दुब्बलो निहीनजच्चो परित्तपुज्जो महतिमहारज्जं लभित्वा खणेन परिपतति परिधंसति ओसक्कति, न सक्कोति इस्सरियं धारेतुं, एवमेव खो, महाराज, अरहत्तं पत्तो गिही तेन लिङ्गेन अरहत्तं धारेतुं न सक्कोति, तेन कारणेन तस्मिं येव दिवसे पब्बजति वा परिनिब्बायति वा”ति। “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति।

खीणासवभावपज्जो दुतियो।

३. खीणासवसतिसम्मोसपज्जो

३. “भन्ते नागसेन, अत्थि अरहतो सतिसम्मोसो”ति? “विगतसतिसम्मोसा खो, महाराज, अरहन्तो, नत्थि अरहन्तानं सतिसम्मोसो”ति। “आपज्जेय्य पन, भन्ते, अरहा आपत्ति”न्ति? “आम, महाराजा”ति। “किस्मिं वत्थुस्मि”न्ति? “कुटिकारे, महाराज, सज्जरित्ते, विकाले कालसज्जाय, पवारिते अप्पवारितसज्जाय, अनतिरित्ते अतिरित्तसज्जाया”ति।

“भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘ये आपत्तिं आपज्जन्ति, ते द्वीहि कारणेहि आपज्जन्ति अनादरियेन वा अजाननेन वा’ति। अपि नु खो, भन्ते, अरहतो अनादरियं होति, यं अरहा आपत्तिं आपज्जती”ति? “न हि, महाराजा”ति।

“यदि, भन्ते नागसेन, अरहा आपत्तिं आपज्जति, नत्थि च अरहतो अनादरियं, तेन हि अत्थि अरहतो सतिसम्मोसो”ति? “नत्थि, महाराज, अरहतो सतिसम्मोसो, आपत्तिञ्च अरहा आपज्जती”ति।

“तेन हि, भन्ते, कारणेन मं सज्जापेहि, किं तत्थ कारण”न्ति? “द्वेमे, महाराज, किलेसा लोकवज्जं पण्णत्तिवज्जञ्चाति। कतमं, महाराज, लोकवज्जं? दस अकुसलकम्मपथा, इदं वुच्चति लोकवज्जं। कतमं पण्णत्तिवज्जं? यं लोके अत्थि समणानं अननुच्छविकं अननुलोमिकं, गिहीनं अनवज्जं। तत्थ भगवा सावकानं सिक्खापदं पज्जपेति ‘यावजीवं अनतिक्कमनीय’न्ति। विकालभोजनं, महाराज, लोकस्स अनवज्जं, तं जिनसासने वज्जं। भूतगामविकोपनं, महाराज, लोकस्स अनवज्जं, तं जिनसासने वज्जं। उदके हस्सधम्मं, महाराज, लोकस्स अनवज्जं, तं जिनसासने वज्जं। इति एवरूपानि एवरूपानि, महाराज, जिनसासने वज्जानि, इदं वुच्चति पण्णत्तिवज्जं।

“लोकवज्जं अभब्बो खीणासवो तं अज्झाचरितुं, यं किलेसं पण्णत्तिवज्जं, तं अजानन्तो आपज्जेय्य। अविसयो, महाराज, एकच्चस्स अरहतो सब्बं जानितुं, न हि तस्स बलं अत्थि सब्बं जानितुं। अनज्जातं, महाराज, अरहतो इत्थिपुरिसानं नामप्पि गोत्तम्पि, मग्गोपि तस्स महिया अनज्जातो; विमुत्तिं येव, महाराज, एकच्चो अरहा जानेय्य; छळभिज्जो अरहा सकविसयं जानेय्य; सब्बज्जू, महाराज, तथागतोव सब्बं जानाती”ति। “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति।

खीणासवसतिसम्मोसपज्जो ततियो।

४. लोके नत्थिभावपज्जो

४. “भन्ते नागसेन, दिस्सन्ति लोके बुद्धा, दिस्सन्ति पच्चेकबुद्धा, दिस्सन्ति तथागतस्स सावका, दिस्सन्ति चक्कवत्तिराजानो, दिस्सन्ति पदेसराजानो, दिस्सन्ति देवमनुस्सा, दिस्सन्ति सधना, दिस्सन्ति अधना, दिस्सन्ति सुगता, दिस्सन्ति दुग्गता, दिस्सति पुरिसस्स इत्थिलिङ्गं पातुभूतं, दिस्सति इत्थिया पुरिसलिङ्गं पातुभूतं, दिस्सति सुकतं दुक्कतं कम्मं, दिस्सन्ति कल्याणपापकानं कम्मानं विपाकूपभोगिनो सत्ता, अत्थि लोके सत्ता अण्डजा जलाबुजा संसेदजा ओपपातिका, अत्थि सत्ता अपदा द्विपदा चतुप्पदा बहुप्पदा, अत्थि लोके यक्खा रक्खसा कुम्भण्डा असुरा दानवा गन्धब्बा पेता पिसाचा, अत्थि किन्नरा महोरगा नागा सुपण्णा सिद्धा विज्जाधरा, अत्थि हत्थी अस्सा गावो महिंसा [महिंसा (सी० पी०)] ओट्टा गद्रभा अजा एळका मिगा सूकरा सीहा ब्यग्घा दीपी अच्छा कोका तरच्छा सोणा सिङ्गाला, अत्थि बहुविधा सकुणा, अत्थि सुवण्णं रजतं मुत्ता मणि सङ्घो सिला पवाळं लोहितङ्को मसारगल्लं वेळुरियो वजिरं फलिकं काळलोहं

तम्बलोहं वट्टलोहं कंसलोहं, अत्थि खोमं कोसेय्यं कप्पासिकं साणं भङ्गं कम्बलं, अत्थि सालि वीहि यवो कङ्कु कुदूसो वरको गोधूमो मुग्गो, मासो तिलं कुलत्थं, अत्थि मूलगन्धो सारगन्धो फेग्गुगन्धो तचगन्धो पत्तगन्धो पुप्फगन्धो फलगन्धो सब्बगन्धो, अत्थि तिण लता गच्छ रुक्ख ओसधि वनप्पति नदी पब्बत समुद्द मच्छकच्छपा सब्बं लोके अत्थि । यं, भन्ते, लोके नत्थि, तं मे कथेही”ति ।

“तीणिमानि, महाराज, लोके नत्थि । कतमानि तीणि? सचेतना वा अचेतना वा अजरामरा लोके नत्थि, सङ्खारानं निच्चता नत्थि, परमत्थेन सत्तूपलद्धि नत्थि, इमानि खो, महाराज, तीणि लोके नत्थी”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

लोके नत्थिभावपज्जो चतुत्थो ।

५. अकम्मजादिपज्जो

५. “भन्ते नागसेन, दिस्सन्ति लोके कम्मनिब्बत्ता, दिस्सन्ति हेतुनिब्बत्ता, दिस्सन्ति उत्तुनिब्बत्ता, यं लोके अकम्मजं अहेतुजं अनुतुजं, तं मे कथेही”ति । “द्वेमे, महाराज, लोकस्मिं अकम्मजा अहेतुजा अनुतुजा । कतमे द्वे? आकासो, महाराज, अकम्मजो अहेतुजो अनुतुजो; निब्बानं, महाराज, अकम्मजं अहेतुजं अनुतुजं । इमे खो, महाराज, द्वे अकम्मजा अहेतुजा अनुतुजा”ति ।

“मा, भन्ते नागसेन, जिनवचनं मक्खेहि, मा अजानित्वा पज्जं ब्याकरोही”ति । “किं खो, महाराज, अहं वदामि, यं मं त्वं एवं वदेसि ‘मा, भन्ते नागसेन, जिनवचनं मक्खेहि, मा अजानित्वा पज्जं ब्याकरोही’”ति? “भन्ते नागसेन, युत्तमिदं ताव वत्तुं ‘आकासो अकम्मजो अहेतुजो अनुतुजो’ति । अनेकसतेहि पन, भन्ते नागसेन, कारणेहि भगवता सावकानं निब्बानस्स सच्छिकिरियाय मग्गो अक्खातो, अथ च पन त्वं एवं वदेसि ‘अहेतुजं निब्बान’”न्ति । “सच्चं, महाराज, भगवता अनेकसतेहि कारणेहि सावकानं निब्बानस्स सच्छिकिरियाय मग्गो अक्खातो, न च पन निब्बानस्स उप्पादाय हेतु अक्खातो”ति ।

“एत्थ मयं, भन्ते नागसेन, अन्धकारतो अन्धकारतरं पविसाम, वनतो वनतरं पविसाम, गहनतो गहनतरं [गहनन्तरतो गहनन्तरं (क०)] पविसाम, यत्र हि नाम निब्बानस्स सच्छिकिरियाय हेतु अत्थि, तस्स पन धम्मस्स उप्पादाय हेतु नत्थि । यदि, भन्ते नागसेन, निब्बानस्स सच्छिकिरियाय हेतु अत्थि, तेन हि निब्बानस्स उप्पादायपि हेतु इच्छितब्बो ।

“यथा पन, भन्ते नागसेन, पुत्तस्स पिता अत्थि, तेन कारणेन पितुनोपि पिता इच्छितब्बो । यथा अन्तेवासिकस्स आचरियो अत्थि, तेन कारणेन आचरियस्सपि आचरियो इच्छितब्बो । यथा अङ्कुरस्स बीजं अत्थि, तेन कारणेन बीजस्सपि बीजं इच्छितब्बं । एवमेव खो, भन्ते नागसेन, यदि निब्बानस्स सच्छिकिरियाय हेतु अत्थि, तेन कारणेन निब्बानस्स उप्पादायपि हेतु इच्छितब्बो ।

“यथा रुक्खस्स वा लताय वा अग्गे सति तेन कारणेन मज्झमि अत्थि, मूलमि अत्थि । एवमेव खो, भन्ते नागसेन, यदि निब्बानस्स सच्छिकिरियाय हेतु अत्थि, तेन कारणेन निब्बानस्स उप्पादायपि हेतु इच्छितब्बो”ति ।

“अनुप्पादनीयं, महाराज, निब्बानं, तस्मा न निब्बानस्स उप्पादाय हेतु अक्खातो”ति । “इद्ध, भन्ते नागसेन, कारणं

दस्सेत्वा कारणेन मं सज्जापेहि, यथाहं जानेय्यं निब्बानस्स सच्छिकिरियाय हेतु अत्थि, निब्बानस्स उप्पादाय हेतु नत्थी'ति ।

“तेन हि, महाराज, सक्कच्चं सोतं ओदह, साधुकं सुणोहि, वक्खामि तत्थ कारणं, सक्कुणेय्य, महाराज, पुरिसो पाकतिकेन बलेन इतो हिमवन्तं पब्बतराजं उपगन्तु'न्ति? “आम, भन्ते'ति । “सक्कुणेय्य पन सो, महाराज, पुरिसो पाकतिकेन बलेन हिमवन्तं पब्बतराजं इध आहरितु'न्ति? “न हि, भन्ते'ति । “एवमेव खो, महाराज, सक्का निब्बानस्स सच्छिकिरियाय मग्गो अक्खातुं, न सक्का निब्बानस्स उप्पादाय हेतु दस्सेतुं ।

“सक्कुणेय्य, महाराज, पुरिसो पाकतिकेन बलेन महासमुद्धं नावाय उत्तरित्वा पारिमतीरं गन्तु'न्ति? “आम, भन्ते'ति? “सक्कुणेय्य पन सो, महाराज, पुरिसो पाकतिकेन बलेन महासमुद्धस्स पारिमतीरं इध आहरितु'न्ति? “न हि भन्ते'ति । “एवमेव खो, महाराज, सक्का निब्बानस्स सच्छिकिरियाय मग्गो अक्खातुं, न सक्का निब्बानस्स उप्पादाय हेतु दस्सेतुं । किं कारणा? असङ्खतत्ता धम्मस्सा'ति ।

“असङ्खतं, भन्ते नागसेन, निब्बानं'न्ति? “आम, महाराज, असङ्खतं निब्बानं न केहिचि कतं, निब्बानं, महाराज, न वत्तब्बं उप्पन्नन्ति वा अनुप्पन्नन्ति वा उप्पादनीयन्ति वा अतीतन्ति वा अनागतन्ति वा पच्चुप्पन्नन्ति वा चक्खुविज्जेय्यन्ति वा सोतविज्जेय्यन्ति वा घानविज्जेय्यन्ति वा जिह्वाविज्जेय्यन्ति वा कायविज्जेय्यन्ति वा'ति । “यदि, भन्ते नागसेन, निब्बानं न उप्पन्नं न अनुप्पन्नं न उप्पादनीयं न अतीतं न अनागतं न पच्चुप्पन्नं न चक्खुविज्जेय्यं न सोतविज्जेय्यं न घानविज्जेय्यं न जिह्वाविज्जेय्यं न कायविज्जेय्यं, तेन हि, भन्ते नागसेन, तुम्हे नत्थिधम्मं निब्बानं अपदिसथ 'नत्थि निब्बानं'न्ति । “अत्थि, महाराज, निब्बानं, मनोविज्जेय्यं निब्बानं, विसुद्धेन मानसेन पणीतेन उजुकेन अनावरणेन निरामिसेन सम्पापटिपन्नो अरियसावको निब्बानं पस्सती'ति ।

“कीदिसं पन तं, भन्ते, निब्बानं, यं तं ओपम्मेहि आदीपनीयं कारणेहि मं सज्जापेहि, यथा अत्थिधम्मं ओपम्मेहि आदीपनीयं'न्ति । “अत्थि, महाराज, वातो नामा'ति? “आम, भन्ते'ति । “इद्ध, महाराज, वातं दस्सेहि वण्णतो वा सण्ठानतो वा अणुं वा थूलं वा दीघं वा रस्सं वा'ति । “न सक्का, भन्ते नागसेन, वातो उपदस्सयितुं, न सो वातो हत्थग्गहणं वा निम्मद्वनं वा उपेति, अपि च अत्थि सो वातो'ति । “यदि, महाराज, न सक्का वातो उपदस्सयितुं, तेन हि नत्थि वातो'ति? “जानामहं, भन्ते नागसेन, वातो अत्थीति मे हृदये अनुपविट्ठं, न चाहं सक्कोमि वातं उपदस्सयितुं'न्ति । “एवमेव खो, महाराज, अत्थि निब्बानं, न च सक्का निब्बानं उपदस्सयितुं वण्णेन वा सण्ठानेन वा'ति । “साधु, भन्ते नागसेन, सूपदस्सितं ओपम्मं, सुनिद्विट्ठं कारणं, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामि 'अत्थि निब्बानं'न्ति ।

अकम्मजादिपज्जो पञ्चमो ।

६. कम्मजादिपज्जो

६. “भन्ते नागसेन, कतमे एत्थ कम्मजा, कतमे हेतुजा, कतमे उत्तुजा, कतमे न कम्मजा, न हेतुजा, न उत्तुजा'ति? “ये केचि, महाराज, सत्ता सचेतना, सब्बे ते कम्मजा; अग्गि च सब्बानि च बीजजातानि हेतुजानि; पथवी च पब्बता च उदकञ्च वातो च, सब्बे ते उत्तुजा; आकासो च निब्बानञ्च इमे द्वे अकम्मजा अहेतुजा अनुत्तुजा । निब्बानं पन, महाराज, न वत्तब्बं कम्मजन्ति वा हेतुजन्ति वा उत्तुजन्ति वा उप्पन्नन्ति वा अनुप्पन्नन्ति वा उप्पादनीयन्ति वा अतीतन्ति वा

अनागतन्ति वा पच्चुप्पन्ति वा चक्खुविज्जेय्यन्ति वा सोतविज्जेय्यन्ति वा घानविज्जेय्यन्ति वा जिह्वाविज्जेय्यन्ति वा कायविज्जेय्यन्ति वा, अपि च, महाराज, मनोविज्जेय्यं निब्बानं, यं सो सम्मापटिपन्नो अरियसावको विसुद्धेन जाणेन पस्सती”ति । “रमणीयो, भन्ते नागसेन, पज्जो सुविनिच्छितो निस्संसयो एकन्तगतो, विमति उप्पच्छिन्ना, त्वं गणिवरपवरमासज्जा”ति ।

कम्मजादिपज्जो छट्ठो ।

७. यक्खपज्जो

७. “भन्ते नागसेन, अत्थि लोके यक्खा नामा”ति? “आम, महाराज, अत्थि लोके यक्खा नामा”ति । “चवन्ति पन ते, भन्ते, यक्खा तम्हा योनिया”ति? “आम, महाराज, चवन्ति ते यक्खा तम्हा योनिया”ति । “किस्स पन, भन्ते नागसेन, तेसं मतानं यक्खानं सरीरं न दिस्सति, कुणपगन्धोपि न वायती”ति? “दिस्सति, महाराज, मतानं यक्खानं सरीरं, कुणपगन्धोपि तेसं वायति, मतानं, महाराज, यक्खानं सरीरं कीटवण्णेन वा दिस्सति, किमिवण्णेन वा दिस्सति, किपिल्लिकवण्णेन वा दिस्सति, पटङ्गवण्णेन वा दिस्सति, अहिवण्णेन वा दिस्सति, विच्छिकवण्णेन वा दिस्सति, सतपदिवण्णेन वा दिस्सति, दिजवण्णेन वा दिस्सति, मिगवण्णेन वा दिस्सती”ति । “को हि, भन्ते नागसेन, अज्जो इदं पज्जं पुट्ठो विसज्जेय्य अज्जत्र तवादिसेन बुद्धिमता”ति ।

यक्खपज्जो सत्तमो ।

८. अनवसेससिक्खापदपज्जो

८. “भन्ते नागसेन, ये ते अहेसुं तिकिच्छकानं पुब्बका आचरिया सेय्यथिदं, नारदो धम्मन्तरी [धन्वन्तरी (?)] अङ्गिरसो कपिलो कण्डरगि सामो अतुलो पुब्बकच्चायनो, सब्बेपेते आचरिया सकिं येव रोगुप्पत्तिञ्च निदानञ्च सभावञ्च समुद्धानञ्च तिकिच्छञ्च किरियञ्च सिद्धासिद्धञ्च सब्बं तं [सन्तं (क०)] निरवसेसं जानित्वा ‘इमस्मिं काये एतत्तका रोगा उप्पज्जिस्सन्ती’ति एकप्पहारेन कलापग्गाहं करित्वा सुत्तं बन्धिसु, असब्बज्जुनो एते सब्बे, किस्स पन तथागतो सब्बज्जू समानो अनागतं किरियं बुद्धजाणेन जानित्वा ‘एतत्तके नाम वत्थुस्मिं एतत्तकं नाम सिक्खापदं पज्जपेतब्बं भविस्सती’ति परिच्छिन्दित्वा अनवसेसतो सिक्खापदं न पज्जपेसि, उप्पन्नुप्पन्ने वत्थुस्मिं अयसे पाकटे दोसे वित्थारिके पुथुगते उज्झायन्तेसु मनुस्सेसु तस्मिं तस्मिं काले सावकानं सिक्खापदं पज्जपेसी”ति?

“जातमेतं, महाराज, तथागतस्स ‘इमस्मिं समये इमेसु मनुस्सेसु साधिकं दियड्ढसिक्खापदसत्तं पज्जपेतब्बं भविस्सती’ति, अपि च तथागतस्स एवं अहोसि ‘सचे खो अहं साधिकं दियड्ढसिक्खापदसत्तं एकप्पहारं पज्जपेस्सामि, महाजनो सन्तासमापज्जिस्सति ‘बहुकं इध रक्खितब्बं, दुक्करं वत भो समणस्स गोतमस्स सासने पब्बजितु’न्ति, पब्बजितुकामापि न पब्बजिस्सन्ति, वचनञ्च मे न सद्वहिस्सन्ति, असद्वहन्ता ते मनुस्सा अपायगामिनो भविस्सन्ति-ति उप्पन्नुप्पन्ने वत्थुस्मिं धम्मदेसनाय विज्जापेत्वा पाकटे दोसे सिक्खापदं पज्जपेस्सामी”ति । “अच्छरियं, भन्ते नागसेन, बुद्धानं, अब्भुतं, भन्ते नागसेन, बुद्धानं, याव महन्तं तथागतस्स सब्बज्जुतजाणं, एवमेतं, भन्ते नागसेन, सुनिद्धिट्ठो एसो अत्थो तथागतेन, ‘बहुकं इध सिक्खितब्बं’न्ति सुत्वा सत्तानं सन्तासो उप्पज्जेय्य, एकोपि जिनसासने न पब्बजेय्य, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

अनवसेससिक्खापदपञ्चो अट्टमो ।

९. सूरियतपनपञ्चो

९. “भन्ते नागसेन, अयं सूरियो सब्बकालं कठिनं तपति, उदाहु किञ्चिकालं मन्दं तपती”ति? “सब्बकालं, महाराज, सूरियो कठिनं तपति, न किञ्चिकालं मन्दं तपती”ति । “यदि, भन्ते नागसेन, सूरियो सब्बकालं कठिनं तपति, किस्स पन अप्पेकदा सूरियो कठिनं तपति, अप्पेकदा मन्दं तपती”ति? “चत्तारोमे, महाराज, सूरियस्स रोगा, येसं अज्जतरेन रोगेन पटिपीळितो सूरियो मन्दं तपति । कतमे चत्तारो? अब्भं, महाराज, सूरियस्स रोगो, तेन रोगेन पटिपीळितो सूरियो मन्दं तपति । महिका, महाराज, सूरियस्स रोगो, तेन रोगेन पटिपीळितो सूरियो मन्दं तपति । मेघो, महाराज, सूरियस्स रोगो, तेन रोगेन पटिपीळितो सूरियो मन्दं तपति । राहु, महाराज, सूरियस्स रोगो, तेन रोगेन पटिपीळितो सूरियो मन्दं तपति । इमे खो, महाराज, चत्तारो सूरियस्स रोगा, येसं अज्जतरेन रोगेन पटिपीळितो सूरियो मन्दं तपती”ति । “अच्छरियं, भन्ते नागसेन, अब्भुतं, भन्ते नागसेन, सूरियस्सपि ताव तेजोसम्पन्नस्स रोगो उप्पज्जिस्सति, किमङ्गं पन अज्जेसं सत्तानं, नत्थि, भन्ते, एसा विभत्ति अज्जस्स अज्जत्र तवादिसेन बुद्धिमता”ति ।

सूरियतपनपञ्चो नवमो ।

१०. कठिनतपनपञ्चो

१०. “भन्ते नागसेन, किस्स हेमन्ते सूरियो कठिनं तपति, नो तथा गिम्हे”ति? “गिम्हे, महाराज, अनुपहतं होति रजोजल्लं, वातक्खुभिता रेणू गगनानुगता होन्ति, आकासेपि अब्भा सुबहला होन्ति, महावातो च अधिमत्तं वायति, ते सब्बे नानाकुला समायुता सूरियरंसियो पिदहन्ति, तेन गिम्हे सूरियो मन्दं तपति ।

“हेमन्ते पन, महाराज, हेट्ठा पथवी निब्बुता होति, उपरि महामेघो उपट्ठितो होति, उपसन्तं होति रजोजल्लं, रेणु च सन्तसन्तं गगने चरति, विगतवलाहको च होति आकासो, वातो च मन्दमन्दं वायति, एतेसं उपरतिया विसुद्धा [विसदा (सी० पी०)] होन्ति सूरियरंसियो, उपघातविमुत्तस्स सूरियस्स तापो अति विय तपति । इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन सूरियो हेमन्ते कठिनं तपति, नो तथा गिम्हे”ति । “सब्बीतिमुत्तो, भन्ते, सूरियो कठिनं तपति, मेघादिसहगतो कठिनं न तपती”ति ।

कठिनतपनपञ्चो दसमो ।

निप्पपञ्चवग्गो दुतियो ।

इमस्मिं वग्गे दस पञ्चा ।

३. वेस्सन्तरवग्गो

१. वेस्सन्तरपञ्चो

१. “भन्ते नागसेन, सब्बेव बोधिसत्ता पुत्तदारं देन्ति, उदाहु वेस्सन्तरेनेव रज्जा पुत्तदारं दिन्न”न्ति? “सब्बेपि,

महाराज, बोधिसत्ता पुत्तदारं देन्ति, न वेस्सन्तरेनेव रज्जा पुत्तदारं दिन्न्'न्ति । “अपि च खो, भन्ते नागसेन, तेसं अनुमतेन देन्ती'ति । “भरिया, महाराज, अनुमता, दारका पन बालताय विलपिंसु [लालपिंसु (सी० पी०)], यदि ते अत्थतो जानेय्युं, तोपि अनुमोदेय्युं, न ते विलपेय्यु'न्ति ।

“दुक्करं, भन्ते नागसेन, बोधिसत्तेन कतं, यं सो अत्तनो ओरसे पिये पुत्ते ब्राह्मणस्स दासत्थाय अदासि ।

“इदम्पि दुतियं दुक्करतो दुक्करतरं, यं सो अत्तनो ओरसे पिये पुत्ते बालके तरुणके लताय बन्धित्वा तेन ब्राह्मणेन लताय अनुमज्जीयन्ते दिस्वा अज्झपेक्खि ।

“इदम्पि ततियं दुक्करतो दुक्करतरं, यं सो सकेन बलेन बन्धना मुच्चित्वा आगते दारके सारज्जमुपगते पुनदेव लताय बन्धित्वा अदासि ।

“इदम्पि चतुत्थं दुक्करतो दुक्करतरं, यं सो दारके ‘अयं खो, तात, यक्खो खादितुं नेति अम्हे'ति विलपन्ते ‘मा भायित्था'ति न अस्सासेसि ।

“इदम्पि पच्चमं दुक्करतो दुक्करतरं, यं सो जालिस्स कुमारस्स रुदमानस्स पादेसु निपतित्वा ‘अलं, तात, कण्हाजिनं निवत्तेहि, अहमेव गच्छामि यक्खेन सह, खादतु मं यक्खो'ति याचमानस्स एवं न सम्पटिच्छि ।

“इदम्पि छट्ठं दुक्करतो दुक्करतरं, यं सो जालिस्स कुमारस्स ‘पासाणसमं नून ते, तात, हृदयं, यं त्वं अम्हाकं दुक्खितानं पेक्खमानो निम्मनुस्सके ब्रह्मरज्जे यक्खेन नीयमाने न निवारेसी'ति विलपमानस्स कारुज्जं नाकासि ।

“इदम्पि सत्तमं दुक्करतो दुक्करतरं, यं तस्स रुळरुळस्स भीमभीमस्स नीते दारके अदस्सनं गमिते न फलि हृदयं सतथा वा सहस्सथा वा, पुज्जकामेन मनुजेन किं परदुक्खापनेन, ननु नाम सकदानं दातब्बं होती'ति?

“दुक्करस्स, महाराज, कतत्ता बोधिसत्तस्स कित्तिसद्दो दससहस्सिया लोकधातुया सदेवमनुस्सेसु अब्भुग्गतो, देवा देवभवने पकित्तेन्ति, असुरा असुरभवने पकित्तेन्ति, गरुळा गरुळभवने पकित्तेन्ति, नागा नागभवने पकित्तेन्ति, यक्खा यक्खभवने पकित्तेन्ति, अनुपुब्बेन तस्स कित्तिसद्दो परम्पराय अज्जेतरहि इध अम्हाकं समयं अनुप्पत्तो, तं मयं दानं पकित्तेन्ता विकोपेन्ता निसिन्ना सुदिन्नं, उदाहु दुद्धिन्ति । सो खो पनायं, महाराज, कित्तिसद्दो निपुणानं विज्जूनं विदूनं विभावीनं बोधिसत्तानं दस गुणे अनुदस्सति । कतमे दस? अगेधता निरालयता चागो पहानं अपुनरावत्तिता सुखुमता महन्तता दुरनुबोधता दुल्लभता असदिसता बुद्धधम्मस्स, सो खो पनायं, महाराज, कित्तिसद्दो निपुणानं विज्जूनं विदूनं विभावीनं बोधिसत्तानं इमे दस गुणे अनुदस्सती'ति ।

“भन्ते नागसेन, यो परं दुक्खापेत्वा दानं देति, अपि नु तं दानं सुखविपाकं होति सग्गसंवत्तनिक'न्ति? “आम, महाराज, किं वत्तब्ब'न्ति । “इद्ध, भन्ते नागसेन, कारणं उपदस्सेही'ति । “इध, महाराज, कोचि समणो वा ब्राह्मणो वा सीलवा होति कल्याणधम्मो, सो भवेय्य पक्खहतो वा पीठसप्पी वा अज्जतरं वा ब्याधिं आपन्नो, तमेनं यो कोचि पुज्जकामो यानं आरोपेत्वा पत्थितं देसमनुपापेय्य, अपि नु खो, महाराज, तस्स पुरिसस्स ततोनिदानं किञ्चि सुखं निब्बत्तेय्य सग्गसंवत्तनिकं तं कम्म'न्ति? “आम, भन्ते, किं वत्तब्बं? हत्थियानं वा सो, भन्ते, पुरिसो लभेय्य अस्सयानं वा रथयानं वा, थले थलयानं जले जलयानं देवेसु देवयानं मनुस्सेसु मनुस्सयानं, तदनुच्छविकं तदनुलोमिकं भवे भवे

निब्बत्तेय्य, तदनुच्छविकानि तदनुलोमिकानि चस्स सुखानि निब्बत्तेय्युं, सुगतितो सुगतिं गच्छेय्य, तेनेव कम्माभिसन्देन इन्द्रियानं अभिरुह पत्थितं निब्बाननगरं पापुण्य्या”ति । “तेन हि, महाराज, परदुक्खापनेन दिन्नदानं सुखविपाकं होति सग्गसंवत्तनिकं, यं सो पुरिसो बलीबद्धे दुक्खापेत्वा एवरूपं सुखं अनुभवति ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, यथा परदुक्खापनेन दिन्नदानं सुखविपाकं होति सग्गसंवत्तनिकं । इध, महाराज, यो कोचि राजा जनपदतो धम्मिकं बलिं उद्धरापेत्वा आणापवत्तनेन दानं ददेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, राजा ततोनिदानं किञ्चि सुखं अनुभवेय्य सग्गसंवत्तनिकं तं दानं”न्ति? “आम, भन्ते, किं वत्तब्बं, ततोनिदानं सो, भन्ते, राजा उत्तरिं अनेकसतसहस्सगुणं लभेय्य । राजूनं अतिराजा भवेय्य, देवानं अतिदेवो भवेय्य, ब्रह्मानं अतिब्रह्मा भवेय्य, समणानं अतिसमणो भवेय्य, ब्राह्मणानं अतिब्राह्मणो भवेय्य, अरहन्तानं अतिअरहा [अतिअरहन्तो (स्या० क०)] भवेय्या”ति । “तेन हि, महाराज, परदुक्खापनेन दिन्नदानं सुखविपाकं होति सग्गसंवत्तनिकं, यं सो राजा बलिना जनं पीळेत्वा दिन्नदानेन एवरूपं उत्तरिं यससुखं अनुभवती”ति ।

“अतिदानं, भन्ते नागसेन, वेस्सन्तरेन रज्जा दिन्नं, यं सो सकं भरियं परस्स भरियत्थाय अदासि, सके ओरसे पुत्ते ब्राह्मणस्स दासत्थाय अदासि, अतिदानं नाम, भन्ते नागसेन, लोके विदूहि निन्दितं गरहितं, यथा नाम, भन्ते नागसेन, अतिभारेन सकटस्स अक्खो भिज्जति, अतिभारेन नावा ओसीदति, अतिभुत्तेन भोजनं विसमं परिणमति, अतिवस्सेन धज्जं विनस्सति, अतिदानेन भोगक्खयं उपेति, अतितापेन पथवी उपडहति, अतिरागेन उम्मत्तको होति, अतिदोसेन वज्झो होति, अतिमोहेन अनयं आपज्जति, अतिलोभेन चोरग्गहणमुपगच्छति, अतिभयेन निरुज्झति, अतिपूरेन नदी उत्तरति, अतिवातेन असनि पतति, अतिअग्निना ओदनं उत्तरति, अतिसञ्चरणेन न चिरं जीवति । एवमेव खो, भन्ते नागसेन, अतिदानं नाम लोके विदूहि निन्दितं गरहितं, अतिदानं, भन्ते नागसेन, वेस्सन्तरेन रज्जा दिन्नं, न तत्थ किञ्चि फलं इच्छितब्ब”न्ति ।

“अतिदानं, महाराज, लोके विदूहि वण्णितं थुतं पसत्थं, ये केचि यादिसं कीदिसं दानं देन्ति [केचि यादिसं तादिसं दानं देन्ति (स्या०)], अतिदानदायी लोके कित्तिं पापुणाति । यथा, महाराज, अतिपवरताय दिब्बं वनमूलं गहितम्पि हत्थपासे ठितानं परजनानं न दस्सयति, अगदो अतिजच्चताय [अतिउसभताय (क०)] पीळाय समुग्घातको रोगानं अन्तकरो, अग्नि अतिजोतिताय डहति, उदकं अतिसीतताय निब्बापेति, पदुमं परिसुद्धताय न उपलिम्पति वारिकदमेन, मणि अतिगुणताय कामददो, वजिरं अतितिखिणताय विज्झति मणिमुत्ताफलिकं, पथवी अतिमहन्तताय नरोरगमिगपक्खिजलसेलपब्बतदुमे धारेति, समुद्धो अतिमहन्तताय अपरिपूरणो, सिनेरु अतिभारताय अचलो, आकासो अतिवित्थारताय अनन्तो, सूरियो अतिप्पभताय तिमिरं घातेति, सीहो अतिजातिताय विगतभयो, मल्लो अतिबलवताय पटिमल्लं खिप्पं उक्खिपति, राजा अतिपुज्जताय अधिपति, भिक्खु अतिसीलवन्तताय नागयक्खनरमरूहि नमस्सनीयो, बुद्धो अतिअग्गताय [अतिविसिद्धताय (स्या०)] अनुपमो । एवमेव खो, महाराज, अतिदानं नाम लोके विदूहि वण्णितं थुतं पसत्थं, ये केचि यादिसं कीदिसं दानं देन्ति, अतिदानदायी लोके कित्तिं पापुणाति, अतिदानेन वेस्सन्तरो राजा दससहस्सिया लोकधातुया वण्णितो थुतो पसत्थो महितो कित्तितो, तेनेव अतिदानेन वेस्सन्तरो राजा अज्जेतरहि बुद्धो जातो अग्गो सदेवके लोके ।

“अत्थि पन, महाराज, लोके ठपनीयं दानं, यं दक्खिण्ये अनुप्पत्ते न दातब्ब”न्ति? “दस खो पनिमानि, भन्ते नागसेन, दानानि, यानि लोके अदानसम्मतानि, यो तानि दानानि देति, सो अपायगामी होति । कतमानि दस? मज्जदानं, भन्ते नागसेन, लोके अदानसम्मतं, यो तं दानं देति, सो अपायगामी होति । समज्जदानं...पे०... इत्थिदानं...पे०... उसभदानं...

पे०... चित्तकम्मदानं... पे०... सत्थदानं ... पे०... विसदानं... पे०... सङ्खलिकदानं... पे०... कुक्कुटसूकरदानं... पे०... तुलाकूटमानकूटदानं, भन्ते नागसेन, लोके अदानसम्मत्तं होति, यो तं दानं देति, सो अपायगामी होति । इमानि खो, भन्ते नागसेन, दस दानानि लोके अदानसम्मत्तानि, यो तानि दानानि देति, सो अपायगामी होती”ति ।

“नाहं तं, महाराज, अदानसम्मत्तं पुच्छामि, इमं ख्वाहं, महाराज, तं पुच्छामि ‘अत्थि पन, महाराज, लोके ठपनीयं दानं, यं दक्खिण्ये अनुप्पत्ते न दातब्ब’न्ति । “नत्थि, भन्ते नागसेन, लोके ठपनीयं दानं । यं दक्खिण्ये अनुप्पत्ते न दातब्बं, चित्तप्पसादे उप्पन्ने केचि दक्खिण्य्यानं भोजनं देन्ति, केचि अच्छादनं, केचि सयनं, केचि आवसथं, केचि अत्थरणपावुरणं, केचि दासिदासं, केचि खेत्तवत्थुं, केचि द्विपदचतुप्पदं, केचि सतं सहस्सं सतसहस्सं, केचि महारज्जं, केचि जीवितम्पि देन्ती”ति । “यदि पन, महाराज, केचि जीवितम्पि देन्ति, किं कारणा वेस्सन्तरं दानपतिं अतिबाळ्हं परिपातेसि सुदिन्ने पुत्ते च दारे च?

“अपि नु खो, महाराज, अत्थि लोकपकति लोकाचिण्णं, लभति पिता पुत्तं इणट्ठो वा आजीविकपकतो वा आवपितुं वा [आधापेतुं वा (स्या०), आधिपितुं वा (क०)] विक्किणितुं वा”ति? “आम, भन्ते, लभति पिता पुत्तं इणट्ठो वा आजीविकपकतो वा आवपितुं वा विक्किणितुं वा”ति । “यदि, महाराज, लभति पिता पुत्तं इणट्ठो वा आजीविकपकतो वा आवपितुं वा विक्किणितुं वा, वेस्सन्तरोपि, महाराज, राजा अलभमानो सब्बज्जुतजाणं उपद्दुतो दुक्खितो तस्स धम्मधनस्स पटिलाभाय पुत्तदारं आवपेसि च विक्किणि च । इति, महाराज, वेस्सन्तरेन रज्जा अज्जेसं दिन्नं येव दिन्नं, कतं येव कतं । किस्स पन त्वं, महाराज, तेन दानेन वेस्सन्तरं दानपतिं अतिबाळ्हं अपसादेसी”ति?

“नाहं, भन्ते नागसेन, वेस्सन्तरस्स दानपतिनो दानं गरहामि, अपि च पुत्तदारं याचन्ते निमिनिन्त्वा अत्तानं दातब्ब’न्ति । “एतं खो, महाराज, असब्धिकारणं, यं पुत्तदारं याचन्ते अत्तानं ददेय्य, यं यं हि याचन्ते तं तदेव दातब्बं, एतं सप्पुरिसानं कम्मं । यथा, महाराज, कोचि पुरिसो पानीयं आहरापेय्य, तस्स यो भोजनं ददेय्य, अपि नु सो, महाराज, पुरिसो तस्स किच्चकारी अस्सा”ति? “न हि, भन्ते, यं सो आहरापेति, तमेव तस्स देन्तो किच्चकारी अस्सा”ति । “एवमेव खो, महाराज, वेस्सन्तरो राजा ब्राह्मणे पुत्तदारं याचन्ते पुत्तदारं येव अदासि । सचे, महाराज, ब्राह्मणो वेस्सन्तरस्स सरीरं याचेय्य, न सो, महाराज, अत्तानं रक्खेय्य न कम्पेय्य न रज्जेय्य, तस्स दिन्नं परिच्चत्तं येव सरीरं भवेय्य । सचे, महाराज, कोचि वेस्सन्तरं दानपतिं उपगन्त्वा याचेय्य ‘दासत्तं मे उपेही’ति, दिन्नं परिच्चत्तं येवस्स सरीरं भवेय्य, न सो दत्त्वा तपेय्य [ठपेय्य (सी०)], रज्जो, महाराज, वेस्सन्तरस्स कायो बहुसाधारणो ।

“यथा, महाराज, पक्का मंसपेसि बहुसाधारणा, एवमेव खो, महाराज, रज्जो वेस्सन्तरस्स कायो बहुसाधारणो । यथा वा पन, महाराज, फलितो [फलिनो (?)] रुक्खो नानादिजगणसाधारणो, एवमेव खो, महाराज, रज्जो वेस्सन्तरस्स कायो बहुसाधारणो । किं कारणा? ‘एवाहं पटिपज्जन्तो सम्मासम्बोधिं पापुणिस्सामी’ति ।

“यथा, महाराज, पुरिसो अधनो धनत्थिको धनपरियेसनं चरमानो अजपथं सङ्कुपथं वेत्तपथं गच्छति, जलथलवाणिज्जं करोति, कायेन वाचाय मनसा धनं आराधेति, धनप्पटिलाभाय वायमति । एवमेव खो, महाराज, वेस्सन्तरो दानपति अधनो बुद्धधनेन सब्बज्जुतजाणरतनप्पटिलाभाय याचकानं धनधज्जं दासिदासं यानवाहनं सकलसापतेय्यं सकं पुत्तदारं अत्तानज्ज चजित्वा सम्मासम्बोधिं येव परियेसति ।

“यथा वा पन, महाराज, अमच्चो मुद्दकामो मुद्दाधिकरणं यं किज्जि गोहे धनधज्जं हिरज्जसुवण्णं, तं सब्बं दत्त्वापि

मुहपटिलाभाय वायमति । एवमेव खो, महाराज, वेस्सन्तरो दानपति सब्बं तं बाहिरब्भन्तरधनं दत्वा जीवितम्पि परेसं दत्वा सम्मासम्बोधिं येव परियेसति ।

“अपि च, महाराज, वेस्सन्तरस्स दानपतिनो एवं अहोसि ‘यं सो ब्राह्मणो याचति, तमेवाहं तस्स देन्तो किच्चकारी नाम होमी’ति, एवं सो तस्स पुत्तदारमदासि । न खो, महाराज, वेस्सन्तरो दानपति देस्सताय ब्राह्मणस्स पुत्तदारमदासि, न अदस्सनकामताय पुत्तदारमदासि, न अतिबहुका मे पुत्तदारा, ‘न सक्कोमि ते पोसेतु’न्ति पुत्तदारमदासि, न उक्कण्ठितो ‘अप्पिया मे’ति नीहरितुकामताय पुत्तदारमदासि । अथ खो सब्बञ्जुतजाणरतनस्सेव पियत्ता सब्बञ्जुतजाणस्स कारणा वेस्सन्तरो राजा एवरूपं अतुलं विपुलमनुत्तरं पियं मनापं दयितं पाणसमं पुत्तदारदानवरं ब्राह्मणस्स अदासि ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन चरियापिटके —

“‘न मे देस्सा उभो पुत्ता, मही देवी न देस्सिया ।
सब्बञ्जुतं पियं मय्हं, तस्मा पिये अदासह’न्ति ॥

“तस्मा, महाराज, वेस्सन्तरो राजा पुत्तदानं [पुत्तदारं (क०)] दत्वा पण्णसालं पविसित्वा निपज्जि । तस्स अतिपेमेन दुक्खितस्स बलवसोको उप्पज्जि, हृदयवत्थु उण्हमहोसि । नासिकाय अप्पहोन्तिया मुखेन उण्हे अस्सासपस्सासे विस्सज्जेसि, अस्सूनि परिवत्तित्वा लोहितबिन्दूनि हुत्वा नेत्तेहि निक्खमिंसु । एवमेव खो, महाराज, दुक्खेन वेस्सन्तरो राजा ब्राह्मणस्स पुत्तदारमदासि ‘मा मे दानपथो परिहायी’ति ।

“अपि च, महाराज, वेस्सन्तरो राजा द्वे अत्थवसे पटिच्च ब्राह्मणस्स द्वे दारके अदासि । कतमे द्वे? दानपथो च मे अपरिहीनो भविस्सति, दुक्खिते च मे पुत्तके वनमूलफलेहि इतोनिदानं अय्यको मोचेस्सतीति । जानाति हि, महाराज, वेस्सन्तरो राजा ‘न मे दारका सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं, इमे च दारके अय्यको निक्खिणस्सति, एवं अम्हाकम्पि गमनं भविस्सती’ति । इमे खो, महाराज, द्वे अत्थवसे पटिच्च ब्राह्मणस्स द्वे दारके अदासि ।

“अपि च, महाराज, वेस्सन्तरो राजा जानाति ‘अयं खो ब्राह्मणो जिण्णो वुड्ढो महल्लको दुब्बलो भग्गो दण्डपरायणो खीणायुको परित्तपुज्जो, नेसो समत्थो इमे दारके दासभोगेन भुज्जितु’न्ति । सक्कुण्येय्य पन, महाराज, पुरिसो पाकतिकेन बलेन इमे चन्दिमसूरिये एवंमहिद्धिके एवंमहानुभावे गहेत्वा पेळाय वा समुग्गे वा पक्खिपित्वा निष्पभे कत्वा थालकपरिभोगेन [पदीपपरिभोगेन (स्या०)] परिभुज्जितु’न्ति? ‘न हि, भन्ते’ति । “एवमेव खो, महाराज, इमस्मिं लोके चन्दिमसूरियप्पटिभागस्स वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुन्ति ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं । यथा, महाराज, रज्जो चक्कवत्तिस्स मणिरतनं सुभं जातिमन्तं अट्ठंसं सुपरिकम्मकतं चतुहत्थायामं सकटनाभिपरिणाहं न सक्का केनचि पिलोतिकाय वेठेत्वा पेळाय पक्खिपित्वा सत्थकनिसानपरिभोगेन परिभुज्जितुं, एवमेव खो, महाराज, लोके चक्कवत्तिरज्जो मणिरतनप्पटिभागस्स वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं । यथा, महाराज, तिधा पभिन्नो सब्बसेतो सत्तप्पतिट्ठितो अट्ठरतनुब्बेधो नवरतनायामपरिणाहो पासादिको दस्सनीयो उपोसथो

नागराजा न सक्का केनचि सुप्पेन वा सरावेन वा पिदहितुं, गोवच्छको विय वच्छकसालाय पक्खिपित्वा परिहरितुं वा, एवमेव खो, महाराज, लोके उपोसथनागराजप्पटिभागस्स वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं । यथा, महाराज, महासमुद्धो दीघपुथुलवित्थिण्णो गम्भीरो अप्पमेय्यो दुरुत्तरो अपरियोगाळ्हो अनावटो न सक्का केनचि सब्बत्थ पिदहित्वा एकतित्थेन परिभोगं कातुं, एवमेव खो, महाराज, लोके महासमुद्धप्पटिभागस्स वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं । यथा, महाराज, हिमवन्तो पब्बतराजा पञ्चयोजनसतं अच्चुगगतो नभे तिसहस्सयोजनायामवित्थारो चतुरासीतिकूटसहस्सप्पटिमण्डितो पञ्चन्नं महानदीसतानं पभवो महाभूतगणालयो नानाविधगन्धधरो दिब्बोसधसतसमलङ्कितो नभे वलाहको विय अच्चुगगतो दिस्सति, एवमेव खो, महाराज, लोके हिमवन्तपब्बतराजप्पटिभागस्स वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं । यथा, महाराज, रत्तन्धकारतिमिसायं उपरिपब्बतगगे जलमानो महाअग्गिक्खन्धो सुविदूरेपि पज्जायति, एवमेव खो, महाराज, वेस्सन्तरो राजा पब्बतगगे जलमानो महाअग्गिक्खन्धो विय सुविदूरेपि पाकटो पज्जायति, तस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं । यथा, महाराज, हिमवन्ते पब्बते नागपुप्फसमये उज्जुवाते वायन्ते दस द्वादस योजनानि पुप्फगन्धो वायति, एवमेव खो, महाराज, वेस्सन्तरस्स रज्जो अपि योजनसहस्सेहिपि याव अकनिट्ठभवनं एत्थन्तरे सुरासुरगरुळ्ळगन्धव्यक्खरक्खसमहोरगकिन्नरइन्दभवनेसु कित्तिसद्धो अब्भुगगतो, सीलवरगन्धो चस्स सम्पवायति, तेन तस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुज्जितुं । अनुसिद्धो, महाराज, जाली कुमारो पितरा वेस्सन्तरेन रज्जा ‘अय्यको ते, तात, तुम्हे ब्राह्मणस्स धनं दत्त्वा निक्किणन्तो तं निक्खसहस्सं दत्त्वा निक्किणातु, कण्हाजिनं निक्किणन्तो दाससतं दासिसतं हत्थिसतं अस्ससतं धेनुसतं उसभसतं निक्खसतन्ति सब्बसतं दत्त्वा निक्किणातु, यदि ते, तात, अय्यको तुम्हे ब्राह्मणस्स हत्थतो आणाय बलसा मुधा गण्हाति, मा तुम्हे अय्यकस्स वचनं करित्थ, ब्राह्मणस्सेव अनुयायिनो होथा’ति, एवमनुसासित्वा पुत्ते पेसेसि, ततो जालीकुमारो गन्त्वा अय्यकेन पुट्ठो कथेसि —

“‘सहस्सगधं हि मं तात, ब्राह्मणस्स पिता अदा ।

अथो कण्हाजिनं कज्जं, हत्थीनज्ज सतेन चा’”ति ॥

“सुनिब्बेठितो, भन्ते नागसेन, पज्जो; सुभिन्नं दिट्ठिजालं; सुमदितो परवादो; सकसमयो सुदीपितो; व्यज्जनं सुपरिसोधितं; सुविभत्तो अत्थो; एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

वेस्सन्तरपज्जो पठमो ।

२. दुक्करकारिकपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, सब्बेव बोधिसत्ता दुक्करकारिकं करोन्ति, उदाहु गोतमेनेव बोधिसत्तेन दुक्करकारिका कता”ति? “नत्थि, महाराज, सब्बेसं बोधिसत्तानं दुक्करकारिका, गोतमेनेव बोधिसत्तेन दुक्करकारिका कता”ति ।

“भन्ते नागसेन, यदि एवं अयुत्तं, यं बोधिसत्तानं बोधिसत्तेहि वेमत्तता होती”ति । “चतूहि, महाराज, ठानेहि बोधिसत्तानं बोधिसत्तेहि वेमत्तता होती । कतमेहि चतूहि? कुलवेमत्तता पधानवेमत्तता [अद्धानवेमत्तता (सी० स्या० पी०)] आयुवेमत्तता पमाणवेमत्तताति । इमेहि खो, महाराज, चतूहि ठानेहि बोधिसत्तानं बोधिसत्तेहि वेमत्तता होती । सब्बेसम्पि, महाराज, बुद्धानं रूपे सीले समाधिम्हि पञ्जाय विमुत्तिया विमुत्तिजाणदस्सने चतुवेसारज्जे दसतथागतबले छअसाधारणजाणे चुहसबुद्धजाणे अट्टारसबुद्धधम्मे केवले च बुद्धगुणे [बुद्धधम्मे (सी० पी०)] नत्थि वेमत्तता, सब्बेपि बुद्धा बुद्धधम्मेहि समसमा”ति ।

“यदि, भन्ते नागसेन, सब्बेपि बुद्धा बुद्धधम्मेहि समसमा, केन कारणेन गोतमेनेव बोधिसत्तेन दुक्करकारिका कता”ति? “अपरिपक्के, महाराज, जाणे अपरिपक्काय बोधिया गोतमो बोधिसत्तो नेक्खम्ममभिनिक्खन्तो अपरिपक्कं जाणं परिपाचयमानेन दुक्करकारिका कता”ति ।

“भन्ते नागसेन, केन कारणेन बोधिसत्तो अपरिपक्के जाणे अपरिपक्काय बोधिया महाभिनिक्खमनं निक्खन्तो, ननु नाम जाणं परिपाचेत्वा परिपक्के जाणे निक्खमितब्ब”न्ति?

“बोधिसत्तो, महाराज, विपरीतं इत्थागारं दिस्वा विष्पटिसारी अहोसि, तस्स विष्पटिसारिस्स अरति उप्पज्जि, अरतिचित्तं उप्पन्नं दिस्वा अज्जतरो मारकायिको देवपुत्तो ‘अयं खो कालो अरतिचित्तस्स विनोदनाया’ति वेहासे ठत्वा इदं वचनमब्रवी —

“मारिस्, मा खो त्वं उक्कण्ठितो अहोसि, इतो ते सत्तमे दिवसे दिब्बं चक्करतनं पातुभविस्सति सहस्सारं सनेमिकं सनाभिकं सब्बाकारपरिपूरं, पथविगतानि च ते रतनानि आकासद्वानि च सयमेव उपगच्छिस्सन्ति, द्विसहस्सपरित्तदीपपरिवारेसु चतूसु महादीपेसु एकमुखेन आणा पवत्तिस्सति, परोसहस्सज्च ते पुत्ता भविस्सन्ति सूरा वीरङ्गरूपा परसेनप्पमद्वना, तेहि पुत्तेहि परिकिण्णो सत्तरतनसमन्नागतो चतुद्दीपमनुसासिस्ससी”ति ।

“यथा नाम दिवससन्तत्तं अयोसूलं सब्बत्थ उपडहन्तं कण्णसोतं पविसेय्य, एवमेव खो, महाराज, बोधिसत्तस्स तं वचनं कण्णसोतं पविसिन्थ, इति सो पकतियाव उक्कण्ठितो तस्सा देवताय वचनेन भिय्योसोमत्ताय उब्बिज्जि संविज्जि संवेगमापज्जि ।

“यथा पन, महाराज, महतिमहाअग्निक्खन्धो जलमानो अज्जेन कट्ठेन उपडहितो भिय्योसोमत्ताय जलेय्य, एवमेव खो, महाराज, बोधिसत्तो पकतियाव उक्कण्ठितो तस्सा देवताय वचनेन भिय्योसोमत्ताय उब्बिज्जि संविज्जि संवेगमापज्जि ।

“यथा वा पन, महाराज, महापथवी पकतितिन्ता निब्बत्तहरितसद्वला आसित्तोदका चिक्खल्लजाता पुनदेव महामेघे अभिवुट्ठे भिय्योसोमत्ताय चिक्खल्लतरा अस्स, एवमेव खो, महाराज, बोधिसत्तो पकतियाव उक्कण्ठितो तस्सा देवताय वचनेन भिय्योसोमत्ताय उब्बिज्जि संविज्जि संवेगमापज्जी”ति ।

“अपि नु खो, भन्ते नागसेन, बोधिसत्तस्स यदि सत्तमे दिवसे दिब्बं चक्करतनं निब्बत्तेय्य, पटिनिवत्तेय्य बोधिसत्तो दिब्बे चक्करतने निब्बत्ते”ति? “न हि, महाराज, सत्तमे दिवसे बोधिसत्तस्स दिब्बं चक्करतनं निब्बत्तेय्य, अपि च पलोभनत्थाय ताय देवताय मुसा भणितं, यदिपि, महाराज, सत्तमे दिवसे दिब्बं चक्करतनं निब्बत्तेय्य, बोधिसत्तो न निवत्तेय्य। किं कारणं? ‘अनिच्च’न्ति, महाराज, बोधिसत्तो दळ्हं अग्गहेसि, ‘दुक्खं अनत्ता’ति दळ्हं अग्गहेसि, उपादानक्खयं पत्तो।

“यथा, महाराज, अनोतत्तदहतो उदकं गङ्गं नदिं पविसति, गङ्गाय नदिया महासमुद्वं पविसति, महासमुद्वतो पातालमुखं पविसति, अपि नु, महाराज, तं उदकं पातालमुखगतं पटिनिवत्तित्वा महासमुद्वं पविसेय्य, महासमुद्वतो गङ्गं नदिं पविसेय्य, गङ्गाय नदिया पुन अनोतत्तं पविसेय्या”ति? “न हि, भन्ते”ति। “एवमेव खो, महाराज, बोधिसत्तेन कप्पानं सतसहस्सं चतुरो च असङ्ख्येय्ये कुसलं परिपाचितं इमस्स भवस्स कारणा, सोयं अन्तिमभवो अनुप्पत्तो परिपक्वं बोधिजाणं छहि वस्सेहि बुद्धो भविस्सति सब्बज्जू लोके अग्गपुग्गलो, अपि नु खो, महाराज, बोधिसत्तो चक्करतनकारणा [चक्करतनस्स कारणा (सी० स्या० पी०)] पटिनिवत्तेय्या”ति [परिनिवत्तेय्याति (सी० पी० क०)]? “न हि, भन्ते”ति।

“अपि च, महाराज, महापथवी परिवत्तेय्य सकानना सपब्बता, नत्वेव बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्वा सम्मासम्बोधिं। आरोहेय्यपि चे, महाराज, गङ्गाय उदकं पटिसोतं, नत्वेव बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्वा सम्मासम्बोधिं; विसुस्सेय्यपि चे, महाराज, महासमुद्वो अपरिमितजलधरो गोपदे उदकं विय, नत्वेव बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्वा सम्मासम्बोधिं; फलेय्यपि चे, महाराज, सिनेरुपब्बतराजा सतथा वा सहस्सथा वा, नत्वेव बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्वा सम्मासम्बोधिं; पतेय्युम्पि चे, महाराज, चन्दिमसूरिया सतारका लेडु विय छमायं, नत्वेव बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्वा सम्मासम्बोधिं; संवत्तेय्यपि चे, महाराज, आकासो किलज्जमिव, नत्वेव बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्वा सम्मासम्बोधिं। किं कारणा? पदालितत्ता सब्बबन्धनान”न्ति।

“भन्ते नागसेन, कति लोके बन्धनानी”ति? “दस खो पनिमानि, महाराज, लोके बन्धनानि, येहि बन्धनेहि बद्धा सत्ता न निक्खमन्ति, निक्खमित्वापि पटिनिवत्तन्ति। कतमानि दस? माता, महाराज, लोके बन्धनं, पिता, महाराज, लोके बन्धनं, भरिया, महाराज, लोके बन्धनं, पुत्ता, महाराज, लोके बन्धनं, जाती, महाराज, लोके बन्धनं, मित्तं, महाराज, लोके बन्धनं, धनं, महाराज, लोके बन्धनं, लाभसक्कारो, महाराज, लोके बन्धनं, इस्सरियं, महाराज, लोके बन्धनं, पञ्च कामगुणा, महाराज, लोके बन्धनं, इमानि खो महाराज दस लोके बन्धनानि, येहि बन्धनेहि बद्धा सत्ता न निक्खमन्ति, निक्खमित्वापि पटिनिवत्तन्ति, तानि दस बन्धनानि बोधिसत्तस्स छिन्नानि पदालितानि, तस्मा, महाराज, बोधिसत्तो न पटिनिवत्तती”ति।

“भन्ते नागसेन, यदि बोधिसत्तो उप्पन्ने अरतिचित्ते देवताय वचनेन अपरिपक्वे जाणे अपरिपक्काय बोधिया नेक्खम्ममभिनिक्खन्तो, किं तस्स दुक्करकारिकाय कताय, ननु नाम सब्बभक्खेन भवितब्बं जाणपरिपाकं आगमयमानेना”ति?

“दस खो पनिमे, महाराज, पुग्गला लोकस्मिं ओज्जाता अवज्जाता हीळिता खीळिता गरहिता परिभूता अचिक्कीकता। कतमे दस? इत्थी, महाराज, विधवा लोकस्मिं ओज्जाता अवज्जाता हीळिता खीळिता गरहिता परिभूता अचिक्कीकता। दुब्बलो, महाराज, पुग्गलो...पे०... अमित्तजाति, महाराज, पुग्गलो...पे०... महग्घसो, महाराज, पुग्गलो...पे०... अगरुकुलवासिको, महाराज, पुग्गलो...पे०... पापमित्तो, महाराज, पुग्गलो...पे०... धनहीनो, महाराज, पुग्गलो...पे०... आचारहीनो, महाराज, पुग्गलो...पे०... कम्महीनो, महाराज, पुग्गलो...पे०... पयोगहीनो, महाराज, पुग्गलो लोकस्मिं

ओज्जातो अवज्जातो हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचिक्कीकतो । इमे खो, महाराज, दस पुग्गला लोकस्मिं ओज्जाता अवज्जाता हीळिता खीळिता गरहिता परिभूता अचिक्कीकता । इमानि खो, महाराज, दस ठानानि अनुस्सरमानस्स बोधिसत्तस्स एवं सज्जा उप्पज्जि ‘माहं कम्महीनो अस्सं पयोगहीनो गरहितो देवमनुस्सानं, यंनूनाहं कम्मस्सामी अस्सं कम्मगरु कम्माधिपतेय्यो कम्मसीलो कम्मधोरहो कम्मनिकेतवा अप्पमत्तो विहरेय्यं’न्ति, एवं खो, महाराज, बोधिसत्तो जाणं परिपाचेन्तो दुक्करकारिकं अकासी’ति ।

“भन्ते नागसेन, बोधिसत्तो दुक्करकारिकं करोन्तो एवमाह ‘न खो पनाहं इमाय कटुकाय दुक्करकारिकाय अधिगच्छामि उत्तरिमनुस्सधम्मं अलमरियजाणदस्सनविसेसं, सिया नु खो अज्जो मग्गो बोधाया’ति । अपि नु तस्मिं समये बोधिसत्तस्स मग्गं आरब्ध सतिसम्मोसो अहोसी’ति?

“पञ्चवीसति खो पनिमे, महाराज, चित्तदुब्बलीकरणा धम्मा, येहि दुब्बलीकतं चित्तं न सम्मा समाधियति आसवानं खयाय । कतमे पञ्चवीसति? कोधो, महाराज, चित्तदुब्बलीकरणो धम्मो, येन दुब्बलीकतं चित्तं न सम्मा समाधियति आसवानं खयाय, उपनाहो...पे०... मक्खो...पे०... पळासो...पे०... इस्सा...पे०... मच्छरियं...पे०... माया...पे०... साठेय्यं...पे०... थम्भो...पे०... सारम्भो...पे०... मानो...पे०... अतिमानो...पे०... मदो...पे०... पमादो...पे०... थिनमिद्धं...पे०... तन्दि [नन्दी (पी० क०)] ...पे०... आलस्यं...पे०... पापमित्तता...पे०... रूपा...पे०... सद्दा...पे०... गन्धा...पे०... रसा...पे०... फोटुब्बा...पे०... खुदापिपासा...पे०... अरति, महाराज, चित्तदुब्बलीकरणो धम्मो, येन दुब्बलीकतं चित्तं न सम्मा समाधियति आसवानं खयाय । इमे खो, महाराज, पञ्चवीसति चित्तदुब्बलीकरणा धम्मा, येहि दुब्बलीकतं चित्तं न सम्मा समाधियति आसवानं खयाय ।

बोधिसत्तस्स खो, महाराज, खुदापिपासा [खुदापिपासा (सी० पी० क०)] कायं परियादियिंसु, काये परियादिन्ने चित्तं न सम्मा समाधियति आसवानं खयाय । सतसहस्सं, महाराज, कप्पानं [कप्पे (क०)] चतुरो च असङ्ख्येय्ये कप्पे बोधिसत्तो चतुन्नं येव अरियसच्चानं अभिसमयं अन्वेसि तासु तासु जातीसु, किं पनस्स पच्छिमे भवे अभिसमयजातियं मग्गं आरब्ध सतिसम्मोसो हेस्सति? अपि च, महाराज, बोधिसत्तस्स सज्जामत्तं उप्पज्जि ‘सिया नु खो अज्जो मग्गो बोधाया’ति । पुब्बे खो, महाराज, बोधिसत्तो एकमासिको समानो पितु सक्कस्स कम्मन्ते सीताय जम्बुच्छायाय सिरिसयने पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नो विविच्चेव कामेहि विचिच्च अकुसलेहि धम्मेहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहासि...पे०... चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहासी’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामि, जाणं परिपाचेन्तो बोधिसत्तो दुक्करकारिकं अकासी’ति ।

दुक्करकारिकपज्जो दितियो ।

३. कुसलाकुसलबलवतरपज्जो

३. “भन्ते नागसेन, कतमं अधिमत्तं बलवतरं कुसलं वा अकुसलं वा’ति? “कुसलं, महाराज, अधिमत्तं बलवतरं, नो तथा अकुसल’न्ति । “नाहं, भन्ते नागसेन, तं वचनं सम्पटिच्छामि ‘कुसलं अधिमत्तं बलवतरं, नो तथा अकुसल’न्ति, दिस्सन्ति, भन्ते नागसेन, इध पाणातिपातिनो अदिन्नादायिनो कामेसुमिच्छाचारिनो मुसावादिनो गामघातिका पन्थदूसका नेकतिका वज्जनिका, सब्बे ते तावतकेन पापेन लभन्ति हत्थच्छेदं पादच्छेदं हत्थपादच्छेदं कण्णच्छेदं नासच्छेदं कण्णनासच्छेदं बिलङ्गथालिकं सङ्खुमुण्डिकं राहुमुखं जोतिमालिकं हत्थपज्जोतिकं एरकवत्तिकं चीरकवासिकं एणेय्यकं

बळिसमंसिकं कहापणिकं खारापतच्छिकं पलिघपरिवत्तिकं पलालपीठकं तत्तेनपि तेलेन ओसिञ्चनं सुनखेहिपि खादापनं जीवसूलारोपनं असिनापि सीसच्छेदं, केचि रत्तिं पापं कत्वा रत्तिं येव विपाकं अनुभवन्ति, केचि रत्तिं कत्वा दिवा येव अनुभवन्ति, केचि दिवा कत्वा दिवा येव अनुभवन्ति, केचि दिवा कत्वा रत्तिं येव अनुभवन्ति, केचि द्वे तयो दिवसे वीतिवत्ते अनुभवन्ति, सब्बेपि ते दिट्ठेव धम्मे विपाकं अनुभवन्ति । अत्थि पन, भन्ते नागसेन, कोचि एकस्स वा द्विन्नं वा तिण्णं वा चतुन्नं वा पञ्चन्नं वा दसन्नं वा सतस्स वा सहस्सस्स वा सतसहस्सस्स वा सपरिवारं दानं दत्वा दिट्ठधम्मिकं भोगं वा यसं वा सुखं वा अनुभविता सीलेन वा उपोसथकम्मेन वा”ति?

“अत्थि, महाराज, चत्तारो पुरिसा दानं दत्वा सीलं समादियित्वा उपोसथकम्मं कत्वा दिट्ठेव धम्मे तेनेव सरीरदेहेन तिदसपुरे समनुपत्ता”ति [यसमनुपत्ताति (सी० पी०)] । “को च को च भन्ते”ति? “मन्धाता, महाराज, राजा, निमि राजा, साधीनो राजा, गुत्तिलो च गन्धब्बो”ति ।

“भन्ते नागसेन, अनेकेहि तं भवसहस्सेहि अन्तरितं, द्विन्नम्पेतं अम्हाकं [दीपितं, अम्हाकम्पेतं (क०)] परोक्खं, यदि समत्थोसि वत्तमानके भवे भगवतो धरमानकाले कथेही”ति? “वत्तमानकेपि, महाराज, भवे पुण्णको दासो थेरस्स सारिपुत्तस्स भोजनं दत्वा तदहेव सेट्ठिद्वानं अञ्जुपगतो, सो एतरहि पुण्णको सेट्ठीति पञ्जायि, गोपालमाता देवी अत्तनो केसे विक्किणित्वा लद्धेहि अट्ठहि कहापणेहि थेरस्स महाकच्चायनस्स अत्तट्ठमकस्स पिण्डपातं दत्वा तदहेव रज्जो चन्दपज्जोतस्स [उदेनस्स (सी० पी०)] अगमहेसिट्ठानं पत्ता । सुप्पिया उपासिका अञ्जतरस्स गिलानभिक्षुनो अत्तनो ऊरुमंसेन पटिच्छादनीयं दत्वा दुतियदिवसे येव रूळहवणा सञ्छवी [सञ्छवी (सी० पी०)] अरोगा जाता । मल्लिका देवी भगवतो आभिदोसिकं कुम्मासपिण्डं दत्वा तदहेव रज्जो कोसलस्स अगमहेसी जाता । सुमनो मालाकारो अट्ठहि सुमनपुप्फमुट्ठीहि भगवन्तं पूजेत्वा तं दिवसं येव महासम्पत्तिं पत्तो । एकसाटको ब्राह्मणो उत्तरसाटकेन भगवन्तं पूजेत्वा तं दिवसं येव सब्बट्ठकं लभि, सब्बेपेते, महाराज, दिट्ठधम्मिकं भोगञ्च यसञ्च अनुभविंसू”ति ।

“भन्ते नागसेन, विचिनित्वा परियेसित्वा छ जने येव अदसासी”ति । “आम, महाराजा”ति । “तेन हि, भन्ते नागसेन, अकुसलं येव अधिमत्तं बलवतरं, नो तथा कुसलं । अहज्झि, भन्ते नागसेन, एकदिवसं येव दसपि पुरिसे पस्सामि पापस्स कम्मस्स विपाकेन सूलेसु आरोपेन्ते, वीसम्पि तिसम्पि चत्तालीसम्पि पञ्जासम्पि पुरिससतम्पि पुरिससहस्सम्पि पस्सामि पापस्स कम्मस्स विपाकेन सूलेसु आरोपेन्ते । नन्दकुलस्स, भन्ते नागसेन, भद्दसालो नाम सेनापतिपुत्तो अहोसि । तेन च रज्जा चन्दगुत्तेन सङ्गामो समुपब्यूळ्हो अहोसि । तस्मिं खो पन, भन्ते नागसेन, सङ्गामे उभतो बलकाये असीतिकबन्धरूपानि अहेसुं, एकस्मिं किर सीसकबन्धे परिपाते [परिपुण्णे (सब्बत्थ)] एकं कबन्धरूपं उट्ठहति, सब्बेपेते पापस्सेव कम्मस्स विपाकेन अनयव्यसनं आपन्ना । इमिनापि, भन्ते नागसेन, कारणेन भणामि अकुसलं येव अधिमत्तं बलवतरं, नो तथा कुसल”न्ति ।

“सुय्यति, भन्ते नागसेन, इमस्मिं बुद्धसासने कोसलेन रज्जा असदिसदानं दिन्न”न्ति? “आम, महाराज, सुय्यती”ति । “अपि नु खो, भन्ते नागसेन, कोसलराजा तं असदिसं दानं दत्वा ततोनिदानं कञ्चि दिट्ठधम्मिकं भोगं वा यसं वा सुखं वा पटिलभी”ति [पटिलभतीति (क०)]? “न हि, महाराजा”ति । “यदि, भन्ते नागसेन, कोसलराजा एवरूपं अनुत्तरं दानं दत्वापि न लभि [न लभति (क०)] ततोनिदानं कञ्चि दिट्ठधम्मिकं भोगं वा यसं वा सुखं वा, तेन हि, भन्ते नागसेन, अकुसलं येव अधिमत्तं बलवतरं, नो तथा कुसल”न्ति ।

“परित्तत्ता, महाराज, अकुसलं खिप्पं परिणमति, विपुलत्ता कुसलं दीघेन कालेन परिणमति, उपमायपि, महाराज, एतं

उपपरिक्खितब्बं। यथा, महाराज, अपरन्ते जनपदे कुमुदभण्डिका नाम धञ्जजाति मासलूना [मासपूरा (क०)] अन्तोगेहगता होति, सालयो छप्पञ्चमासेहि परिणमन्ति, किं पनेत्थ, महाराज, अन्तरं को विसेसो कुमुदभण्डिकाय च सालीनञ्चा'ति? “परित्तत्ता, भन्ते, कुमुदभण्डिकाय, विपुलत्ता च सालीनं। सालयो, भन्ते नागसेन, राजारहा राजभोजनं, कुमुदभण्डिका दासकम्मकरानं भोजन'न्ति। “एवमेव खो, महाराज, परित्तत्ता अकुसलं खिप्पं परिणमति, विपुलत्ता कुसलं दीघेन कालेन परिणमती'ति।

“यं तत्थ, भन्ते नागसेन, खिप्पं परिणमति, तं नाम लोके अधिमत्तं बलवतरं, तस्मा अकुसलं बलवतरं, नो तथा कुसलं। यथा नाम, भन्ते नागसेन, यो कोचि योधो महतिमहायुद्धं पविसित्वा पटिसत्तुं उपकच्छके गहेत्वा आकड्ढित्वा खिप्पतरं सामिनो उपनेय्य, सो योधो लोके समत्थो सूरु नाम। यो च भिसक्को खिप्पं सल्लं उद्धरति रोगमपनेति, सो भिसक्को छेको नाम। यो गणको सीघसीघं गणत्वा खिप्पं दस्सयति, सो गणको छेको नाम। यो मल्लो खिप्पं पटिमल्लं उक्खिपित्वा उत्तानकं पातेति, सो मल्लो समत्थो सूरु नाम। एवमेव खो, भन्ते नागसेन, यं खिप्पं परिणमति कुसलं वा अकुसलं वा, तं लोके अधिमत्तं बलवतर'न्ति।

“उभयम्पि तं, महाराज, कम्मं सम्परायवेदनीयमेव, अपि च खो अकुसलं सावज्जताय खणेन दिट्ठधम्मवेदनीयं होति, पुब्बकेहि, महाराज, खत्तियेहि ठपितो एसो नियमो ‘यो पाणं हनति, सो दण्डारहो...पे०... यो अदिन्नं आदियति...पे०... यो परदारं गच्छति...पे०... यो मुसा भणति...पे०... यो गामं घातेति...पे०... यो पन्थं दूसेति...पे०... यो निकतिं करोति...पे०... यो वञ्चनं करोति, सो दण्डारहो वधितब्बो छेत्तब्बो भेत्तब्बो हन्तब्बो'ति। तं ते उपादाय विचिनित्वा विचिनित्वा दण्डेन्ति वधेन्ति छिन्दन्ति भिन्दन्ति हनन्ति च, अपि नु, महाराज, अत्थि केहिचि ठपितो नियमो ‘यो दानं वा देति, सीलं वा रक्खति, उपोसथकम्मं वा करोति, तस्स धनं वा यसं वा दातब्ब'न्ति; अपि नु तं विचिनित्वा विचिनित्वा धनं वा यसं वा देन्ति, चोरस्स कतकम्मस्स वधबन्धनं विया'ति? “न हि, भन्ते'ति। “यदि, महाराज, दायकानं विचिनित्वा विचिनित्वा धनं वा यसं वा ददेय्युं, कुसलम्पि दिट्ठधम्मवेदनीयं भवेय्य, यस्मा च खो, महाराज, दायके न विचिनन्ति ‘धनं वा यसं वा दस्सामा'ति, तस्मा कुसलं न दिट्ठधम्मवेदनीयं। इमिना, महाराज, कारणेन अकुसलं दिट्ठधम्मवेदनीयं, सम्परायेव सो अधिमत्तं बलवतरं वेदनं वेदयती'ति। “साधु, भन्ते नागसेन, तवादिसेन बुद्धिमन्तेन विना नेसो पज्जो सुनिब्बेठियो, लोकिक्कं, भन्ते नागसेन, लोकुत्तरेन विज्जापित'न्ति।

कुसलाकुसलबलवतरपज्जो ततियो।

४. पुब्बपेतादिसपज्जो

४. “भन्ते नागसेन, इमे दायका दानं दत्त्वा पुब्बपेतानं आदिसन्ति [उद्दिसन्ति (क० सी०)] ‘इदं तेसं पापुणातू'ति, अपि नु ते किञ्चि ततोनिदानं विपाकं पटिलभन्ती'ति? “केचि, महाराज, पटिलभन्ति, केचि नप्पटिलभन्ती'ति। “के, भन्ते, पटिलभन्ति, के नप्पटिलभन्ती'ति? “निरयूपपन्ना, महाराज, नप्पटिलभन्ति, सग्गगता नप्पटिलभन्ति, तिरच्छानयोनिगता नप्पटिलभन्ति, चतुन्नं पेतानं तयो पेटा नप्पटिलभन्ति वन्तासिका खुप्पिपासिनो निज्झामतण्हिका, लभन्ति पेटा परदत्तूपजीविनो, तेपि सरमाना येव लभन्ती'ति।

“तेन हि, भन्ते नागसेन, दायकानं दानं विसोसितं [विसोतं (सी० पी०)] होति अफलं, येसं उद्दिस्स कतं यदि ते नप्पटिलभन्ती'ति? “न हि तं, महाराज, दानं अफलं होति अविपाकं, दायका येव तस्स फलं अनुभवन्ती'ति। “तेन हि,

भन्ते नागसेन, कारणेन मं सज्जापेही”ति । “इध, महाराज, केचि मनुस्सा मच्छमंससुराभत्तखज्जकानि पटियादेत्वा जातिकुलं गच्छन्ति, यदि ते जातका तं उपायनं न सम्पटिच्छेय्युं, अपि नु तं उपायनं विसोसितं गच्छेय्य विनस्सेय्य वा”ति? “न हि, भन्ते, सामिकानं येव तं होती”ति । “एवमेव खो, महाराज, दायका येव तस्स फलं अनुभवन्ति । यथा पन, महाराज, पुरिसो गब्भं पविट्ठो असति पुरतो निक्खमनमुखे केन निक्खमेय्या”ति । “पविट्ठेनेव भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, दायका येव तस्स फलं अनुभवन्ती”ति । “होतु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामि, दायका येव तस्स फलं अनुभवन्ति, न मयं तं कारणं विलोमेमाति ।

“भन्ते नागसेन, यदि इमेसं दायकानं दिन्नदानं पुब्बपेतानं पापुणाति, ते च तस्स विपाकं अनुभवन्ति । तेन हि यो पाणातिपाती लुट्ठो लोहितपाणी पदुट्ठमनसङ्कप्पो मनुस्से घातेत्वा दारुणं कम्मं कत्वा पुब्बपेतानं आदिसेय्य ‘इमस्स मे कम्मस्स विपाको पुब्बपेतानं पापुणातू’ति, अपि नु तस्स विपाको पुब्बपेतानं पापुणाती”ति? “न हि, महाराज”ति ।

“भन्ते नागसेन, को तत्थ हेतु किं कारणं, येन कुसलं पापुणाति अकुसलं न पापुणाती”ति? “नेसो, महाराज, पज्जो पुच्छितब्बो, मा च त्वं, महाराज, ‘विसज्जको अत्थी’ति अपुच्छितब्बं पुच्छि, ‘किस्स आकासो निरालम्बो, किस्स गङ्गा उद्धम्मूखा न सन्दति, किस्स इमे मनुस्सा च दिजा च द्विपदा मिगा चतुप्पदा’ति तम्पि मं त्वं पुच्छिस्ससी”ति । “नाहं तं, भन्ते नागसेन, विहेसापेक्खो पुच्छामि, अपि च निब्बाहनत्थाय [निब्बानत्थाय (क०)] सन्देहस्स पुच्छामि, बहू मनुस्सा लोके वामगामिनो [पापगाहिनो (स्या०)] विचक्खुका, ‘किन्ति ते ओतारं न लभेय्युं’ति एवाहं तं पुच्छामी”ति । “न सक्का, महाराज, सह अकतेन अननुमतेन सह पापं कम्मं संविभजितुं ।

“यथा, महाराज, मनुस्सा उदकनिब्बाहनेन उदकं सुविदूरम्पि हरन्ति, अपि नु, महाराज, सक्का घनमहासेलपब्बतो [पब्बततो (क०)] निब्बाहनेन यथिच्छितं हरितुं”ति? “न हि, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, सक्का कुसलं संविभजितुं, न सक्का अकुसलं संविभजितुं । यथा वा पन, महाराज, सक्का तेलेन पदीपो जालेतुं, अपि नु, महाराज, सक्का उदकेन पदीपो जालेतुं”ति? “न हि, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, सक्का कुसलं संविभजितुं, न सक्का अकुसलं संविभजितुं । यथा वा पन, महाराज, कस्सका तळाकतो उदकं नीहरित्वा धज्जं परिपाचेन्ति, अपि नु खो, महाराज, सक्का महासमुद्धतो उदकं नीहरित्वा धज्जं परिपाचेतुं”ति? “न हि, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, सक्का कुसलं संविभजितुं, न सक्का अकुसलं संविभजितुं”ति ।

“भन्ते नागसेन, केन कारणेन सक्का कुसलं संविभजितुं, न सक्का अकुसलं संविभजितुं । कारणेन मं सज्जापेहि, नाहं अन्धो अनालोको सुत्वा वेदिस्सामी”ति । “अकुसलं, महाराज, थोकं, कुसलं बहुकं, थोकत्ता अकुसलं कत्तारं येव परियादियति, बहुकत्ता कुसलं सदेवकं लोकं अज्झोत्थरती”ति । “ओपम्मं करोही”ति ।

“यथा, महाराज, परित्तं एकं उदकबिन्दु पथवियं निपतेय्य, अपि नु खो तं, महाराज, उदकबिन्दु दसपि द्वादसपि योजनानि अज्झोत्थरेय्या”ति? “न हि, भन्ते, यत्थ तं उदकबिन्दु निपतितं, तत्थेव परियादियती”ति । “केन कारणेन, महाराज”ति? “परित्तत्ता, भन्ते, उदकबिन्दुस्सा”ति । “एवमेव खो, महाराज, परित्तं अकुसलं परित्तत्ता कत्तारं येव परियादियति, न सक्का संविभजितुं ।

“यथा वा पन, महाराज, महतिमहामेघो अभिवस्सेय्य तप्पयन्तो धरणितलं, अपि नु खो सो, महाराज, महामेघो समन्ततो ओत्थरेय्या”ति । “आम, भन्ते, पूरयित्वा सो महामेघो सोब्भसर सरितसाखाकन्दरपदरदहतळाक

[मातिकातळाक (क०)] उदपानपोक्खरणिणो दसपि द्वादसपि योजनानि अज्झोत्थरेय्या”ति । “केन कारणेन, महाराजा”ति? “महन्तत्ता, भन्ते, मेघस्सा”ति । “एवमेव खो, महाराज, कुसलं बहुकं, बहुकत्ता सक्का देवमनुस्सेहिपि संविभजितु”न्ति ।

“भन्ते नागसेन, केन कारणेन अकुसलं थोकं कुसलं बहुतर”न्ति? “इध, महाराज, यो कोचि दानं देति, सीलं समादियति, उपोसथकम्मं करोति, सो हट्ठो पहट्ठो हसितो पमुदितो पसन्नमानसो वेदजातो होति, तस्स अपरापरं पीति उप्पज्जति, पीतिमनस्स भिय्यो भिय्यो कुसलं पवड्ढति ।

“यथा, महाराज, उदपाने बहुसलिलसम्पुण्णे एकेन देसेन उदकं पविसेय्य, एकेन निक्खमेय्य, निक्खमन्तेपि अपरापरं उप्पज्जति, न सक्का होति खयं पापेतुं । एवमेव खो, महाराज, कुसलं भिय्यो भिय्यो पवड्ढति । वस्ससतेपि चे, महाराज, पुरिसो कतं कुसलं आवज्जेय्य, आवज्जिते आवज्जिते भिय्यो भिय्यो कुसलं पवड्ढति । तस्स तं कुसलं सक्का होति यथिच्छकेहि सद्धिं संविभजितुं, इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन कुसलं बहुतरं ।

“अकुसलं पन, महाराज, करोन्तो पच्छा विप्पटिसारी होति, विप्पटिसारिनो चित्तं पटिलीयति पटिकुटति पटिवत्तति न सम्पसारीयति सोचति तप्पति हायति खीयति न परिवड्ढति तत्थेव परियादियति । यथा, महाराज, सुक्खाय नदिया महापुळिनाय उन्नतावनताय कुटिलसङ्कुटिलाय उपरितो परित्तं उदकं आगच्छन्तं हायति खीयति न परिवड्ढति तत्थेव परियादियति । एवमेव खो, महाराज, अकुसलं करोन्तस्स चित्तं पटिलीयति पटिकुटति पटिवत्तति न सम्पसारीयति सोचति तप्पति हायति खीयति न परिवड्ढति तत्थेव परियादियति, इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन अकुसलं थोक”न्ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

पुब्बपेतादिसपज्जो चतुत्थो ।

५. सुपिनपज्जो

५. “भन्ते नागसेन, इमस्मिं लोके नरनारियो सुपिनं पस्सन्ति कल्याणम्पि पापकम्पि, दिट्ठपुब्बम्पि अदिट्ठपुब्बम्पि, कतपुब्बम्पि अकतपुब्बम्पि, खेमम्पि सभयम्पि, दूरेपि सन्तिकेपि, बहुविधानिपि अनेकवण्णसहस्सानि दिस्सन्ति, किञ्चेतं सुपिनं नाम, को चेत्तं पस्सती”ति? “निमित्तमेतं, महाराज, सुपिनं नाम, यं चित्तस्स आपात [आपाथ (सी० पी०)] मुपगच्छति । छयिमे, महाराज, सुपिनं पस्सन्ति, वातिको सुपिनं पस्सति, पित्तिको सुपिनं पस्सति, सेम्हिको सुपिनं पस्सति, देवतूपसंहारतो सुपिनं पस्सति, समुदाचिण्णतो सुपिनं पस्सति, पुब्बनिमित्ततो सुपिनं पस्सति, तत्र, महाराज, यं पुब्बनिमित्ततो सुपिनं पस्सति, तं येव सच्चं, अवसेसं मिच्छा”ति ।

“भन्ते नागसेन, यो पुब्बनिमित्ततो सुपिनं पस्सति, किं तस्स चित्तं सयं गन्त्वा तं निमित्तं विचिनाति, तं वा निमित्तं चित्तस्स आपातमुपगच्छति, अज्जो वा आगन्त्वा तस्स आरोचेती”ति? “न, महाराज, तस्स चित्तं सयं गन्त्वा तं निमित्तं विचिनाति, नापि अज्जो कोचि आगन्त्वा तस्स आरोचेति, अथ खो तं येव निमित्तं चित्तस्स आपातमुपगच्छति । यथा, महाराज, आदासो न सयं कुहिज्जि गन्त्वा छायं विचिनाति, नापि अज्जो कोचि छायं आनेत्वा आदासं आरोपेति [आरोचेति (क०)], अथ खो यतो कुतोचि छाया आगन्त्वा आदासस्स आपातमुपगच्छति, एवमेव खो, महाराज, न तस्स चित्तं सयं गन्त्वा तं निमित्तं विचिनाति, नापि अज्जो कोचि आगन्त्वा आरोचेति, अथ खो यतो कुतोचि निमित्तं आगन्त्वा चित्तस्स

आपातमुपगच्छती'ति ।

“भन्ते नागसेन, यं तं चित्तं सुपिनं पस्सति, अपि नु तं चित्तं जानाति 'एवं नाम विपाको भविस्सति खेमं वा भयं वा'ति? “न हि, महाराज, तं चित्तं जानाति 'एवंविपाको भविस्सति खेमं वा भयं वा'ति, निमित्ते पन उप्पन्ने अज्जेसं कथेति, ततो ते अत्थं कथेन्ती'ति ।

“इङ्ग, भन्ते नागसेन, कारणं मे दस्सेही'ति । “यथा, महाराज, सरीरे तिलका पीळका दहूनि उड्डहन्ति लाभाय वा अलाभाय वा, यसाय वा अयसाय वा, निन्दाय वा पसंसाय वा, सुखाय वा दुक्खाय वा, अपि नु ता, महाराज, पीळका जानित्वा उप्पज्जन्ति 'इमं नाम मयं अत्थं निष्पादेस्सामा'’ति? “न हि, भन्ते, यादिसे ता ओकासे पीळका सम्भवन्ति, तत्थ ता पीळका दिस्वा नेमित्तका ब्याकरोन्ति 'एवं नाम विपाको भविस्सती'’ति । “एवमेव खो, महाराज, यं तं चित्तं सुपिनं पस्सति, न तं चित्तं जानाति 'एवं नाम विपाको भविस्सति खेमं वा भयं वा'ति, निमित्ते पन उप्पन्ने अज्जेसं कथेति, ततो ते अत्थं कथेन्ती'ति ।

“भन्ते नागसेन, यो सुपिनं पस्सति, सो निद्दायन्तो, उदाहु जागरन्तो [जगन्तो (सी० पी०)] पस्सती'ति? “यो सो, महाराज, सुपिनं पस्सति, न सो निद्दायन्तो पस्सति, नापि जागरन्तो पस्सति । अपि च ओक्कन्ते मिद्धे असम्पत्ते भवङ्गे एत्थन्तरे सुपिनं पस्सति । मिद्धसमारूहस्स, महाराज, चित्तं भवङ्गगतं होति, भवङ्गगतं चित्तं नप्पवत्तति, अप्पवत्तं चित्तं सुखदुक्खं नप्पजानाति, अप्पटिविजानन्तस्स सुपिनो न होति, पवत्तमाने चित्ते सुपिनं पस्सति ।

“यथा, महाराज, तिमिरे अन्धकारे अप्पभासे सुपरिसुद्धेपि आदासे छाया न दिस्सति, एवमेव खो, महाराज, मिद्धसमारूहहे चित्ते भवङ्गगते तिड्डमानेपि सरीरे चित्तं अप्पवत्तं होति, अप्पवत्ते चित्ते सुपिनं न पस्सति । यथा, महाराज, आदासो, एवं सरीरं दट्ठब्बं; यथा अन्धकारो, एवं मिद्धं दट्ठब्बं; यथा आलोको, एवं चित्तं दट्ठब्बं ।

“यथा वा पन, महाराज, महिकोत्थटस्स सूरियस्स पभा न दिस्सति सन्ता येव सूरियरस्मि अप्पवत्ता होति, अप्पवत्ताय सूरियरस्मिया आलोको न होति, एवमेव खो, महाराज, मिद्धसमारूहस्स चित्तं भवङ्गगतं होति, भवङ्गगतं चित्तं नप्पवत्तति, अप्पवत्ते चित्ते सुपिनं न पस्सति । यथा, महाराज, सूरियो, एवं सरीरं दट्ठब्बं; यथा महिकोत्थरणं, एवं मिद्धं दट्ठब्बं; यथा सूरियरस्मि, एवं चित्तं दट्ठब्बं ।

“द्विन्नं, महाराज, सन्तेपि सरीरे चित्तं अप्पवत्तं होति, मिद्धसमारूहस्स भवङ्गगतस्स सन्तेपि सरीरे चित्तं अप्पवत्तं होति, निरोधसमापन्नस्स सन्तेपि सरीरे चित्तं अप्पवत्तं होति, जागरन्तस्स, महाराज, चित्तं लोलं होति विवटं पाकटं अनिबद्धं, एवरूपस्स चित्ते निमित्तं आपातं न उपेति । यथा, महाराज, पुरिसं विवटं पाकटं अकिरियं अरहस्सं रहस्सकामा परिवज्जेन्ति, एवमेव खो, महाराज, जागरन्तस्स दिब्बो अत्थो आपातं न उपेति, तस्मा जागरन्तो सुपिनं न पस्सति । यथा वा पन, महाराज, भिक्खुं भिन्नाजीवं अनाचारं पापमित्तं दुस्सीलं कुसीतं हीनवीरियं कुसला बोधिपक्खिया धम्मा आपातं न उपेन्ति, एवमेव खो, महाराज, जागरन्तस्स दिब्बो अत्थो आपातं न उपेति, तस्मा जागरन्तो सुपिनं न पस्सती'ति ।

“भन्ते नागसेन, अत्थि मिद्धस्स आदिमज्झपरियोसान'न्ति? “आम, महाराज, अत्थि मिद्धस्स आदिमज्झपरियोसान'न्ति । “कतमं आदि, कतमं मज्झं, कतमं परियोसान'न्ति? “यो, महाराज, कायस्स ओनाहो परियोनाहो दुब्बल्यं मन्दता अकम्मज्जता कायस्स, अयं मिद्धस्स आदि; यो, महाराज, कपिनिद्वापरेतो वोकिण्णकं जग्गति

[वोकिण्णतं गच्छति (निस्य)], इदं मिद्धस्स मज्झं; भवङ्गगति परियोसनं । मज्झूपगतो, महाराज, कपिनिद्वापरेतो सुपिनं पस्सति । यथा, महाराज, कोचि यतचारी समाहितचित्तो ठितधम्मो अचलबुद्धि पहीनकोतूहलसद्वं वनमज्झोगाहित्वा सुखुमं अत्थं चिन्तयति, न च सो तत्थ मिद्धं ओक्कमति, सो तत्थ समाहितो एकगगचित्तो सुखुमं अत्थं पटिविज्झति, एवमेव खो, महाराज, जागरो न मिद्धसमापन्नो, मज्झूपगतो कपिनिद्वापरेतो सुपिनं पस्सति । यथा, महाराज, कोतूहलसद्वो, एवं जागरं दट्ठब्बं; यथा विवित्तं वनं, एवं कपिनिद्वापरेतो दट्ठब्बो; यथा सो कोतूहलसद्वं ओहाय मिद्धं विवज्जेत्वा मज्झत्तभूतो सुखुमं अत्थं पटिविज्झति, एवं जागरो न मिद्धसमापन्नो कपिनिद्वापरेतो सुपिनं पस्सती”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

सुपिनपज्जो पञ्चमो ।

६. अकालमरणपज्जो

६. “भन्ते नागसेन, ये ते सत्ता मरन्ति, सब्बे ते काले येव मरन्ति, उदाहु अकालेपि मरन्ती”ति? “अत्थि, महाराज, कालेपि मरणं, अत्थि अकालेपि मरणं”न्ति ।

“भन्ते नागसेन, के काले मरन्ति, के अकाले मरन्ती”ति? “दिट्ठुप्पुब्बा पन, महाराज, तथा अम्बरुक्खा वा जम्बुरुक्खा वा, अज्जस्मा वा पन फलरुक्खा फलानि पतन्तानि आमानि च पक्कानि चा”ति? “आम, भन्ते”ति । “यानि तानि, महाराज, फलानि रुक्खतो पतन्ति, सब्बानि तानि काले येव पतन्ति, उदाहु अकालेपी”ति? “यानि तानि, भन्ते नागसेन, फलानि परिपक्कानि विलीनानि पतन्ति, सब्बानि तानि काले पतन्ति । यानि पन तानि अवसेसानि फलानि तेसु कानिचि किमिविद्धानि पतन्ति, कानिचि लगुळहतानि [सकुणपहता (स्या०), लकुटहतानि (सी० पी० क०)] पतन्ति, कानिचि वातप्पहतानि पतन्ति, कानिचि अन्तोपूतिकानि हुत्वा पतन्ति, सब्बानि तानि अकाले पतन्ती”ति । “एवमेव खो, महाराज, ये ते जरावेगहता मरन्ति, ते येव काले मरन्ति, अवसेसा केचि कम्मप्पटिबाळ्हा मरन्ति, केचि गतिप्पटिबाळ्हा मरन्ति, केचि किरियप्पटिबाळ्हा मरन्ती”ति ।

“भन्ते नागसेन, ये ते कम्मप्पटिबाळ्हा मरन्ति, येपि ते गतिप्पटिबाळ्हा मरन्ति, येपि ते किरियप्पटिबाळ्हा मरन्ति, येपि ते जरावेगप्पटिबाळ्हा मरन्ति, सब्बे ते काले येव मरन्ति, योपि मातुकुच्छिगतो मरति, सो तस्स कालो, काले येव सो मरति । योपि विजातघरे मरति, सो तस्स कालो, सोपि काले येव मरति । योपि मासिको मरति... पे०... योपि वस्ससतिको मरति, सो तस्स कालो, काले येव सो मरति, तेन हि, भन्ते नागसेन, अकाले मरणं नाम न होति, ये केचि मरन्ति, सब्बे ते काले येव मरन्ती”ति ।

“सत्तिमे, महाराज, विज्जमानेपि उत्तरिं आयुस्मिं अकाले मरन्ति । कतमे सत्त? जिघच्छितो, महाराज, भोजनं अलभमानो उपहतब्भन्तरो विज्जमानेपि उत्तरिं आयुस्मिं अकाले मरति, पिपासितो, महाराज, पानीयं अलभमानो परिसुक्खहदयो विज्जमानेपि उत्तरिं आयुस्मिं अकाले मरति, अहिना दट्ठो, महाराज, विसवेगाभिहतो तिकिच्छकं अलभमानो विज्जमानेपि उत्तरिं आयुस्मिं अकाले मरति, विसमासितो, महाराज, डक्कन्तेसु अङ्गपच्चङ्गेसु अगदं अलभमानो विज्जमानेपि उत्तरिं आयुस्मिं अकाले मरति, अग्गिगतो, महाराज, झायमानो निब्बापनं अलभमानो विज्जमानेपि उत्तरिं आयुस्मिं अकाले मरति, उदकगतो, महाराज, पतिट्ठं अलभमानो विज्जमानेपि उत्तरिं आयुस्मिं अकाले मरति, सत्तिहतो, महाराज, आबाधिको भिसक्कं अलभमानो विज्जमानेपि उत्तरिं आयुस्मिं अकाले मरति, इमे खो,

महाराज, सत्त विज्जमानेपि उत्तरिं आयुस्मिं अकाले मरन्ति । तत्रापाहं, महाराज, एकंसेन वदामि ।

“अट्ठविधेन, महाराज, सत्तानं कालङ्किरिया होति, वातसमुद्धानेन पित्तसमुद्धानेन सेम्हसमुद्धानेन सन्निपातिकेन उतुविपरिणामेन विसमपरिहारेण ओपक्कमिकेन कम्मविपाकेन, महाराज, सत्तानं कालङ्किरिया होति । तत्र, महाराज, यदिदं कम्मविपाकेन कालङ्किरिया, सा येव तत्थ सामयिका [सामयिका (क०)] कालङ्किरिया, अवसेसा असामयिका कालङ्किरियाति । भवति च —

“जिघच्छाय पिपासाय, अहिदट्ठा [अहिदट्ठो (सी०), अहिना दट्ठो (पी०)] विसेन च ।
अग्गिउदकसत्तीहि, अकाले तत्थ मीयति ।
वातपित्तेन सेम्हेन, सन्निपातेनुतूहि च ।
विसमोपक्कमकम्मोहि, अकाले तत्थ मीयतीति ॥

“केचि, महाराज, सत्ता पुब्बे कतेन तेन तेन अकुसलकम्मविपाकेन मरन्ति । इध, महाराज, यो पुब्बे परे जिघच्छाय मारेति, सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि जिघच्छाय परिपीळितो छातो परिकिलन्तो सुक्खमिलातहदयो बुभुक्खितो [सुक्खितो (सी० पी० क०)] विसुक्खितो ज्ञायन्तो अब्भन्तरं परिडहन्तो जिघच्छाय येव मरति दहरोपि मज्झिमोपि महल्लकोपि, इदम्पि तस्स सामयिकमरणं ।

“यो पुब्बे परे पिपासाय मारेति, सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि पेतो हुत्वा निज्झामतण्हिको समानो लूखो किस्सो परिसुक्खितहदयो पिपासाय येव मरति दहरोपि मज्झिमोपि महल्लकोपि, इदम्पि तस्स सामयिकमरणं ।

“यो पुब्बे परे अहिना डंसापेत्वा मारेति, सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि अजगरमुखेनेव अजगरमुखं कण्हसप्पमुखेनेव कण्हसप्पमुखं परिवत्तित्वा तेहि खायितखायितो अहीहि दट्ठो येव मरति दहरोपि मज्झिमोपि महल्लकोपि, इदम्पि तस्स सामयिकमरणं ।

“यो पुब्बे परे विसं दत्त्वा मारेति, सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि डहन्तेहि अङ्गपच्चङ्गेहि भिज्जमानेन सरीरेन कुणपगन्धं वायन्तो विसेनेव मरति दहरोपि मज्झिमोपि महल्लकोपि, इदम्पि तस्स सामयिकमरणं ।

“यो पुब्बे परे अग्गिना मारेति, सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि अङ्गारपब्बतेनेव अङ्गारपब्बतं यमविसयेनेव यमविसयं परिवत्तित्वा दड्ढविदड्ढगतो अग्गिना येव मरति दहरोपि मज्झिमोपि महल्लकोपि, इदम्पि तस्स सामयिकमरणं ।

“यो पुब्बे परे उदकेन मारेति, सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि हतविलुत्तभग्गदुब्बलगतो खुब्भितचित्तो [खुब्भितचित्तो (सी० पी०)] उदकेनेव [उदके येव (बहूसु)] मरति दहरोपि मज्झिमोपि महल्लकोपि, इदम्पि तस्स सामयिकमरणं ।

“यो पुब्बे परे सत्तिया मारेति, सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि छिन्नभिन्नकोट्टितविकोट्टितो सत्तिमुखसमाहतो सत्तिया येव मरति दहरोपि मज्झिमोपि महल्लकोपि, इदम्पि तस्स सामयिकमरणं” ।

“भन्ते नागसेन, अकाले मरणं अत्थीति यं वदेति, इङ्ग मे त्वं तत्थ कारणं अतिदिसाति” । “यथा, महाराज, महतिमहाअग्गिक्खन्धो आदिन्नतिणकट्टुसाखापलासो परियादिन्नभक्खो उपादानसङ्खया निब्बायति, सो अग्गि वुच्चति

‘अनीतिको अनुपद्वो समये निब्बुतो नामा’ति, एवमेव खो, महाराज, यो कोचि बहूनि दिवससहस्सानि जीवित्वा जराजिण्णो आयुक्खया अनीतिको अनुपद्वो मरति, सो वुच्चति ‘समये मरणमुपगतो’ति ।

“यथा वा पन, महाराज, महतिमहाअग्गिक्खन्धो आदिन्नतिणकट्टुसाखापलासो अस्स, तं अपरियादिन्ने येव तिणकट्टुसाखापलासे महतिमहामेघो अभिप्पवस्सित्वा निब्बापेय्य, अपि नु खो, महाराज, महाअग्गिक्खन्धो समये निब्बुतो नाम होती’ति? “न हि, भन्ते’ति । “किस्स पन सो, महाराज, पच्छिमो अग्गिक्खन्धो पुरिमकेन अग्गिक्खन्धेन समसमगतिको नाहोसी’ति? “आगन्तुकेन, भन्ते, मेघेन पटिपीळितो सो अग्गिक्खन्धो असमये निब्बुतो’ति । एवमेव खो, महाराज, यो कोचि अकाले मरति, सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा पित्तसमुद्धानेन वा सेम्हसमुद्धानेन वा सन्निपातिकेन वा उत्तुपरिणामजेन वा विसमपरिहारजेन वा ओपक्कमिकेन वा जिघच्छाय वा पिपासाय वा सप्पदट्ठेन वा विसमासितेन वा अग्गिना वा उदकेन वा सत्तिवेगप्पटिपीळितो वा अकाले मरति । इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन अकाले मरणं अत्थि ।

“यथा वा पन, महाराज, गगने महतिमहावलाहको उट्ठित्वा निन्नञ्च थलञ्च परिपूरयन्तो अभिवस्सति, सो वुच्चति ‘मेघो अनीतिको अनुपद्वो वस्सती’ति । एवमेव खो, महाराज, यो कोचि चिरं जीवित्वा जराजिण्णो आयुक्खया अनीतिको अनुपद्वो मरति, सो वुच्चति ‘समये मरणमुपगतो’ति ।

“यथा वा पन, महाराज, गगने महतिमहावलाहको उट्ठित्वा अन्तरायेव महता वातेन अब्भत्थं गच्छेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, महावलाहको समये विगतो नाम होती’ति? “न हि, भन्ते’ति । “किस्स पन सो, महाराज, पच्छिमो वलाहको पुरिमेन वलाहकेन समसमगतिको नाहोसी’ति? “आगन्तुकेन, भन्ते, वातेन पटिपीळितो सो वलाहको असमयप्पत्तो येव विगतो’ति । “एवमेव खो, महाराज, यो कोचि अकाले मरति, सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा...पे०... सत्तिवेगप्पटिपीळितो वा अकाले मरति । इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन अकाले मरणं अत्थीति ।

“यथा वा पन, महाराज, बलवा आसीविसो कुपितो किञ्चिदेव पुरिसं डंसेय्य, तस्स तं विसं अनीतिकं अनुपद्वं मरणं पापेय्य, तं विसं वुच्चति ‘अनीतिकमनुपद्वं कोटिगत’न्ति । एवमेव खो, महाराज, यो कोचि चिरं जीवित्वा जराजिण्णो आयुक्खया अनीतिको अनुपद्वो मरति, सो वुच्चति ‘अनीतिको अनुपद्वो जीवितकोटिगतो सामयिकं मरणमुपगतो’ति ।

“यथा वा पन, महाराज, बलवता आसीविसेन दट्ठस्स अन्तरायेव आहितुण्डिको अगदं दत्वा अविसं करेय्य, अपि नु खो तं, महाराज, विसं समये विगतं नाम होती’ति? “न हि भन्ते’ति । “किस्स पन तं, महाराज, पच्छिमं विसं पुरिमकेन विसेन समसमगतिकं नाहोसी’ति? “आगन्तुकेन, भन्ते, अगदेन पटिपीळितं विसं अकोटिगतं येव विगत’न्ति । “एवमेव खो, महाराज, यो कोचि अकाले मरति, सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा...पे०... सत्तिवेगप्पटिपीळितो वा अकाले मरति । इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन अकाले मरणं अत्थीति ।

“यथा वा पन, महाराज, इस्सासो सरं पातेय्य, सचे सो सरो यथागतिगमनपथमत्थकं गच्छति, सो सरो वुच्चति ‘अनीतिको अनुपद्वो यथागतिगमनपथमत्थकं गतो नामा’ति । एवमेव खो, महाराज, यो कोचि चिरं जीवित्वा जराजिण्णो आयुक्खया अनीतिको अनुपद्वो मरति, सो वुच्चति ‘अनीतिको अनुपद्वो समये मरणमुपगतो’ति ।

“यथा वा पन, महाराज, इस्सासो सरं पातेय्य, तस्स तं सरं तस्मिं येव खणे कोचि गण्हेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, सरो यथागतिगमनपथमत्थकं गतो नाम होती”ति? “न हि, भन्ते”ति । “किस्स पन सो, महाराज, पच्छिमो सरो पुरिमकेन सरेन समसमगतिको नाहोसी”ति? “आगन्तुकेन, भन्ते, गहणेन तस्स सरस्स गमनं उपच्छिन्न”न्ति । “एवमेव खो, महाराज, यो कोचि अकाले मरति, सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा...पे०... सत्तिवेगप्पटिपीळितो वा अकाले मरति । इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन अकाले मरणं अत्थीति ।

“यथा वा पन, महाराज, यो कोचि लोहमयं भाजनं आकोटेय्य, तस्स आकोटनेन सद्दो निब्बत्तित्वा यथागतिगमनपथमत्थकं गच्छति, सो सद्दो वुच्चति ‘अनीतिको अनुपद्दवो यथागतिगमनपथमत्थकं गतो नामा’ति । एवमेव खो, महाराज, यो कोचि बहूनि दिवससहस्सानि जीवित्वा जराजिण्णो आयुक्खया अनीतिको अनुपद्दवो मरति, सो वुच्चति ‘अनीतिको अनुपद्दवो समये मरणमुपागतो’ति ।

“यथा वा पन, महाराज, यो कोचि लोहमयं भाजनं आकोटेय्य, तस्स आकोटनेन सद्दो निब्बत्तेय्य, निब्बत्ते सद्दे अदूरगते कोचि आमसेय्य, सह आमसनेन सद्दो निरुज्झेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, सद्दो यथागतिगमनपथमत्थकं गतो नाम होती”ति? “न हि, भन्ते”ति । “किस्स पन, महाराज, पच्छिमो सद्दो पुरिमकेन सद्देन समसमगतिको नाहोसी”ति? “आगन्तुकेन, भन्ते, आमसनेन सो सद्दो उपरतो”ति । “एवमेव खो, महाराज, यो कोचि अकाले मरति, सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा...पे०... सत्तिवेगप्पटिपीळितो वा अकाले मरति । इदमेत्थ महाराज कारणं, येन कारणेन अकाले मरणं अत्थीति ।

“यथा वा पन, महाराज, खेत्ते सुविरूळ्हं धज्जबीजं सम्मा पवत्तमानेन वस्सेन ओततविततआकिण्णबहुफलं हुत्वा [\[उड्डितआकिण्णबहुफलं भवित्वा \(स्या०\)\]](#) सस्सुद्धानसमयं पापुणाति, तं धज्जं वुच्चति ‘अनीतिकमनुपद्दवं समयसम्पत्तं नाम होती’ति । एवमेव खो, महाराज, यो कोचि बहूनि दिवससहस्सानि जीवित्वा जराजिण्णो आयुक्खया अनीतिको अनुपद्दवो मरति, सो वुच्चति ‘अनीतिको अनुपद्दवो समये मरणमुपागतो’ति ।

“यथा वा पन, महाराज, खेत्ते सुविरूळ्हं धज्जबीजं उदकेन विकलं मरेय्य, अपि नु खो तं, महाराज, धज्जं असमयसम्पत्तं नाम होती”ति? “न हि, भन्ते”ति । “किस्स पन तं, महाराज, पच्छिमं धज्जं पुरिमकेन धज्जेन समसमगतिकं नाहोसी”ति? “आगन्तुकेन, भन्ते, उण्हेन पटिपीळितं तं धज्जं मत”न्ति । “एवमेव खो, महाराज, यो कोचि अकाले मरति, सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा...पे०... सत्तिवेगप्पटिपीळितो वा अकाले मरति । इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन अकाले मरणं अत्थीति ।

“सुतपुब्बं पन तया, महाराज, ‘सम्पन्नतरुणसस्सं किमयो उड्डहित्वा समूलं नासेन्ती’”ति? “सुतपुब्बज्चेव तं, भन्ते, अम्हेहि दिट्ठपुब्बज्जा”ति । “किं नु खो तं, महाराज, सस्सं काले नट्ठं, उदाहु अकाले नट्ठ”न्ति? “अकाले, भन्ते, यदि खो तं, भन्ते, सस्सं किमयो न खादेय्युं, सस्सुद्धरणसमयं पापुणेय्या”ति । “किं पन, महाराज, आगन्तुकेन उपघातेन सस्सं विनस्सति, निरुपघातं सस्सं सस्सुद्धरणसमयं पापुणाती”ति? “आम, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, यो कोचि अकाले मरति, सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा...पे०... सत्तिवेगप्पटिपीळितो वा मरति । इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन अकाले मरणं अत्थीति ।

“सुतपुब्बं पन तया, महाराज, ‘सम्पन्ने सस्से फलभारनमिते मज्जरितपत्ते करकवस्सं नाम वस्सजाति निपतित्वा

विनासेति अफलं करोतीति? “सुतपुब्बञ्चेव तं, भन्ते, अम्हेहि दिट्ठपुब्बञ्चा”ति । “अपि नु खो तं, महाराज, सस्सं काले नट्ठं, उदाहु अकाले नट्ठं”न्ति? “अकाले, भन्ते, यदि खो तं, भन्ते, सस्सं करकवस्सं न वस्सेय्य सस्सुद्धरणसमयं पापुण्य्या”ति । “किं पन, महाराज, आगन्तुकेन उपघातेन सस्सं विनस्सति, निरुपघातं सस्सं सस्सुद्धरणसमयं पापुणाती”ति? “आम, भन्ते”ति । “एवमेव खो, महाराज, यो कोचि अकाले मरति, सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा पित्तसमुद्धानेन वा सेम्हसमुद्धानेन वा सन्निपातिकेन वा उतुपरिणामजेन वा विसमपरिहारजेन वा ओपक्कमिकेन वा जिघच्छाय वा पिपासाय वा सप्पदट्ठेन वा विसमासितेन वा अग्गिना वा उदकेन वा सत्तिवेगप्पटिपीळितो वा अकाले मरति । यदि पन आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो न भवेय्य, समयेव मरणं पापुण्य्य । इदमेत्थ, महाराज, कारणं, येन कारणेन अकाले मरणं अत्थी”ति ।

“अच्छरियं, भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन, सुदस्सितं कारणं, सुदस्सितं ओपम्मं अकाले मरणस्स परिदीपनाय, ‘अत्थि अकाले मरणं’न्ति उत्तानीकतं पाकटं कतं विभूतं कतं, अचित्तविक्षिप्तकोपि, भन्ते नागसेन, मनुजो एकमेकेनपि ताव ओपम्मेन निट्ठं गच्छेय्य ‘अत्थि अकाले मरणं’न्ति, किं पन मनुजो सचेतनो? पठमोपम्मेनेवाहं, भन्ते, सज्जत्तो ‘अत्थि अकाले मरणं’न्ति, अपि च अपरापरं निब्बाहनं सोतुकामो न सम्पटिच्छि”न्ति ।

अकालमरणपज्जो छट्ठो ।

७. चेतियपाटिहारियपज्जो

७. “भन्ते नागसेन, सब्बेसं परिनिब्बुतानं चेतिये पाटिहीरं होति, उदाहु एकच्चानं येव होती”ति? “एकच्चानं, महाराज, होति, एकच्चानं न होती”ति । “कतमेसं, भन्ते, होति, कतमेसं न होती”ति? “तिण्णन्नं, महाराज, अज्जतरस्स अधिट्ठाना परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति । कतमेसं तिण्णन्नं? इध, महाराज, अरहा देवमनुस्सानं अनुकम्पाय तिट्ठन्तोव अधिट्ठाति ‘एवंनाम चेतिये पाटिहीरं होतू’ति, तस्स अधिट्ठानवसेन चेतिये पाटिहीरं होति, एवं अरहतो अधिट्ठानवसेन परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति ।

“पुन चपरं, महाराज, देवता मनुस्सानं अनुकम्पाय परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं दस्सेन्ति ‘इमिना पाटिहीरेन सद्धम्मो निच्चसम्पग्गहितो भविस्सति, मनुस्सा च पसन्ना कुसलेन अभिवट्ठिस्सन्ती”ति, एवं देवतानं अधिट्ठानवसेन परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति ।

“पुन चपरं, महाराज, इत्थी वा पुरिसो वा सद्धो पसन्नो पण्डितो ब्यत्तो मेधावी बुद्धिसम्पन्नो योनिसो चिन्तयित्वा गन्धं वा मालं वा दुस्सं वा अज्जतरं वा किञ्चि अधिट्ठित्वा चेतिये उक्खिपति ‘एवंनाम होतू’ति, तस्सपि अधिट्ठानवसेन परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति, एवं मनुस्सानं अधिट्ठानवसेन परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति ।

“इमेसं खो, महाराज, तिण्णन्नं अज्जतरस्स अधिट्ठानवसेन परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति ।

“यदि, महाराज, तेसं अधिट्ठानं न होति, खीणासवस्सपि छळभिज्जस्स चेतोवसिप्पत्तस्स चेतिये पाटिहीरं न होति, असतिपि, महाराज, पाटिहीरे चरितं दिस्वा सुपरिसुद्धं ओकप्पेतब्बं निट्ठं गन्तब्बं सद्वहितब्बं ‘सुपरिनिब्बुतो अयं बुद्धपुत्तो”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

चेतियपाटिहारियपज्जो सत्तमो ।

८. धम्माभिसमयपज्जो

८. “भन्ते नागसेन, ये ते सम्मा पटिपज्जन्ति, तेसं सब्बेसं येव धम्माभिसमयो होति, उदाहु कस्सचि न होती”ति? “कस्सचि, महाराज, होति, कस्सचि न होती”ति । “कस्स भन्ते होति, कस्स न होती”ति? “तिरच्छानगतस्स, महाराज, सुप्पटिपन्नस्सापि धम्माभिसमयो न होति, पेत्तिविसयूपपन्नस्स...पे०... मिच्छादिट्ठिकस्स...पे०... कुहकस्स...पे०... मातुघातकस्स...पे०... पितुघातकस्स...पे०... अरहन्तघातकस्स...पे०... सङ्गभेदकस्स...पे०... लोहितुप्पादकस्स...पे०... थैय्यसंवासकस्स...पे०... तिथियपक्कन्तस्स...पे०... भिक्खुनिदूसकस्स...पे०... तेरसन्नं गरुकापत्तीनं अज्जतरं आपज्जित्वा अवुट्ठितस्स...पे०... पण्डकस्स...पे०... उभतोव्यञ्जनकस्स सुप्पटिपन्नस्सापि धम्माभिसमयो न होति...पे०... योपि मनुस्सदहरको ऊनकसत्तवस्सिको, तस्स सुप्पटिपन्नस्सापि धम्माभिसमयो न होति । इमेसं खो, महाराज, सोळसन्नं पुग्लानं सुप्पटिपन्नानम्पि धम्माभिसमयो न होती”ति ।

“भन्ते नागसेन, ये ते पन्नरस पुगला विरुद्धा येव, तेसं धम्माभिसमयो होतु वा मा वा होतु, अथ केन कारणेन मनुस्सदहरकस्स ऊनकसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सापि धम्माभिसमयो न होति? एत्थ ताव पज्जो भवति ‘ननु नाम दहरकस्स न रागो होति, न दोसो होति, न मोहो होति, न मानो होति, न मिच्छादिट्ठि होति, न अरति होति, न कामवितक्को होति, अमिस्सितो किलेसेहि, सो नाम दहरको युत्तो च पत्तो च अरहति च चत्तारि सच्चानि एकपटिवेधेन पटिविज्झितु’”न्ति ।

“तज्जेवेत्थ, महाराज, कारणं, येनाहं कारणेन भणामि ‘ऊनकसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सापि धम्माभिसमयो न होती’ति । यदि, महाराज, ऊनकसत्तवस्सिको रजनीये रज्जेय्य, दुस्सनीये दुस्सेय्य, मोहनीये मुहेय्य, मदनीये मज्जेय्य, दिट्ठिं विजानेय्य, रतिज्ज अरतिज्ज विजानेय्य, कुसलाकुसलं वितक्केय्य, भवेय्य तस्स धम्माभिसमयो, अपि च, महाराज, ऊनकसत्तवस्सिकस्स चित्तं अबलं दुब्बलं परित्तं अप्पं थोकं मन्दं अविभूतं, असङ्खता निब्बानधातु गरुका भारिका विपुला महती । ऊनकसत्तवस्सिको, महाराज, तेन दुब्बलेन चित्तेन परित्तकेन मन्देन अविभूतेन न सक्कोति गरुकं भारिकं विपुलं महतिं असङ्खतं निब्बानधातुं पटिविज्झितुं ।

“यथा, महाराज, सिनेरुपब्बतराजा गरुको भारिको विपुलो महन्तो, अपि नु खो तं, महाराज, पुरिसो अत्तनो पाकतिकेन थामबलवीरियेन सक्कुण्येय्य सिनेरुपब्बतराजानं उद्धरितु”न्ति? “न हि, भन्ते”ति । “केन कारणेन महाराजा”ति? “दुब्बलत्ता, भन्ते, पुरिसस्स, महन्तत्ता सिनेरुपब्बतराजस्सा”ति । “एवमेव खो, महाराज, ऊनकसत्तवस्सिकस्स चित्तं अबलं दुब्बलं परित्तं अप्पं थोकं मन्दं अविभूतं, असङ्खता निब्बानधातु गरुका भारिका विपुला महती । ऊनकसत्तवस्सिको तेन दुब्बलेन चित्तेन परित्तेन मन्देन अविभूतेन न सक्कोति गरुकं भारिकं विपुलं महतिं असङ्खतं निब्बानधातुं पटिविज्झितुं, तेन कारणेन ऊनकसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सापि धम्माभिसमयो न होति ।

“यथा वा पन, महाराज, अयं महापथवी दीघा आयता पुथुला वित्थता विसाला वित्थिण्णा विपुला महन्ता, अपि नु खो तं, महाराज, महापथविं सक्का परित्तकेन उदकबिन्दुकेन तेमेत्वा उदकचिक्खल्लं कातु”न्ति? “न हि, भन्ते”ति । “केन कारणेन, महाराजा”ति? “परित्तत्ता, भन्ते, उदकबिन्दुस्स, महन्तत्ता महापथविया”ति । “एवमेव खो, महाराज, ऊनकसत्तवस्सिकस्स चित्तं अबलं दुब्बलं परित्तं अप्पं थोकं मन्दं अविभूतं, असङ्खता निब्बानधातु दीघा आयता पुथुला

वित्थता विसाला वित्थिण्णा विपुला महन्ता । ऊनकसत्तवस्सिको तेन दुब्बलेन चित्तेन परित्तकेन मन्देन अविभूतेन न सक्कोति महतिं असङ्खतं निब्बानधातुं पटिविज्झितुं, तेन कारणेन ऊनकसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सापि धम्माभिसमयो न होति ।

“यथा वा पन, महाराज, अबलदुब्बलपरित्तअप्पथोकमन्दगि भवेय्य, अपि नु खो, महाराज, तावतकेन मन्देन अग्गिना सक्का सदेवके लोके अन्धकारं विधमित्वा आलोकं दस्सेतु”न्ति? “न हि, भन्ते”ति । “केन कारणेन महाराजा”ति? “मन्दत्ता, भन्ते, अग्गिस्स, लोकस्स महन्तत्ता”ति । “एवमेव खो, महाराज, ऊनकसत्तवस्सिकस्स चित्तं अबलं दुब्बलं परित्तं अप्पं थोकं मन्दं अविभूतं, महता च अविज्जन्धकारेन पिहितं । तस्मा दुक्करं जाणालोकं दस्सयितुं, तेन कारणेन ऊनकसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सापि धम्माभिसमयो न होति ।

“यथा वा पन, महाराज, आतुरो किसो अणुपरिमितकायो सालककिमि हत्थिनागं तिधा पभिन्नं नवायतं तिवित्थतं दसपरिणाहं अट्टरतनिकं सकट्टानमुपगतं दिस्वा गिलितुं परिकट्टेय्य, अपि नु खो सो, महाराज, सालककिमि सक्कुणेय्य तं हत्थिनागं गिलितुं”न्ति? “न हि, भन्ते”ति । “केन कारणेन, महाराजा”ति? “परित्तत्ता, भन्ते, सालककिमिस्स, महन्तत्ता हत्थिनागस्सा”ति । “एवमेव खो, महाराज, ऊनकसत्तवस्सिकस्स चित्तं अबलं दुब्बलं परित्तं अप्पं थोकं मन्दं अविभूतं, महती असङ्खता निब्बानधातु । सो तेन दुब्बलेन चित्तेन परित्तकेन मन्देन अविभूतेन न सक्कोति महतिं असङ्खतं निब्बानधातुं पटिविज्झितुं, तेन कारणेन ऊनकसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सापि धम्माभिसमयो न होती”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

धम्माभिसमयपज्जो अट्टमो ।

९. एकन्तसुखनिब्बानपज्जो

९. “भन्ते नागसेन, किं एकन्तसुखं निब्बानं, उदाहु दुक्खेन मिस्स”न्ति? “एकन्तसुखं, महाराज, निब्बानं, दुक्खेन अमिस्स”न्ति ।

“न मयं तं, भन्ते नागसेन, वचनं सद्वहाम ‘एकन्तसुखं निब्बानं’न्ति, एवमेत्थ मयं, भन्ते नागसेन, पच्चेम ‘निब्बानं दुक्खेन मिस्स’न्ति, कारणञ्चेत्थ उपलभाम ‘निब्बानं दुक्खेन मिस्स’न्ति । कतमं एत्थ कारणं? ये ते, भन्ते नागसेन, निब्बानं परियेसन्ति, तेसं दिस्सति कायस्स च चित्तस्स च आतापो परितापो ठानचङ्कमनिसज्जासयनाहारपरिगहो मिद्धस्स च उपरोधो आयतनानञ्च पटिपीळनं धनधञ्जपियजातिमित्तप्पजहनं । ये केचि लोके सुखिता सुखसमप्पिता, ते सब्बेपि पञ्चहि कामगुणेहि आयतने रमेन्ति ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिकबहुविधसुभनिमित्तेन रूपेण चक्खुं रमेन्ति ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिकगीतवादितबहुविधसुभनिमित्तेन सद्देन सोतं रमेन्ति ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिकपुष्पफलपत्ततचमूलसारबहुविधसुभनिमित्तेन गन्धेन घानं रमेन्ति ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिकखज्जभोज्जलेय्यपेय्यसायनीयबहुविधसुभनिमित्तेन रसेन जिह्वं रमेन्ति ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिकसण्हसुखमुदुमद्ववबहुविधसुभनिमित्तेन फस्सेन कायं रमेन्ति ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिककल्याणपापकसुभासुभबहुविधवितक्कमनसिकारेण मनं रमेन्ति ब्रूहेन्ति । तुम्हे तं चक्खुसोतघानजिह्वाकायमनोब्रूहनं हनथ उपहनथ, छिन्दथ उपच्छिन्दथ, रुन्धथ उपरुन्धथ । तेन कायोपि परितपति, चित्तम्पि परितपति, काये परितत्ते कायिकदुक्खवेदनं वेदियति, चित्ते परितत्ते चेतसिकदुक्खवेदनं वेदियति । ननु

मागण्डियोपि [मागन्दियोपि (सी० पी०)] परिब्बाजको भगवन्तं गरहमानो एवमाह ‘भूनहु [भूतहच्चो (पी०), भूनहच्चो (क०)] समणो गोतमो’ति । इदमेत्थ कारणं, येनाहं कारणेन ब्रूमि ‘निब्बानं दुक्खेन मिस्सं’”न्ति ।

“न हि, महाराज, निब्बानं दुक्खेन मिस्सं, एकन्तसुखं निब्बानं । यं पन त्वं, महाराज, ब्रूसि ‘निब्बानं दुक्खं’न्ति, नेतं दुक्खं निब्बानं नाम, निब्बानस्स पन सच्छिकिरियाय पुब्बभागो एसो, निब्बानपरियेसनं एतं, एकन्तसुखं येव, महाराज, निब्बानं, न दुक्खेन मिस्सं । एत्थ कारणं वदामि । अत्थि, महाराज, राजूनं रज्जसुखं नामा”ति? “आम, भन्ते, अत्थि राजूनं रज्जसुखं”न्ति । “अपि नु खो तं, महाराज, रज्जसुखं दुक्खेन मिस्सं”न्ति? “न हि, भन्ते”ति । “किस्स पन ते, महाराज, राजानो पच्चन्ते कुपिते तेसं पच्चन्तनिस्सितानं पटिसेधाय अमच्चेहि परिणायकेहि भटेहि बलत्थेहि परिवुता पवासं गन्त्वा डंसमकसवातातपपटिपीळिता समविसमे परिधावन्ति, महायुद्धञ्च करोन्ति, जीवितसंसयञ्च पापुणन्ती”ति? “नेतं, भन्ते नागसेन, रज्जसुखं नाम, रज्जसुखस्स परियेसनाय पुब्बभागो एसो, दुक्खेन, भन्ते नागसेन, राजानो रज्जं परियेसित्वा रज्जसुखं अनुभवन्ति, एवं, भन्ते नागसेन, रज्जसुखं दुक्खेन अमिस्सं, अज्जं तं रज्जसुखं, अज्जं दुक्खं”न्ति । “एवमेव खो, महाराज, एकन्तसुखं निब्बानं, न दुक्खेन मिस्सं । ये पन तं निब्बानं परियेसन्ति, ते कायञ्च चित्तञ्च आतापेत्वा ठानचङ्कमनिसज्जासयनाहारं परिग्गहेत्वा मिद्धं उपरुन्धित्वा आयतनानि पटिपीळेत्वा कायञ्च जीवितञ्च परिच्चजित्वा दुक्खेन निब्बानं परियेसित्वा एकन्तसुखं निब्बानं अनुभवन्ति, निहतपच्चामित्ता विय राजानो रज्जसुखं । एवं, महाराज, एकन्तसुखं निब्बानं, न दुक्खेन मिस्सं, अज्जं निब्बानं, अज्जं दुक्खन्ति ।

“अपरम्पि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि एकन्तसुखं निब्बानं, न दुक्खेन मिस्सं, अज्जं दुक्खं, अज्जं निब्बानन्ति । अत्थि, महाराज, आचरियानं सिप्पवन्तानं सिप्पसुखं नामा”ति? “आम, भन्ते, अत्थि आचरियानं सिप्पवन्तानं सिप्पसुखं”न्ति । “अपि नु खो तं, महाराज, सिप्पसुखं दुक्खेन मिस्सं”न्ति? “न हि, भन्ते”ति । “किस्स पन ते, महाराज, आचरिया [इदं पदं सी० पी० पोत्थकेसु नत्थि] आचरियानं अभिवादनपच्चुट्टानेन उदकाहरणघरसम्मज्जनदन्तकट्टमुखोदकानुष्पदानेन उच्छिट्ठपटिग्गहणउच्छादननहापनपादपरिकम्मेन सकचित्तं निक्खिपित्वा परचित्तानुवत्तनेन दुक्खसेय्याय विसमभोजनेन कायं आतापेन्ती”ति? “नेतं, भन्ते नागसेन, सिप्पसुखं नाम, सिप्पपरियेसनाय पुब्बभागो एसो, दुक्खेन, भन्ते नागसेन, आचरिया सिप्पं परियेसित्वा सिप्पसुखं अनुभवन्ति, एवं, भन्ते नागसेन, सिप्पसुखं दुक्खेन अमिस्सं, अज्जं तं सिप्पसुखं, अज्जं दुक्खं”न्ति । “एवमेव खो, महाराज, एकन्तसुखं निब्बानं, न दुक्खेन मिस्सं । ये पन तं निब्बानं परियेसन्ति, ते कायञ्च चित्तञ्च आतापेत्वा ठानचङ्कमनिसज्जासयनाहारं परिग्गहेत्वा मिद्धं उपरुन्धित्वा आयतनानि पटिपीळेत्वा कायञ्च जीवितञ्च परिच्चजित्वा दुक्खेन निब्बानं परियेसित्वा एकन्तसुखं निब्बानं अनुभवन्ति, आचरिया विय सिप्पसुखं । एवं, महाराज, एकन्तसुखं निब्बानं, न दुक्खेन मिस्सं, अज्जं दुक्खं, अज्जं निब्बानं”न्ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

एकन्तसुखनिब्बानपज्जो नवमो ।

१०. निब्बानरूपसण्ठानपज्जो

१०. “भन्ते नागसेन, ‘निब्बानं निब्बानं’न्ति यं वदेसि, सक्का पन तस्स निब्बानस्स रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं”न्ति? “अप्पटिभागं, महाराज, निब्बानं, न सक्का निब्बानस्स रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं”न्ति । “एतम्माहं, भन्ते नागसेन, न सम्पटिच्छामि, यं अत्थिधम्मस्स निब्बानस्स रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा

हेतुना वा नयेन वा अपज्जापनं, कारणेन मं सज्जापेही”ति । “होतु, महाराज, कारणेन तं सज्जापेस्सामि । अत्थि, महाराज, महासमुद्धो नामा”ति? “आम, भन्ते, अत्थेसो महासमुद्धो”ति । “सचे तं, महाराज, कोचि एवं पुच्छेय्य ‘कित्तकं, महाराज, महासमुद्धे उदकं, कति पन ते सत्ता, ये महासमुद्धे पटिवसन्ती”ति, एवं पुट्ठो त्वं, महाराज, किन्ति तस्स ब्याकरेय्यासी”ति? “सचे मं, भन्ते, कोचि एवं पुच्छेय्य ‘कित्तकं, महाराज, महासमुद्धे उदकं, कति पन ते सत्ता, ये महासमुद्धे पटिवसन्ती”ति, तमहं, भन्ते, एवं वदेय्यं ‘अपुच्छितब्बं मं त्वं अम्भो पुरिस पुच्छसि, नेसा पुच्छा केनचि पुच्छितब्बा, ठपनीयो एसो पज्जो । अविभत्तो लोकक्खायिकेहि महासमुद्धो, न सक्का महासमुद्धे उदकं परिमिनितुं सत्ता वा ये तत्थ वासमुपगताति एवाहं भन्ते तस्स पटिवचनं ददेय्य”न्ति ।

“किस्स पन, त्वं महाराज, अत्थिधम्मे महासमुद्धे एवं पटिवचनं ददेय्यासि, ननु विगणेत्वा [मिनित्वा (क०)] तस्स आचिक्खितब्बं ‘एत्तकं महासमुद्धे उदकं, एत्तका च सत्ता महासमुद्धे पटिवसन्ती”ति? “न सक्का, भन्ते, अविसयो एसो पज्जो”ति ।

“यथा, महाराज, अत्थिधम्मे येव महासमुद्धे न सक्का उदकं परिगणेतुं [परिमिनितुं (क०)] सत्ता वा ये तत्थ वासमुपगता, एवमेव खो, महाराज, अत्थिधम्मस्सेव निब्बानस्स न सक्का रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं, विगणेत्य, महाराज, इद्धिमा चेतोवसिप्पत्तो महासमुद्धे उदकं तत्रासये च सत्ते, न त्वेव सो इद्धिमा चेतोवसिप्पत्तो सक्कुणेत्य निब्बानस्स रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं ।

“अपरमि, महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, अत्थिधम्मस्सेव निब्बानस्स न सक्का रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुन्ति । अत्थि, महाराज, देवेसु अरूपकायिका नाम देवा”ति । “आम, भन्ते, सुय्यति ‘अत्थि देवेसु अरूपकायिका नाम देवा”ति । “सक्का पन, महाराज, तेसं अरूपकायिकानं देवानं रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितु”न्ति? “न हि, भन्ते”ति । “तेन हि, महाराज, नत्थि अरूपकायिका देवा”ति? “अत्थि, भन्ते, अरूपकायिका देवा, न च सक्का तेसं रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितु”न्ति । “यथा, महाराज, अत्थिसत्तानं येव अरूपकायिकानं देवानं न सक्का रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं, एवमेव खो, महाराज, अत्थिधम्मस्सेव निब्बानस्स न सक्का रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितु”न्ति ।

“भन्ते नागसेन, होतु एकन्तसुखं निब्बानं, न च सक्का तस्स रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं । अत्थि पन, भन्ते, निब्बानस्स गुणं अज्जेहि अनुपविट्ठं किञ्चि ओपम्मनिदस्सनमत्त”न्ति? “सरूपतो, महाराज, नत्थि, गुणतो पन सक्का किञ्चि ओपम्मनिदस्सनमत्तं उपदस्सयितु”न्ति । “साधु, भन्ते नागसेन, यथाहं लभामि निब्बानस्स गुणतोपि एकदेसपरिदीपनमत्तं, तथा सीधं ब्रूहि, निब्बापेहि मे हृदयपरिळाहं विनय सीतलमधुरवचनमालुतेना”ति ।

“पदुमस्स, महाराज, एको गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो, उदकस्स द्वे गुणा, अगदस्स तयो गुणा, महासमुद्धस्स चत्तारो गुणा, भोजनस्स पञ्च गुणा, आकासस्स दस गुणा, मणिरतनस्स तयो गुणा, लोहितचन्दनस्स तयो गुणा, सप्पिमण्डस्स तयो गुणा, गिरिसिखरस्स पञ्च गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा”ति ।

“भन्ते नागसेन, ‘पदुमस्स एको गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो’ति यं वदेसि, कतमो पदुमस्स एको गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो’ति? “यथा, महाराज, पदुमं अनुपलित्तं उदकेन, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सब्बकिलेसेहि अनुपलित्तं। अयं, महाराज, पदुमस्स एको गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो’ति।

“भन्ते नागसेन, ‘उदकस्स द्वे गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति यं वदेसि, कतमे उदकस्स द्वे गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति? “यथा, महाराज, उदकं सीतलं परिळाहनिब्बापनं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सीतलं सब्बकिलेसपरिळाहनिब्बापनं। अयं, महाराज, उदकस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, उदकं किलन्ततसितपिपासितघम्माभित्तानं जनपसुपजानं पिपासाविनयनं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं कामतण्हाभवतण्हाविभवतण्हापिपासाविनयनं। अयं, महाराज, उदकस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। इमे खो, महाराज, उदकस्स द्वे गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति।

“भन्ते नागसेन, ‘अगदस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति यं वदेसि, कतमे अगदस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति? “यथा, महाराज, अगदो विसपीळित्तानं सत्तानं पटिसरणं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं किलेसविसपीळित्तानं सत्तानं पटिसरणं। अयं, महाराज, अगदस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, अगदो रोगानं अन्तकरो, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सब्बदुक्खानं अन्तकरं। अयं, महाराज, अगदस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, अगदो अमत्तं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं अमत्तं। अयं, महाराज, अगदस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। इमे खो, महाराज, अगदस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति।

“भन्ते नागसेन, ‘महासमुद्दस्स चत्तारो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति यं वदेसि, कतमे महासमुद्दस्स चत्तारो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति? “यथा, महाराज, महासमुद्दो सुज्जो सब्बकुणपेहि, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सुज्जं सब्बकिलेसकुणपेहि। अयं, महाराज, महासमुद्दस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, महासमुद्दो महन्तो अनोरपारो, न परिपूरति सब्बसवन्तीहि, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं महन्तं अनोरपारं, न पूरति सब्बसत्तेहि। अयं, महाराज, महासमुद्दस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, महासमुद्दो महन्तानं भूतानं आवासो, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं महन्तानं अरहन्तानं विमलखीणासवबलप्पत्तवसीभूतमहाभूतानं आवासो। अयं, महाराज, महासमुद्दस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, महासमुद्दो अपरिमितविविधविपुलवीचिपुप्फसंकुसुमितो, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं अपरिमितविविधविपुलपरिसुद्धविज्जाविमुत्तिपुप्फसंकुसुमितं। अयं, महाराज, महासमुद्दस्स चतुत्थो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। इमे खो, महाराज, महासमुद्दस्स चत्तारो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति।

“भन्ते नागसेन, ‘भोजनस्स पञ्च गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति यं वदेसि, कतमे भोजनस्स पञ्च गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति? “यथा, महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं आयुधारणं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सच्छिकतं जरामरणासनतो आयुधारणं। अयं, महाराज, भोजनस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं बलवड्ढनं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सच्छिकतं सब्बसत्तानं इद्धिबलवड्ढनं। अयं, महाराज, भोजनस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं वण्णजननं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सच्छिकतं सब्बसत्तानं गुणवण्णजननं। अयं, महाराज, भोजनस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं दरथवूपसमनं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सच्छिकतं सब्बसत्तानं सब्बकिलेसदरथवूपसमनं। अयं, महाराज, भोजनस्स चतुत्थो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं

जिघच्छादुब्बल्यपटिविनोदनं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सच्छिकतं सब्बसत्तानं सब्बदुक्खजिघच्छादुब्बल्यपटिविनोदनं। अयं, महाराज, भोजनस्स पञ्चमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। इमे खो, महाराज, भोजनस्स पञ्च गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो”ति।

“भन्ते नागसेन, ‘आकासस्स दस गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति यं वदेसि, कतमे आकासस्स दस गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो”ति? “यथा, महाराज, आकासो न जायति, न जीयति, न मीयति, न चवति, न उप्पज्जति, दुप्पसहो, अचोराहरणो, अनिस्सितो, विहगगमनो, निरावरणो, अनन्तो। एवमेव खो, महाराज, निब्बानं न जायति, न जीयति, न मीयति, न चवति, न उप्पज्जति, दुप्पसहं, अचोराहरणं, अनिस्सितं, अरियगमनं, निरावरणं, अनन्तं। इमे खो, महाराज, आकासस्स दस गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो”ति।

“भन्ते नागसेन, ‘मणिरतनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति यं वदेसि, कतमे मणिरतनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो”ति? “यथा, महाराज, मणिरतनं कामददं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं कामददं। अयं, महाराज, मणिरतनस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, मणिरतनं हासकरं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं हासकरं। अयं, महाराज, मणिरतनस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, मणिरतनं उज्जोतत्तकरं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं उज्जोतत्तकरं [उज्जोतत्थकरं (सी० पी०), उज्जोतितत्थकरं (स्या०)]। अयं, महाराज, मणिरतनस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। इमे खो, महाराज, मणिरतनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो”ति।

“भन्ते नागसेन, ‘लोहितचन्दनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति यं वदेसि, कतमे लोहितचन्दनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो”ति? “यथा, महाराज, लोहितचन्दनं दुल्लभं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं दुल्लभं। अयं, महाराज, लोहितचन्दनस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, लोहितचन्दनं असमसुगन्धं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं असमसुगन्धं। अयं, महाराज, लोहितचन्दनस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, लोहितचन्दनं सज्जनपसत्थं [सब्बजनपसत्थं (स्या०)], एवमेव खो, महाराज, निब्बानं अरियसज्जनपसत्थं। अयं, महाराज, लोहितचन्दनस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। इमे खो, महाराज, लोहितचन्दनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो”ति।

“भन्ते नागसेन, ‘सप्पिमण्डस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति यं वदेसि, कतमे सप्पिमण्डस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो”ति? “यथा, महाराज, सप्पिमण्डो वण्णसम्पन्नो, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं गुणवण्णसम्पन्नं। अयं, महाराज, सप्पिमण्डस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, सप्पिमण्डो गन्धसम्पन्नो, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सीलगन्धसम्पन्नं। अयं, महाराज, सप्पिमण्डस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, सप्पिमण्डो रससम्पन्नो, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं रससम्पन्नं। अयं, महाराज, सप्पिमण्डस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। इमे खो, महाराज, सप्पिमण्डस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो”ति।

“भन्ते नागसेन, ‘गिरिसिखरस्स पञ्च गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो’ति यं वदेसि, कतमे गिरिसिखरस्स पञ्च गुणा निब्बानं अनुपविट्ठो”ति? “यथा, महाराज, गिरिसिखरं अच्चुगगतं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं अच्चुगगतं। अयं, महाराज, गिरिसिखरस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, गिरिसिखरं अचलं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं अचलं। अयं, महाराज, गिरिसिखरस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, गिरिसिखरं दुरधिरोहं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं दुरधिरोहं सब्बकिलेसानं। अयं, महाराज, गिरिसिखरस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो। पुन चपरं, महाराज, गिरिसिखरं सब्बबीजानं अविरूहनं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं सब्बकिलेसानं अविरूहनं। अयं,

महाराज, गिरिसिखरस्स चतुत्थो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन चपरं, महाराज, गिरिसिखरं अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तं, एवमेव खो, महाराज, निब्बानं अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तं । अयं, महाराज, गिरिसिखरस्स पञ्चमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । इमे खो, महाराज, गिरिसिखरस्स पञ्च गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा”ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी”ति ।

निब्बानरूपसण्ठानपज्जो दसमो ।

११. निब्बानसच्छिकरणपज्जो

११. “भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ ‘निब्बानं न अतीतं, न अनागतं, न पच्चुप्पन्नं, न उप्पन्नं न अनुप्पन्नं न उप्पादनीय’न्ति । इध, भन्ते नागसेन, यो कोचि सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिकरोति, सो उप्पन्नं सच्छिकरोति, उदाहु उप्पादेत्वा सच्छिकरोती”ति? “यो कोचि, महाराज, सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिकरोति, सो न उप्पन्नं सच्छिकरोति, न उप्पादेत्वा सच्छिकरोति, अपि च, महाराज, अत्थेसा निब्बानधातु, यं सो सम्मापटिपन्नो सच्छिकरोती”ति ।

“मा, भन्ते नागसेन, इमं पज्जं पटिच्छन्नं कत्वा दीपेहि, विवटं पाकटं कत्वा दीपेहि छन्दजातो उस्साहजातो, यं ते सिक्खितं, तं सब्बं एत्थेवाकिराहि, एत्थायं जनो सम्मूळ्हो विमतिजातो संसयपक्खन्दो, भिन्देतं अन्तोदोससल्ल”न्ति । “अत्थेसा, महाराज, निब्बानधातु सन्ता सुखा पणीता, तं सम्मापटिपन्नो जिनानुसिद्धिया सङ्खारे सम्मसन्तो पज्जाय सच्छिकरोति । यथा, महाराज, अन्तेवासिको आचरियानुसिद्धिया विज्जं पज्जाय सच्छिकरोति, एवमेव खो, महाराज, सम्मापटिपन्नो जिनानुसिद्धिया पज्जाय निब्बानं सच्छिकरोति ।

“कथं पन तं निब्बानं दट्ठब्बन्ति? अनीतितो निरुपद्वतो अभयतो खेमतो सन्ततो सुखतो साततो पणीततो सुचितो सीतलतो दट्ठब्बं ।

“यथा, महाराज, पुरिसो बहुकट्ठपुज्जेन जलितकट्ठितेन अग्गिना दय्हमानो वायामेन ततो मुज्जित्वा निरग्गिकोकासं पविसित्वा तत्थ परमसुखं लभेय्य, एवमेव खो, महाराज, यो सम्मापटिपन्नो, सो योनिसो मनसिकारेन व्यपगततिविधगिसन्तापं परमसुखं निब्बानं सच्छिकरोति । यथा, महाराज, अग्गि, एवं ति विधगि दट्ठब्बो; यथा अग्गिगतो पुरिसो, एवं सम्मापटिपन्नो दट्ठब्बो; यथा निरग्गिकोकासो, एवं निब्बानं दट्ठब्बं ।

“यथा वा पन, महाराज, पुरिसो अहिकुक्कुरमनुस्सकुणपसरीरवळज्जकोट्टासरासिगतो कुणपजटाजटितन्तरमनुपविट्ठो वायामेन ततो मुज्जित्वा निक्कुणपोकासं पविसित्वा तत्थ परमसुखं लभेय्य, एवमेव खो, महाराज, यो सम्मापटिपन्नो, सो योनिसो मनसिकारेन व्यपगतकिलेसकुणपं परमसुखं निब्बानं सच्छिकरोति । यथा, महाराज, कुणपं, एवं पञ्च कामगुणा दट्ठब्बा; यथा कुणपगतो पुरिसो, एवं सम्मापटिपन्नो दट्ठब्बो; यथा निक्कुणपोकासो, एवं निब्बानं दट्ठब्बं ।

“यथा वा पन, महाराज, पुरिसो भीतो तसितो कम्पितो विपरीतविभन्तचित्तो वायामेन ततो मुज्जित्वा दळ्हं थिरं अचलं अभयट्ठानं पविसित्वा तत्थ परमसुखं लभेय्य, एवमेव खो, महाराज, यो सम्मापटिपन्नो, सो योनिसो मनसिकारेन व्यपगतभयसन्तासं परमसुखं निब्बानं सच्छिकरोति । यथा, महाराज, भयं, एवं जातिजराव्याधिमरणं पटिच्च अपरापरं पवत्तभयं दट्ठब्बं; यथा भीतो पुरिसो, एवं सम्मापटिपन्नो दट्ठब्बो; यथा अभयट्ठानं, एवं निब्बानं दट्ठब्बं ।

“यथा वा पन, महाराज, पुरिसो किलिडुमलिनकललकद्धमदेसे पतितो वायामेन तं कललकद्धमं अपवाहेत्वा परिसुद्धविमलदेसमुपगन्त्वा तत्थ परमसुखं लभेय्य, एवमेव खो, महाराज, यो सम्मापटिपन्नो, सो योनिसो मनसिकारेन व्यपगतकिलेसमलकद्धमं परमसुखं निब्बानं सच्छिकरोति । यथा, महाराज, कललं, एवं लाभसक्कारसिलोको दट्ठब्बो; यथा कललगतो पुरिसो, एवं सम्मापटिपन्नो दट्ठब्बो; यथा परिसुद्धविमलदेसो, एवं निब्बानं दट्ठब्बं ।

“तज्ज पन निब्बानं सम्मापटिपन्नो किन्ति सच्छिकरोति? यो सो, महाराज, सम्मापटिपन्नो, सो सङ्खारानं पवत्तं सम्मसति । पवत्तं सम्मसमानो तत्थ जातिं पस्सति जरं पस्सति ब्याधिं पस्सति मरणं पस्सति, न तत्थ किञ्चि सुखं सातं पस्सति आदितोपि मज्झतोपि परियोसानतोपि । सो तत्थ किञ्चि न गय्हूपगं पस्सति । यथा, महाराज, पुरिसो दिवससन्तत्ते अयोगुळे जलिते तत्ते कठिते आदितोपि मज्झतोपि परियोसानतोपि न किञ्चि गय्हूपगं पदेसं पस्सति, एवमेव खो, महाराज, यो सङ्खारानं पवत्तं सम्मसति, सो पवत्तं सम्मसमानो तत्थ जातिं पस्सति जरं पस्सति ब्याधिं पस्सति मरणं पस्सति, न तत्थ किञ्चि सुखं सातं पस्सति आदितोपि मज्झतोपि परियोसानतोपि । सो तत्थ [इदं पदद्वयं सी० पी० पोत्थकेसु नत्थि] न किञ्चि गय्हूपगं पस्सति, तस्स गय्हूपगं अपस्सन्तस्स चित्ते अरति सण्ठाति, कायस्मिं डाहो ओक्कमति, सो अताणो असरणो असरणीभूतो भवेसु निब्बिन्दति ।

“यथा, महाराज, पुरिसो जलितजालं महन्तं अग्गिक्खन्धं पविसेय्य, सो तत्थ अताणो असरणो असरणीभूतो अग्गिम्हि निब्बिन्देय्य, एवमेव खो, महाराज, तस्स गय्हूपगं अपस्सन्तस्स चित्ते अरति सण्ठाति, कायस्मिं डाहो ओक्कमति, सो अताणो असरणो असरणीभूतो भवेसु निब्बिन्दति ।

“तस्स पवत्ते भयदस्साविस्स एवं चित्तं उप्पज्जति ‘सन्तत्तं खो पनेतं पवत्तं सम्पज्जलितं बहुदुक्खं बहूपायासं, यदि कोचि लभेथ अप्पवत्तं एतं सन्तं एतं पणीतं, यदिदं सब्बसङ्खारसमथो सब्बूपधिपटिनिस्सग्गो तण्हक्खयो विरागो निरोधो निब्बानं’न्ति । इति हेतं [हितं (सी०), हि इदं (पी०)] तस्स अप्पवत्ते चित्तं पक्खन्दति पसीदति पहंसयति तुसयति [पहंसीयति कुहीयति (सी० पी०)] ‘पटिलद्धं खो मे निस्सरणं’न्ति ।

“यथा, महाराज, पुरिसो विप्पनट्ठो विदेसपक्खन्दो निब्बाहनमगं दिस्वा तत्थ पक्खन्दति पसीदति पहंसयति तुसयति [पहंसीयति कुहीयति (सी० पी०)] ‘पटिलद्धो मे निब्बाहनमगो’ति, एवमेव खो, महाराज, पवत्ते भयदस्साविस्स अप्पवत्ते चित्तं पक्खन्दति पसीदति पहंसयति तुसयति [पहंसीयति कुहीयति (सी० पी०)] ‘पटिलद्धं खो मे निस्सरणं’न्ति ।

“सो अप्पवत्तत्थाय मगं आयूहति गवेसति भावेति बहुलीकरोति, तस्स तदत्थं सति सन्तिट्ठति, तदत्थं वीरियं सन्तिट्ठति, तदत्थं पीति सन्तिट्ठति, तस्स तं चित्तं अपरापरं मनसिकरोतो पवत्तं समतिक्कमित्वा अप्पवत्तं ओक्कमति, अप्पवत्तमनुप्पत्तो, महाराज, सम्मापटिपन्नो ‘निब्बानं सच्छिकरोती’ति वुच्चती’ति । “साधु, भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी’ति ।

निब्बानसच्छिकरणपञ्चो एकादसमो ।

१२. निब्बानसन्निहितपञ्चो

१२. “भन्ते नागसेन, अत्थि सो पदेसो पुरत्थिमाय वा दिसाय दक्खिणाय वा दिसाय पच्छिमाय वा दिसाय उत्तराय वा दिसाय उद्धं वा अधो वा तिरियं वा, यत्थ निब्बानं सन्निहितं’न्ति? “नत्थि, महाराज, सो पदेसो पुरत्थिमाय वा दिसाय

दक्खिणाय वा दिसाय पच्छिमाय वा दिसाय उत्तराय वा दिसाय उद्धं वा अधो वा तिरियं वा, यत्थ निब्बानं सन्निहितं'न्ति ।

“यदि, भन्ते नागसेन, नत्थि निब्बानस्स सन्निहितोकासो, तेन हि नत्थि निब्बानं? येसञ्च तं निब्बानं सच्छिकतं, तेसम्पि सच्छिकिरिया मिच्छा, कारणं तत्थ वक्खामि, यथा, भन्ते नागसेन, महिया धञ्जुट्ठानं खेतं अत्थि, गन्धुट्ठानं पुष्पं अत्थि, पुष्पुट्ठानं गुम्बो अत्थि, फलुट्ठानं रुक्खो अत्थि, रतनुट्ठानं आकरो अत्थि, तत्थ यो कोचि यं यं इच्छति, सो तत्थ गन्त्वा तं तं हरति, एवमेव खो, भन्ते नागसेन, यदि निब्बानं अत्थि, तस्स निब्बानस्स उट्ठानोकासोपि इच्छितब्बो, यस्मा च खो, भन्ते नागसेन, निब्बानस्स उट्ठानोकासो नत्थि, तस्मा नत्थि निब्बानन्ति ब्रूमि, येसञ्च निब्बानं सच्छिकतं, तेसम्पि सच्छिकिरिया मिच्छा'न्ति ।

“नत्थि, महाराज, निब्बानस्स सन्निहितोकासो, अत्थि चेतं निब्बानं, सम्मापटिपन्नो योनिसो मनसिकारेन निब्बानं सच्छिकरोति । यथा पन, महाराज, अत्थि अग्नि नाम, नत्थि तस्स सन्निहितोकासो, द्वे कट्ठानि सङ्घट्टेन्तो अग्निं अधिगच्छति । एवमेव खो, महाराज, अत्थि निब्बानं, नत्थि तस्स सन्निहितोकासो, सम्मापटिपन्नो योनिसो मनसिकारेन निब्बानं सच्छिकरोति ।

“यथा वा पन, महाराज, अत्थि सत्त रतनानि नाम । सेय्यथिदं, चक्करतनं हत्थिरतनं अस्सरतनं मणिरतनं इत्थिरतनं गहपतिरतनं परिणायकरतनं । न च तेसं रतनानं सन्निहितोकासो अत्थि, खत्तियस्स पन सम्मापटिपन्नस्स पटिपत्तिबलेन तानि रतनानि उपगच्छन्ति । एवमेव खो, महाराज, अत्थि निब्बानं, नत्थि तस्स सन्निहितोकासो, सम्मापटिपन्नो योनिसो मनसिकारेन निब्बानं सच्छिकरोती'न्ति ।

“भन्ते नागसेन, निब्बानस्स सन्निहितोकासो मा होतु, अत्थि पन तं ठानं, यत्थ ठितो सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिकरोती'न्ति? “आम, महाराज, अत्थि तं ठानं, यत्थ ठितो सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिकरोती'न्ति ।

“कतमं पन, भन्ते, तं ठानं, यत्थ ठितो सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिकरोती'न्ति? “सीलं, महाराज, ठानं, सीले पतिट्ठितो योनिसो मनसिकरोन्तो सक्कयवनेपि चीनविलातेपि अलसन्देपि निगुम्बेपि [निकुम्बेपि (सी० स्या० पी०)] कासिकोसलेपि कस्मीरेपि गन्धारेपि नगमुद्धनिपि ब्रह्मलोकेपि यत्थ कत्थचिपि ठितो सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिकरोति । यथा, महाराज, यो कोचि चक्खुमा पुरिसो सकयवनेपि चीनविलातेपि अलसन्देपि निगुम्बेपि कासिकोसलेपि कस्मीरेपि गन्धारेपि नगमुद्धनिपि ब्रह्मलोकेपि यत्थ कत्थचिपि ठितो आकासं पस्सति, एवमेव खो, महाराज, सीले पतिट्ठितो योनिसो मनसिकरोन्तो सकयवनेपि...पे०... यत्थ कत्थचिपि ठितो सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिकरोति ।

“यथा वा पन, महाराज, सकयवनेपि...पे०... यत्थ कत्थचिपि ठितस्स पुब्बदिसा अत्थि, एवमेव खो, महाराज, सीले पतिट्ठितस्स योनिसो मनसिकरोन्तस्स सकयवनेपि...पे०... यत्थ कत्थचिपि ठितस्स सम्मापटिपन्नस्स अत्थि निब्बानसच्छिकिरिया'न्ति । “साधु, भन्ते नागसेन, देसितं तथा निब्बानं, देसिता निब्बानसच्छिकिरिया, परिकव्रता सीलगुणा, दस्सिता सम्मापटिपत्ति, उस्सापितो धम्मद्भजो, सण्ठपिता धम्मनेत्ति, अवज्झो सुप्पयुत्तानं सम्मापयोगो, एवमेतं गणिवरपवर तथा सम्पटिच्छामी'न्ति ।

निब्बानसन्निहितपञ्चो द्वादसमो ।

वेस्सन्तरवग्गो ततियो ।

इमस्मिं वग्गे द्वादस पज्हा ।

४. अनुमानवग्गो

१. अनुमानपज्जो

१. अथ खो मिलिन्दो राजा येनायस्मा नागसेनो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं नागसेनं अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदि, एकमन्तं निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा जातुकामो सोतुकामो धारेतुकामो जाणालोकं दट्टुकामो अज्जाणं भिन्दितुकामो जाणालोकं उप्पादेतुकामो अविज्जन्धकारं नासेतुकामो अधिमत्तं धितिज्ज उस्साहज्ज सतिज्ज सम्पजज्ज उपट्टपेत्वा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “भन्ते नागसेन, किं पन बुद्धो तया दिट्ठो”ति । “न हि, महाराजा”ति । “किं पन ते आचरियेहि बुद्धो दिट्ठो”ति? “न हि, महाराजा”ति । “भन्ते नागसेन, न किर तया बुद्धो दिट्ठो, नापि किर ते आचरियेहि बुद्धो दिट्ठो, तेन हि, भन्ते नागसेन, नत्थि बुद्धो, न हेत्थ बुद्धो पज्जायती”ति ।

“अत्थि पन ते, महाराज, पुब्बका खत्तिया, ये ते तव खत्तियवंसस्स पुब्बङ्गमा”ति? “आम, भन्ते । को संसयो, अत्थि पुब्बका खत्तिया, ये मम खत्तियवंसस्स पुब्बङ्गमा”ति । “दिट्ठपुब्बा तया, महाराज, पुब्बका खत्तिया”ति? “न हि भन्ते”ति । “ये पन तं, महाराज, अनुसासन्ति पुरोहिता सेनापतिनो अक्खदस्सा महामत्ता, तेहि पुब्बका खत्तिया दिट्ठपुब्बा”ति? “न हि भन्ते”ति । “यदि पन ते, महाराज, पुब्बका खत्तिया न दिट्ठा, नापि किर ते अनुसासकेहि पुब्बका खत्तिया दिट्ठा, तेन हि नत्थि पुब्बका खत्तिया, न हेत्थ पुब्बका खत्तिया पज्जायन्ती”ति ।

“दिस्सन्ति, भन्ते नागसेन, पुब्बकानं खत्तियानं अनुभूतानि परिभोगभण्डानि । सेय्यथिदं, सेतच्छत्तं उण्हीसं पादुका वालबीजनी खग्गरतनं महारहानि च सयनानि । येहि मयं जानेय्याम सद्दहेय्याम ‘अत्थि पुब्बका खत्तिया’ति । ‘एवमेव खो, महाराज, मयम्पेतं भगवन्तं जानेय्याम सद्दहेय्याम । अत्थि तं कारणं, येन मयं कारणेन जानेय्याम सद्दहेय्याम ‘अत्थि सो भगवा’ति । कतमं तं कारणं? अत्थि खो, महाराज, तेन भगवता जानता पस्सता अरहता सम्मासम्बुद्धेन अनुभूतानि परिभोगभण्डानि । सेय्यथिदं, चत्तारो सतिपट्ठाना चत्तारो सम्मप्पधाना चत्तारो इद्धिपादा पच्चिन्द्रियाणि पच्च बलानि सत्त बोज्झङ्गा अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, येहि सदेवको लोको जानाति सद्दहति ‘अत्थि सो भगवा’ति । इमिना, महाराज, कारणेन इमिना हेतुना इमिना नयेन इमिना अनुमानेन जातब्बो ‘अत्थि सो भगवा’ति ।

“बहू जने तारयित्वा, निब्बुतो उपधिक्खये ।

अनुमानेन जातब्बं, अत्थि सो द्विपदुत्तमो”ति ॥

“भन्ते नागसेन, ओपम्मं करोही”ति । “यथा, महाराज, नगरवट्ठुकी नगरं मापेतुकामो पठमं ताव समं अनुन्नतमनोनतं असक्खरपासाणं निरुपद्वमनवज्जं रमणीयं भूमिभागं अनुविलोकेत्वा यं तत्थ विसमं, तं समं कारापेत्वा खाणुकण्टकं विसोधापेत्वा तत्थ नगरं मापेय्य सोभनं विभत्तं भागसो मितं उक्किण्णपरिखापाकारं दळ्हगोपुरट्ठालकोट्टकं पुथुचच्चरचतुक्कसन्धिसिङ्गाटकं सुचिसमतलराजमग्गं सुविभत्तान्तरापणं आरामुय्यानतळाकपोक्खरणिउदपानसम्पन्नं बहुविधदेवट्ठानप्पटिमण्डितं सब्बदोसविरहितं, सो तस्मिं नगरे सब्बथा वेपुल्लत्तं पत्ते अज्जं देसं उपगच्छेय्य, अथ तं नगरं अपरेन समयेन इद्धं भवेय्य फीतं सुभिक्षं खेमं समिद्धं सिवं अनीतिकं निरुपद्वं नानाजनसमाकुलं, पुथू खत्तिया ब्राह्मणा

वेस्सा सुद्धा हत्थारोहा अस्सारोहा रथिका पत्तिका धनुग्गा थरुग्गा चेलका चलका पिण्डदायका उग्गा राजपुत्ता पक्खन्दिनो महानागा सूरा वम्मिनो योधिनी दासिकपुत्ता भट्टिपुत्ता [दासपुत्ता भट्टिपुत्ता (सी० पी०)] मल्लका गणका आळारिका सूदा कप्पका नहापका चुन्दा मालाकारा सुवण्णकारा सज्झुकारा सीसकारा तिपुकारा लोहकारा वट्टकारा अयोकारा मणिकारा पेसकारा कुम्भकारा वेणुकारा लोणकारा चम्मकारा रथकारा दन्तकारा रज्जुकारा कोच्छकारा सुत्तकारा विलीवकारा धनुकारा जियकारा उसुकारा चित्तकारा रङ्गकारा रजका तन्तवाया तुन्नवाया हेरज्जिका दुस्सिका गन्धिका तिणहारका कट्टहारका भतका पणिका फलिका [फल्लिका (सी० पी०)] मूलिका ओदनिका पूविका मच्छिका मंसिका मज्जिका नटका नच्चका लङ्घका इन्दजालिका वेतालिका मल्ला छवडाहका पुप्फछट्टुका वेना नेसादा गणिका लासिका कुम्भदासियो सक्कयवनचीनविलाता उज्जेनका भारुकच्छका कासिकोसला परन्तका मागधका साकेतका सोरेय्यका [सोरट्टुका (सी० पी०)] पावेय्यका कोटुम्बरमाथुरका अलसन्दकस्मीरगन्धारा तं नगरं वासाय उपगता नानाविसयिनो जना नवं सुविभत्तं अदोसमनवज्जं रमणीयं तं नगरं पस्सित्वा अनुमानेन जानन्ति ‘छेको वत भो सो नगरवट्टुकी, यो इमस्स नगरस्स मापेता’ति । एवमेव खो, महाराज, सो भगवा असमो असमसमो अप्पटिसमो असदिसो अतुलो असङ्ख्येयो अप्पमेय्यो अपरिमेय्यो अमितगुणो गुणपारमिप्पत्तो अनन्तधिति अनन्ततेजो अनन्तवीरियो अनन्तबलो बुद्धबलपारमिं गतो ससेनमारं पराजेत्वा दिट्ठिजालं पदालेत्वा अविज्जं खेपेत्वा विज्जं उप्पादेत्वा धम्मकुं धारयित्वा सब्बज्जुतं पापुणित्वा विजितसङ्गामो धम्मनगरं मापेसि ।

“भगवतो खो, महाराज, धम्मनगरं सीलपाकारं हिरिपरिखं जाणद्वारकोट्टकं वीरियअट्टालकं सद्भाएसिकं सतिदोवारिकं पज्जापासादं सुत्तन्तचच्चरं अभिधम्मसिङ्घाटकं विनयविनिच्छयं सतिपट्टानवीथिकं, तस्स खो पन, महाराज, सतिपट्टानवीथियं एवरूपा आपणा पसारिता होन्ति । सेय्यथीदं, पुप्फापणं गन्धापणं फलापणं अगदापणं ओसधापणं अमतापणं रतनापणं सब्बापणं”न्ति ।

“भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो पुप्फापणं”न्ति? “अत्थि खो पन, महाराज, तेन भगवता जानता पस्सता अरहता सम्मासम्बुद्धेन आरम्मणविभत्तियो अक्खाता । सेय्यथीदं, अनिच्चसज्जा दुक्खसज्जा अनत्तसज्जा असुभसज्जा आदीनवसज्जा पहाणसज्जा विरागसज्जा निरोधसज्जा सब्बलोके अनभिरतिसज्जा सब्बसङ्खारेसु अनिच्चसज्जा आनापानस्सति उद्धुमातकसज्जा विनीलकसज्जा विपुब्बकसज्जा विच्छिदकसज्जा विक्खायितकसज्जा विक्खित्तकसज्जा हतविक्खित्तकसज्जा लोहितकसज्जा पुळवकसज्जा अट्टिकसज्जा मेत्तासज्जा करुणासज्जा मुदितासज्जा उपेक्खासज्जा मरणानुस्सति कायगतासति, इमे खो, महाराज, बुद्धेन भगवता आरम्मणविभत्तियो अक्खाता । तत्थ यो कोचि जरामरणा मुच्चितुकामो, सो तेसु अज्जतरं आरम्मणं गणहति, तेन आरम्मणेन रागा विमुच्चति, दोसा विमुच्चति, मोहा विमुच्चति, मानतो विमुच्चति, दिट्ठितो विमुच्चति, संसारं तरति, तण्हासोतं निवारति, तिविधं मलं विसोधेति, सब्बकिलेसे उपहन्त्वा अमलं विरजं सुद्धं पण्डरं अजातिं अजरं अमरं सुखं सीतिभूतं अभयं नगरुत्तमं निब्बाननगरं पविसित्वा अरहत्ते चित्तं विमोचेति, इदं वुच्चति महाराज ‘भगवतो पुप्फापणं’न्ति ।

“कम्ममूलं गहेत्वान, आपणं उपगच्छथ ।

आरम्मणं किणित्वान, ततो मुच्चथ मुत्तिया”ति ॥

“भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो गन्धापणं”न्ति? “अत्थि खो पन, महाराज, तेन भगवता सीलविभत्तियो अक्खाता, येन सीलगन्धेन अनुलित्ता भगवतो पुत्ता सदेवकं लोकं सीलगन्धेन धूपेन्ति सम्पधूपेन्ति, दिसम्पि अनुदिसम्पि

अनुवातम्पि पटिवातम्पि वायन्ति अतिवायन्ति, फरित्वा तिष्ठन्ति । कतमा ता सीलविभक्तियो? सरणसीलं पञ्चङ्गसीलं अट्ठङ्गसीलं दसङ्गसीलं पञ्चुद्देसपरियापन्नं पातिमोक्खसंवरसीलं । इदं वुच्चति, महाराज, ‘भगवतो गन्धापण’न्ति । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

“‘न पुप्फगन्धो पटिवातमेति, न चन्दनं तगरमल्लिका वा ।

सतञ्च गन्धो पटिवातमेति, सब्बा दिसा सप्पुरिसो पवायति [पवाति (सी० पी०) ध० प० ५४ पस्सितब्बं] ॥

“‘चन्दनं तगरं वापि, उप्पलं अथ वस्सिकी ।

एतेसं गन्धजातानं, सीलगन्धो अनुत्तरो ॥

“‘अप्पमत्तो अयं गन्धो, ख्वायं तगरचन्दनं ।

यो च सीलवतं गन्धो, वाति देवेसु उत्तमो’”ति ॥

“‘भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो फलापण’न्ति? “‘फलानि खो, महाराज, भगवता अक्खातानि । सेय्यथीदं, सोतापत्तिफलं सकदागामिफलं अनागामिफलं अरहत्तफलं सुञ्जतफलसमापत्ति अनिमित्तफलसमापत्ति अप्पणिहितफलसमापत्ति । तत्थ यो कोचि यं फलं इच्छति, सो कम्ममूलं दत्त्वा पत्थितं फलं किणाति । यदि सोतापत्तिफलं, यदि सकदागामिफलं, यदि अनागामिफलं, यदि अरहत्तफलं, यदि सुञ्जतफलसमापत्तिं, यदि अनिमित्तफलसमापत्तिं, यदि अप्पणिहितफलसमापत्तिं । यथा, महाराज, कस्सचि पुरिसस्स धुवफलो अम्बो भवेय्य, सो न ताव ततो फलानि पातेति, याव कयिका न आगच्छन्ति, अनुप्पत्ते पन कयिके मूलं गहेत्वा एवं आचिक्खति ‘अम्भो पुरिस एसो खो धुवफलो अम्बो, ततो यं इच्छसि, एत्तकं फलं गण्हाहि सलाटुकं वा दोविलं वा केसिकं वा आमं वा पक्कं वा’ति, सो तेन अत्तना दिन्नमूलेन यदि सलाटुकं इच्छति, सलाटुकं गण्हाति, यदि दोविलं इच्छति, दोविलं गण्हाति, यदि केसिकं इच्छति, केसिकं गण्हाति, यदि आमकं इच्छति, आमकं गण्हाति, यदि पक्कं इच्छति, पक्कं गण्हाति । एवमेव खो, महाराज, यो यं फलं इच्छति, सो कम्ममूलं दत्त्वा पत्थितं फलं गण्हाति, यदि सोतापत्तिफलं...पे०... यदि अप्पणिहितफलसमापत्तिं, इदं वुच्चति, महाराज, ‘भगवतो फलापण’न्ति ।

“‘कम्ममूलं जना दत्त्वा, गण्हन्ति अमतम्फलं ।

तेन ते सुखिता होन्ति, ये कीता अमतम्फल’”न्ति ॥

“‘भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो अगदापण’न्ति? “‘अगदानि खो, महाराज, भगवता अक्खातानि, येहि अगदेहि सो भगवा सदेवकं लोकं किलेसविसतो परिमोचेति । कतमानि पन तानि अगदानि? यानिमानि, महाराज, भगवता चत्तारि अरियसच्चाणि अक्खातानि । सेय्यथीदं, दुक्खं अरियसच्चं दुक्खसमुदयं अरियसच्चं दुक्खनिरोधं अरियसच्चं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चं, तत्थ ये केचि अज्जापेक्खा चतुसच्चं धम्मं सुणन्ति, ते जातिया परिमुच्चन्ति, जराय परिमुच्चन्ति, मरणा परिमुच्चन्ति, सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासेहि परिमुच्चन्ति, इदं वुच्चति महाराज ‘भगवतो अगदापण’न्ति ।

“‘ये केचि अगदा लोके [लोके अगदा (पी०)], विसानं पटिबाहका ।

धम्मागदसमं नत्थि, एतं पिवथ भिक्खवो’”ति ॥

“भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो ओसधापणं”न्ति? “ओसधानि खो, महाराज, भगवता अक्खातानि, येहि ओसधेहि सो भगवा देवमनुस्से तिकिच्छति । सेय्यथीदं, चत्तारो सतिपट्ठाना चत्तारो सम्मप्पधाना चत्तारो इद्धिपादा पञ्चिन्द्रियानि पञ्च बलानि सत्त बोज्झङ्गा अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, एतेहि ओसधेहि भगवा मिच्छादिट्ठं विरेचेति, मिच्छासङ्कपं विरेचेति, मिच्छावाचं विरेचेति, मिच्छाकम्मन्तं विरेचेति, मिच्छाआजीवं विरेचेति, मिच्छावायामं विरेचेति, मिच्छासतिं विरेचेति, मिच्छासमाधिं विरेचेति, लोभवमनं कारेति, दोसवमनं कारेति, मोहवमनं कारेति, मानवमनं कारेति, दिट्ठिवमनं कारेति, विचिकिच्छावमनं कारेति, उद्धच्चवमनं कारेति, थिनमिद्धवमनं कारेति, अहिरिकानोत्तप्पवमनं कारेति, सब्बकिलेसवमनं कारेति, इदं वुच्चति, महाराज, ‘भगवतो ओसधापणं’न्ति ।

“ये केचि ओसधा लोके, विज्जन्ति विविधा बहू ।

धम्मोसधसमं नत्थि, एतं पिवथ भिक्खवो ॥

“‘धम्मोसधं पिवित्वान्, अजरामरणा सियुं ।

भावयित्वा च पस्सित्वा, निब्बुता उपधिक्खये’”ति ॥

“भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो अमतापणं”न्ति? “अमतं खो, महाराज, भगवता अक्खातं, येन अमतेन सो भगवा सदेवकं लोकं अभिसिञ्चि, येन अमतेन अभिसित्ता देवमनुस्सा जातिजराव्याधिमरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासेहि परिमुच्चिंसु । कतमं तं अमतं? यदिदं कायगतासति । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन ‘अमतं ते, भिक्खवे, परिभुज्जन्ति, ये कायगतासतिं परिभुज्जन्ती’ति । इदं वुच्चति, महाराज, ‘भगवतो अमतापणं’न्ति ।

“‘ब्याधितं जनतं दिस्वा, अमतापणं पसारयि ।

कम्मेन तं किणित्वान्, अमतं आदेथ भिक्खवो’”ति ॥

“भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो रतनापणं”न्ति? “रतनानि खो, महाराज, भगवता अक्खातानि, येहि रतनेहि विभूसिता भगवतो पुत्ता सदेवकं लोकं विरोचन्ति ओभासेन्ति पभासेन्ति जलन्ति पज्जलन्ति उद्धं अधो तिरियं आलोकं दस्सेन्ति । कतमानि तानि रतनानि? सीलरतनं समाधिरतनं पञ्जारतनं विमुत्तिरतनं विमुत्तिजाणदस्सनरतनं पटिसम्भिदारतनं बोज्झङ्गरतनं ।

“कतमं, महाराज, भगवतो सीलरतनं? पातिमोक्खसंवरसीलं इन्द्रियसंवरसीलं आजीवपारिसुद्धिसीलं पच्चयसन्निस्सितसीलं चूळसीलं मज्झिमसीलं महासीलं मग्गसीलं फलसीलं । सीलरतनेन खो, महाराज, विभूसितस्स पुग्गलस्स सदेवको लोको समारको सब्रह्मको सस्समणब्राह्मणी पजा पिहयति पत्थेति, सीलरतनपिठन्धो खो, महाराज, भिक्खु दिसम्पि अनुदिसम्पि उद्धम्पि अधोपि तिरियम्पि विरोचति अतिविरोचति [अतिरोचति (सी० पी०)], हेट्ठतो अवीचिं उपरितो भवगं उपादाय एत्थन्तरे सब्बरतनानि अतिक्कमित्वा [अतिसयित्वा (सी० पी०)] अभिभवित्वा अज्झोत्थरित्वा तिट्ठति, एवरूपानि खो, महाराज, सीलरतनानि भगवतो रतनापणे पसारितानि, इदं वुच्चति महाराज ‘भगवतो सीलरतनं’न्ति ।

“‘एवरूपानि सीलानि, सन्ति बुद्धस्स आपणे ।

कम्मेन तं किणित्वान, रतनं वो पिळन्धथा'ति ॥

“कतमं, महाराज, भगवतो समाधिरतनं? सवितक्कसविचारो समाधि, अवितक्कविचारमत्तो समाधि, अवितक्कअविचारो समाधि, सुज्जतो समाधि, अनिमित्तो समाधि, अप्पणिहितो समाधि । समाधिरतनं खो, महाराज, पिळन्धस्स भिक्खुनो ये ते कामवितक्कब्यापादवितक्कविहिंसावितक्कमानुद्धच्चदिट्ठिविचिकिच्छाकिलेसवत्थूनि विविधानि च कुवितक्कानि, ते सब्बे समाधिं आसज्ज विकिरन्ति विधमन्ति विद्धंसन्ति न सण्ठन्ति [न सण्ठहन्ति (सी०)] न उपलिम्पन्ति [न उपलिप्पन्ति (सी० पी०)] । यथा, महाराज, वारि पोक्खरपत्ते विकिरति विधमति विद्धंसति न सण्ठाति न उपलिम्पति । तं किस्स हेतु? परिसुद्धत्ता पदुमस्स । एवमेव खो, महाराज, समाधिरतनं पिळन्धस्स भिक्खुनो ये ते कामवितक्कब्यापादवितक्कविहिंसावितक्कमानुद्धच्च दिट्ठिविचिकिच्छाकिलेसवत्थूनि विविधानि च कुवितक्कानि, ते सब्बे समाधिं आसज्ज विकिरन्ति विधमन्ति विद्धंसन्ति न सण्ठन्ति न उपलिम्पन्ति । तं किस्स हेतु? परिसुद्धत्ता समाधिस्स । इदं वुच्चति, महाराज, ‘भगवतो समाधिरतनं’न्ति, एवरूपानि खो, महाराज, समाधिरतनानि भगवतो रतनापणे पसारितानि ।

“समाधिरतनमालस्स, कुवितक्का न जायरे ।
न च विक्खिपते चित्तं, एतं तुम्हे पिळन्धथा'ति ॥

“कतमं, महाराज, भगवतो पञ्जारतनं? याय, महाराज, पञ्जाय अरियसावको ‘इदं कुसल’न्ति यथाभूतं पजानाति, ‘इदं अकुसल’न्ति यथाभूतं पजानाति, ‘इदं सावज्जं, इदं अनवज्जं, इदं सेवितब्बं, इदं न सेवितब्बं, इदं हीनं, इदं पणीतं, इदं कण्हं, इदं सुक्कं, इदं कण्हसुक्कसप्पटिभाग’न्ति यथाभूतं पजानाति, ‘इदं दुक्ख’न्ति यथाभूतं पजानाति, ‘अयं दुक्खसमुदयो’ति यथाभूतं पजानाति, ‘अयं दुक्खनिरोधो’ति यथाभूतं पजानाति, ‘अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा’ति यथाभूतं पजानाति । इदं वुच्चति महाराज ‘भगवतो पञ्जारतनं’न्ति ।

“पञ्जारतनमालस्स, न चिरं वत्तते भवो ।

खिप्पं फस्सेति [फुस्सेति (स्या०), पस्सति (क०)] अमतं, न च सो रोचते भवे'ति ॥

“कतमं, महाराज, भगवतो विमुत्तिरतनं”? “विमुत्तिरतनं [विमुत्तिरतनन्ति (सी० पी०)] खो, महाराज, अरहत्तं वुच्चति, अरहत्तं पत्तो खो, महाराज, भिक्खु ‘विमुत्तिरतनं पिळन्धो’ति वुच्चति । यथा, महाराज, पुरिसो मुत्ताकलापमणिक्कलापपवाळकलापाभरणप्पटिमण्डितो [पवाळाभरणपटिपण्डितो (सी० पी०)] अगलुत्तगरतालीसकलोहितचन्दनानुलित्तगतो नागपुन्नागसालसलळचम्पकयूथिकातिमुत्तकपाटलुप्पलवस्सिकमल्लिकाविचित्तो सेसजने अतिक्कमित्वा विरोचति अतिविरोचति ओभासति पभासति सम्पभासति जलति पज्जलति अभिभवति अज्झोत्थरति मालागन्धरतनाभरणेहि, एवमेव खो, महाराज, अरहत्तं पत्तो खीणासवो विमुत्तिरतनपिळन्धो उपादायुपादाय विमुत्तानं भिक्खूनं अतिक्कमित्वा समतिक्कमित्वा विरोचति अतिविरोचति ओभासति पभासति सम्पभासति जलति पज्जलति अभिभवति अज्झोत्थरति विमुत्तिया । तं किस्स हेतु? अग्गं, महाराज, एतं पिळन्धनं सब्बपिळन्धनानं, यदिदं विमुत्तिपिळन्धनं । इदं वुच्चति, महाराज, ‘भगवतो विमुत्तिरतनं’न्ति ।

“मणिमालाधरं गेह, जनो [गेहं, जनो (क०)] सामिं उदिक्खति ।

विमुत्तिरतनमालन्तु, उदिक्खन्ति सदेवका'ति ॥

“कतमं महाराज, भगवतो विमुत्तिजाणदस्सनरतनं? पच्चवेक्खणजाणं, महाराज, भगवतो विमुत्तिजाणदस्सनरतनन्ति वुच्चति, येन जाणेन अरियसावको मग्गफलनिब्बानानि पहीनकिलेसावसिड्डकिलेसे च पच्चवेक्खति ।

“ये जाणेन बुज्झन्ति, अरिया कतकिच्चतं ।
तं जाणरतनं लब्धुं, वायमेथ जिनोरसांति ॥

“कतमं, महाराज, भगवतो पटिसम्भिदारतनं? चतस्सो खो, महाराज, पटिसम्भिदायो अत्थपटिसम्भिदा धम्मपटिसम्भिदा निरुत्तिपटिसम्भिदा पटिभानपटिसम्भिदाति । इमेहि खो, महाराज, चतूहि पटिसम्भिदारतनेहि समलङ्कतो भिक्खु यं यं परिसं उपसङ्कमति, यदि खत्तियपरिसं, यदि ब्राह्मणपरिसं, यदि गहपतिपरिसं, यदि समणपरिसं, विसारदो उपसङ्कमति अमङ्कभूतो अभीरु अच्छम्भी अनुत्रासी विगतलोमहंसो परिसं उपसङ्कमति ।

“यथा, महाराज, योधो सङ्गामसूरो सन्नद्धपञ्चावुधो अच्छम्भितो [असम्भीतो (सी० पी०)] सङ्गामं ओतरति, ‘सचे अमित्ता दूरे भविस्सन्ति उसुना पातयिस्सामि, ततो ओरतो भविस्सन्ति सत्तिया पहरिस्सामि, ततो ओरतो भविस्सन्ति कणयेन पहरिस्सामि, उपगतं सन्तं मण्डलग्गेन द्विधा छिन्दिस्सामि, कायूपगतं छुरिकाय विनिविज्झिस्सामी’ति [विज्झिस्सामीति (सी०)], एवमेव खो, महाराज, चतुपटिसम्भिदारतनमण्डितो भिक्खु अच्छम्भितो परिसं उपसङ्कमति । यो कोचि मं अत्थपटिसम्भिदे पज्जं पुच्छिस्सति, तस्स अत्थेन अत्थं कथयिस्सामि, कारणेन कारणं कथयिस्सामि, हेतुना हेतुं कथयिस्सामि, नयेन नयं कथयिस्सामि, निस्संसयं करिस्सामि, विमतिं विवेचेस्सामि, तोसयिस्सामि पज्जवेय्याकरणेन ।

“यो कोचि मं धम्मपटिसम्भिदे पज्जं पुच्छिस्सति, तस्स धम्मेन धम्मं कथयिस्सामि, अमतेन अमतं कथयिस्सामि, असङ्कतेन असङ्कतं कथयिस्सामि, निब्बानेन निब्बानं कथयिस्सामि, सुज्जतेन सुज्जतं कथयिस्सामि, अनिमित्तेन अनिमित्तं कथयिस्सामि, अप्पणिहितेन अप्पणिहितं कथयिस्सामि, अनेजेन अनेजं कथयिस्सामि, निस्संसयं करिस्सामि, विमतिं विवेचेस्सामि, तोसयिस्सामि पज्जवेय्याकरणेन ।

“यो कोचि मं निरुत्तिपटिसम्भिदे पज्जं पुच्छिस्सति, तस्स निरुत्तिया निरुत्तिं कथयिस्सामि, पदेन पदं कथयिस्सामि, अनुपदेन अनुपदं कथयिस्सामि, अक्खरेन अक्खरं कथयिस्सामि, सन्धिया सन्धिं कथयिस्सामि, ब्यज्जनेन ब्यज्जनं कथयिस्सामि, अनुब्यज्जनेन अनुब्यज्जनं कथयिस्सामि, वण्णेन वण्णं कथयिस्सामि, सरेन सरं कथयिस्सामि, पज्जत्तिया पज्जत्तिं कथयिस्सामि, वोहारेन वोहारं कथयिस्सामि, निस्संसयं करिस्सामि, विमतिं विवेचेस्सामि, तोसयिस्सामि पज्जवेय्याकरणेन ।

“यो कोचि मं पटिभानपटिसम्भिदे पज्जं पुच्छिस्सति, तस्स पटिभानेन पटिभानं कथयिस्सामि, ओपम्मेन ओपम्मं कथयिस्सामि, लक्खणेन लक्खणं कथयिस्सामि, रसेन रसं कथयिस्सामि, निस्संसयं करिस्सामि, विमतिं विवेचेस्सामि, तोसयिस्सामि पज्जवेय्याकरणेनाति, इदं वुच्चति, महाराज, ‘भगवतो पटिसम्भिदारतनं’न्ति ।

“‘पटिसम्भिदा किणित्वान, जाणेन फस्सयेय्य यो ।
अच्छम्भितो अनुब्बिग्गो, अतिरोचति सदेवके’ति ॥

“कतमं, महाराज, भगवतो बोज्झङ्गरतनं? सत्तिमे, महाराज, बोज्झङ्गा, सतिसम्बोज्झङ्गो धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो

वीरियसम्बोज्झङ्गो पीतिसम्बोज्झङ्गो पस्सद्विसम्बोज्झङ्गो समाधिसम्बोज्झङ्गो उपेक्खासम्बोज्झङ्गो । इमेहि खो, महाराज, सत्तहि बोज्झङ्गरतनेहि पटिमण्डितो भिक्खु सब्बं तमं अभिभुय्य सदेवकं लोकं ओभासेति पभासेति आलोकं जनेति । इदं वुच्चति, महाराज, ‘भगवतो बोज्झङ्गरतनं’ति ।

“‘बोज्झङ्गरतनमालस्स, उट्ठहन्ति [उपट्ठहन्ति (क०), उदिक्खन्ति (स्या०)] सदेवका ।
कम्मेन तं किणित्वान, रतनं वो पिळन्धथा’”ति ॥

“‘भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो सब्बापणं’”ति? “‘सब्बापणं खो, महाराज, भगवतो नवङ्गं बुद्धवचनं सारीरिकानि पारिभोगिकानि चेत्तियानि सङ्गरतनञ्च । सब्बापणे, महाराज, भगवता जातिसम्पत्ति पसारिता, भोगसम्पत्ति पसारिता, आयुसम्पत्ति पसारिता, आरोग्यसम्पत्ति पसारिता, वण्णसम्पत्ति पसारिता, पञ्चासम्पत्ति पसारिता, मानुसिकसम्पत्ति पसारिता, दिब्बसम्पत्ति पसारिता, निब्बानसम्पत्ति पसारिता । तत्थ ये तं तं सम्पत्तिं इच्छन्ति, ते कम्ममूलं दत्त्वा पत्थितपत्थितं सम्पत्तिं किणन्ति, केचि सीलसमादानेन किणन्ति, केचि उपोसथकम्मेन किणन्ति, अप्पमत्तकेनपि कम्ममूलेन उपादायुपादाय सम्पत्तियो पटिलभन्ति । यथा, महाराज, आपणिकस्स आपणे तिलमुग्गमासे परित्तकेनपि तण्डुलमुग्गमासेन अप्पकेनपि मूलेन उपादायुपादाय गणहन्ति, एवमेव खो, महाराज, भगवतो सब्बापणे अप्पमत्तकेनपि कम्ममूलेन उपादायुपादाय सम्पत्तियो पटिलभन्ति । इदं वुच्चति, महाराज, ‘भगवतो सब्बापणं’ति ।

“‘आयु अरोगता वण्णं, सग्गं उच्चाकुलीनता ।
असङ्खतञ्च अमत्तं, अत्थि सब्बापणे जिने ॥

“‘अप्पेन बहुकेनापि, कम्ममूलेन गय्हति ।
किणित्वा सद्भामूलेन, समिद्धा होथ भिक्खवो’ति ॥

“‘भगवतो खो, महाराज, धम्मनगरे एवरूपा जना पटिवसन्ति, सुत्तन्तिका वेनयिका आभिधम्मिका धम्मकथिका जातकभाणका दीघभाणका मज्झिमभाणका संयुत्तभाणका अङ्गुत्तरभाणका खुद्दकभाणका सीलसम्पन्ना समाधिसम्पन्ना पञ्चासम्पन्ना बोज्झङ्गभावानरता विपस्सका सदत्थमनुयुत्ता आरज्जिका रुक्खमूलिका अब्भोकासिका पलालपुज्जिका सोसानिका नेसज्जिका पटिपन्नका फलट्ठा सेक्खा फलसमङ्गिनो सोतापन्ना सकदागामिनो अनागामिनो अरहन्तो तेविज्जा छळभिज्जा इद्धिमन्तो पञ्चाय पारमिंगता सतिपट्ठानसम्मप्यधानइद्धिपादइन्द्रियबलबोज्झङ्गमग्गवरझानविमोक्खरू पारूपसन्तसुखसमापत्तिकुसला, तेहि अरहन्तेहि आकुलं समाकुलं आकिण्णं समाकिण्णं नळवनसरवनमिव धम्मनगरं अहोसि । भवतीह —

“‘वीतरागा वीतदोसा, वीतमोहा अनासवा ।
वीततण्हा अनादाना, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

“‘आरज्जिका धुतधरा, झायिनो लूखचीवरा ।
विवेकाभिरता धीरा, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

“‘नेसज्जिका सन्थतिका, अथोपि ठानचङ्कमा ।

पंसुकूलधरा सब्बे, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

““तिचीवरधरा सन्ता, चम्मखण्डचतुत्थका ।
रता एकासने विज्जू, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

““अप्पिच्छा निपका धीरा, अप्पाहारा अलोलुपा ।
लाभालाभेन सन्तुट्ठा, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

““झायी ज्ञानरता धीरा, सन्तचित्ता समाहिता ।
आकिञ्चज्जं पत्थयाना, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

““पटिपन्ना फलट्ठा च, सेक्खा फलसमङ्गिनो ।
आसीसका [आसिंसका (सी० पी०)] उत्तमत्थं, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

““सोतापन्ना च विमला, सकदागामिनो च ये ।
अनागामी च अरहन्तो, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

““सतिपट्टानकुसला, बोज्झङ्गभावनारता ।
विपस्सका धम्मधरा, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

““इद्धिपादेसु कुसला, समाधिभावनारता ।
सम्मप्यधानानुयुत्ता, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

““अभिज्जापारमिप्पत्ता, पेत्तिके गोचरे रता ।
अन्तलिक्खम्हि चरणा, धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

““ओक्खित्तचक्खू मितभाणी, गुत्तद्वारा सुसंवुता ।
सुदन्ता उत्तमे दम्मे [धम्मे (सी० पी०)], धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

““तेविज्जा छल्लभिज्जा च, इद्धिया पारमिं गता ।
पज्जाय पारमिप्पत्ता, धम्मनगरे वसन्ति ते’ति ॥

“ये खो ते, महाराज, भिक्खू अपरिमितजाणवरधरा असङ्गा अतुलगुणा [अतुलियगुणा (सी० पी० क०)] अतुलयसा अतुलबला अतुलतेजा धम्मचक्कानुप्पवत्तका पज्जापारमिं गता, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘धम्मसेनापतिनो’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू इद्धिमन्तो अधिगतप्पटिसम्भिदापत्तवेसारज्जा गगनचरा दुरासदा दुप्पसहा अनालम्बचरा ससागरमहिधरपथविकम्पको चन्दसूरियपरिमज्जका विकुब्बनाधिट्ठानाभिनीहारकुसला इद्धिया पारमिं गता, एवरूपा खो,

महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘पुरोहिता’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू धुतङ्गमनुगता अपिच्छा सन्तुद्धा विज्जत्तिमनेसनजिगुच्छका पिण्डाय सपदानचारिनो भमराव गन्धमनुघायित्वा पविसन्ति विवित्तकाननं, काये च जीविते च निरपेक्खा अरहत्तमनुप्पत्ता धुतङ्गगुणे अग्निक्खित्ता, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘अक्खदस्सा’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू परिसुद्धा विमला निक्किलेसा चुतूपपातकुसला दिब्बचक्खुम्हि पारमिं गता, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘नगरजोतका’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू बहुस्सुता आगतागमा धम्मधरा विनयधरा मातिकाधरा सिथिलधनितदीघरस्सगरुकलहुकक्खरपरिच्छेदकुसला नवङ्गसासनधरा, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘धम्मरक्खा’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू विनयज्जू विनयकोविदा ठानाट्टानकुसला [निदानपठनकुसला (सी० पी०), निदानवत्थुकुसला (स्या०)] आपत्तानापत्तिगरुकलहुकसतेकिच्छअतेकिच्छवुट्टानदेसनानिग्गह-पटिकम्मओसारणनिस्सारणपटिसारणकुसला विनये पारमिं गता, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘रूपरक्खा’ति [रूपदक्खाति (सी० स्या० पी०)] वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू विमुत्तिवरकुसुममालबद्धा वरपवरमहग्घसेट्टुभावमनुप्पत्ता बहुजनकन्तमभिपत्थिता, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘पुष्पापणिका’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू चतुसच्चाभिसमयप्पटिविद्धा दिट्ठसच्चा विज्जातसासना चतूसु सामज्जफलेसु तिण्णविचिकिच्छा पटिलद्धफलसुखा अज्जेसम्पि पटिपन्नानं ते फले संविभजन्ति, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘फलापणिका’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू सीलसंवरगन्धमनुलित्ता [सीलवरसुगन्धमनुलित्ता (सी० पी०)] अनेकविधबहुगुणधरा किलेसमलदुग्गन्धविधमका, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘गन्धापणिका’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू धम्मकामा पियसमुदाहारा अभिधम्मे अभिविनये उळारपामोज्जा अरज्जगतापि रुक्खमूलगतापि सुज्जागारगतापि धम्मवररसं पिवन्ति, कायेन वाचाय मनसा धम्मवररसमोगाळ्हा अधिमत्तपटिभाना धम्मेसु धम्मेसनप्पटिपन्ना इतो वा ततो वा यत्थ यत्थ अपिच्छकथा सन्तुट्ठिकथा पविवेककथा असंसग्गकथा वीरियारम्भकथा सीलकथा समाधिकथा पज्जाकथा विमुत्तिकथा विमुत्तिजाणदस्सनकथा, तत्थ तत्थ गन्त्वा तं तं कथारसं पिवन्ति, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘सोण्डा पिपासा’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू पुब्बरत्तापररत्तं जागरियानुयोगमनुयुत्ता निसज्जट्टानचङ्कमेहि रत्तिन्दिवं वीतिनामेन्ति, भावनानुयोगमनुयुत्ता किलेसपटिबाहनाय सदत्थप्पसुता, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘नगरगुत्तिका’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू नवङ्गं बुद्धवचनं अत्थतो च ब्यञ्जनतो च नयतो च कारणतो च हेतुतो च उदाहरणतो च वाचेन्ति अनुवाचेन्ति भासन्ति अनुभासन्ति, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘धम्मापणिका’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू धम्मरतनभोगेन आगमपरियत्तिसुतभोगेन भोगिनो धनिनो निद्धिद्वसरव्यञ्जनलक्खणप्पटिवेधा विज्जू फरणा, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘धम्मसेट्ठिनो’ति वुच्चन्ति ।

“ये पन ते, महाराज, भिक्खू उळारदेसनापटिवेधा परिचिण्णारम्मणविभत्तिनिद्देसा सिक्खागुणपारमिप्पत्ता, एवरूपा खो, महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे ‘विस्सुतधम्मिका’ति वुच्चन्ति ।

“एवं सुविभत्तं खो, महाराज, भगवतो धम्मनगरं एवं सुमापितं एवं सुविहितं एवं सुपरिपूरितं एवं सुववत्थापितं एवं सुरक्खितं एवं सुगोपितं एवं दुप्पसय्हं पच्चत्थिकेहि पच्चामित्तेहि, इमिना, महाराज, कारणेन इमिना हेतुना इमिना नयेन इमिना अनुमानेन जातब्बं अत्थि सो भगवाति ।

“यथापि नगरं दिस्वा, सुविभत्तं मनोरमं ।
अनुमानेन जानन्ति, वड्ढकिस्स महत्तनं ॥

“तथेव लोकनाथस्स, दिस्वा धम्मपुरं वरं ।
अनुमानेन जानन्ति, अत्थि सो भगवा इति ॥

“अनुमानेन जानन्ति, ऊमिं दिस्वान सागरे ।
यथायं दिस्सते ऊमि, महन्तो सो भविस्सति ॥

“तथा बुद्धं सोकनुदं, सब्बत्थमपराजितं ।
तण्हक्खयमनुप्पत्तं, भवसंसारमोचनं ॥

“अनुमानेन जातब्बं, ऊमिं दिस्वा सदेवके ।
यथा धम्मूमिविप्फारो, अगगो बुद्धो भविस्सति ॥

“अनुमानेन जानन्ति, दिस्वा अच्चुगगतं गिरिं ।
यथा अच्चुगगतो एसो, हिमवा सो भविस्सति ॥

“तथा दिस्वा धम्मगिरिं, सीतीभूतं निरूपधिं ।
अच्चुगगतं भगवतो, अचलं सुप्पतिट्ठितं ॥

“अनुमानेन जातब्बं, दिस्वान धम्मपब्बतं ।
तथा हि सो महावीरो, अगगो बुद्धो भविस्सति ॥

“यथापि गजराजस्स, पदं दिस्वान मानुसा ।
अनुमानेन जानन्ति, महा एसो गजो इति ॥

“तथेव बुद्धनागस्स, पदं दिस्वा विभाविनो ।
अनुमानेन जानन्ति, उळारो सो भविस्सति ॥

“अनुमानेन जानन्ति, भीते दिस्वान कुम्मिगे ।
मिगराजस्स सद्धेन, भीतामे कुम्मिगा इति ॥

“तथेव तित्थिये दिस्वा, वित्थते भीतमानसे ।
अनुमानेन जातब्बं, धम्मराजेन गज्जितं ॥

“निब्बुतं पथविं दिस्वा, हरितपत्तं महोदिकं ।
अनुमानेन जानन्ति, महामेघेन निब्बुतं ॥

“तथेविमं जनं दिस्वा, आमोदितपमोदितं ।
अनुमानेन जातब्बं, धम्ममेघेन तप्पितं ॥

“लग्गं दिस्वा भुसं पङ्कं, कललद्गतं महिं ।
अनुमानेन जानन्ति, वारिक्खन्धो महा गतो ॥

“तथेविमं जनं दिस्वा, रजपङ्कसमोहितं ।
वहितं धम्मनदिया, विसट्ठं धम्मसागरे ॥

“धम्मामतगतं दिस्वा, सदेवकमिमं महिं ।
अनुमानेन जातब्बं, धम्मक्खन्धो महा गतो ॥

“अनुमानेन जानन्ति, घायित्वा गन्धमुत्तमं ।
यथायं वायते गन्धो, हेस्सन्ति पुप्फिता दुमा ॥

“तथेवायं सीलगन्धो, पवायति सदेवके ।
अनुमानेन जातब्बं, अत्थि बुद्धो अनुत्तरोति ॥

“एवरूपेन खो, महाराज, कारणसतेन कारणसहस्सेन हेतुसतेन हेतुसहस्सेन नयसतेन नयसहस्सेन ओपम्मसतेन ओपम्मसहस्सेन सक्का बुद्धबलं उपदस्सयितुं । यथा, महाराज, दक्खो मालाकारो नानापुप्फरासिम्हा आचरियानुसिद्धिया पच्चत्तपुरिसकारेण विचित्तं मालागुणरासिं करेय्य, एवमेव खो, महाराज, सो भगवा विचित्तपुप्फरासि विय अनन्तगुणो अप्पमेय्यगुणो, अहमेतरहि जिनसासने मालाकारो विय पुप्फगन्धको पुब्बकानं आचरियानं मग्गेनपि मय्हं बुद्धिबलेनपि असङ्ख्येय्येनपि कारणेन अनुमानेन बुद्धबलं दीपयिस्सामि, त्वं पनेत्थ छन्दं जनेहि सवनाया”ति ।

“दुक्करं, भन्ते नागसेन, अज्जेसं एवरूपेन कारणेन अनुमानेन बुद्धबलं उपदस्सयितुं, निब्बुतोस्मि, भन्ते नागसेन, तुम्हाकं परमविचित्तेन पञ्चवेय्याकरणेना”ति ।

अनुमानपञ्चो पठमो ।

२. धुतङ्गपञ्चो

“पस्सतारज्जके भिक्खू, अज्झोगाळ्हे धुते गुणे ।
पुन पस्सति गिही राजा, अनागामिफले ठिते ॥

“उभोपि ते विलोकेत्वा, उप्पज्जि संसयो महा ।
बुज्जेय्य चे गिही धम्मे, धुतङ्गं निष्फलं सिया ॥

“परवादिवादमथनं, निपुणं पिटकत्तये ।
हन्द पुच्छे कथिसेट्ठं, सो मे कङ्खं विनेस्सती”ति ॥

अथ खो मिलिन्दो राजा येनायस्मा नागसेनो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं नागसेनं अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदि, एकमन्तं निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच “भन्ते नागसेन, अत्थि कोचि गिही अगारिको कामभोगी पुत्तदारसम्बाधसयनं अज्झावसन्तो कासिकचन्दनं पच्चनुभोन्तो मालागन्धविलेपनं धारयन्तो जातरूपरजतं सादियन्तो मणिमुक्ताकञ्चनविचित्तमोळिबद्धो येन सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकत”न्ति?

“न, महाराज, एकज्जेव सतं न द्वे सतानि न तीणि चत्तारि पञ्च सतानि न सहस्सं न सतसहस्सं न कोटिसतं न कोटिसहस्सं न कोटिसतसहस्सं, तिट्ठतु महाराज दसन्नं वीसतिया सतस्स सहस्सस्स अभिसमयो, कतमेन ते परियायेन अनुयोगं दम्मी”ति ।

“त्वमेवेतं ब्रूही”ति । “तेनहि ते, महाराज, कथयिस्सामि सतेन वा सहस्सेन वा सतसहस्सेन वा कोटिया वा कोटिसतेन वा कोटिसहस्सेन वा कोटिसतसहस्सेन वा, या काचि नवङ्गे बुद्धवचने सल्लेखिताचारप्पटिपत्तिधुतवरङ्गगुणनिस्सिता [धुतवरङ्गगुणनिस्सिता (सी० स्या० पी०)] था, ता सब्बा इध समोसरिस्सन्ति । यथा, महाराज, निन्नुन्नतसमविसमथलाथलदेसभागे अभिवुट्ठं उदकं, सब्बं तं ततो विनिगळित्वा महोदधिं सागरं समोसरति, एवमेव खो, महाराज, सम्पादके सति या काचि नवङ्गे बुद्धवचने सल्लेखिताचारप्पटिपत्तिधुतवरङ्गगुणधरनिस्सिता कथा, ता सब्बा इध समोसरिस्सन्ति ।

“मय्हम्पेत्य, महाराज, परिब्यत्तताय बुद्धिया कारणपरिदीपनं समोसरिस्सति, तेनेसो अत्थो सुविभत्तो विचित्तो परिपुण्णो परिसुद्धो समानीतो भविस्सति । यथा, महाराज, कुसलो लेखाचरियो अनुसिद्धो लेखं ओसारेन्तो अत्तनो व्यत्तताय बुद्धिया कारणपरिदीपनेन लेखं परिपूरेति, एवं सा लेखा समत्ता परिपुण्णा अनूनिका भविस्सति । एवमेव मय्हम्पेत्य परिब्यत्तताय बुद्धिया कारणपरिदीपनं समोसरिस्सति, तेनेसो अत्थो सुविभत्तो विचित्तो परिपुण्णो परिसुद्धो समानीतो भविस्सति ।

“नगरे, महाराज, सावत्थिया पञ्चकोटिमत्ता अरियसावका भगवतो उपासकउपासिकायो सत्तपण्णाससहस्सानि तीणि च सतसहस्सानि अनागामिफले पतिट्ठिता, ते सब्बेपि गिही येव, न पब्बजिता । पुन तत्थेव कण्डम्बमूले यमकपाटिहारिये वीसति पाणकोटियो अभिसमिंसु, पुन चूळराहुलोवादे [महाराहुलोवादे (सी० पी०)], महामङ्गलसुत्तन्ते, समचित्तपरियाये, पराभवसुत्तन्ते, पुराभेदसुत्तन्ते, कलहविवादसुत्तन्ते, चूळब्यूहसुत्तन्ते, महाब्यूहसुत्तन्ते, तुवटकसुत्तन्ते, सारिपुत्तसुत्तन्ते गणनपथमतीतानं देवतानं धम्माभिसमयो अहोसि ।

“नगरे राजगहे पञ्जाससहस्सानि तीणि च सतसहस्सानि अरियसावका भगवतो उपासकउपासिकायो, पुन तत्थेव धनपालहत्थिनागदमने नवुति पाणकोटियो, पारायनसमागमे पासाणकचेतिये चुट्टस पाणकोटियो, पुन इन्दसालगुहायं असीति देवताकोटियो, पुन बाराणसियं इसिपतने मिगदाये पठमे धम्मदेसने अट्टारस ब्रह्मकोटियो अपरिमाणा च देवतायो, पुन तावतिसभवने पण्डुकम्बलसिलायं अभिधम्मदेसनाय असीति देवताकोटियो, देवोरोहणे सङ्कस्सनगरद्वारे लोकविवरणपाटिहारिये पसन्नानं नरमरूनं तिस कोटियो अभिसमिंसु ।

पुन सक्केसु कपिलवत्थुस्मिं निग्रोधारामे बुद्धवंसदेसनाय महासमयसुत्तन्तदेसनाय च गणनपथमतीतानं देवतानं धम्माभिसमयो अहोसि । पुन सुमनमालाकारसमागमे, गरहदिन्नसमागमे, आनन्दसेट्टिसमागमे, जम्बुकाजीवकसमागमे, मण्डुकदेवपुत्तसमागमे, मट्टकुण्डलिदेवपुत्तसमागमे, सुलसानगरसोभिनिसमागमे, सिरिमानगरसोभिनिसमागमे, पेसकारधीतुसमागमे, चूळसुभद्दासमागमे, साकेतब्राह्मणस्स आळाहनदस्सनसमागमे, सूनापरन्तकसमागमे, सक्कपञ्चसमागमे, तिरोकुट्टसमागमे [तिरोकुट्टसमागमे (सी० पी०)], रतनसुत्तसमागमे पच्चेकं चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि, यावता, महाराज, भगवा लोके अट्टासि, ताव तीसु मण्डलेसु सोळससु महाजनपदेसु यत्थ यत्थ भगवा विहासि, तत्थ तत्थ येभुय्येन द्वे तयो चत्तारो पञ्च सतं सहस्सं सतसहस्सं देवा च मनुस्सा च सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरिंसु । ये ते, महाराज, देवा गिही येव, न ते पब्बजिता, एतानि चेव, महाराज, अज्जानि च अनेकानि देवताकोटिसतसहस्सानि गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरिंसू’ति ।

“यदि, भन्ते नागसेन, गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति, अथ इमानि धुतङ्गानि किमत्थं साधेन्ति, तेन कारणेन धुतङ्गानि अकिच्चकरानि होन्ति । यदि, भन्ते नागसेन, विना मन्तोसधेहि व्याधयो वूपसमन्ति, किं वमनविरेचनादिना सरीरदुब्बलकरणेन? यदि मुट्ठीहि पटिसत्तुनिग्गहो भवति, किं असिसत्तिसरधनुकोदण्डलगुळमुग्गरेहि? यदि गण्टिकुटिलसुसिरकण्टलतासाखा आलम्बित्वा रुक्खमभिरूहनं भवति, किं दीघदळ्हनिस्सेणिपरियेसनेन? यदि थण्डिलसेय्याय धातुसमता भवति, किं सुखसम्पस्समहतिमहासिरिसयनपरियेसनेन? यदि एकको सासङ्कसप्पटिभयविसमकन्तारतरणसमत्थो भवति, किं सन्नद्धसज्जमहतिमहासत्थपरियेसनेन? यदि नदिसरं बाहुना तरितुं समत्थो भवति, किं धुवसेतुनावापरियेसनेन? यदि सकसन्तकेन घासच्छादनं कातुं पहाति, किं परूपसेवनपियसमुल्लापपच्छापुरेधावनेन? यदि अखाततळाके उदकं लभति, किं उदपानतळाकपोक्खरणिखणनेन? एवमेव खो, भन्ते नागसेन, यदि गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति, किं धुतगुणवरसमादियनेना’ति?

“अट्टवीसति खो पनिमे, महाराज, धुतङ्गगुणा यथाभुच्चगुणा, येहि गुणेहि धुतङ्गानि सब्बबुद्धानं पिहयितानि पत्थितानि । कतमे अट्टवीसति? इध, महाराज, धुतङ्गं सुद्धाजीवं सुखफलं अनवज्जं न परदुक्खापनं अभयं असम्पीळनं एकन्तवट्ठिकं अपरिहानियं अमायं आरक्खा पत्थितददं सब्बसत्तदमनं संवरहितं पतिरूपं अनिस्सितं विप्पमुत्तं रागक्खयं

दोसक्खयं मोहक्खयं मानप्पहानं कुवितक्कच्छेदनं कङ्कवितरणं कोसज्जविद्धंसनं अरतिप्पहानं खमनं अतुलं अप्पमाणं सब्बदुक्खक्खयगमनं, इमे खो, महाराज, अट्ठवीसति धुतङ्गगुणा यथाभुच्चगुणा येहि गुणेहि धुतङ्गानि सब्बबुद्धानं पिहयितानि पत्थितानि ।

“ये खो ते, महाराज, धुतगुणे सम्मा उपसेवन्ति, ते अट्ठारसहि गुणेहि समुपेता भवन्ति । कतमेहि अट्ठारसहि? आचारो तेसं सुविसुद्धो होति, पटिपदा सुपूरिता होति, कायिकं वाचसिकं सुरक्खितं होति, मनोसमाचारो सुविसुद्धो होति, वीरियं सुपग्गहितं होति, भयं वूपसम्मति, अत्तानुदिट्ठिव्यपगता होति, आघातो उपरतो होति, मेत्ता उपट्ठिता होति, आहारो परिज्जातो होति, सब्बसत्तानं गरुकतो होति, भोजने मत्तञ्जू होति, जागरियमनुयुत्तो होति, अनिकेतो होति, यत्थ फासु तत्थ विहारी होति, पापजेगुच्छी होति, विवेकारामो होति, सततं अप्पमत्तो होति, ये ते, महाराज, धुतगुणे सम्मा उपसेवन्ति, ते इमेहि अट्ठारसहि गुणेहि समुपेता भवन्ति ।

“दस इमे, महाराज, पुग्गला धुतगुणारहा । कतमे दस? सद्धो होति हिरिमा धितिमा अकुहो अत्थवसी अलोलो सिक्खाकामो दळ्हसमादानो अनुज्झानबहुलो मेत्ताविहारी, इमे खो, महाराज, दस पुग्गला धुतगुणारहा ।

“ये ते, महाराज, गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति, सब्बे ते पुरिमासु जातीसु तेरससु धुतगुणेषु कतूपासना कतभूमिकम्मा, ते तत्थ चारज्ज पटिपत्तिज्ज सोधयित्वा अज्जेतरहि गिही येव सन्ता सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति ।

“यथा, महाराज, कुसलो इस्सासो अन्तेवासिके पठमं ताव उपासनसालायं चापभेदचापारोपनगहणमुट्ठिप्पटिपीळनअङ्गुलिविनामनपादठपनसरगहणसन्नहनआकङ्कन सद्धारणलक्खनियमनखिपने तिणपुरिसकळकण [खणक (सी० पी०)] तिणपलालमत्तिकापुज्जफलकलक्खवेधे अनुसिक्खापेत्वा रज्जो सन्तिके उपासनं आराधयित्वा आजज्जरथगजतुरङ्गधनधज्जहिरज्जसुवण्णदासिदासभरियगामवरं लभति, एवमेव खो, महाराज, ये ते गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति, ते सब्बे पुरिमासु जातीसु तेरससु धुतगुणेषु कतूपासना कतभूमिकम्मा, ते तत्थेव चारज्ज पटिपत्तिज्ज सोधयित्वा अज्जेतरहि गिही येव सन्ता सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति । न, महाराज, धुतगुणेषु पुब्बासेवनं विना एकस्सा येव जातिया अरहत्तं सच्छिकरिया होति, उत्तमेन पन वीरियेन उत्तमाय पटिपत्तिया तथारूपेन आचरियेन कल्याणमित्तेन अरहत्तं सच्छिकरिया होति ।

“यथा वा पन, महाराज, भिसक्को सल्लकत्तो आचरियं धनेन वा वत्तप्पटिपत्तिया वा आराधेत्वा सत्तगहणछेदनलेखनवेधनसल्लुद्धरणवणधोवनसोसनभेसज्जानुलिम्पनवमन विरेचनानुवासनकिरियमनुसिक्खित्वा विज्जासु कतसिक्खो कतूपासनो कतहत्थो आतुरे उपसङ्कमति तिकिच्छाय, एवमेव खो, महाराज, ये ते गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति, ते सब्बे पुरिमासु जातीसु तेरससु धुतगुणेषु कतूपासना कतभूमिकम्मा, ते तत्थेव चारज्ज पटिपत्तिज्ज सोधयित्वा अज्जेतरहि गिही येव सन्ता सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति, न, महाराज, धुतगुणेहि अविसुद्धानं धम्माभिसमयो होति ।

“यथा, महाराज, उदकस्स असेचनेन बीजानं अविस्सहं होति, एवमेव खो, महाराज, धुतगुणेहि अविसुद्धानं धम्माभिसमयो न होति ।

“यथा वा पन, महाराज, अकतकुसलानं अकतकल्याणानं सुगतिगमनं न होति, एवमेव खो, महाराज, धुतगुणेहि अविसुद्धानं धम्माभिसमयो न होति ।

“पथविसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं पतिट्टानट्टेन । आपोसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बकिलेसमलधोवनट्टेन । तेजोसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बकिलेसवनज्झापनट्टेन । वायोसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बकिलेसमलरजोपवाहनट्टेन । अगदसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बकिलेसव्याधिवूपसमनट्टेन । अमतसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बकिलेसविसनानासनट्टेन । खेत्तसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बसामज्जगुणसस्सविरूहनट्टेन । मनोहरसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं पत्थित्तिच्छित्तसम्पत्तिवरददट्टेन । नावासमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं संसारमहण्णवपारगमनट्टेन । भीरुत्ताणसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं जरामरणभीतानं अस्सासकरणट्टेन । मातुसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं किलेसदुक्खप्पटिपीळितानं अनुग्गाहकट्टेन । पितुसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं कुसलवड्ढिकामानं सब्बसामज्जगुणजनकट्टेन । मित्तसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बसामज्जगुणपरियेसनअविसंवादकट्टेन । पदुमसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बकिलेसमलेहि अनुपलित्तट्टेन । चतुज्जातियवरगन्धसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं किलेसदुग्गन्धपटिविनोदनट्टेन । गिरिराजवरसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं अट्टलोकधम्मवातेहि अकम्पियट्टेन । आकाससमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बत्थ गहणापगतउरुविसटवित्थतमहन्तट्टेन । नदीसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं किलेसमलपवाहनट्टेन । सुदेसकसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं जातिकन्तारकिलेसवनगहननित्थरणट्टेन । महासत्थवाहसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बभयसुज्जखेमअभयवरपवरनिब्बाननगरसम्पापनट्टेन । सुमज्जितविमलादाससमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सङ्घारानं सभावदस्सनट्टेन । फलकसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं किलेसलगुळसरसत्तिपटिबाहनट्टेन । छत्तसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं किलेसवस्सतिविधगिसन्तापातपपटिबाहनट्टेन । चन्दसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं पिहयितपत्थितट्टेन । सूरियसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं मोहतमतिमिरनासनट्टेन । सागरसमं, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं अनेकविधसामज्जगुणवररतनुट्टानट्टेन, अपरिमितअसङ्ख्येय्यअप्पमेय्यट्टेन च । एवं खो, महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं बहूपकारं सब्बदरथपरिळाहनुदं अरतिनुदं भयनुदं भवनुदं खीलनुदं मलनुदं सोकनुदं दुक्खनुदं रागनुदं दोसनुदं मोहनुदं माननुदं दिट्ठिनुदं सब्बाकुसलधम्मनुदं यसावहं हितावहं सुखावहं फासुकरं पीतिकरं योगक्खेमकरं अनवज्जं इड्डसुखविपाकं गुणरासिगुणपुज्जं अपरिमितअसङ्ख्येय्य अप्पमेय्यगुणं वरं पवरं अगं ।

“यथा, महाराज, मनुस्सा उपत्थम्भवसेन भोजनं उपसेवन्ति, हितवसेन भेसज्जं उपसेवन्ति, उपकारवसेन मित्तं उपसेवन्ति, तारणवसेन नावं उपसेवन्ति, सुगन्धवसेन मालागन्धं उपसेवन्ति, अभयवसेन भीरुत्ताणं उपसेवन्ति, पतिट्टावसेन [पतिट्टानवसेन (क०)] पथविं उपसेवन्ति, सिप्पवसेन आचरियं उपसेवन्ति, यसवसेन राजानं उपसेवन्ति, कामददवसेन मणिरतनं उपसेवन्ति, एवमेव खो, महाराज, सब्बसामज्जगुणददवसेन अरिया धुतगुणं उपसेवन्ति ।

“यथा वा पन, महाराज, उदकं बीजविरूहनाय, अग्नि ज्ञापनाय, आहारो बलाहरणाय, लता बन्धनाय, सत्थं छेदनाय, पानीयं पिपासाविनयनाय, निधि अस्सासकरणाय, नावा तीरसम्पापनाय, भेसज्जं व्याधिवूपसमनाय, यानं सुखगमनाय, भीरुत्ताणं भयविनोदनाय, राजा आरक्खत्थाय, फलकं दण्डलेड्डुलगुळसरसत्तिपटिबाहनाय, आचरियो अनुसासनाय, माता पोसनाय, आदासो ओलोकनाय, अलङ्कारो सोभनाय, वत्थं पटिच्छादनाय, निस्सेणी आरोहनाय, तुला विसमविकखेपनाय [निक्खेपनाय (सी० पी०)], मन्तं परिजप्पनाय, आवुधं तज्जनीयपटिबाहनाय, पदीपो अन्धकारविधमनाय, वातो

परिळाहनिब्बापनाय, सिपं वुत्तिनिष्फादनाय, अगदं जीवितरक्खणाय, आकरो रतनुप्पादनाय, रतनं अलङ्कुराय,
 आणा अनतिक्कमनाय, इस्सरियं वसवत्तनाय, एवमेव खो, महाराज, धुतगुणं सामञ्जबीजविरूहनाय,
 किलेसमलझापनाय, इद्धिबलाहरणाय, सतिसंवरनिबन्धनाय, विमतिविचिकिच्छासमुच्छेदनाय, तण्हापिपासाविनयनाय,
 अभिसमयअस्सासकरणाय, चतुरोधनित्थरणाय, किलेसव्याधिवूपसमाय, निब्बानसुखप्पटिलाभाय,
 जातिजराव्याधिमरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासभयविनोदनाय, सामञ्जगुणपरिरक्खणाय,
 अरतिकुवितक्कपटिबाहनाय, सकलसामञ्जत्थानुसासनाय, सब्बसामञ्जगुणपोसनाय,
 समथविपस्सनामग्गफलनिब्बानदस्सनाय, सकललोकथुतथोमितमहतिमहासोभनकरणाय, सब्बापायपिदहनाय,
 सामञ्जत्थसेलसिखरमुद्धनि अभिरूहनाय, वङ्कुकुटिलविसमचित्तविकखेपनाय [चित्तिनिक्खेपनाय (सी० पी०)],
 सेवितब्बासेवितब्बधम्मे साधुसज्झायकरणाय, सब्बकिलेसपटिसत्तुतज्जनाय, अविज्जन्धकारविधमनाय,
 तिविधगिसन्तापपरिळाहनिब्बापनाय, सण्हसुखुमसन्तसमापत्तिनिष्फादनाय, सकलसामञ्जगुणपरिरक्खणाय,
 बोज्झङ्गवररतनुप्पादनाय, योगिजनालङ्करणाय, अनवज्जनिपुणसुखुमसन्तिसुखमनतिक्कमनाय,
 सकलसामञ्जअरियधम्मवसवत्तनाय । इति, महाराज, इमेसं गुणानं अधिगमाय यदिदं एकमेकं धुतगुणं, एवं, महाराज,
 अतुलियं धुतगुणं अप्पमेय्यं असमं अप्पटिसमं अप्पटिभागं अप्पटिसेट्ठं उत्तरं सेट्ठं विसिट्ठं अधिकं आयतं पुथुलं विसटं
 वित्थतं गरुकं भारियं महन्तं ।

“यो खो, महाराज, पुगगलो पापिच्छो इच्छापकतो कुहको लुद्धो ओदरको लाभकामो यसकामो कित्तिकामो अयुत्तो
 अप्पत्तो अननुच्छविको अनरहो अप्पतिरूपो धुतङ्गं [तधुगुणं (क०) एवमुपरिपि] समादियति, सो दिगुणं दण्डमापज्जति,
 सब्बगुणघातमापज्जति, दिट्ठधम्मिकं हीळनं खीळनं गरहनं उप्पण्डनं खिपनं असम्भोगं निस्सारणं निच्छुभनं पवाहनं
 पब्बाजनं पटिलभति, सम्परायेपि सतयोजनिके अवीचिमहानिरये उण्हकठिततत्तसन्तत्तअच्चिजालामालके
 अनेकवस्सकोटिसतसहस्सानि उद्धमधो तिरियं फेणुदेहकं सम्परिवत्तकं पच्चति, ततो मुच्चित्वा [मुच्चित्वा (सी० पी०)]
 किसफरुसकाळङ्गपच्चङ्गो सूनुद्धुमातसुसिरुत्तमङ्गो [सूनुद्धुमातसूचिमुखपमाणसुसिरुत्तमङ्गो (सी० पी०)] छातो पिपासितो
 विसमभीमरूपवण्णो भग्गकण्णसोतो उम्मीलितनिमीलितनेत्तनयनो अरुगत्तपक्कगतो पुळवाकिण्णसब्बकायो वातमुखे
 जलमानो विय अगिक्खन्धो अन्तो जलमानो पज्जलमानो अताणो असरणो आरुण्णरुण्णकारुज्जरवं परिदेवमानो
 निज्झामतण्हिको समणमहापेतो हुत्वा आहिण्डमानो महिया अट्टस्सरं करोति ।

“यथा, महाराज, कोचि अयुत्तो अप्पत्तो अननुच्छविको अनरहो अप्पतिरूपो हीनो कुजातिको खत्तियाभिसेकेन
 अभिसिञ्चति, सो लभति हत्थच्छेदं पादच्छेदं हत्थपादच्छेदं कण्णच्छेदं नासच्छेदं कण्णनासच्छेदं बिलङ्गथालिकं
 सङ्खमुण्डिकं राहुमुखं जोतिमालिकं हत्थपज्जोतिकं एरकवत्तिकं चीरकवासिकं एण्यय्यकं बळिसमंसिकं कहापणकं
 खारापतच्छिकं पलिघपरिवत्तिकं पलालपीठकं तत्तेन तेलेन ओसिञ्चनं सुनखेहि खादापनं जीवसूलारोपनं असिना
 सीसच्छेदं अनेकविहितम्पि कम्मकारणं अनुभवति । किं कारणा? अयुत्तो अप्पत्तो अननुच्छविको अनरहो अप्पतिरूपो
 हीनो कुजातिको महन्ते इस्सरिये ठाने अत्तानं ठपेसि, वेलं घातेसि, एवमेव खो, महाराज, यो कोचि पुगगलो पापिच्छो...पे०...
 महिया अट्टस्सरं करोति ।

“यो पन, महाराज, पुगगलो युत्तो पत्तो अनुच्छविको अरहो पतिरूपो अप्पिच्छो सन्तुट्ठो पविवित्तो असंसट्ठो
 आरद्धवीरियो पहितत्तो असठो अमायो अनोदरको अलाभकामो अयसकामो अकित्तिकामो सद्धो सद्धापब्बजितो
 जरामरणा मुच्चितुकामो ‘सासनं पग्गणिहस्सामी’ति धुतङ्गं समादियति, सो दिगुणं पूजं अरहति देवानञ्च पियो होति मनापो

पिहयितो पत्थितो, जातिसुमनमल्लिकादीनं विय पुप्फं नहातानुलितस्स, जिघच्छितस्स विय पणीतभोजनं, पिपासितस्स विय सीतलविमलसुरभिपानीयं, विसगतस्स विय ओसधवरं, सीघगमनकामस्स विय आज्जरथवरुत्तमं, अत्थकामस्स विय मनोहरमणिरतनं, अभिसिञ्चितुकामस्स विय पण्डरविमलसेतच्छत्तं, धम्मकामस्स विय अरहत्तफलाधिगममनुत्तरं । तस्स चत्तारो सतिपट्टाना भावनापारिपूरिं गच्छन्ति, चत्तारो सम्मपधाना चत्तारो इद्धिपादा पञ्चिन्द्रियानि पञ्च बलानि सत्त बोज्झङ्गा अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो भावनापारिपूरिं गच्छति, समथविपस्सना अधिगच्छति, अधिगमपटिपत्ति परिणमति, चत्तारि सामञ्जफलानि चतस्सो पटिसम्भिदा तस्सो विज्जा छळभिज्जा केवलो च समणधम्मो सब्बे तस्साधेय्या होन्ति, विमुत्तिपण्डरविमलसेतच्छत्तेन अभिसिञ्चति ।

“यथा, महाराज, रज्जो खत्तियस्स अभिजातकुलकुलीनस्स खत्तियाभिसेकेन अभिसित्तस्स परिचरन्ति सरट्ठनेगमजानपदभटबला [बलत्था (सी० पी०)] अट्ठत्तिंसा च राजपरिसा नटनच्चका मुखमङ्गलिका सोत्थिवाचका समणब्राह्मणसब्बपासण्डगणा अभिगच्छन्ति, यं किञ्चि पथविया पट्टनरतनाकरनगरसुङ्गट्टानवेरज्जकछेज्जभेज्जजनमनुसासनं सब्बत्थ सामिको भवति, एवमेव खो, महाराज, यो कोचि पुग्गलो युत्तो पत्तो...पे०... विमुत्तिपण्डरविमलसेतच्छत्तेन अभिसिञ्चति ।

“तेरसिमानि, महाराज, धुतङ्गानि, येहि सुद्धिकतो निब्बानमहासमुदं पविसित्वा बहुविधं धम्मकीळमभिकीळति, रूपारूपअट्ठसमापत्तियो वळज्जेति, इद्धिविधं दिब्बसोतधातुं परचित्तविजाननं पुब्बेनिवासानुस्सतिं दिब्बचक्खुं सब्बासवक्खयञ्च पापुणाति । कतमे तेरस? पंसुकूलिकङ्गं तेचीवरिकङ्गं पिण्डपातिकङ्गं सपदानचारिकङ्गं एकासनिकङ्गं पत्तपिण्डिकङ्गं खलुपच्छाभत्तिकङ्गं आरज्जिकङ्गं रुक्खमूलिकङ्गं अब्भोकासिकङ्गं सोसानिकङ्गं यथासन्थतिकङ्गं नेसज्जिकङ्गं, इमेहि खो, महाराज, तेरसहि धुतगुणेहि पुब्बे आसेवितेहि निसेवितेहि चिण्णेहि परिचिण्णेहि चरितेहि उपचरितेहि परिपूरितेहि केवलं सामञ्जं पटिलभति, तस्साधेय्या होन्ति केवला सन्ता सुखा समापत्तियो ।

“यथा, महाराज, सधनो नाविको पट्टने सुट्ठु कतसुङ्गो महासमुदं पविसित्वा वङ्गं तक्कोलं चीनं सोवीरं सुरट्ठं अलसन्दं कोलपट्टनं सुवण्णभूमिं गच्छति अज्जम्पि यं किञ्चि नावासञ्चरणं, एवमेव खो, महाराज, इमेहि तेरसहि धुतगुणेहि पुब्बे आसेवितेहि निसेवितेहि चिण्णेहि परिचिण्णेहि चरितेहि उपचरितेहि परिपूरितेहि केवलं सामञ्जं पटिलभति, तस्साधेय्या होन्ति केवला सन्ता सुखा समापत्तियो ।

“यथा, महाराज, कस्सको पठमं खेत्तदोसं तिणकट्टपासाणं अपनेत्वा कसित्वा वपित्वा सम्मा उदकं पवेसेत्वा रक्खित्वा गोपेत्वा लवनमदनेन बहुधज्जको होति, तस्साधेय्या भवन्ति ये केचि अधना कपणा दलिद्वा दुग्गतजना, एवमेव खो, महाराज, इमेहि तेरसहि धुतगुणेहि पुब्बे आसेवितेहि...पे०... केवला सन्ता सुखा समापत्तियो ।

“यथा वा पन, महाराज, खत्तियो मुद्धावसित्तो अभिजातकुलीनो छेज्जभेज्जजनमनुसासने इस्सरो होति वसवत्ती सामिको इच्छाकरणो, केवला च महापथवी तस्साधेय्या होति, एवमेव खो, महाराज, इमेहि तेरसहि धुतगुणेहि पुब्बे आसेवितेहि निसेवितेहि चिण्णेहि परिचिण्णेहि चरितेहि उपचरितेहि परिपूरितेहि जिनसासनवरे इस्सरो होति वसवत्ती सामिको इच्छाकरणो, केवला च समणगुणा तस्साधेय्या होन्ति ।

“ननु, महाराज, थेरो उपसेनो वङ्गन्तपुत्तो सल्लेखधुतगुणे परिपूरकारिताय अनादियित्वा सावत्थिया सङ्गस्स कतिकं सपरिसो नरदम्मसारथिं पटिसल्लानगतं उपसङ्गमित्वा भगवतो पादे सिरसा वन्दित्वा एकमन्तं निसीदि, भगवा च तं

सुविनीतं परिसं ओलोकेत्वा हट्टुद्वो पमुदितो उदग्गो परिसाय सद्धिं सल्लापं सल्लपित्वा असम्भिन्नेन ब्रह्मस्सरेन एतदवोच ‘पासादिका खो पन त्यायं उपसेन परिसा, कतं त्वं उपसेन परिसं विनेसी’ति । सोपि सब्बज्जुना दसबलेन देवातिदेवेन पुट्ठो यथाभूतसभावगुणवसेन भगवन्तं एतदवोच —

“यो कोचि मं, भन्ते, उपसङ्कमित्वा पब्बज्जं वा निस्सयं वा याचति, तमहं एवं वदामि “अहं खो आवुसो आरज्जिको पिण्डपातिको पंसुकूलिको तेचीवरिको । सचे त्वम्पि आरज्जिको भविस्ससि पिण्डपातिको पंसुकूलिको तेचीवरिको, एवाहं तं पब्बाजेस्सामि निस्सयं दस्सामी”ति, सचे सो मे, भन्ते, पटिस्सुणित्वा नन्दति ओरमति, एवाहं तं पब्बाजेमि निस्सयं देमि, सचे न नन्दति न ओरमति, न तं पब्बाजेमि, न निस्सयं देमि, एवाहं, भन्ते, परिसं विनेमी”ति । एवं खो [एवम्पि (क०)], महाराज, धुतगुणवरसमादिण्णो जिनसासनवरे इस्सरो होति । वसवत्ती सामिको इच्छाकरणो, तस्साधेय्या होन्ति केवला सन्ता सुखा समापत्तियो ।

“यथा, महाराज, पदुमं अभिवुद्धपरिसुद्धउदिच्चजातिप्पभवं सिनिद्धं मुदु लोभनीयं सुगन्धं पियं पत्थितं पसत्थं जलकहममनुपलितं अणुपत्तकेसरकणिकाभिमण्डितं भमरगणसेवितं सीतलसलिलसंवद्धं, एवमेव खो, महाराज, इमेहि तेरसहि धुतगुणेहि पुब्बे आसेवितेहि निसेवितेहि चिण्णेहि परिचिण्णेहि चरितेहि उपचरितेहि परिपूरितेहि अरियसावको तिसगुणवरेहि समुपेतो होति ।

“कतमेहि तिसगुणवरेहि? सिनिद्धमुदुमद्वमेत्तचित्तो होति, धातितहतविहतकिलेसो होति, हतनिहतमानदब्बो होति, अचलदब्बहनिविट्ठनिब्बेमतिकसद्धो होति, परिपुण्णपीणितपहट्टलोभनीयसन्तसुखसमापत्तिलाभी होति, सीलवरपवरअसमसुचिगन्धपरिभावितो होति, देवमनुस्सानं पियो होति मनापो, खीणासवअरियवरपुग्गलपत्थितो, देवमनुस्सानं वन्दितपूजितो, बुधविबुधपण्डितजनानं थुतथवितथोमितपसत्थो, इध वा हरं वा लोकेन अनुपलितो, अप्पथोकवज्जेपि [अप्पसावज्जेपि (क०)] भयदस्सावी, विपुलवरसम्पत्तिकामानं मग्गफलवरत्थसाधनो, आयाचितविपुलपणीतपच्चयभागी, अनिकेतसयनो, ज्ञानज्झोसिततप्पवरविहारी, विजटितकिलेसजालवत्थु, भिन्नभग्गसङ्कुटितसज्झिन्नगतिनीवरणो, अकुप्पधम्मो, अभिनीतवासो, अनवज्जभोगी, गतिविमुत्तो, उत्तिण्णसब्बविचिकिच्छो, विमुत्तिज्झोसितत्थो [विमुत्तिज्झासितत्तो (सी० पी०)], दिट्ठधम्मो, अचलदब्बहभीरुत्ताणमुपगतो, समुच्छिन्नानुसयो, सब्बासवक्खयं पत्तो, सन्तसुखसमापत्तिविहारबहुलो, सब्बसमणगुणसमुपेतो, इमेहि तिसगुणवरेहि समुपेतो होति ।

“ननु, महाराज, थेरो सारिपुत्तो दससहस्सिलोकधातुया अग्गपुरिसो ठपेत्वा दसबलं लोकाचरियं, सोपि अपरिमितमसङ्ख्येय्यकप्पे समाचितकुसलमूलो [समाचिण्णकुसलमूलो (क०)] ब्राह्मणकुलकुलीनो मनापिकं कामरतिं अनेकसतसङ्खं धनवरज्ज ओहाय जिनसासने पब्बजित्वा इमेहि तेरसहि धुतगुणेहि कायवचीचित्तं दमयित्वा अज्जेतरहि अनन्तगुणसमन्नागतो गोतमस्स भगवतो सासनवरे धम्मचक्कमनुप्पवत्तको जातो । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन एकङ्कुत्तरनिकायवरलज्जके —

“नाहं, भिक्खवे, अज्जं एकपुग्गलम्पि समनुपस्सामि, यो एवं तथागतेन अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं सम्मदेव अनुप्पवत्तेति, यथयिदं भिक्खवे, सारिपुत्तो, सारिपुत्तो । भिक्खवे, तथागतेन अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं सम्मदेव अनुप्पवत्तेती”ति ।

“साधु, भन्ते नागसेन, यं किञ्चि नवङ्गं बुद्धवचनं, या च लोकुत्तरा किरिया, या च लोके अधिगमविपुलवरसम्पत्तियो, सब्बं तं तेरससु धुतगुणेषु समोधानोपगत” [समोधानेतब्बं (क०)] न्ति ।

धुतङ्गपञ्चो दुतियो ।

अनुमानवग्गो चतुत्थो ।

६. ओपम्मकथापञ्चो

मातिका

भन्ते नागसेन, कतिहङ्गेहि समन्नागतो भिक्खु अरहत्तं सच्छिकरोतीति?

इध, महाराज, अरहत्तं सच्छिकातुकामेन भिक्खुना —

गद्रभस्स [घोरस्सरस्स (सी० स्या० पी०)] एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

कुक्कुटस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

कलन्दकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

दीपिनिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

दीपिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

कुम्मस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

वंसस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

चापस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

वायसस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

मक्कटस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

गद्रभवग्गो पठमो ।

लाबुलताय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

पदुमस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

बीजस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

सालकल्याणिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

नावाय तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

नावालग्नकस्स [नावालग्नकस्स (सी० पी०)] द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

कूपस्स [कूपकस्स (क०)] एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

नियामकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

कम्मकारस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

समुद्वस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

समुद्वगगो दुतियो ।

पथविया पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

आपस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

तेजस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

वायुस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

पब्बतस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

आकासस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

चन्दस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

सूरियस्स सत्त अङ्गानि गहेतब्बानि ।

सक्कस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

चक्कवत्तिस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

पथवीवगगो ततियो ।

उपचिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

बिळारस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

उन्दूरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

विच्छिकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

नकुलस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

जरसिङ्गालस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

मिगस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

गोरूपस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

वराहस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

हत्थिस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

उपचिकावग्गो चतुत्थो ।

सीहस्स सत्त अङ्गानि गहेतब्बानि ।

चक्कवाकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

पेणाहिकाय द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

घरकपोतस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

उलूकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

सतपत्तस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

वग्गुलिस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

जलूकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

सप्पस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

अजगरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

सीहवगो पञ्चमो ।

पन्थमक्कटकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

थनसितदारकस्स [थनपीतदारकस्स (स्या०)] एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

चित्तकधरकुम्मस्स [चित्तकथलकुम्मस्स (क०)] एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

पवनस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

रुक्खस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

मेघस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

मणिरतनस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

मागविकस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

बाळिसिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

तच्छकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

मक्कटवगो छट्ठो ।

कुम्भस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

काळायसस्स [काळहंसस्स (क०)] द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

छत्तस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

खेत्तस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

अगदस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

भोजनस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

इस्सासस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

कुम्भवगो सत्तमो ।

रज्जो चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

दोवारिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 निसदाय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 पदीपस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 मयूरस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 तुरङ्गस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 सोण्डिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 इन्दखीलस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 तुलाय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 खगस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 मच्छस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 इणग्गाहकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 ब्याधितस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 मतस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 नदिया द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 उसभस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 मग्गस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 सुङ्कसायिकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 चोरस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 सकुण्घिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 सुनखस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 तिकिच्छकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

गब्भिनिया द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

चमरिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

किकिया द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

कपोतिकाय तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

एकनयनस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

कस्सकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

जम्बुकसिङ्गालिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

चङ्गवारकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

दब्बिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

इणसाधकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

अनुविचिनकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

सारथिस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

भोजकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

तुन्नवायस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

नाविकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

भमरस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानीति ।

मातिका निट्ठिता ।

१. गद्रभवग्गो

१. गद्रभङ्गपज्जो

१. “भन्ते नागसेन, ‘गद्रभस्स एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति? “यथा, महाराज, गद्रभो नाम सङ्कारकूटेपि चतुक्केपि सिङ्गाटकेपि गामद्वारेपि थुसरासिम्हिपि यत्थ कत्थचि सयति, न सयनबहुलो होति,

एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन तिणसन्थारेपि पण्णसन्थारेपि कट्टमञ्चकेपि छमायपि यत्थ कत्थचि चम्मखण्डं पत्थरित्वा यत्थ कत्थचि सयितब्बं, न सयनबहुलेन भवितब्बं । इदं, महाराज, गद्रभस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन ‘कलिङ्गरूपधाना, भिक्खवे, एतरहि मम सावका विहरन्ति अप्पमत्ता आतापिनो पधानस्मि’न्ति । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिनापि —

“‘पल्लङ्केन निसिन्नस्स, जण्णुकेनाभिवस्सति ।

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो’”ति ॥

गद्रभङ्गपञ्चो पठमो ।

२. कुक्कुटङ्गपञ्चो

२. “भन्ते नागसेन, ‘कुक्कुटस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, कुक्कुटो कालेन समयेन पटिसल्लीयति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कालेन समयेनेव चेतियङ्गणं सम्मज्जित्वा पानीयं परिभोजनीयं उपट्टपेत्वा सरीरं पटिजगित्वा नहायित्वा चेतियं वन्दित्वा वुट्ठानं भिक्खूनं दस्सनाय गन्त्वा कालेन समयेन सुज्जागारं पविसितब्बं । इदं, महाराज, कुक्कुटस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, कुक्कुटो कालेन समयेनेव वुट्ठाति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कालेन समयेनेव वुट्ठित्वा चेतियङ्गणं सम्मज्जित्वा पानीयं परिभोजनीयं उपट्टपेत्वा सरीरं पटिजगित्वा चेतियं वन्दित्वा पुनदेव सुज्जागारं पविसितब्बं । इदं, महाराज, कुक्कुटस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, कुक्कुटो पथविं खणित्वा खणित्वा अज्झोहारं अज्झोहरति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन पच्चवेक्खित्वा पच्चवेक्खित्वा अज्झोहारं अज्झोहरितब्बं ‘नेव दवाय न मदाय न मण्डनाय न विभूसनाय, यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया यापनाय विहिंसूपरतिया ब्रह्मचरियानुगहाय, इति पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्कामि नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामि, यात्रा च मे भविस्सति अनवज्जता च फासुविहारो चा’ति । इदं, महाराज, कुक्कुटस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

“‘कन्तारे पुत्तमंसंव, अक्खस्सब्भज्जनं यथा ।

एवं आहरि आहारं, यापनत्थममुच्छितो’ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, कुक्कुटो सचक्खुकोपि रत्तिं अन्धो होति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अनन्धेनेव अन्धेन विय भवितब्बं, अरज्जेपि गोचरगामे पिण्डाय चरन्तेनपि रजनीयेसु रूपसद्दगन्धरसफोटुब्बधम्मेसु अन्धेन बधिरेन मूगेन विय भवितब्बं, न निमित्तं गहेतब्बं, नानुब्यज्जनं गहेतब्बं । इदं, महाराज, कुक्कुटस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन महाकच्चायनेन —

‘चक्खुमास्स यथा अन्धो, सोतवा बधिरो यथा ।

पज्जवास्स [जिक्कावस्स (सी० पी०)] यथा मूगो, बलवा दुब्बलोरिव ।

अत्तअत्थे [अथ अत्थे (सी० पी०)] समुप्पन्ने, सयेथ मतसायिक’न्ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, कुक्कुटो लेडुदण्डलगुळमुग्गरेहि परिपातियन्तोपि सकं गेहं न विजहति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन चीवरकम्मं करोन्तेनपि नवकम्मं करोन्तेनपि वत्तप्पटिवत्तं करोन्तेनपि उद्दिस्सन्तेनपि उद्दिस्सापेन्तेनपि योनिसो मनसिकारो न विजहितब्बो, सकं खो पनेतं, महाराज, योगिनो गेहं, यदिदं योनिसो मनसिकारो । इदं, महाराज, कुक्कुटस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन ‘को च, भिक्खवे, भिक्खुनो गोचरो सको पेत्तिको विसयो? यदिदं चत्तारो सतिपट्ठाना’ति । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिनापि —

“यथा सुदन्तो मातङ्गो, सकं सोण्डं न मद्दति ।
भक्खाभक्खं विजानाति, अत्तनो वुत्तिकप्पनं ॥

“तथेव बुद्धपुत्तेन, अप्पमत्तेन वा पन ।
जिनवचनं न मद्दितब्बं, मनसिकारवरुत्तमं”न्ति ॥

कुक्कुटङ्गपञ्चो दुतियो ।

३. कलन्दकङ्गपञ्चो

३. “भन्ते नागसेन, ‘कलन्दकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, कलन्दको पटिसत्तुम्हि ओपतन्ते नङ्गुट्ठं पप्फोटेत्वा महन्तं कत्वा तेनेव नङ्गुट्ठलगुळेन पटिसत्तुं पटिबाहति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन किलेससत्तुम्हि ओपतन्ते सतिपट्ठानलगुळं पप्फोटेत्वा महन्तं कत्वा तेनेव सतिपट्ठानलगुळेन सब्बकिलेसा पटिबाहितब्बा । इदं, महाराज, कलन्दकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन चूळपन्थकेन —

‘यदा किलेसा ओपतन्ति, सामञ्जगुणधंसना ।
सतिपट्ठानलगुळेन, हन्तब्बा ते पुनप्पुनं”न्ति ॥

कलन्दकङ्गपञ्चो ततियो ।

४. दीपिनियङ्गपञ्चो

४. “भन्ते नागसेन, ‘दीपिनिया एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, दीपिनी सकिं येव गब्भं गण्हाति, न पुनप्पुनं पुरिसं उपेति? एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आयातिं पटिसन्धिं उप्पत्तिं गब्भसेय्यं चुत्तिं भेदं खयं विनासं संसारभयं दुग्गतिं विसमं सम्पीळितं दिस्वा ‘पुनब्भवे नप्पटिसन्दहिस्सामी’ति योनिसो मनसिकारो करणीयो । इदं, महाराज, दीपिनिया एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन सुत्तनिपाते धनियगोपालकसुत्ते —

“उसभोरिव छेत्त्व बन्धनानि, नागो पूतिलतंव दालयित्वा ।
नाहं पुनुपेस्सं गब्भसेय्यं, अथ चे पत्थयसी पवस्स देवा”न्ति ॥

दीपिनियङ्गपञ्हो चतुत्थो ।

५. दीपिकङ्गपञ्हो

५. “भन्ते नागसेन, ‘दीपिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?
“यथा, महाराज, दीपिको अरञ्जे तिणगहनं वा वनगहनं वा पब्बतगहनं वा निस्साय निलीयित्वा मिगे गण्हाति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन विवेकं सेवितब्बं अरञ्जं रुक्खमूलं पब्बतं कन्दरं गिरिगुहं सुसानं वनपत्थं अब्भोकासं पलालपुज्जं अप्पसद्वं अप्पनिग्घोसं विजनवातं मनुस्सराहसेय्यकं पटिसल्लानसारुप्पं; विवेकं सेवमानो हि, महाराज, योगी योगावचरो नचिरस्सेव छळभिज्जासु च वसिभावं पापुणाति । इदं, महाराज, दीपिकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेहि धम्मसङ्गाहकेहि —

“यथापि दीपिको नाम, निलीयित्वा गण्हते [गण्हती (सी० पी०)] मिगे ।

तथेवायं बुद्धपुत्तो, युत्तयोगो विपस्सको ।

अरञ्जं पविसित्वान, गण्हाति फलमुत्तमंन्ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, दीपिको यं किञ्चि पसुं वधित्वा वामेन पस्सेन पतितं न भक्खेति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन वेळुदानेन वा पत्तदानेन वा पुप्फदानेन वा फलदानेन वा सिनानदानेन वा मत्तिकादानेन वा चुण्णदानेन वा दन्तकट्टुदानेन वा मुखोदकदानेन वा चातुकम्यताय वा मुग्गसुप्पताय [मुग्गसुप्पताय (सी० पी०)] वा पारिभट [पारिभट्टताय (सी० पी०)] यताय वा जङ्घपेसनीयेन वा वेज्जकम्मेन वा दूतकम्मेन वा पहिणगमनेन वा पिण्डपटिपिण्डेन वा दानानुप्पदानेन वा वत्थुविज्जाय वा नक्खत्तविज्जाय वा अङ्गविज्जाय [नगविज्जाय (क०)] वा अञ्जतरञ्जतरेन वा बुद्धप्पटिकुट्टेन मिच्छाजीवेन निप्फादितं भोजनं न भुज्जितब्बं [परिभुज्जितब्बं (सी० पी०)] वामेन पस्सेन पतितं पसुं विय दीपिको । इदं, महाराज, दीपिकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“वचीविज्जत्तिविप्फारा, उप्पन्नं मधुपायसं ।

सचे भुत्तो भवेय्याहं, साजीवो गरहितो मम ॥

“यदिपि मे अन्तगुणं, निक्खमित्वा बही चरे ।

नेव भिन्देय्यमाजीवं, चजमानोपि जीवितं”न्ति ॥

दीपिकङ्गपञ्हो पञ्चमो ।

६. कुम्मङ्गपञ्हो

६. “भन्ते नागसेन, ‘कुम्मस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?
“यथा, महाराज, कुम्भो उदकचरो उदकेयेव वासं कप्पेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बपाणभूतपुग्गलानं हितानुकम्पिना मेत्तासहगतेन चेतसा विपुलेन महग्गतेन अप्पमाणेन अवेरेन अब्बापज्जेन सब्बावन्तं लोकं फरित्वा विहरितब्बं । इदं, महाराज, कुम्मस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, कुम्मो उदके उप्पिलवन्तो सीसं उक्खिपित्वा यदि कोचि पस्सति, तत्थेव निमुज्जति गाळ्हमोगाहति ‘मा मं ते पुन पस्सेय्यु’न्ति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन किलेसेसु ओपतन्तेसु आरम्मणसरे निमुज्जितब्बं गाळ्हमोगाहितब्बं ‘मा मं किलेसा पुन पस्सेय्यु’न्ति । इदं, महाराज, कुम्मस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, कुम्मो उदकतो निक्खमित्वा कायं ओतापेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन निसज्जट्टानसयनचङ्कमतो मानसं नीहरित्वा सम्मप्पधाने मानसं ओतापेतब्बं । इदं, महाराज, कुम्मस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, कुम्मो पथविं खणित्वा विवित्ते वासं कप्पेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन लाभसक्कारसिलोकं पजहित्वा सुज्जं विवित्तं काननं वनपत्थं पब्बतं कन्दरं गिरिगुहं अप्पसद्वं अप्पनिग्घोसं पविवित्तमोगाहित्वा विवित्ते येव वासं उपगन्तब्बं । इदं, महाराज, कुम्मस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन उपसेनेन वङ्गन्तपुत्तेन —

“‘विवित्तं अप्पनिग्घोसं, वाळमिगनिसेवितं ।
सेवे सेनासनं भिक्खु, पटिसल्लानकारणा’ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, कुम्मो चारिकं चरमानो यदि कज्जि पस्सति वा, सद्वं सुणाति वा, सोण्डिपज्जमानि अङ्गानि सके कपाले निदहित्वा अप्पोस्सुक्को तुण्हीभूतो तिट्ठति कायमनुरक्खन्तो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बत्थ रूपसद्वगन्धरसफोटुब्बधम्मेषु आपतन्तेसु छसु द्वारेसु संवरकवाटं अनुघाटेत्वा मानसं समोदहित्वा संवरं कत्वा सतेन सम्पजानेन विहातब्बं समणधम्मं अनुरक्खमानेन । इदं, महाराज, कुम्मस्स पच्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे कुम्मूपमसुत्तन्ते —

“‘कुम्मोव अङ्गानि सके कपाले, समोदहं भिक्खु मनोवितक्के ।
अनिस्सितो अज्जमहेठयानो, परिनिब्बुतो नूपवदेय्य कज्जी’”ति ॥

कुम्मङ्गपज्जो छट्ठो ।

७. वंसङ्गपज्जो

७. “भन्ते नागसेन, ‘वंसस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, वंसो यत्थ वातो, तत्थ अनुलोमेति, नाज्जत्थमनुधावति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन यं बुद्धेन भगवता भासितं नवङ्गं सत्थु सासनं, तं अनुलोमयित्वा कप्पिये अनवज्जे ठत्वा समणधम्मं येव परियेसितब्बं । इदं, महाराज, वंसस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं महाराज थेरेन राहुलेन —

“‘नवङ्गं बुद्धवचनं, अनुलोमेत्वान सब्बदा ।
कप्पिये अनवज्जस्मिं, ठत्वापायं समुत्तरि’”न्ति ॥

वंसङ्गपज्जो सत्तमो ।

८. चापङ्गपञ्हो

८. “भन्ते नागसेन, ‘चापस्स एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति? “यथा, महाराज, चापो सुतच्छित्तो नमितो [मितो (सी० पी० क०)] यावग्गमूलं समकमेव अनुनमति नप्पटित्थम्भति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन थेरेनवमज्झिमसमकेसु अनुनमितब्बं नप्पटिफरितब्बं । इदं, महाराज, चापस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन विधुर [पुण्णक] जातके —

“‘चापोवूनुदरो धीरो, वंसो वापि पकम्पये [चापो वा नुन मे धीरो, वंसोव अनुलोमयं (सी० पी० क०)] । पटिलोमं न वत्तेय्य, स राजवसतिं वसे’”ति ॥

चापङ्गपञ्हो अट्टमो ।

९. वायसङ्गपञ्हो

९. “भन्ते नागसेन, ‘वायसस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, वायसो आसङ्कितपरिसङ्कितो यत्तप्पयत्तो चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आसङ्कितपरिसङ्कितेन यत्तपयत्तेन उपट्ठिताय सतिया संवुतेहि इन्द्रियेहि चरितब्बं । इदं, महाराज, वायसस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, वायसो यं किञ्चि भोजनं दिस्वा जातीहि संविभजित्वा भुञ्जति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन ये ते लाभा धम्मिका धम्मलब्धा अन्तमसो पत्तपरियापन्नमत्तम्पि, तथारूपेहि लाभेहि पटिविभक्तभोगिना भवितब्बं सीलवन्तेहि सब्रह्मचारीहि । इदं, महाराज, वायसस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“‘सचे मे उपनामेन्ति, यथालब्धं तपस्सिनो ।
सब्बे संविभजित्वान, ततो भुञ्जामि भोजन’”न्ति ॥

वायसङ्गपञ्हो नवमो ।

१०. मक्कटङ्गपञ्हो

१०. “भन्ते नागसेन, ‘मक्कटस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, मक्कटो वासमुपगच्छन्तो तथारूपे ओकासे महतिमहारुक्खे पविवित्ते सब्बट्ठकसाखे [सब्बत्थकसाखे (स्या०), सब्बट्ठसाखे (क०)] भीरुत्ताणे वासमुपगच्छति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन लज्जिं पेसलं सीलवन्तं कल्याणधम्मं बहुस्सुतं धम्मधरं विनयधरं पियं गरुभावनीयं वत्तारं वचनक्खमं ओवादकं विज्जापकं सन्दस्सकं समादपकं समुत्तेजकं सम्पहंसकं एवरूपं कल्याणमित्तं आचरियं निस्साय विहरितब्बं । इदं, महाराज, मक्कटस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, मक्कटो रुक्खे येव चरति तिट्ठति निसीदति, यदि निदं ओक्कमति, तत्थेव रत्तिं वासमनुभवति ।

एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन पवनाभिमुखेन भवितव्वं, पवने येव ठानचङ्कमनिसज्जासयनं निदं ओक्कमितव्वं, तत्थेव सतिपट्टानमनुभवितव्वं । इदं, महाराज, मक्कटङ्गपज्जो दुतियं अङ्गं गहेतव्वं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“चङ्कमन्तोपि तिट्ठन्तो, निसज्जासयनेन वा ।
पवने सोभते भिक्खु, पवनन्तं वण्णितं”न्ति ॥

मक्कटङ्गपज्जो दसमो ।

गद्रभवग्गो पठमो ।

तस्सुद्धानं —

गद्रभो चेव [घोरस्सरो च (सी० स्या० पी०)] कुक्कुटो, कलन्दो दीपिनि दीपिको ।
कुम्भो वंसो च चापो च, वायसो अथ मक्कटोति ॥

२. समुद्भवग्गो

१. लाबुलतङ्गपज्जो

१. “भन्ते नागसेन, ‘लाबुलताय एकं अङ्गं गहेतव्वं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतव्वं’न्ति? “यथा, महाराज, लाबुलता तिणे वा कट्टे वा लताय वा सोण्डिकाहि आलम्बित्वा तस्सूपरि वड्ढति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अरहत्ते अभिवड्ढितुकामेन मनसा आरम्भणं आलम्बित्वा अरहत्ते अभिवड्ढितव्वं । इदं, महाराज, लाबुलताय एकं अङ्गं गहेतव्वं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“यथा लाबुलता नाम, तिणे कट्टे लताय वा ।
आलम्बित्वा सोण्डिकाहि, ततो वड्ढति उप्परि ॥

“तथेव बुद्धपुत्तेन, अरहत्तफलकामिना ।
आरम्भणं आलम्बित्वा, वड्ढितव्वं असेक्खफले”न्ति ॥

लाबुलतङ्गपज्जो पठमो ।

२. पदुमङ्गपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, ‘पदुमस्स तीणि अङ्गानि गहेतव्वानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतव्वानी’ति? “यथा, महाराज, पदुमं उदके जातं उदके संवद्धं अनुपलित्तं उदकेन, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कुले गणे लाभे यसे सक्कारे सम्माननाय परिभोगपच्चयेसु च सब्बत्थ अनुपलित्तेन भवितव्वं । इदं, महाराज, पदुमस्स पठमं अङ्गं गहेतव्वं ।

“पुन चपरं, महाराज, पदुमं उदका अच्चुग्गम्म ठाति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बलोकं अभिभवित्वा अच्चुग्गम्म लोकुत्तरधम्मे ठातब्बं । इदं, महाराज, पदुमस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, पदुमं अप्पमत्तकेनपि अनिलेन एरितं चलति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अप्पमत्तकेसुपि किलेसेसु संयमो करणीयो, भयदस्साविना विहरितब्बं । इदं, महाराज, पदुमस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन ‘अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी समादाय सिक्खति सिक्खापदेसू’ति ।

पदुमङ्गपञ्चो दुतियो ।

३. बीजङ्गपञ्चो

३. “भन्ते नागसेन, ‘बीजस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, बीजं अप्पकम्पि समानं भद्दके खेत्ते वुत्तं देवे सम्मा धारं पवेच्छन्ते सुबहूनि फलानि अनुदस्सति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन यथा पटिपादितं सीलं केवलं सामञ्जफलमनुदस्सति । एवं सम्मा पटिपज्जितत्वं । इदं, महाराज, बीजस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, बीजं सुपरिसोधिते खेत्ते रोपितं खिप्पमेव संविरूहति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन मानसं सुपरिग्गहितं सुञ्जागारे परिसोधितं सतिपट्टानखेत्तवरे खित्तं खिप्पमेव विरूहति । इदं, महाराज, बीजस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन अनुरुद्धेन —

“‘यथापि खेत्ते [यथा खेत्ते (सी०)] परिसुद्धे, बीजञ्चस्स पतिट्ठितं ।
विपुलं तस्स फलं होति, अपि तोसेति कस्सकं ॥

“‘तथेव योगिनो चित्तं, सुञ्जागारे विसोधितं ।
सतिपट्टानखेत्तमिह, खिप्पमेव विरूहती’”ति ॥

बीजङ्गपञ्चो ततियो ।

४. सालकल्याणिकङ्गपञ्चो

४. “भन्ते नागसेन, ‘सालकल्याणिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, सालकल्याणिका नाम अन्तोपथवियं येव अभिवड्ढति हत्थसतम्पि भिय्योपि, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन चत्तारि सामञ्जफलानि चतस्सो पटिसम्भिदा छळभिञ्जायो केवलञ्च समणधम्मं सुञ्जागारे येव परिपूरयितब्बं । इदं, महाराज, सालकल्याणिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन राहुलेन —

“‘सालकल्याणिका नाम, पादपो धरणीरुहो ।
अन्तोपथवियं येव, सतहत्थोपि वड्ढति ॥

“‘यथा कालमिह सम्पत्ते, परिपाकेन सो दुमो ।

उगगञ्चित्वान एकाहं, सतहत्थोपि वड्ढति ॥

“एवमेवाहं महावीर, सालकल्याणिका विय ।
अब्भन्तरे सुञ्जागारे, धम्मतो अभिवड्ढियि”न्ति ॥

सालकल्याणिकङ्गपञ्चो चतुत्थो ।

५. नावङ्गपञ्चो

५. “भन्ते नागसेन, ‘नावाय तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी”ति?
“यथा, महाराज, नावा बहुविधदारुसङ्घाटसमवायेन बहुम्पि जनं तारयति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन
आचारसीलगुणवत्तप्पटिवत्तबहुविधधम्मसङ्घाटसमवायेन सदेवको लोको तारयितब्बो । इदं, महाराज, नावाय पठमं अङ्गं
गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, नावा बहुविधऊमित्थनितवेगविसटमावट्टवेगं सहति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन
बहुविधकिलेसऊमिवेगं लाभसक्कारयससिलोकपूजनवन्दना परकुलेसु
निन्दापसंसासुखदुखसम्माननविमाननबहुविधदोसऊमिवेगञ्च सहितब्बं । इदं, महाराज, नावाय दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, नावा अपरिमितमनन्तमपारमक्खोभितगम्भीरे महतिमहाघोसे
तिमितिमिङ्गलमकरमच्छगणाकुले महतिमहासमुद्वे चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन तिपरिवट्ट द्वादसाकार
चतुसच्चाभिसमयप्पटिवेधे मानसं सञ्चारयितब्बं । इदं, महाराज, नावाय ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज,
भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे सच्चसंयुत्ते —

“‘वितक्केन्ता च खो तुम्हे, भिक्खवे, ‘इदं दुक्ख’न्ति वितक्केय्याथ, ‘अयं दुक्खसमुदयो’ति वितक्केय्याथ, ‘अयं
दुक्खनिरोधो’ति वितक्केय्याथ, ‘अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा’ति वितक्केय्याथा’”ति ।

नावङ्गपञ्चो पञ्चमो ।

६. नावालग्नकङ्गपञ्चो

६. “भन्ते नागसेन, ‘नावालग्नकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि
गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, नावालग्नकं बहुऊमिजालाकुलविक्खोभितसलिलतले महतिमहासमुद्वे नावं लग्गेति
उपेति, न देति दिसाविदिसं हरितुं, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन रागदोसमोहमिजाले
महतिमहावितक्कसम्पहारे चित्तं लग्गेतब्बं, न दातब्बं दिसाविदिसं हरितुं । इदं, महाराज, नावालग्नकस्स पठमं अङ्गं
गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, नावालग्नकं न प्लवति [न पिलवति (सी० पी०)] विसीदति, हत्थसतेपि उदके नावं लग्गेति
ठानमुपनेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन लाभयससक्कारमाननवन्दनपूजनअपचितीसु लाभगयसग्गेपि न

प्लवितब्बं, सरीरयापनमत्तके येव चित्तं ठपेतब्बं । इदं, महाराज, नावालग्नकङ्कस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“यथा समुद्धे लग्नकं, न प्लवति विसीदति ।
तथेव लाभसक्कारे, मा प्लवथ विसीदथा”ति ॥

नावालग्नकङ्कपञ्चो छट्ठो ।

७. कूपङ्कपञ्चो

७. “भन्ते नागसेन, ‘कूपस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, कूपो रज्जुञ्च वरत्तञ्च लङ्कारञ्च धारेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सतिसम्पजञ्जसमन्नागतेन भवितब्बं, अभिक्कन्ते पटिक्कन्ते आलोकिते विलोकिते समिञ्जिते पसारिते सङ्घाटिपत्तचीवरधारणे असिते पीते खायिते सायिते उच्चारपस्सावकम्मे गते ठिते निसिन्ने सुत्ते जागरिते भासिते तुण्हीभावे सम्पजानकारिना भवितब्बं । इदं, महाराज, कूपस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन ‘सतो, भिक्खवे, भिक्खु विहरेय्य सम्पजानो, अयं वो अम्हाकं अनुसासनी’”ति ।

कूपङ्कपञ्चो सत्तमो ।

८. नियामकङ्कपञ्चो

८. “भन्ते नागसेन, ‘नियामकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, नियामको रत्तिन्दिवं सततं समितं अप्पमत्तो यत्तप्पयत्तो नावं सारेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन चित्तं नियामयमानेन रत्तिन्दिवं सततं समितं अप्पमत्तेन यत्तप्पयत्तेन योनिस्सो मनसिकारेण चित्तं नियामेतब्बं । इदं, महाराज, नियामकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन धम्मपदे —

“अप्पमादरता होथ, सचित्तमनुरक्खथ ।

दुग्गा उद्धरथत्तानं, पङ्के सन्नोव [सत्तोव (सी० पी०)] कुञ्जरो’ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, नियामकस्स यं किञ्चि महासमुद्धे कल्याणं वा पापकं वा, सब्बं तं विदितं होति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेण कुसलाकुसलं सावज्जानवज्जं हीनप्पणीतं कण्हसुक्कसप्पटिभागं विजानितब्बं । इदं, महाराज, नियामकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, नियामको यन्ते मुद्दिकं देति ‘मा कोचि यन्तं आमसित्था’ति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेण चित्ते संवरमुद्दिका दातब्बा ‘मा किञ्चि पापकं अकुसलवितक्कं वितक्केसी’ति, इदं, महाराज, नियामकस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे ‘मा, भिक्खवे, पापके अकुसले वितक्के वितक्केय्याथ, सेय्यथीदं, कामवितक्कं ब्यापादवितक्कं विहिंसवितक्क’”न्ति ।

नियामकङ्कपञ्चो अट्टमो ।

९. कम्मकारङ्कपञ्चो

९. “भन्ते नागसेन, ‘कम्मकारस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, कम्मकारो एवं चिन्तयति ‘भतको अहं इमाय नावाय कम्मं करोमि, इमायाहं नावाय वाहसा भत्तवेतनं लभामि, न मे पमादो करणीयो, अप्पमादेन मे अयं नावा वाहेतब्बा’ति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन एवं चिन्तयितब्बं ‘इमं खो अहं चातुमहाभूतिकं कायं सम्मसन्तो सततं समितं अप्पमत्तो उपट्ठितस्सति सतो सम्पजानो समाहितो एकग्गचित्तो जातिजराब्बाधिमरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासेहि परिमुच्चिस्सामीति अप्पमादो मे करणीयो’ति, इदं, महाराज, कम्मकारस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“‘कायं इमं सम्मसथ, परिजानाथ पुनप्पुनं ।
काये सभावं दिस्वान, दुक्खस्सन्तं करिस्सथा’ति ॥

कम्मकारङ्कपञ्चो नवमो ।

१०. समुद्दङ्कपञ्चो

१०. “भन्ते नागसेन, ‘समुद्दस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, महासमुद्दो मतेन कुणपेन सद्धिं न संवसति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन रागदोसमोहमानदिट्ठिमक्खपळासइस्सामच्छरियमायासाठेय्यकुटिलविसमदुच्चरितकिलेसमलेहि सद्धिं न संवसितब्बं । इदं, महाराज, समुद्दस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, महासमुद्दो मुत्तामणिवेळुरियसद्धिसिलापवाळफलिकमणिविविधरतननिचयं धारेन्तो पिदहति, न बहि विकिरति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन मग्गफलज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तिविपस्सनाभिज्जाविविधगुणरतनानि अधिगन्त्वा पिदहितब्बानि, न बहि नीहरितब्बानि । इदं, महाराज, समुद्दस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, महासमुद्दो महन्तेहि महाभूतेहि सद्धिं संवसति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अप्पिच्छं सन्तुट्ठं धुतवादं सल्लेखवुत्तिं आचारसम्पन्नं लज्जिं पेसलं गरुं भावनीयं वत्तारं वचनक्खमं चोदकं पापगरहिं ओवादकं अनुसासकं विज्जापकं सन्दस्सकं समादपकं समुत्तेजकं सम्पहंसकं कल्याणमित्तं सब्रह्मचारिं निस्साय वसितब्बं । इदं, महाराज, महासमुद्दस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, महासमुद्दो नवसलिलसम्पुण्णाहि गङ्गायमुनाअचिरवतीसरभूमहीआदीहि नदीसतसहस्सेहि अन्तलिक्खे सलिलधाराहि च पूरितोपि सकं वेलं नातिवत्तति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन लाभसक्कारसिलोकवन्दनमाननपूजनकारणा जीवितहेतुपि सज्जिच्च सिक्खापदवीतिक्कमो न करणीयो । इदं, महाराज, महासमुद्दस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

‘सेय्यथापि, महाराज [पहाराध (सी० पी०)], महासमुद्धो ठितधम्मो वेलं नातिक्कमति, एवमेव खो, महाराज, यं महा सावकानं सिक्खापदं पञ्जत्तं, तं मम सावका जीवितहेतुपि नातिक्कमन्ती’ति ।

“पुन चपरं, महाराज, महासमुद्धो सब्बसवन्तीहि गङ्गायमुनाअचिरवतीसरभूमहीहि अन्तलिक्खे उदकधाराहिपि न परिपूरति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन उद्देसपरिपुच्छासवनधारणविनिच्छयअभिधम्मविनयगाळहसुत्तन्तविग्गहपदनिकखेपपदसन्धि पदविभत्तिनवङ्गजिनसासनवरं सुणन्तेनापि न तप्पितब्बं । इदं, महाराज, महासमुद्धस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन सुतसोमजातके —

“अग्नि यथा तिण्णकट्टं दहन्तो, न तप्पति सागरो वा नदीहि ।
एवम्पि चे [एवम्पि वे (स्या०), एवं हि मे (क०) जा० १ असीतिनिपाते] पण्डिता राजसेट्ठ, सुत्वा न तप्पन्ति सुभासितेना”’ति ॥

समुद्धङ्गपञ्चो दसमो । समुद्धवग्गो दुतियो ।

तस्सुद्धानं —

लाबुलता च पदुमं, बीजं सालकल्याणिका ।
नावा च नावालग्नं, कूपो नियामको तथा ।
कम्मकारो समुद्धो च, वग्गो तेन पवुच्चतीति ॥

३. पथवीवग्गो

१. पथवीअङ्गपञ्चो

१. “भन्ते नागसेन, ‘पथविया पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?
“यथा, महाराज, पथवी इट्ठानिट्ठानि कप्पूरागरुतगरचन्दनकुङ्कुमादीनि आकिरन्तेपि पित्तसेम्हपुब्बरुहिरसेदमेदखेळसिङ्घाणिकलसिक- मुत्तकरीसादीनि आकिरन्तेपि तादिसा येव, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन इट्ठानिट्ठे लाभालाभे यसायसे निन्दापसंसाय सुखदुक्खे सब्बत्थ तादिना येव भवितब्बं । इदं, महाराज, पथविया पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, पथवी मण्डनविभूसनापगता सकगन्धपरिभाविता, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन विभूसनापगतेन सकसीलगन्धपरिभावितेन भवितब्बं । इदं, महाराज, पथविया दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, पथवी निरन्तरा अखण्डच्छिद्वा असुसिरा बहला घना वित्थिण्णा, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन निरन्तरमखण्डच्छिद्दमसुसिरबहलघनवित्थिण्णसीलेन भवितब्बं । इदं, महाराज, पथविया ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, पथवी गामनिगमनगरजनपदरुखपब्बतनदीतळाकपोक्खरणीमिगपक्खिमनुजनरनारिगणं धारेन्तीपि अकिलासु होति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन ओवदन्तेनपि अनुसासन्तेनपि विज्जापेन्तेनपि सन्दस्सेन्तेनपि समादपेन्तेनपि समुत्तेजेन्तेनपि सम्पहंसेन्तेनपि धम्मदेसनासु अकिलासुना भवितब्बं । इदं, महाराज, पथविया चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, पथवी अनुनयप्पटिघविप्पमुत्ता, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तेन पथविसमेन चेतसा विहरितब्बं । इदं, महाराज, पथविया पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, उपासिकाय चूळसुभद्दाय सकसमणे परिकित्तयमानाय —

“एकज्जे बाहं वासिया, तच्छे कुपितमानसा [कुपितमानसो (क०)] ।
एकज्जेबाहं गन्धेन, आलिम्पेय्य पमोदिता [पमोदितो (क०)] ॥

“अमुस्मिं पटिघो नत्थि, रागो अस्मिं न विज्जति ।
पथवीसमचित्ता ते, तादिसा समणा ममा”ति ॥

पथवीअङ्गपञ्चो पठमो ।

२. आपङ्गपञ्चो

२. “भन्ते नागसेन, ‘आपस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?
“यथा, महाराज, आपो सुसण्ठितमकम्पितमलुळितसभावपरिसुद्धो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कुहनलपननेमित्तकनिप्पेसिकतं अपनेत्वा सुसण्ठितमकम्पितमलुळितसभावपरिसुद्धाचारेण भवितब्बं । इदं, महाराज, आपस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, आपो सीतलसभावसण्ठितो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेण सब्बसत्तेसु खन्तिमेत्तानुदयसम्पन्नेन हितेसिना अनुकम्पकेन भवितब्बं । इदं, महाराज, आपस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, आपो असुचिं सुचिं करोति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेण गामे वा अरज्जे वा उपज्झाये उपज्झायमत्तेसु आचरिये आचरियमत्तेसु सब्बत्थ अनधिकरणेण भवितब्बं अनवसेसकारिणा । इदं, महाराज, आपस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, आपो बहुजनपत्थितो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेण अप्पिच्छसन्तुट्ठपविवित्तपटिसल्लानेन सततं सब्बलोकमभिपत्थितेन भवितब्बं । इदं, महाराज, आपस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, आपो न कस्सचि अहितमुपदहति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेण परभण्डनकलहविग्गहविवादरित्तज्झानअरतिजननं कायवचीचित्तेहि पापकं न करणीयं । इदं, महाराज, आपस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं महाराज, भगवता, देवातिदेवेण कण्हजातके —

“वरञ्चे मे अदो सक्क, सब्भूतानमिस्सर ।
न मनो वा सरीरं वा, मं-कते सक्क कस्सचि ।
कदाचि उपहञ्जेथ, एतं सक्क वरं वरे””ति ॥

आपङ्गपञ्हो दुतियो ।

३. तेजङ्गपञ्हो

३. “भन्ते नागसेन, ‘तेजस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?
“यथा, महाराज, तेजो तिणकट्टुसाखापलासं डहति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन ये ते अब्भन्तरा वा बाहिरा
वा किलेसा इट्ठानिद्वारम्मणानुभवना, सब्बे ते जाणगिना डहितब्बा । इदं, महाराज, तेजस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, तेजो निद्वयो अकारुणिको, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बकिलेसेसु
कारुज्जानुद्वया न कातब्बा । इदं, महाराज, तेजस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, तेजो सीतं पटिहन्ति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन वीरियसन्तापतेजं अभिजनेत्वा
किलेसा पटिहन्तब्बा । इदं, महाराज, तेजस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, तेजो अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तो उण्हमभिजनेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन
अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तेन तेजोसमेन चेतसा विहरितब्बं । इदं, महाराज, तेजस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, तेजो अन्धकारं विधमित्वा [विधमति (सी० पी० क०)] आलोकं दस्सयति, एवमेव खो,
महाराज, योगिना योगावचरेन अविज्जन्धकारं विधमित्वा जाणालोकं दस्सयितब्बं । इदं, महाराज, तेजस्स पञ्चमं अङ्गं
गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन सकं पुत्तं राहुलं ओवदन्तेन —

‘तेजोसमं [म० नि० २.११९], राहुल, भावनं भावेहि, तेजोसमं हि ते, राहुल, भावनं भावयतो उप्पन्ना? मनापामनापा
फस्सा चित्तं न परियादाय ठस्सन्ती””ति ।

तेजङ्गपञ्हो ततियो ।

४. वायुङ्गपञ्हो

४. “भन्ते नागसेन, ‘वायुस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?
“यथा, महाराज, वायु सुपुफ्फितवनसण्डन्तरं अभिवायति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन
विमुत्तिवरकुसुमपुफ्फितारम्मणवनन्तरे रमितब्बं । इदं, महाराज, वायुस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, वायु धरणीरुहपादपगणे मथयति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन वनन्तरगतेन
सङ्खारे विचिनन्तेन किलेसा मथयितब्बा । इदं, महाराज, वायुस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, वायु आकासे चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन लोकुत्तरधम्मेषु मानसं सञ्चारयितव्वं । इदं, महाराज, वायुस्स ततियं अङ्गं गहेतव्वं ।

“पुन चपरं, महाराज, वायु गन्धं अनुभवति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अत्तनो सीलवरसुरभिगन्धो [सीलसुरभिगन्दो (सी० पी०)] अनुभवितव्वो । इदं, महाराज, वायुस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतव्वं ।

“पुन चपरं, महाराज, वायु निरालयो अनिकेतवासी, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन निरालयमनिकेतमसन्थवेन सब्बत्थ विमुत्तेन भवितव्वं । इदं, महाराज, वायुस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतव्वं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन सुत्तनिपाते —

““सन्थवातो भयं जातं, निकेता जायते रजो ।
अनिकेतमसन्थवं, एतं वे मुनिदस्सन””न्ति ॥

वायुङ्गपञ्चो चतुत्थो ।

५. पब्बतङ्गपञ्चो

५. “भन्ते नागसेन, ‘पब्बतस्स पञ्च अङ्गानि गहेतव्वानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतव्वानी’ति? “यथा, महाराज, पब्बतो अचलो अकम्पितो [अकम्पियो (सी० पी०)] असम्पवेधी, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सम्मानने विमानने सक्कारे असक्कारे गरुकारे अगरुकारे यसे अयसे निन्दाय पसंसाय सुखे दुक्खे इट्ठानिट्ठेषु सब्बत्थ रूपसद्दगन्धरसफोटव्वधम्मेषु रजनीयेसु न रज्जितव्वं, दुस्सनीयेसु न दुस्सितव्वं, मुद्दनीयेसु न मुद्दितव्वं, न कम्पितव्वं न चलितव्वं, पब्बतेन विय अचलेन भवितव्वं । इदं, महाराज, पब्बतस्स पठमं अङ्गं गहेतव्वं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

““सेलो यथा एकघनो [एकघनो (क०) ध० प० ८१ धम्मपदे], वातेन न समीरति ।
एवं निन्दापसंसासु, न समिञ्जन्ति पण्डिता’ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, पब्बतो थद्धो न केनचि संसद्धो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन थद्धेन असंसद्धेन भवितव्वं, न केनचि संसग्गो करणीयो । इदं, महाराज, पब्बतस्स दुतियं अङ्गं गहेतव्वं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

““असंसद्धं गहट्ठेहि, अनागारेहि चूभयं ।
अनोकसारिमप्पिच्छं, तमहं बूमि ब्राह्मण’न्ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, पब्बते बीजं न विरूहति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सकमानसे किलेसा न विरूहापेतव्वा । इदं, महाराज, पब्बतस्स ततियं अङ्गं गहेतव्वं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सुभूतिना —

““रागूपसंहितं चित्तं, यदा उप्पज्जते मम ।

सयंव पच्चवेक्खामि [पच्चवेक्खित्वा (सब्बत्थ)], एकगो [एको (सब्बत्थ)] तं दमेमहं ॥

“रज्जसे [रज्जसि (सी०), रज्जसि (पी०)] रजनीये च, दुस्सनीये च दुस्ससे ।
मुहसे [मुहसि (सी०)] मोहनीये च, निक्खमस्सु वना तुवं ॥

“विसुद्धानं अयं वासो, निम्मलानं तपस्सिनं ।
मा खो विसुद्धं दूसेसि, निक्खमस्सु वना तुवं”ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, पब्बतो अच्चुग्गतो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन जाणच्चुग्गतेन भवितब्बं । इदं, महाराज, पब्बतस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

“पमादं अप्पमादेन, यदा नुदति पण्डितो ।
पज्जापासादमारुह, असोको सोकिनिं पजं ।
पब्बतट्ठोव भूमट्ठे [भूमट्ठे (सी० पी०)], धीरो बाले अवेक्खती”ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, पब्बतो अनुन्नतो अनोनतो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन उन्नतावनति न करणीया । इदं, महाराज, पब्बतस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, उपासिकाय चूळसुभदाय सकसमणे परिकित्तयमानाय —

“लाभेन उन्नतो लोको, अलाभेन च ओनतो ।
लाभालाभेन एकत्था [एकट्ठा (सी० पी०)], तादिसा समणा ममा””ति ॥

पब्बतङ्गपज्जो पञ्चमो ।

६. आकासङ्गपज्जो

६. “भन्ते नागसेन, ‘आकासस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, आकासो सब्बसो अगय्हो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बसो किलेसेहि अगय्हेन भवितब्बं । इदं, महाराज, आकासस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, आकासो इसितापसभूतदिजगणानुसञ्चरितो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन ‘अनिच्चं दुक्खं अनत्ता’ति सङ्खारेसु मानसं सञ्चारयितब्बं । इदं, महाराज, आकासस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, आकासो सन्तासनीयो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बभवपटिसन्धीसु मानसं उब्बेजयितब्बं, अस्सादो न कातब्बो । इदं, महाराज, आकासस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, आकासो अनन्तो अप्पमाणो अपरिमेय्यो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अनन्तसीलेन अपरिमितजाणेन भवितब्बं । इदं, महाराज, आकासस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, आकासो अलगो असत्तो अप्पतिट्ठितो अपलिबुद्धो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कुले गणे लाभे आवासे पलिबोधे पच्चये सब्बकिलेसेसु च सब्बत्थ अलगगेन भवितब्बं, अनासत्तेन अप्पतिट्ठितेन अपलिबुद्धेन भवितब्बं। इदं, महाराज, आकासस्स पच्चमं अङ्गं गहेतब्बं। भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन सकं पुत्तं राहुलं ओवदन्तेन — ‘सेय्यथापि, राहुल [म० नि० २.११९], आकासो न कत्थचि पतिट्ठितो, एवमेव खो त्वं, राहुल, आकाससमं भावनं भावेहि, आकाससमं हि ते, राहुल, भावनं भावयतो उप्पन्ना मनापामनापा फस्सा चित्तं परियादाय ठस्सन्ती”’ति।

आकासङ्गपञ्चो छट्ठो।

७. चन्दङ्गपञ्चो

७. “भन्ते नागसेन, ‘चन्दस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, चन्दो सुक्कपक्खे उदयन्तो उत्तरुत्तरिं वड्ढति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आचारसीलगुणवत्तप्पटिपत्तिया आगमाधिगमे पटिसल्लाने सतिपट्टाने इन्द्रियेसु गुत्तद्वारताय भोजने मत्तञ्जुताय जागरियानुयोगे उत्तरुत्तरिं वड्ढितब्बं। इदं, महाराज, चन्दस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, चन्दो उळाराधिपति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन उळारेन छन्दाधिपतिना भवितब्बं। इदं, महाराज, चन्दस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, चन्दो निसाय चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन पविवित्तेन भवितब्बं। इदं, महाराज, चन्दस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, चन्दो विमानकेतु, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सीलकेतुना भवितब्बं। इदं, महाराज, चन्दस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, चन्दो आयाचितपत्थितो उदेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आयाचितपत्थितेन कुलानि उपसङ्कमितब्बानि। इदं, महाराज, चन्दस्स पच्चमं अङ्गं गहेतब्बं। भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे ‘चन्दूपमा, भिक्खवे, कुलानि उपसङ्कमथ, अपकस्सेव कायं अपकस्स चित्तं निच्चनवका कुलेसु अप्पगम्भा”’ति [अप्पगम्भाति (क०) सं० नि० २.१४६]।

चन्दङ्गपञ्चो सत्तमो।

८. सूरियङ्गपञ्चो

८. “भन्ते नागसेन, ‘सूरियस्स [सूरियस्स (सी० स्या० पी०)] सत्त अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि सत्त अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, सूरियो सब्बं उदकं परिसोसेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बकिलेसा अनवसेसं परिसोसेतब्बा। इदं, महाराज, सूरियस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, सूरियो तमन्धकारं विधमति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बं रागतमं दोसतमं मोहतमं मानतमं दिट्ठितमं किलेसतमं सब्बं दुच्चरिततमं विधमयितव्वं । इदं, महाराज, सूरियस्स दुतियं अङ्गं गहेतव्वं ।

“पुन चपरं, महाराज, सूरियो अभिक्खणं चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अभिक्खणं योनिसो मनसिकारो कातव्वो । इदं, महाराज, सूरियस्स ततियं अङ्गं गहेतव्वं ।

“पुन चपरं, महाराज, सूरियो रंसिमाली, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आरम्मणमालिना भवितव्वं । इदं, महाराज, सूरियस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतव्वं ।

“पुन चपरं, महाराज, सूरियो महाजनकायं सन्तापेन्तो चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आचारसीलगुणवत्तप्पटिपत्तिया ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तिइन्द्रियबलबोज्झङ्गसतिपट्टानसम्मप्पधानइद्धिपादेहि सदेवको लोको सन्तापयितव्वो । इदं, महाराज, सूरियस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतव्वं ।

“पुन चपरं, महाराज, सूरियो राहुभया भीतो चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन दुच्चरितदुग्गतिविसमकन्तारविपाकविनिपातकिलेसजालजटिते दिट्ठिसङ्घाटपटिमुक्के कुपथपक्खन्दे कुम्मगपटिपन्ने [कुम्मगपटिपन्ने (स्या० क०)] सत्ते दिस्वा महता संवेगभयेन मानसं संवेजेतव्वं । इदं, महाराज, सूरियस्स छट्ठं अङ्गं गहेतव्वं ।

“पुन चपरं, महाराज, सूरियो कल्याणपापके दस्सेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन इन्द्रियबलबोज्झङ्गसतिपट्टानसम्मप्पधानइद्धिपादलोकियलोकोत्तरधम्मा दस्सेतव्वो । इदं, महाराज, सूरियस्स सत्तमं अङ्गं गहेतव्वं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन वङ्गीसेन —

“यथापि सूरियो उदयन्तो, रूपं दस्सेति पाणिनं ।

सुचिञ्च असुचिञ्चापि, कल्याणञ्चापि पापकं ॥

“तथा भिक्खु धम्मधरो, अविज्जापिहितं जनं ।

पथं दस्सेति विविधं, आदिच्चोवुदयं यथा”ति ॥

सूरियङ्गपञ्चो अट्ठमो ।

९. सक्कङ्गपञ्चो

९. “भन्ते नागसेन, ‘सक्कस्स तीणि अङ्गानि गहेतव्वानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतव्वानी’ति? “यथा, महाराज, सक्को एकन्तसुखसमप्पितो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन एकन्तपविवेकसुखाभिरतेन भवितव्वं । इदं, महाराज, सक्कस्स पठमं अङ्गं गहेतव्वं ।

“पुन चपरं, महाराज, सक्को देवे दिस्वा पग्गणाति, हासमभिजनेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कुसलेसु धम्मेसु अलीनमतन्दितं सन्तं मानसं पग्गहेतव्वं, हासमभिजनेतव्वं, उट्ठितव्वं घटितव्वं वायमितव्वं । इदं,

महाराज, सक्कस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, सक्कस्स अनभिरति नुप्पज्जति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सुञ्जागारे अनभिरति न उप्पादेतब्बा । इदं, महाराज, सक्कस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सुभूतिना —

“सासने ते महावीर, यतो पब्बजितो अहं ।
नाभिजानामि उप्पन्नं, मानसं कामसंहितं” न्ति ॥

सक्कङ्गपञ्चो नवमो ।

१०. चक्कवत्तिङ्गपञ्चो

१०. “भन्ते नागसेन, ‘चक्कवत्तिस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, चक्कवत्ती चतूहि सङ्गहवत्थूहि जनं सङ्गण्हाति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन चतस्सन्नं परिसानं मानसं सङ्गहेतब्बं अनुगहेतब्बं सम्पहंसेतब्बं । इदं, महाराज, चक्कवत्तिस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, चक्कवत्तिस्स विजिते चोरा न उट्ठहन्ति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कामरागव्यापादविहिंसावितक्का न उप्पादेतब्बा । इदं, महाराज, चक्कवत्तिस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

“वितक्कूपसमे च यो रतो, असुभं भावयते [भावयती (स्या०) ध० प० ३५० धम्मपदे] सदा सतो ।
एस खो ब्यन्तिकाहिति, एस छेच्छति मारबन्धनं” न्ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, चक्कवत्ती दिवसे दिवसे समुद्दपरियन्तं महापथविं अनुयायति कल्याणपापकानि विचिनमानो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कायकम्मं वचीकम्मं मनोकम्मं दिवसे दिवसे पच्चवेक्खितब्बं ‘किं नु खो मे इमेहि तीहि ठानेहि अनुपवज्जस्स दिवसो वीतिवत्तती’ति । इदं, महाराज, चक्कवत्तिस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन अङ्गुत्तरनिकायवरे —

‘कथम्भूतस्स मे रत्तिन्दिवा वीतिवत्तन्तीति [वीतिपतन्तीति (सी० पी०)] पब्बजितेन अभिण्हं पच्चवेक्खितब्बं” न्ति ।

“पुन चपरं, महाराज, चक्कवत्तिस्स अब्भन्तरबाहिरारक्खा सुसंविहिता होति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अब्भन्तरानं बाहिरानं किलेसानं आरक्खाय सतिदोवारिको ठपेतब्बो । इदं, महाराज, चक्कवत्तिस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

‘सतिदोवारिको, भिक्खवे, अरियसावको अकुसलं पजहति कुसलं भावेति, सावज्जं पजहति, अनवज्जं भावेति, सुद्धमत्तानं परिहरती” न्ति ।

चक्कवत्तिङ्गपञ्चो दसमो ।

पथवीवग्गो ततियो ।

तस्सुद्धानं —

पथवी आपो च तेजो च, वायो च पब्बतेन च ।

आकासो चन्दसूरियो च, सक्को च चक्कवत्तिनाति ॥

४. उपचिकावग्गो

१. उपचिकङ्गपज्जो

१. “भन्ते नागसेन, ‘उपचिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, उपचिका उपरि छदनं कत्वा अत्तानं पिदहित्वा गोचराय चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सीलसंवरच्छदनं कत्वा मानसं पिदहित्वा पिण्डाय चरितब्बं, सीलसंवरच्छदनेन खो, महाराज, योगी योगावचरो सब्बभयसमतिक्कन्तो होति । इदं, महाराज, उपचिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं, भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन उपसेनेन वङ्गन्तपुत्तेन —

“‘सीलसंवरच्छदनं, योगी कत्वान मानसं ।

अनुपलित्तो लोकेन, भया च परिमुच्चती’”ति ॥

उपचिकङ्गपज्जो पठमो ।

२. बिळारङ्गपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, ‘बिळारस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, बिळारो गुहागतोपि सुसिरगतोपि हम्मियन्तरगतोपि उन्दूरं येव परियेसति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन गामगतेनापि अरञ्जगतेनापि रुक्खमूलगतेनापि सुञ्जागारगतेनापि सततं समितं अप्पमत्तेन कायगतासतिभोजनं येव परियेसितब्बं । इदं, महाराज, बिळारस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, बिळारो आसन्ने येव गोचरं परियेसति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन इमेसु येव पञ्चसु उपादानक्खन्धेसु उदयब्बयानुपस्सिना विहरितब्बं ‘इति रूपं इति रूपस्स समुदयो इति रूपस्स अत्थङ्गमो, इति वेदना इति वेदनाय समुदयो इति वेदनाय अत्थङ्गमो, इति सञ्जा इति सञ्जाय समुदयो इति सञ्जाय अत्थङ्गमो, इति सङ्खारा इति सङ्खारानं समुदयो इति सङ्खारानं अत्थङ्गमो, इति विज्जाणं इति विज्जाणस्स समुदयो इति विज्जाणस्स अत्थङ्गमो’ति । इदं, महाराज, बिळारस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

“‘न इतो दूरे भवितब्बं, भवगं किं करिस्सति ।

पच्चुप्पन्नमि वोहारे, सके कायमि विन्दथा’”ति ॥

बिळारङ्गपज्जो दुतियो ।

३. उन्दूरङ्गपञ्चो

३. “भन्ते नागसेन, ‘उन्दूरस्स [उन्दूरस्स (स्या० क०)] एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति? “यथा, महाराज, उन्दूरो इतोचितो च विचरन्तो आहारूपासीसको येव चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन इतोचितो च विचरन्तेन योनिसो मनसिकारूपासीसकेनेव भवितब्बं । इदं, महाराज, उन्दूरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन उपसेनेन वङ्गन्तपुत्तेन —

“‘धम्मासीसं [धम्मसीसं (सी० पी०)] करित्वान, विहरन्तो विपस्सको ।
अनोलीनो विहरति, उपसन्तो सदा सतो’”ति ॥

उन्दूरङ्गपञ्चो ततियो ।

४. विच्छिकङ्गपञ्चो

४. “भन्ते नागसेन, ‘विच्छिकस्स एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति? “यथा, महाराज, विच्छिको नङ्गुलावुधो नङ्गुलं उस्सापेत्वा चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन जाणावुधेन भवितब्बं, जाणं उस्सापेत्वा विहरितब्बं । इदं, महाराज, विच्छिकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन उपसेनेन वङ्गन्तपुत्तेन —

“‘जाणखगं गहेत्वान, विहरन्तो विपस्सको ।
परिमुच्चति सब्भया, दुप्पसहो च सो भवे’”ति ॥

विच्छिकङ्गपञ्चो चतुत्थो ।

५. नकुलङ्गपञ्चो

५. “भन्ते नागसेन, ‘नकुलस्स एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति? “यथा, महाराज, नकुलो उरगमुपगच्छन्तो भेसज्जेन कायं परिभावेत्वा उरगमुपगच्छति गहेतुं, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कोधाघातबहुलं कलहविग्गहविवादविरोधाभिभूतं लोकमुपगच्छन्तेन मेत्ताभेसज्जेन मानसं अनुलिम्पितब्बं । इदं, महाराज, नकुलस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“‘तस्मा सकं परेसम्पि, कातब्बा मेत्तभावना ।
मेत्तचित्तेन फरितब्बं, एतं बुद्धान सासन’”न्ति ॥

नकुलङ्गपञ्चो पञ्चमो ।

६. जरसिङ्गालङ्गपञ्चो

६. “भन्ते नागसेन, ‘जरसिङ्गालस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?

“यथा, महाराज, जरसिङ्गालो भोजनं पटिलभित्वा अजिगुच्छमानो यावदत्थं आहरयति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन भोजनं पटिलभित्वा अजिगुच्छमानेन सरीरयापनमत्तमेव परिभुज्जितब्बं । इदं, महाराज, जरसिङ्गालस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन महाकस्सपेन —

““सेनासनम्हा ओरुक्क, गामं पिण्डाय पाविसिं ।
भुज्जन्तं पुरिसं कुट्ठिं, सक्कच्च नं उपट्ठहिं ॥

““सो मे पक्केन हत्थेन, आलोपं उपनामयि ।
आलोपं पक्खिपन्तस्स, अङ्गुलिपेत्य छिज्जथ ॥

““कुट्टमूलञ्च निस्साय, आलोपं तं अभुज्जिसं ।
भुज्जमाने वा भुत्ते वा, जेगुच्छं मे न विज्जती”ति ॥

“पुन चपरं, महाराज, जरसिङ्गालो भोजनं पटिलभित्वा न विचिनाति लूखं वा पणीतं वाति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन भोजनं पटिलभित्वा न विचिनितब्बं ‘लूखं वा पणीतं वा सम्पन्नं वा असम्पन्नं वा’ति, यथालब्धेन सन्तुस्सितब्बं । इदं, महाराज, जरसिङ्गालस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन उपसेनेन वज्जन्तपुत्तेन —

““लूखेनपि च सन्तुस्से, नाज्जं पत्थे रसं बहुं ।
रसेसु अनुगिद्धस्स, झाने न रमते [रमती (सी० पी०)] मनो ।
इतरीतरेन सन्तुट्ठो [सन्तुट्ठे (सी० पी०)], सामज्जं परिपूरती”ति ॥

जरसिङ्गालङ्गपञ्चो छट्ठो ।

७. मिगङ्गपञ्चो

७. “भन्ते नागसेन, ‘मिगस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?
“यथा, महाराज, मिगो दिवा अरज्जे चरति, रत्तिं अब्भोकासे, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन दिवा अरज्जे विहरितब्बं, रत्तिं अब्भोकासे । इदं, महाराज, मिगस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन लोमहंसनपरियाये —

“सो खो अहं, सारिपुत्त, या ता रत्तियो सीता हेमन्तिका अन्तरट्ठका हिमपातसमया [अन्तरट्ठके हिमपातसमये (सी० पी० क०)], तथारूपासु रत्तीसु रत्तिं अब्भोकासे विहरामि, दिवा वनसण्डे । गिम्हानं पच्छिमे मासे दिवा अब्भोकासे विहरामि, रत्तिं वनसण्डे”ति ।

“पुन चपरं, महाराज, मिगो सत्तिम्हि वा सरे वा ओपतन्ते वज्जेति [वज्जेति (क०)] पलायति, न कायमुपनेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन किलेसेसु ओपतन्तेसु वज्जयितब्बं [वज्जयितब्बं (क०)] पलायितब्बं, न चित्तमुपनेतब्बं । इदं, महाराज, मिगस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, मिगो मनुस्से दिस्वा येन वा तेन वा पलायति ‘मा मं ते अद्वसंसू’ति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन भण्डनकलहविग्गहविवादसीले दुस्सीले कुसीते सङ्गणिकारामे दिस्वा येन वा तेन वा पलायितब्बं ‘मा मं ते अद्वसंसु, अहज्ज ते मा अद्वस’न्ति । इदं, महाराज, मिगस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“‘मा मे कदाचि पापिच्छो, कुसीतो हीनवीरियो ।
अप्पस्सुतो अनाचारो, सम्मतो [समेतो (सी० पी०)] अहु कत्थची’”ति ॥

मिगङ्गपज्जो सत्तमो ।

८. गोरूपङ्गपज्जो

८. “भन्ते नागसेन, ‘गोरूपस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, गोरूपो सकं गेहं न विजहति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सको कायो न विजहितब्बो ‘अनिच्चुच्छादनपरिमद्दनभेदनविकिरणविद्धंसनधम्मो अयं कायो’ति । इदं, महाराज, गोरूपस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, गोरूपो आदिन्नधुरो सुखदुक्खेन धुरं वहति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आदिन्नब्रह्मचरियेन सुखदुक्खेन याव जीवितपरियादाना आपाणकोटिकं ब्रह्मचरियं चरितब्बं । इदं, महाराज, गोरूपस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, गोरूपो छन्देन घायमानो पानीयं पिबति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आचरियुपज्झायानं अनुसिद्धिं छन्देन पेमेन पसादेन घायमानेन पटिग्गहेतब्बा । इदं, महाराज, गोरूपस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, गोरूपो येन केनचि वाहियमानो वहति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन थेरेनवमज्झिमभिक्षूनम्पि गिहिउपासकस्सापि ओवादानुसासनी सिरसा सम्पटिच्छित्तब्बा । इदं, महाराज, गोरूपस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“‘तदहु पब्बजितो सन्तो, जातिया सत्तवस्सिको ।
सोपि मं अनुसासेय्य, सम्पटिच्छामि मत्थके [मुद्धना (सी०)] ॥

“‘तिब्बं छन्दज्ज पेमज्ज, तस्मिं दिस्वा उपट्टपे ।
ठपेय्याचरियद्धाने, सक्कच्च नं पुनप्पुन’”न्ति ॥

गोरूपङ्गपज्जो अट्ठमो ।

९. वराहङ्गपज्जो

९. “भन्ते नागसेन, ‘वराहस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, वराहो सन्तत्तकठिते [सन्तत्तकठिते (सी० पी०)] गिम्हसमये सम्पत्ते उदकं उपगच्छति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन दोसेन चित्ते आलुळितखलितविब्भन्तसन्तत्ते सीतलामतपणीतमेत्ताभावनं उपगन्तब्बं। इदं, महाराज, वराहस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, वराहो चिक्खल्लमुदकमुपगन्त्वा नासिकाय पथविं खणित्वा दोणिं कत्वा दोणिकाय सयति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन मानसे कायं निक्खिपित्वा आरम्मणन्तरगतेन सयितब्बं। इदं, महाराज, वराहस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं। भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन पिण्डोलभारद्वाजेन —

“‘काये [कायेन (क०)] सभावं दिस्वान, विचिनित्वा विपस्सको।
एकाकियो अदुतियो, सेति आरम्मणन्तरे’”ति॥

वराहङ्गपञ्चो नवमो।

१०. हत्थिङ्गपञ्चो

१०. “भन्ते नागसेन, ‘हत्थिस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, हत्थी नाम चरन्तो येव पथविं दालेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कायं सम्मसमानेनेव सब्बे किलेसा दालेतब्बा। इदं, महाराज, हत्थिस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, हत्थी सब्बकायेनेव अपलोकेति, उजुकं येव पेक्खति, न दिसाविदिसा विलोकेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बकायेन अपलोकिना भवितब्बं, न दिसाविदिसा विलोकेतब्बा, न उद्धं उल्लोकेतब्बं, न अधो ओलोकेतब्बं, युगमत्तपेक्खिना भवितब्बं। इदं, महाराज, हत्थिस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, हत्थी अनिबद्धसयनो गोचरायमनुगन्त्वा न तमेव देसं वासत्थमुपगच्छति, न धुवप्पतिट्ठालयो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अनिबद्धसयनेन भवितब्बं, निरालयेन पिण्डाय गन्तब्बं, यदि पस्सति विपस्सको मनुज्जं पतिरूपं रुचिरदेसे भवं मण्डपं वा रुक्खमूलं वा गुहं वा पब्भारं वा, तत्थेव वासमुपगन्तब्बं, धुवप्पतिट्ठालयो न कातब्बो। इदं, महाराज, हत्थिस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, हत्थी उदकं ओगाहित्वा सुचिविमलसीतलसलिलपरिपुण्णं कुमुदुप्पलपदुमपुण्डरीकसञ्चन्नं महतिमहन्तं पदुमसरं ओगाहित्वा कीळति गजवरकीळं, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सुचिविमलविप्पसन्नमनाविलधम्मवरवारिपुण्णं विमुत्तिकुसुमसञ्चन्नं महासतिपट्टानपोक्खरणिं ओगाहित्वा जाणेन सङ्खारा ओधुनितब्बा विधुनितब्बा, योगावचरकीळा कीळितब्बा। इदं, महाराज, हत्थिस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, हत्थी सतो पादं उद्धरति, सतो पादं निक्खिपति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सतेन सम्पजानेन पादं उद्धरितब्बं, सतेन सम्पजानेन पादं निक्खिपितब्बं, अभिक्कमपटिक्कमे समिज्जनपसारणे सब्बत्थ सतेन सम्पजानेन भवितब्बं। इदं, महाराज, हत्थिस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं। भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे —

“कायेन संवरो साधु, साधु वाचाय संवरो ।
मनसा संवरो साधु, साधु सब्बत्थ संवरो ।
सब्बत्थ संवुतो लज्जी, रक्खितोति पवुच्चती”ति ॥

हत्थिङ्गपञ्हो दसमो । उपचिकावगो चतुत्थो ।

तस्सुद्धानं —

उपचिका बिळारो च, उन्दूरो विच्छिकेन च ।
नकुलो सिङ्गालो मिगो,
गोरूपो वराहो हत्थिना दसाति ॥

५. सीहवगो

१. सीहङ्गपञ्हो

१. “भन्ते नागसेन, ‘सीहस्स सत्त अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि सत्त अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?
“यथा, महाराज, सीहो नाम सेतविमलपरिसुद्धपण्डरो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन
सेतविमलपरिसुद्धपण्डरचित्तेन व्यपगतकुक्कुच्चेन भवितब्बं । इदं, महाराज, सीहस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, सीहो चतुचरणो विक्कन्तचारी, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन चतुरिद्विपादचरणेन
भवितब्बं । इदं, महाराज, सीहस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, सीहो अभिरूपरुचिरकेसरी, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन
अभिरूपरुचिरसीलकेसरिना भवितब्बं । इदं, महाराज, सीहस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, सीहो जीवितपरियादानेपि न कस्सचि ओनमति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन
चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारपरियादानेपि न कस्सचि ओनमितब्बं । इदं, महाराज, सीहस्स चतुत्थं
अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, सीहो सपदानभक्खो यस्मिं ओकासे निपतति, तत्थेव यावदत्थं भक्खयति, न वरमंसं
विचिनाति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सपदानभक्खेन भवितब्बं, न कुलानि विचिनितब्बानि, न पुब्बगेहं
हित्वा कुलानि उपसङ्गमितब्बानि, न भोजनं विचिनितब्बं, यस्मिं ओकासे कबळं आदीयति, तस्मिं येव ओकासे भुज्जितब्बं
सरीरयापनत्थं [सरीरयापनमतं (सी० पी०)], न वरभोजनं विचिनितब्बं । इदं, महाराज, सीहस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, सीहो असन्निधिभक्खो, सकिं गोचरं भक्खयित्वा न पुन तं उपगच्छति, एवमेव खो, महाराज,
योगिना योगावचरेन असन्निधिकारपरिभोगिना भवितब्बं । इदं, महाराज, सीहस्स छट्ठं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, सीहो भोजनं अलद्धा न परितस्सति, लद्धापि भोजनं अगधितो [अगधितो (सी०)] अमुच्छितो

अनज्झोसन्नो परिभुज्जति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन भोजनं अलद्धा न परितस्सितब्बं, लद्धापि भोजनं अगधितेन अमुच्छितेन अनज्झोसन्नेन आदीनवदस्साविना निस्सरणपज्जेन परिभुज्जितब्बं। इदं, महाराज, सीहस्स सत्तमं अङ्गं गहेतब्बं। भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे थेरं महाकस्सपं परिकित्तयमानेन —

‘सन्तुट्ठोयं, भिक्खवे, कस्सपो इतरीतरेन पिण्डपातेन, इतरीतरपिण्डपातसन्तुट्ठिया च वण्णवादी, न च पिण्डपातहेतु अनेसनं अप्पतिरूपं आपज्जति, अलद्धा च पिण्डपातं न परितस्सति, लद्धा च पिण्डपातं अगधितो अमुच्छितो अनज्झोसन्नो आदीनवदस्सावी निस्सरणपज्जो परिभुज्जती’”ति।

सीहङ्गपज्जो पठमो।

२. चक्कवाकङ्गपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, ‘चक्कवाकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानीति”? “यथा, महाराज, चक्कवाको याव जीवितपरियादाना दुतियिकं न विजहति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन याव जीवितपरियादाना योनिसो मनसिकारो न विजहितब्बो। इदं, महाराज, चक्कवाकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, चक्कवाको सेवालपणकभक्खो, तेन च सन्तुट्ठिं आपज्जति, ताय च सन्तुट्ठिया बलेन च वण्णेन च न परिहायति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन यथालाभसन्तोसो करणीयो, यथालाभसन्तुट्ठो खो, महाराज, योगी योगावचरो न परिहायति सीलेन, न परिहायति समाधिना, न परिहायति पज्जाय, न परिहायति विमुत्तिया, न परिहायति विमुत्तिजाणदस्सनेन, न परिहायति सब्बेहि कुसलेहि धम्मोहि। इदं, महाराज, चक्कवाकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, चक्कवाको पाणे न विहेठयति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन निहितदण्डेन निहितसत्थेन लज्जिना दयापन्नेन सब्बपाणभूतहितानुकम्पिना भवितब्बं। इदं, महाराज, चक्कवाकस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं। भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन चक्कवाकजातके —

“‘यो न हन्ति न घातेति, न जिनाति न जापये।

मेत्तंसो [अहिंसा (सी० पी०)] सब्बभूतेसु, वेरं तस्स न केनची’”ति॥

चक्कवाकङ्गपज्जो दुतियो।

३. पेणाहिकङ्गपज्जो

३. “भन्ते नागसेन, ‘पेणाहिकाय द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति”? “यथा, महाराज, पेणाहिका सकपतिम्हि उसूयाय छापके न पोसयति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सकमने [सकमनो (क०)] किलेसे उप्पन्ने उसूयायितब्बं, सतिपट्ठानेन सम्मासंवरसुसिरे पक्खिपित्वा मनोद्वारे कायगतासति भावेतब्बा। इदं, महाराज, पेणाहिकाय पठमं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, पेणाहिका पवने दिवसं गोचरं चरित्वा सायं पक्खिगणं उपेति अत्तनो गुत्तिया, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन एककेन पविवेकं सेवितब्बं संयोजनपरिमुत्तिया, तत्र रतिं अलभमानेन उपवादभयपरिरक्खणाय सङ्गं ओसरित्वा सङ्गरक्खितेन वसितब्बं । इदं, महाराज, पेणाहिक्काय दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, ब्रह्मना सहम्पतिना भगवतो सन्तिके —

““सेवेथ पन्तानि सेनासनानि, चरेय्य संयोजनविप्पमोक्खा ।
सचे रतिं नाधिगच्छेय्य तत्थ, सङ्गे वसे रक्खितत्तो सतीमा””ति ॥

पेणाहिकङ्गपज्जो ततियो ।

४. घरकपोतङ्गपज्जो

४. “भन्ते नागसेन, ‘घरकपोतस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, घरकपोतो परगेहे वसमानो न तेसं किञ्चि भण्डस्स निमित्तं गण्हाति, मज्झत्तो वसति सज्जाबहुलो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन परकुलं उपगतेन तस्मिं कुले इत्थीनं वा पुरिसानं वा मज्जे वा पीठे वा वत्थे वा अलङ्कारे वा उपभोगे वा परिभोगे वा भोजनविकतीसु वा न निमित्तं गहेतब्बं, मज्झत्तेन भवितब्बं, समणसज्जा पच्चुपट्टपेतब्बा । इदं, महाराज, घरकपोतस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन चूळनारदजातके —

““पविसित्वा परकुलं, पानत्थं भोजनाय वा [पानेसु भोजनेसु वा (सी० पी०)] ।
मितं खादे मितं भुज्जे, न च रूपे मनं करे””ति ॥

घरकपोतङ्गपज्जो चतुत्थो ।

५. उलूकङ्गपज्जो

५. “भन्ते नागसेन, ‘उलूकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, उलूको काकेहि पटिविरुद्धो, रतिं काकसङ्गं गन्त्वा बहूपि काके हनति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अज्जाणेन पटिविरुद्धो कातब्बो, एकेन रहो निसीदित्वा अज्जाणं सम्पमदितब्बं, मूलतो छिन्दितब्बं । इदं, महाराज, उलूकस्स पठमं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, उलूको सुप्पटिसल्लीनो होति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन पटिसल्लानारामेन भवितब्बं पटिसल्लानरतेन । इदं, महाराज, उलूकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे —

““इध, भिक्खवे, भिक्खु पटिसल्लानारामो पटिसल्लानरतो “इदं दुक्ख”न्ति यथाभूतं पजानाति, “अयं दुक्खसमुदयो”ति यथा भूथं पजानाति, “अयं दुक्खनिरोधो”ति यथाभूतं पजानाति, “अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा”ति यथाभूतं पजानाती””ति ।

उलूकङ्गपञ्चो पञ्चमो ।

६. सतपत्तङ्गपञ्चो

६. “भन्ते नागसेन, ‘सतपत्तस्स एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति? “यथा, महाराज, सतपत्तो रवित्वा परेसं खेमं वा भयं वा आचिक्खति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन परेसं धम्मं देसयमानेन विनिपातं भयतो दस्सयितब्बं, निब्बानं खेमतो दस्सयितब्बं । इदं, महाराज, सतपत्तस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन पिण्डोलभारद्वाजेन —

“निरये भयसन्तासं, निब्बाने विपुलं सुखं ।
उभयानेतानत्थानि दस्सेतब्बानि योगिना””ति ॥

सतपत्तङ्गपञ्चो छट्ठो ।

७. वग्गुलिङ्गपञ्चो

७. “भन्ते नागसेन, ‘वग्गुलिस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, वग्गुलि गेहं पविसित्वा विचरित्वा निक्खमति, न तत्थ पलिबुद्धति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन गामं पिण्डाय पविसित्वा सपदानं विचरित्वा पटिलद्धलाभेन खिप्पमेव निक्खमितब्बं, न तत्थ पलिबुद्धेन भवितब्बं । इदं, महाराज, वग्गुलिस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, वग्गुलि परगेहे वसमानो न तेसं परिहानिं करोति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन कुलानि उपसङ्कमित्वा अतियाचनाय वा विज्जत्तिबहुलताय वा कायदोसबहुलताय वा अतिभाणिताय वा समानसुखदुक्खताय वा न तेसं कोचि विप्पटिसारो करणीयो, नपि तेसं मूलकम्मं परिहापेतब्बं, सब्बथा वड्ढि येव इच्छितब्बा । इदं, महाराज, वग्गुलिस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन दीघनिकायवरे लक्खणसुत्तन्ते —

“सुद्धाय सीलेन सुतेन बुद्धिया, चागेन धम्मेन बहूहि साधुहि ।
धनेन धज्जेन च खेत्तवत्थुना, पुत्तेहि दारेहि चतुप्पदेहि च ॥

“जातीहि मित्तेहि च बन्धवेहि, बलेन वण्णेन सुखेन चूभयं ।
कथं न हायेय्युं परेति इच्छति, अत्थसमिद्धिञ्च पनाभिकङ्खती””ति ॥

वग्गुलिङ्गपञ्चो सत्तमो ।

८. जलूकङ्गपञ्चो

८. “भन्ते नागसेन, ‘जलूकाय एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति? “यथा, महाराज, जलूका यत्थ अल्लीयति, तत्थेव दळ्हं अल्लीयित्वा रुहिरं पिवाति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन यस्मिं

आरम्भणे चित्तं अल्लीयति, तं आरम्भणं वण्णतो च सण्ठानतो च दिसतो च ओकासतो च परिच्छेदतो च लिङ्गतो च निमित्ततो च दळ्हं पतिट्ठापेत्वा तेनेवारम्भणेन विमुत्तिरसमसेचनकं पातब्बं । इदं, महाराज, जलूकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन अनुरुद्धेन —

“परिसुद्धेन चित्तेन, आरम्भणे पतिट्ठाय ।
तेन चित्तेन पातब्बं, विमुत्तिरसमसेचनं” न्ति ॥

जलूकङ्गपञ्चो अट्ठमो ।

९. सप्पङ्गपञ्चो

९. “भन्ते नागसेन, ‘सप्पस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, सप्पो उरेन गच्छति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन पञ्जाय चरितब्बं, पञ्जाय चरमानस्स खो, महाराज, योगिनो चित्तं जाये चरति, विलक्खणं विवज्जेति, सलक्खणं भावेति । इदं, महाराज, सप्पस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, सप्पो चरमानो ओसधं परिवज्जेन्तो चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन दुच्चरितं परिवज्जेन्तेन चरितब्बं । इदं, महाराज, सप्पस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, सप्पो मनुस्से दिस्वा तप्पति [मनुस्सं दिस्वा कम्पति (क०)] सोचति चिन्तयति, एवमेव खो महाराज योगिना योगावचरेन कुवितक्के, वितक्केत्वा अरतिं उप्पादयित्वा तप्पितब्बं सोचितब्बं चिन्तयितब्बं ‘पमादेन मे दिवसो वीतिनामितो, न सो पुन सक्का लब्धु’न्ति । इदं, महाराज, सप्पस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता भल्लाटियजातके द्विन्नं किन्नरानं —

“मयेकरत्तं [यमेकरत्तिं (सी० पी०)] विप्पवसिम्ह लुद्ध, अकामका अज्जमज्जं सरन्ता ।
तमेकरत्तं [तमेकरत्तिं (सी० पी०)] अनुतप्पमाना, सोचाम ‘सा रत्ति पुन नहेस्सती’”ति ॥

सप्पङ्गपञ्चो नवमो ।

१०. अजगरङ्गपञ्चो

१०. “भन्ते नागसेन, ‘अजगरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, अजगरो महतिमहाकायो बहूपि दिवसे ऊनूदरो दीनतरो कुच्छिपूरं आहारं न लभति, अपरिपुण्णो येव यावदेव सरीरयापनमत्तकेन यापेति, एवमेव खो, महाराज, योगिनो योगावचरस्स भिक्खाचरियप्पसुतस्स परपिण्डमुपगतस्स परदिन्नप्पाटिकङ्घिस्स सयंगाहप्पटिविरतस्स दुल्लभं उदरपरिपूरं आहारं, अपि च अत्थवसिकेन कुलपुत्तेन चत्तारो पञ्च आलोपे अभुज्जित्वा अवसेसं उदकेन परिपूरेतब्बं । इदं, महाराज, अजगरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“अल्लं सुखं वा भुञ्जन्तो, न बाळ्हं सुहितो सिया ।
ऊनूदरो मिताहारो, सतो भिक्खु परिब्बजे ॥

“चत्तारो पञ्च आलोपे, अभुत्वा उदकं पिवे ।
अलं फासु विहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो””ति ॥

अजगरङ्गपञ्हो दसमो ।

सीहवग्गो पञ्चमो ।

तस्सुद्धानं —

केसरी चक्कवाको च, पेणाहि घरकपोतको ।
उलूको सतपत्तो च, वग्गुलि च जलूपिका ।
सप्पो अजगरो चेव, वग्गो तेन पवुच्चतीति ॥

६. मक्कटकवग्गो

१. पन्थमक्कटकङ्गपञ्हो

१. “भन्ते नागसेन, ‘पन्थमक्कटकस्स एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति? “यथा, महाराज, पन्थमक्कटको पन्थे मक्कटजालवितानं कत्वा यदि तत्थ जालके लग्गति किमि वा मक्खिका वा पटङ्गो वा, तं गहेत्वा भक्खयति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन छसु द्वारेसु सतिपट्टानजालवितानं कत्वा यदि तत्थ किलेसमक्खिका बज्झन्ति, तत्थेव घातेतब्बा । इदं, महाराज, पन्थमक्कटकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन अनुरुद्धेन —

“चित्तं नियमे छसु द्वारेसु, सतिपट्टानवरुत्तमे ।
किलेसा तत्थ लग्गा चे, हन्तब्बा ते विपस्सिना””ति ॥

पन्थमक्कटकङ्गपञ्हो पठमो ।

२. थनस्सितदारकङ्गपञ्हो

२. “भन्ते नागसेन, ‘थनस्सितदारकस्स एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्ब’न्ति? “यथा, महाराज, थनस्सितदारको सदत्थे लग्गति, खीरत्थिको रोदति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सदत्थे लग्गितब्बं, सब्बत्थ धम्मजाणेन भवितब्बं, उद्देसे परिपुच्छाय सम्मप्पयोगे पविवेके गरुसंवासे कल्याणमित्तसेवने । इदं, महाराज, थनस्सितदारकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन दीघनिकायवरे परिनिब्बानसुत्तन्ते —

“इङ्गं तुम्हे, आनन्द, सारत्थे [सदत्थे (सी० पी०)] घटथ, सारत्थे अनुयुज्जथ ।
सारत्थे अप्पमत्ता आतापिनो पहितत्ता विहरथा”ति ॥

थनस्सितदारकङ्गपङ्गो दुतियो ।

३. चित्तकधरकुम्मङ्गपङ्गो

३. “भन्ते नागसेन, ‘चित्तकधरकुम्मस्स [चित्तकथलकुम्मस्स (सी० पी०)] एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, चित्तकधरकुम्मो उदकभया उदकं परिवज्जेत्वा विचरति, ताय च पन उदकं परिवज्जनाय आयुना न परिहायति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन पमादे भयदस्साविना भवितब्बं, अप्पमादे गुणविसेसदस्साविना । ताय च पन भयदस्साविताय न परिहायति सामञ्जा, निब्बानस्स सन्तिके उपेति [उपेति (क०)] । इदं, महाराज, चित्तकधरकुम्मस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन धम्मपदे —

“अप्पमादरतो भिक्खु, पमादे भयदस्सि वा ।
अभब्बो परिहानाय, निब्बानस्सेव सन्तिके”ति ॥

चित्तकधरकुम्मङ्गपङ्गो चतुत्थो ।

४. पवनङ्गपङ्गो

४. “भन्ते नागसेन, ‘पवनस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, पवनं नाम असुचिजनं पटिच्छादेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन परेसं अपरद्धं खलितं पटिच्छादेतब्बं न विवरितब्बं । इदं, महाराज, पवनस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, पवनं सुज्जं पचुरजनेहि, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन रागदोसमोहमानदिट्ठिजालेहि सब्बेहि च किलेसेहि सुज्जेन भवितब्बं । इदं, महाराज, पवनस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, पवनं विवित्तं जनसम्बाधरहितं, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन पापकेहि अकुसलेहि धम्मेहि अनरियेहि पविवित्तेन भवितब्बं । इदं, महाराज, पवनस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, पवनं सन्तं परिसुद्धं, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सन्तेन परिसुद्धेन भवितब्बं, निब्बुतेन पहीनमानेन पहीनमक्खेन भवितब्बं । इदं, महाराज, पवनस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, पवनं अरियजनसंसेवितं, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अरियजनसंसेवितेन भवितब्बं । इदं, महाराज, पवनस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे —

“पविवित्तेहि अरियेहि, पहितत्तेहि ज्ञायिभि ।
निच्चं आरद्धवीरियेहि, पण्डितेहि सहावसे”ति ॥

पवनङ्गपञ्चो चतुर्थो ।

५. रुक्खङ्गपञ्चो

५. “भन्ते नागसेन, ‘रुक्खस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, रुक्खो नाम पुष्पफलधरो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन विमुत्तिपुष्पसामञ्जफलधारिना भवितब्बं । इदं, महाराज, रुक्खस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, रुक्खो उपगतानमनुप्पविट्ठानं जनानं छायां देति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन उपगतानमनुप्पविट्ठानं पुग्गलानं आमिसप्पटिसन्धारेन वा धम्मप्पटिसन्धारेन वा पटिसन्थरितब्बं । इदं, महाराज, रुक्खस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, रुक्खो छायावेमत्तं न करोति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बसत्तेसु वेमत्तता न कातब्बा, चोरवधकपच्चत्थिकेसुपि अत्तनिपि समसमा मेत्ताभावना कातब्बा, ‘किन्ति इमे सत्ता अवेरा अब्यापज्जा [अब्यापज्जा (सी०)] अनीघा सुखी अत्तानं परिहरेय्यु’न्ति । इदं, महाराज, रुक्खस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“वधके देवदत्तम्हि, चोरे अङ्गुलिमालके ।
धनपाले राहुले च, सब्बत्थ समको मुनी”’ति ॥

रुक्खङ्गपञ्चो पञ्चमो ।

६. मेघङ्गपञ्चो

६. “भन्ते नागसेन, ‘मेघस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, मेघो उप्पन्नं रजोजल्लं वूपसमेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन उप्पन्नं किलेसरजोजल्लं वूपसमेतब्बं । इदं, महाराज, मेघस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, मेघो पथविया उण्हं निब्बापेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन मेत्ताभावनाय सदेवको लोको निब्बापेतब्बो । इदं, महाराज, मेघस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, मेघो सब्बबीजानि विरुहापेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बसत्तानं सद्धं उप्पादेत्वा तं सद्धाबीजं तीसु सम्पत्तीसु रोपेतब्बं, दिब्बमानुसिकासु सुखसम्पत्तीसु यावपरमत्थनिब्बानसुखसम्पत्ति । इदं, महाराज, मेघस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, मेघो उतुतो समुट्ठित्वा धरणितलरुहे तिणरुक्खलतागुम्बओसधिवनप्पतयो परिरक्खति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन योनिसो मनसिकारं निब्बत्तेत्वा तेन योनिसो मनसिकारेन समणधम्मो परिरक्खितब्बो, योनिसो मनसिकारमूलका सब्बे कुसला धम्मा । इदं, महाराज, मेघस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, मेघो वस्समानो नदितळाकपोक्खरणियो कन्दरपदरसरसोब्भउदपानानि च परिपूरेति उदकधाराहि, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आगमपरियत्तिया धम्ममेघमभिवस्सयित्वा अधिगमकामानं मानसं परिपूरयितब्बं। इदं, महाराज, मेघस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं। भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“बोधनेय्यं जनं दिस्वा, सतसहस्सेपि योजने।
खणेन उपगन्त्वान, बोधेति तं महामुनी””ति ॥

मेघङ्गपञ्हो छट्ठो।

७. मणिरतनङ्गपञ्हो

७. “भन्ते नागसेन, ‘मणिरतनस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, मणिरतनं एकन्तपरिसुद्धं, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन एकन्तपरिसुद्धाजीवेन भवितब्बं। इदं, महाराज, मणिरतनस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, मणिरतनं न केनचि सद्धिं मिस्सीयति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन पापेहि पापसहायेहि सद्धिं न मिस्सितब्बं। इदं, महाराज, मणिरतनस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, मणिरतनं जातिरतनेहि योजीयति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन उत्तमवरजातिमन्तेहि सद्धिं संवसितब्बं, पटिपन्नकफलट्ठसेक्खफलसमङ्गीहि सोतापन्नसकदागामिअनागामिअरहन्ततेविज्जछळभिज्जसमणमणिरतनेहि सद्धिं संवसितब्बं। इदं, महाराज, मणिरतनस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं। भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन सुत्तनिपाते —

“सुद्धा सुद्धेहि संवासं, कप्पयव्हो पतिस्सता।
ततो समग्गा निपका, दुक्खस्सन्तं करिस्सथा””ति ॥

मणिरतनपञ्हो सत्तमो।

८. मागविकङ्गपञ्हो

८. “भन्ते नागसेन, ‘मागविकस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, मागविको अप्पमिद्धो होति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन अप्पमिद्धेन भवितब्बं। इदं, महाराज, मागविकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, मागविको मिगेषु येव चित्तं उपनिबन्धति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आरम्मणेषु येव चित्तं उपनिबन्धितब्बं। इदं, महाराज, मागविकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, मागविको कालं कम्मस्स जानाति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन पटिसल्लानस्स

कालो जानितब्बो ‘अयं कालो पटिसल्लानस्स, अयं कालो निक्खमनाया’ति । इदं, महाराज, मागविकस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, मागविको मिगं दिस्वा हासमभिजनेति ‘इमं लच्छामी’ति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आरम्मणे अभिरमितब्बं, हासमभिजनेतब्बं ‘उत्तरिं विसेसमधिगच्छिस्सामी’ति । इदं, महाराज, मागविकस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं महाराज थेरेन मोघराजेन —

“‘आरम्मणे लभित्वान, पहितत्तेन भिक्खुना ।
भिय्यो हासो जनेतब्बो, अधिगच्छिस्सामि उत्तरि’”न्ति ॥

मागविकङ्गपज्जो अट्टमो ।

९. बाळिसिकङ्गपज्जो

९. “भन्ते नागसेन, ‘बाळिसिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, बाळिसिको बळिसेन मच्छे उद्धरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन जाणेन उत्तरिं सामज्जफलानि उद्धरितब्बानि । इदं, महाराज, बाळिसिकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, बाळिसिको परित्तकं वधित्वा विपुलं लाभमधिगच्छति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन परित्तलोकामिसमत्तं परिच्वजितब्बं । लोकामिसमत्तं, महाराज, परिच्वजित्वा योगी योगावचरो विपुलं सामज्जफलं अधिगच्छति । इदं, महाराज, बाळिसिकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन राहुलेन —

“‘सुज्जतज्चानिमित्तञ्च, विमोक्खज्चाप्पणिहितं ।
चतुरो फले छळभिज्जा, चजित्वा लोकामिसं लभे’”ति ॥

बाळिसिकङ्गपज्जो नवमो ।

१०. तच्छकङ्गपज्जो

१०. “भन्ते नागसेन, ‘तच्छकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, तच्छको काळसुत्तं अनुलोमेत्वा रुक्खं तच्छति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन जिनसासनमनुलोमयित्वा सीलपथवियं पतिट्ठित्वा सद्भाहत्येन पज्जावासिं गहेत्वा किलेसा तच्छेतब्बा । इदं, महाराज, तच्छकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, तच्छको फेगुं अपहरित्वा सारमादियति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सस्सतं उच्छेदं तं जीवं तं सरीरं अज्जं जीवं अज्जं सरीरं तदुत्तमं अज्जदुत्तमं अकतमभब्बं अपुरिसकारं अब्रह्मचरियवासं सत्तविनासं नवसत्तपातुभावं सङ्खारसस्सतभावं यो करोति, सो पटिसंवेदेति, अज्जो करोति, अज्जो पटिसंवेदेति, कम्मफलदस्सना च किरियफलदिट्ठि च इति एवरूपानि चेव अज्जानि च विवादपथानि अपनेत्वा सङ्खारानं सभावं

परमसुज्जतं निरीहनिज्जीवतं [निसत्तनिजीवतं (क०)] अच्चन्तं सुज्जतं आदियितब्बं। इदं, महाराज, तच्छकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं। भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन सुत्तनिपाते —

“कारण्डवं निद्धमथ, कसम्बुं अपकस्सथ।
ततो पलापे वाहेथ, अस्समणे समणमानिने॥

“निद्धमित्वान पापिच्छे, पापआचारगोचरे।
सुद्धा सुद्धेहि संवासं, कप्पयव्हो पतिस्सता।
ततो समग्गा निपका, दुक्खस्सन्तं करिस्सथा”ति॥

तच्छकङ्गपज्जो दसमो।

मक्कटकवग्गो छट्ठो।

तस्सुद्धानं —

मक्कटो दारको कुम्भो, वनं रुक्खो च पज्जमो।
मेघो मणि मागविको, बाळिसी तच्छकेन चाति॥

७. कुम्भवग्गो

१. कुम्भङ्गपज्जो

१. “भन्ते नागसेन, ‘कुम्भस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं’न्ति? “यथा, महाराज, कुम्भो सम्पुण्णो न सणति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन आगमे अधिगमे परियत्तियं सामज्जे पारमिं पत्वा न सणितब्बं, न तेन मानो करणीयो, न दब्बो [दप्पो (सी०)] दस्सेतब्बो, निहतमानेन निहतदब्बेन भवितब्बं, उज्जुकेन अमुखरेन अविकत्थिना। इदं, महाराज, कुम्भस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं। भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन सुत्तनिपाते —

“यदूनकं तं सणति, यं पूरं सन्तमेव तं।
अट्ठकुम्भूपमो [रित्तकुम्भूपमो (सी०)] बालो, रहदो पूरोव पण्डितो”ति॥

कुम्भङ्गपज्जो पठमो।

२. काळायसङ्गपज्जो

२. “भन्ते नागसेन, ‘काळायसस्स [काळहंसस्स (क०)] द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, काळायसो सुपीतो [सुथितो (क०)] वमति [वहति (स्या० क०)], एवमेव खो, महाराज, योगिनो योगावचरस्स मानसं योनिसो मनसिकारेण [योनिसो मनसिकारे (सी० स्या० क०)] अपीतं वमति। इदं, महाराज, काळायसस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं।

“पुन चपरं, महाराज, काळायसो सकिं पीतं उदकं न वमति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन यो सकिं उप्पन्नो पसादो, न पुन सो वमितब्बो ‘उळारो सो भगवा सम्मासम्बुद्धो, स्वाक्खातो धम्मो, सुप्पटिपन्नो सङ्गो’ति । ‘रूपं अनिच्चं, वेदना अनिच्चा, सञ्जा अनिच्चा, सङ्खारा अनिच्चा, विज्जाणं अनिच्चन्ति यं सकिं उप्पन्नं जाणं, न पुन तं वमितब्बं । इदं, महाराज, काळायसस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

“‘दस्सनम्हि परिसोधितो [परिसोधिके (सी० क०)] नरो, अरियधम्मे नियतो विसेसगू ।
नप्पवेधति अनेकभागसो, सब्बसो च मुखभावमेव सो’”ति ॥

काळायसङ्गपञ्चो दुतियो ।

३. छत्तङ्गपञ्चो

३. “भन्ते नागसेन, ‘छत्तस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?
“यथा, महाराज, छत्तं उपरि मुद्धनि चरति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन किलेसानं उपरि मुद्धनि चरेन भवितब्बं । इदं, महाराज, छत्तस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, छत्तं मुद्धनुपत्थम्भं होति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन योनिस्सो मनसिकारुपत्थम्भेन भवितब्बं । इदं, महाराज, छत्तस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, छत्तं वातातपमेघवुट्टियो पटिहनति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन नानाविधदिट्ठिपुत्थुसमणब्राह्मणानं [महावात (क०)] मतवाततिविधगिसन्तापकिलेसवुट्टियो पटिहन्तब्बा । इदं, महाराज, छत्तस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“‘यथापि छत्तं विपुलं, अच्छिदं थिरसंहितं ।
वातातपं निवारेति, महती मेघवुट्टियो ॥

“‘तथेव बुद्धपुत्तोपि, सीलछत्तधरो सुचि ।
किलेसवुट्ठिं वारेति, सन्तापतिविधग्गयो’”ति ॥

छत्तङ्गपञ्चो ततियो ।

४. खेत्तङ्गपञ्चो

४. “भन्ते नागसेन, ‘खेत्तस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति?
“यथा, महाराज, खेत्तं मातिकासम्पन्नं होति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सुचरितवत्तप्पटिवत्तमातिकासम्पन्नेन भवितब्बं । इदं, महाराज, खेत्तस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, खेत्तं मरियादासम्पन्नं होति, ताय च मरियादाय उदकं रक्खित्वा धज्जं परिपाचेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सीलहिरिमरियादासम्पन्नेन भवितब्बं, ताय च सीलहिरिमरियादाय सामज्जं रक्खित्वा चत्तारि

सामञ्जफलानि गहेतब्बानि । इदं, महाराज, खेत्तस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, खेत्तं उट्ठानसम्पन्नं होति, कस्सकस्स हासजनकं अप्पम्पि बीजं वुत्तं बहु होति, बहु वुत्तं बहुतरं होति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन उट्ठानसम्पन्नेन विपुलफलदायिना भवितब्बं, दायकानं हासजनकेन भवितब्बं, यथा अप्पं दिन्नं बहु होति, बहु दिन्नं बहुतरं होति । इदं, महाराज, खेत्तस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन उपालिना विनयधरेन —

“‘खेत्तूपमेन भवितब्बं, उट्ठानविपुलदायिना ।
एस खेत्तवरो नाम, यो ददाति विपुलं फल’”न्ति ॥

खेत्तङ्गपञ्चो चतुत्थो ।

५. अगदङ्गपञ्चो

५. “भन्ते नागसेन, ‘अगदस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी’ति ।
“यथा, महाराज, अगदे किमी न सण्ठहन्ति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन मानसे किलेसा न सण्ठपेतब्बा ।
इदं, महाराज, अगदस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, अगदो दट्ठफुट्ठदिट्ठअसितपीतखायितसायितं सब्बं विसं पटिहन्ति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन रागदोसमोहमानदिट्ठिविसं सब्बं पटिहन्ति । इदं, महाराज, अगदस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।
भासितम्पेतं, महाराज, भगवता देवातिदेवेन —

“‘सङ्खारानं सभावत्थं, दट्ठकामेन योगिना ।
अगदेनेव होतब्बं, किलेसविसनासने’”ति ॥

अगदङ्गपञ्चो पञ्चमो ।

६. भोजनङ्गपञ्चो

६. “भन्ते नागसेन, ‘भोजनस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं उपत्थम्भो, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बसत्तानं मग्गुपत्थम्भेन भवितब्बं । इदं, महाराज, भोजनस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं बलं वट्ठेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन पुञ्जवट्ठिया वट्ठितब्बं । इदं, महाराज, भोजनस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं अभिपत्थितं, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बलोकाभिपत्थितेन भवितब्बं । इदं, महाराज, भोजनस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन महामोगल्लानेन —

“संयमेन नियमेन, सीलेन पटिपत्तिया ।
पत्थितेन भवितब्बं, सब्बलोकस्स योगिना”ति ॥

भोजनङ्गपञ्चो छट्ठो ।

७. इस्सासङ्गपञ्चो

७. “भन्ते नागसेन, ‘इस्सासस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति यं वदेसि, कतमानि तानि चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी’ति? “यथा, महाराज, इस्सासो सरे पातयन्तो उभो पादे पथवियं दळ्हं पतिट्ठापेति, जण्णुअवेकल्लं करोति, सरकलापं कटिसन्धिम्हि ठपेति, कायं उपत्थद्धं करोति, द्वे हत्थे सन्धिट्ठानं आरोपेति, मुट्ठिं पीळयति, अङ्गुलियो निरन्तरं करोति, गीवं पग्गण्हाति, चक्खूनि मुखज्ज प्पिदहति, निमित्तं उजुं करोति, हासमुप्पादेति ‘विज्झिस्सामी’ति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सीलपथवियं वीरियपादे पतिट्ठापेतब्बं, खन्तिसोरच्चं अवेकल्लं कातब्बं, संवरे चित्तं ठपेतब्बं, संयमनियमे अत्ता उपनेतब्बो, इच्छा मुच्छा पीळयितब्बा, योनिसो मनसिकारे चित्तं निरन्तरं कातब्बं, वीरियं पग्गहेतब्बं, छ द्वारा प्पिदहितब्बा, सति उपट्ठपेतब्बा, हासमुप्पादेतब्बं ‘सब्बकिलेसे जाणनाराचेन विज्झिस्सामी’ति । इदं, महाराज, इस्सासस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, इस्सासो आळकं परिहरति वङ्कजिम्हकुटिलनाराचस्स उजुकरणाय । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन इमस्मिं काये सतिपट्ठानआळकं परिहरितब्बं वङ्कजिम्हकुटिलचित्तस्स उजुकरणाय । इदं, महाराज, इस्सासस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, इस्सासो लक्खे उपासेति, एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन इमस्मिं काये उपासितब्बं । कथं महाराज योगिना योगावचरेन इमस्मिं काये उपासितब्बं? अनिच्चतो उपासितब्बं, दुक्खतो उपासितब्बं, अनत्ततो उपासितब्बं, रोगतो...पे०... गण्डतो...पे०... सल्लतो...पे०... अघतो...पे०... आबाधतो...पे०... परतो...पे०... पलोकतो...पे०... ईतितो...पे०... उपद्दवतो...पे०... भयतो...पे०... उपसग्गतो...पे०... चलतो...पे०... पभङ्गुतो...पे०... अद्भुवतो...पे०... अताणतो...पे०... अलेणतो...पे०... असरणतो...पे०... रिक्ततो...पे०... तुच्छतो...पे०... सुज्जतो...पे०... आदीनवतो...पे०... विपरिणामधम्मतो...पे०... असारतो...पे०... अघमूलतो...पे०... वधकतो...पे०... विभवतो...पे०... सासवतो...पे०... सङ्खततो...पे०... मारामिसतो...पे०... जातिधम्मतो...पे०... जराधम्मतो...पे०... ब्याधिधम्मतो...पे०... मरणधम्मतो...पे०... सोकधम्मतो...पे०... परिदेवधम्मतो...पे०... उपायासधम्मतो...पे०... संकिलेसधम्मतो...पे०... एवं खो, महाराज, योगिना योगावचरेन इमस्मिं काये उपासितब्बं । इदं, महाराज, इस्सासस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।

“पुन चपरं, महाराज, इस्सासो सायं पातं उपासति । एवमेव खो, महाराज, योगिना योगावचरेन सायं पातं आरम्मणे उपासितब्बं । इदं, महाराज, इस्सासस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । भासितम्पेतं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना —

“यथा इस्सासको नाम, सायं पातं उपासति ।
उपासनं अरिज्वन्तो [न रिच्छन्तो (सी० क०)], लभते भत्तवेतनं ॥

“तथेव बुद्धपुत्तोपि, करोति कायुपासनं ।
कायुपासनं अरिज्वन्तो, अरहत्तमधिगच्छती”ति ॥

इस्सासङ्गपज्जो सत्तमो ।

कुम्भवग्गो सत्तमो [इतो परं राजङ्गपज्जादिका अट्ठित्स पज्जा विनट्ठा, येहि ता दिट्ठा, तेहि नो आरोचेत्तब्बा पुन मुद्दापनकाले पक्खिपनत्थायाति (न, बु, स)] ।

तस्सुद्धानं —

कुम्भो च काळायसो च, छत्तं खेत्तञ्च अगदो ।
भोजनेन च इस्सासो, वुत्तं दानि विदूहीति ॥

ओपम्मकथापज्जो निट्ठितो ।

निगमनं

इति छसु कण्डेसु बावीसतिवग्गपतिमण्डितेसु द्वासट्ठिअधिका द्वेसता इमस्मिं पोत्थके आगता मिलिन्दपज्जा समत्ता, अनागता च पन द्वाचत्तालीसा होन्ति, आगता च अनागता च सब्बा समोधानेत्वा चतूहि अधिका तिसत्तपज्जा होन्ति, सब्बाव मिलिन्दपज्जाति सङ्खं गच्छन्ति ।

रज्जो च थेरस्स च पुच्छाविसज्जनावसाने चतुरासीतिसत्तसहस्सयोजनबहला उदकपरियन्तं कत्वा अयं महापथवी छधा कम्पित्थ, विज्जुल्लता निच्छरिंसु, देवता दिब्बपुप्फवस्सं पवस्सिंसु, महाब्रह्मा साधुकारमदासि, महासमुदकुच्छियं मेघत्थनितनिग्घोसो विय महाघोसो अहोसि, इति सो मिलिन्दो राजा च ओरोधगणा च सिरसा अज्जलिं पणामेत्वा वन्दिंसु ।

मिलिन्दो राजा अतिविय पमुदितहृदयो सुमथितमानहृदयो बुद्धसासने सारमतिनो रतनत्तये सुनिक्कङ्खो निग्गुम्बो नित्थद्धो हुत्वा थेरस्स गुणेसु पब्बज्जासु पटिपदाइरियापथेसु च अतिविय पसन्नो विस्सत्थो निरालयो निहतमानत्थम्भो उद्धटदाठो विय भुजगिन्दो एवमाह “साधु, भन्ते नागसेन, बुद्धविसयो पज्जो तथा विसज्जितो, इमस्मिं बुद्धसासने ठपेत्वा धम्मसेनापतिं सारिपुत्तत्थेरं अज्जो तथा सदिसो पज्जविसज्जने नत्थि, खमथ, भन्ते नागसेन, मम अच्चयं, उपासकं मं, भन्ते नागसेन, धारेथ अज्जतग्गे पाणुपेतं सरणं गत”न्ति ।

तदा राजा सह बलकायेहि नागसेनत्थेरं परिरुपासित्वा मिलिन्दं नाम विहारं कारेत्वा थेरस्स निव्यातेत्वा चतूहि पच्चयेहि नागसेनं कोटिसतेहि भिक्खूहि सद्धिं परिचरि, पुनपि थेरस्स पज्जाय पसीदित्वा पुत्तस्स रज्जं निव्यातेत्वा अगारस्मा अनगारियं पब्बजित्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि, तेन वुत्तं —

“पज्जा पसत्था लोकस्मिं, कता सद्धम्मट्ठितिया ।

पज्जाय विमतिं हन्त्वा, सन्तिं पप्पोन्ति पण्डिता ॥

यस्मिं खन्धे ठिता पज्जा, सति तत्थ अनूनका ।

पूजा विसेसस्साधारो, अग्गो सेट्ठो [सो व (पी०)] अनुत्तरो ।

तस्मा हि पण्डितो पोसो, सम्पस्सं हितमत्तनो [अत्थमत्तनो (पी०)] ।
 पज्जवन्तंभिपूजेय्य, चेति यं विय सादरो'ति [पूजियन्ति (पी०) इतो परं तिस्सो गाथायो सी० पी० पोत्थकेसु
 नत्थि] ॥

लङ्कायं दोणिनगरे, वसता दोणिनामिना ।
 महाथेरेन लेखित्वा, सुट्ठपितं यथासुतं ।
 मिलिन्दराजपज्जो च, नागसेनविसज्जनं ।
 मिलिन्दो हि महापज्जो, नागसेनो सुपण्डितो ।
 इमिना पुज्जकम्मेन, इतो गच्छामि तुस्सितं ।
 मेत्तेय्यं नागते पस्से, सुणेय्यं धम्ममुत्तमन्ति ॥

मिलिन्दपज्जो निट्ठितो ।